XIIe jaargang 1940

TIJDSCHRIFT voor PARAPSYCHOLOGIE

waarin opgenomen de
mededeelingen van de

Studievereeniging voor Psychical Research

Het secretariaat van de redactie is tijdelijk gevestigd ten huize van het secretariaat van het hoofdbestuur S. P. R., Vliegenvangerlaan 13, Den Haag.

Uitgever: EMIL WEGELIN Heuvellaan 15 Bussum telefoon 5031

Tijdschrift voor Parapsychologie

waarin opgenomen de mededeelingen van de Studievereeniging voor Psychical Research

Redactie: Dr. H. A. C. DENIER VAN DER GON, Prof. Dr. Ch. H. VAN OS, Dr. D. H. PRINS.

Wetenschappelijke adviseurs: Dr. P. A. DIETZ, Leuvensche straat 88, Scheveningen en Dr. W. H. C. TENHAEFF, Admiraal van Gentstraat 53bis, Utrecht.

met medewerking van: H. N. DE FREMERY, Dr. H[tte] E. HEIMANS, Dr. K. H. E. DE JONG, Ir. L. J. KOOPMAN, Dr. Ir. J. M. J. KOOY Jr., Prof. Dr. M. C. VAN MOURIK BROEKMAN, Ir. FELIX ORTT, J. J. POORTMAN, HARRY PRICE (Londen), Dr. RUDOLF TISCHNER (München), Dr. GERDA WALTHER (München), Dr. HERMAN WOLF e.a.

12e Jaargang

1940

Uitgever: Emil Wegelin - Heuvellaan 15 - Bussum

INHOUD.

BESPROKEN BOEKEN

ETHNOLOGIE EN PARAPSYCHOLOGIE [1]

door Prof. Dr. H. Th. FISCHER

Het onderwerp, dat door bovenstaande titel wordt aangegeven, laat zich misschien het best behandelen wanneer wij beginnen met een tweetal citaten. Het eerste is ontleend aan Tylors bekende werk : Primitive Culture.

E. B. Tylor, geboren in 1832 en overleden in 1917, geldt ook nu nog als een der corypheeën op het gebied der ethnologische wetenschap. Niemand, die zich voor de ethnologie iets meer dan oppervlakkig interesseert, kan het stellen buiten zijn werk. Hoezeer ook zijn opvattingen in menig opzicht verouderd zijn, zijn werk blijft van groote waarde, en waarlijk niet alleen als historisch document. Zijn groote kennis, zijn glashelder betoog, zijn groote eerlijkheid, die hem er toe bracht zich te onthouden van het eenzijdig berijden van stokpaardjes, maken de bestudeering van zijn talrijke publicaties steeds de moeite waard.

Ik achtte het gewenscht dit aan het citaat te doen voorafgaan, niet alleen omdat men zich anders uit het aangehaalde waarschijnlijk een verkeerde indruk van Tylors wetenschappelijke persoon zou vormen, maar vooral ook omdat het citaat aan merkwaardigheid wint, wanneer men weet dat het werd neergeschreven door een allround en ruimdenkend beoefenaar van wetenschap.

Na in eenige hoofdstukken van zijn Primitive Culture het begrip „survival" te hebben behandeld, komt hij tot de bespreking van de magie. Een survival is een verschijnsel in de moderne cultuur, dat wij alleen kunnen begrijpen als een „overleefsel" uit een vroegere. Het is een verschijnsel, dat eigenlijk in de cultuur waarin het wordt gevonden niet meer thuis hoort, zoodat het er uit zou kunnen „worden losgespeld zonder een wond te maken" [2]). Het wordt er alleen nog gevonden als een herinnering aan wat vroeger was.

De magie is nu zulk een survival, zegt Tylor. De magie is vooral kenmerkend voor de primitieve kultuur, al bleef het ook lang daarna onder de halfkultuurvolken van groote beteekenis. Gedurende de tijden, zoo meent hij, waarin de meer vooruitstrevende rassen geleerd hebben hun meeningen te toetsen aan steeds nauwkeuriger experimenteel onderzoek, is de „occulte wetenschap" geworden tot een survival. En dan vervolgt hij met de woorden, die ik U wilde citeeren : „The modern educated world, rejecting occult science as a contemptible superstition, has practically committed itself to the opinion that magic belongs to a lower level of civilization" [3]).

1) In een iets andere vorm als voordracht gehouden op de Algemeene Vergadering van de Ned. S.P.R. in April 1939.

2) Obbink, Survivals, 7.

3) I, 113.

Wij hooren het. Voor de „modern educated world", en dat wil dus in het onderhavige geval zeggen voor de wereld der ethnologen, was occulte wetenschap niets dan een verachtelijk bijgeloof en was de magie iets, dat slechts thuis hoort op lagere trap van beschaving.

Tegenover dit citaat van Tylor, dat dus stamt uit het einde van de vorige eeuw, willen wij er een plaatsen ontleend aan het werk van de Bataviasche ethnoloog, professor Duyvendak. De passage is te vinden in zijn boek: „Inleiding tot de ethnologie van de Indische Archipel" en luidt als volgt: „De vorige eeuw was terstond klaar met het oordeel, dat dit alles (geloof in toovenaars, medicijnmannen, sjamanen, enz. F.) op domheid of bijgeloof berustte. De twintigste eeuw, die de parapsychologie heeft zien opkomen, zal hierover voorzichtiger willen oordelen en elk geval op zich zelf willen bezien. Tal van verschijnselen kunnen hierdoor een geheel ander waarheidsgehalte opleveren" [4]).

Met deze twee citaten tegenover elkaar te plaatsen heb ik eigenlijk reeds alles, wat er over het onderwerp „Ethnologie en Parapsychologie" te zeggen zou zijn, gegeven. Wat zou er nog verder zijn aan te voeren, dat duidelijker dan deze citaten U de beteekenis, die de parapsychologie voor de ethnologie heeft gehad, zou kunnen doen uitkomen. Wat ik hieronder verder betoog zal dan weinig meer zijn dan een parafraseering van hetgeen u thans enkel en alleen al uit de aangehaalde passages van Tylor en Duyvendak duidelijk zal zijn geworden.

De wetenschappelijke belangstelling voor de kultuur van primitieve volken heeft omstreeks het midden der 19e eeuw een groote opbloei beleefd. Het was een tijdperk van zeer intensief wetenschappelijke arbeid in het algemeen. Het is de bloeitijd van het natuurwetenschappelijk evolutionisme en het is dan ook niet te verwonderen, dat de ethnologie van die dagen daarvan duidelijk het stempel draagt, temeer daar vele beoefenaren dezer wetenschap een natuurwetenschappelijke vooropleiding genoten hadden. Voor zoover dit laatste niet het geval was pasten deze, vanuit een ander kamp komende, ethnologen zich toch bij hun natuurwetenschappelijk georienteerde broeders aan, omdat zij meenden alleen zóó waarlijk wetenschappelijk te kunnen arbeiden.

Zooals de anthropologie de wordingsgeschiedenis van den physieken mensch beschreef, zoo wilde de ethnologie de geschiedenis van de menschelijke kultuur beschrijven, in zijn ontwikkeling van die der oermenschen tot die der

4) 1935, 163/164.

moderne West-Europeesche menschheid. Het was de taak van de ethnologie, de zoo talrijke kultuurverschijnselen zoo te ordenen, dat daaruit deze evolutie duidelijk aan den dag trad. Men zag de zoo verschillende vormen van kultuur als evenzooveele phasen in die ontwikkeling en de ethnoloog moest nu aan ieder dezer vormen de juiste plaats daarin toewijzen.

Deze 19e eeuw is anders, maar toch ook weer op dezelfde wijze, te kenmerken als de bloeitijd van het rationalisme, waarin althans de beoefenaren van wetenschap afrekenden met geheele werelden van ervaring, omdat men had aangetoond dat deze in strijd waren met wat toen als redelijk gold. Alles wat met het „occulte", om deze zoo vage uitdrukking te gebruiken, of wel alles wat met het „supranormale" (een nog vager term) te maken had, was uit den tijd, omdat men bewezen had, dat dit nu eenmaal niet bestaan „kon".

„Und er kommt zu dem Ergebnis:
Nur ein Traum war das Erlebnis.
Weil, so schlieszt er messerscharf,
Nicht sein kann, was nicht sein darf."
(Christian Morgenstern: Alle Galgenlieder).

Dat dit de wetenschap wonderlijk met de feiten deed omspringen, is bekend. Denken wij b.v. aan de wijze, waarop de theologie van die dagen de in het Oude en Nieuwe Testament medegedeelde „wonderen" alle weg trachtte te exegetiseeren. De genezingen en doodenopwekkingen van Jezus behoorden symbolisch te worden begrepen, een andere uitweg was er niet. Te meenen, dat deze werkelijk zouden kunnen zijn geschied, was immers „verachtelijk bijgeloof" en een bewijs van domheid.

Bij de ethnologie zien we hetzelfde verschijnsel. De bronnen voor deze wetenschap waren en zijn de ethnografieën. Het spreekt wel vanzelf, dat deze beschrijvingen er zijn in zeer verschillende kwaliteit. De beste worden geleverd door hen, die na een behoorlijke ethnologische scholing te hebben gehad, gedurende langeren tijd leefden onder het volk dat zij beschreven. Kennis van de volkstaal en een door dit langere verblijf verkregen vertrouwen van de menschen, wier kultuur men beschrijft, zijn de conditiones sine quibus non voor een goede ethnografie.

De ethnografen nu, ook de als zeer betrouwbaar bekend staande, maakten in hun beschrijvingen steeds melding van verschijnselen en menschelijk handelen van meer of minder occulten aard. Zelfs kan men zeggen dat juist de meer betrouwbaren dit deden en doen, omdat eerst wanneer men het volk

beter heeft leeren kennen, men dieper in het geestelijk leven kan doordringen. De reizigers-ethnografen blijven bovendien geheel buiten de meer geheime ceremonieën, die juist in dit opzicht zoo belangrijk zijn.

De ethnologie, die deze ethnografieën raadpleegde, placht nu echter al wat „occult" was in deze beschrijvingen weg te redeneeren. De op andere gebieden zoo betrouwbaar geachte ethnografen werden dan blijkbaar niet langer betrouwbaar geoordeeld. Zij moesten zich hebben vergist, of ook zij waren door hun lang verblijf onder deze volken „bijgeloovig" geworden. Interessant in dit opzicht is wat ethnologie en ethnografie over het geestengeloof en wat daarmee samenhangt hebben te zeggen.

Tylors naam is op bijzondere wijze aan de bestudeering van dit geestengeloof verbonden. Van hem stamt de term „animisme", waarmee men aanduidt het geloof aan geesten en het bezield zijn van den mensch. Dit animisme is volgens Tylor de oudste vorm van religie geweest en de mensch is door de ervaring bij den dood en den droom tot dit geloof gekomen. Zonder zich dan eigenlijk met deze verschijnselen zelve bezig te houden staat het voor Tylor vast, dat de conclusie, die de primitieve mensch daaruit trok, nl. dat de mensch bezield is en dat deze ziel na den dood voortleeft, foutief is. Van een realiteit van een contact en omgang met geesten weet hij dan ook niet en hij komt tot de conclusie: „Spirits are simply personified causes" [5]). Alle religie berust van den aanvang af op een vergissing.

„But facts do not cease to be facts because wrong interpretations have been put upon them by savages .... or by any one else." [6]) Deze woorden van de bij parapsychologen zoo bekende ethnoloog Andrew Lang beteekenen een keerpunt in dergelijke beschouwingen. Hij legt er den nadruk op, dat men de occulte verschijnselen, wanneer zij ons door betrouwbare ethnologen worden medegedeeld, niet mag negeeren. De onderzoekingen in Europa op dit gebied leeren ons, dat hier realiteiten van het grootste belang zijn. Het gaat niet langer aan alle uit dit geestengeloof voortkomende gedragingen als zinloos te beschouwen. Het heeft geen zin iederen toovenaar, medicijnman, heks of priester met supranormale vermogens een bedrieger te noemen en evenmin zullen wij hen, die aan deze vermogens waarde hechten, zonder meer als bijgeloovig kunnen bestempelen.

De kenner der Bataks, de zendeling Warneck laat, wanneer hij het over de bezetenheidsverschijnselen onder dit volk heeft, een zelfde waarschuwing hooren. Na de sjamaan te hebben beschreven, hier „sibaso" genoemd en in den regel een

5) Primitive Culture, II, 108.
6) Lang, A., Making of religion, 1909, 63.

vrouw, vervolgt hij: „Wie immer man die rätselhafte Erscheinung erklären möge, soviel ist sicher, dass, abgesehen von einzelnen Bertrügereien, der bessesene Mensch sich in einem Zustand der Betäubung und Verdunkelung seines Selbstbewustseins befindet. Bataksche Christen, die früher Medien gewesen waren, sind in einzelnen Fällen gegen ihren Willen diesem Zustand wieder anheimgefallen und waren nachher tief unglücklich darüber. Es greifen in das Seelenleben des Besessenen Kräfte ein, die ihm selbst unkontrollierbar sind, seinen Willen, sein Denken aufheben und durch eine fremde Macht ersetzen. Mit Epilepsie und andern Nervenkrankheiten hat dieser Zustand der übrigens vollständig gesunden Personen nichts zu tun. Denn Geisteskranke kennt man sehr gut und unterscheidet sie scharf von den Schamanen. Keine unter den Batak auftretende Geisteskrankheit weist ähnliche Symptone auf." [7])

Merkwaardig is de nadruk, waarmee Warneck betoogt, dat de sjamanen gezonde en normale personen zijn. Dit vinden wij ook bij anderen. Zoo schrijft Nieuwenhuis over de Bahau-Dajaks: „Hoewel geëxalteerde vrouwen niet ontbraken en ook andere zenuwziekten als epilepsie voorkwamen, zoo merkte ik die niet onder de dajoengs. Deze waren alle soliede huismoeders en al hare verrichtingen, die ik bijwoonde, hadden op de kalmste wijze plaats." [8])

Ook Field constateert hetzelfde voor de Gâ-Negers in West-Afrika. „Anyone who gets to know wɔyei (vrl. sjamanen. F.) in their everyday lives cannot but be struck with the lack of any unbalance or hysteria in their everyday behaviour. They are often serene and good-tempered and not selfish or in the least „difficult" " [9]).

Wel geheel anders oordeelde de ethnologie over de bezetenheid. Ik citeer U Wilken, die als tijdgenoot van Tylor en sterk onder zijn invloed staande, in zijn studie over „het sjamanisme bij de volken van den Indischen Archipel" zich aldus over het sjamanisme uitspreekt: „De oorsprong van het shamanisme kan ons na het voorgaande duidelijk zijn. De eerste shamanen waren krankzinnigen en aan convulsieve kwalen (hysterie, epilepsie) of aan hypnose (catalepsie, lethargie, somnambulisme) lijdende personen, die eerst in de natuurlijke, daarna evenzeer in de door kunstmiddelen opgewekte aanvallen hunner ziekte openbaringen deden. Later werden ook andere personen daarvoor genomen, doch vanzelf alleen zij, welke, bij aanwending dierzelfde middelen, blijken gaven, van voor hypnose vatbaar te zijn of aanvallen te kunnen krijgen, analoog aan de paroxysmen van hysterie en epilepsie. Meestal zullen

7) Warneck, J. Die Religion der Batak, 18/19.
8) Nieuwenhuis, A. W. In Centraal Borneo, I, 151.
9) Field, M. J. Religion and medicine of the Gâ people, 108/109.

dit ziekelijke, zwakke en prikkelbare, bepaaldelijk neuropathische individuen zijn geweest." [10])

Het sjamanisme is voor dezen ethnoloog een ziekelijk verschijnsel. Het is merkwaardig hoe gezaghebbend dit woord van de wetenschap was. Het is het in die mate dat zelfs iemand als Alb. C. Kruyt, die als ethnograaf anders oordeelt, in zijn „Animisme in den Indischen Archipel" Wilken geheel volgt in zijn beoordeeling van het sjamanisme. Typisch in dit verband is, dat hij niet beter weet te doen dan Wilkens woorden letterlijk aan te halen.

In bezetenheids- of trancetoestand beschikken deze personen over allerlei merkwaardige vermogens. Zoo is het dezelfde Dr. Kruyt, die ons meedeelt, dat bij de Bare'e-sprekende Toradja's het gewoonte is, de hulp van de „priesteressen" in te roepen in het geval dat men van een groep menschen, die het dorp heeft verlaten, gedurende langen tijd niets heeft vernomen. Men wil dan van deze vrouwen weten, waar zij zich bevinden en hoe het met hen gesteld is. Volgens de Toradja's zijn hun mededeelingen zeer vaak juist. Kruyt laat er dan op volgen: „al zulke soort verschijnselen komen geheel overeen met de verschijnselen van clairvoyance. Eigenaardig ook is dat slechts weinige priesteressen in staat zijn zulke mededeelingen omtrent afwezigen te doen." [11])

Een ander [12]) deelt van de Toradjase sjamanen mee, dat ze zich in hun toestand van bezetenheid wonden toebrengen en zich op een bed van doornen rondwentelen zonder dat er eenige bloeding optreedt.

Van de Batakse „sibaso's" verhaalt Warneck hetzelfde. Deze zijn in staat gloeiende kolen in den mond te nemen. Zij profeteeren de toekomst of doen openbaringen over zaken, die elders geschieden en waarvan zij op normale wijze geen kennis kunnen dragen. Wanneer, zoo zegt Warneck, een vrouw op deze wijze bezeten heet te zijn door den geest van een overleden datoe, een Batakschen „schriftgeleerde", dan is zij, ofschoon in normalen toestand analphabete, in staat de tooverboeken te lezen en wel juist op de wijze en even vloeiend als de datoe het tijdens zijn leven deed. Zelfs deelt hij een geval mee, waarin een dergelijke vrouw het onderricht aan een datoe-leerling voortzette, toen dit door den dood van dezen datoe-leermeester was afgebroken. [13])

10) Wilken, G. A. Verspreide Geschriften, III, 336/337.

11) Adriani, N. en Alb. C. Kruyt. De Bare'e-sprekende Toradja's van Midden-Celebes, I, 392.

12) Prins, D. C. To-Maro-Marofeest, Indië, geïll. weekbl. V, (1921—'22), 758.

13) Warneck, J. Die Religion der Batak, 18, 89 e.v.
Warneck, J. Der bataksche Ahnen- und Geisterkult. Allgem. Miss. Zeitschr., XXXI, (1904), 74 e.v.

Van de ongevoeligheid voor vuur is het loopen door vuur of over gloeiend gemaakte steenen wel het meest bekende verschijnsel. Ik wil aan het bekende materiaal nog een nieuw voorbeeld toevoegen. De controleur van het Binnenlandsch Bestuur over de onderafdeeling Moesi Ilir en de Koeboestreken, de onlangs overleden heer Keereweer, beschrijft dit in zijn Memorie van overgave van 1938, waarvan hij zoo vriendelijk was mij inzage te geven. Het betreft hier de behandeling van een zieke door den malim van Meranti Pandjang, waarbij hijzelf tegenwoordig was :

„In den avond worden vuren ontstoken, die de toeschouwers en de omgeving rosig verlichten. Vóór den malim, die gebogen zit, staat een damarlampje. De malim, wiens bovenlijf ontbloot is, draagt een wonderlijke hoofdtooi, voorzien van belletjes. Deze hoofdtooi heet pajoeng. Vóór den malim liggen eenige voedingsstoffen en andere voorwerpen verspreid.

De voedingsstoffen worden beademd en daarna eenige rijstkorrels in de lucht gegooid, bij wijze van offer aan de geesten.

Hierna trekt de malim een doek over zijn hoofd en ademt de geurende rook van de smeulende mennjan in. Het hoofd wordt hierbij voortdurend in horizontale richting bewogen, zoodat de belletjes van de pajoeng onophoudelijk rinkelen.

De malim prevelt daarbij tooverspreuken (djampi-djampi), waarin ook de naam van Allah en zijn profeet genoemd wordt. Hierna verrijst de malim om wild zingend een dans uit te voeren, het bovenlichaam heen en weer wiegend, de knieën doorgezakt en de armen stijf gehouden. De vingers zijn daarbij naar achteren gebogen. Van tijd tot tijd valt de malim uitgeput achterover en rust in trance in de armen der omstanders.

Het sombere onheilspellende van het door het damarlampje en het gloeiende vuur schaars en flikkerende verlicht schouwspel wordt nog geaccentueerd door de monotone begeleiding van de redabspeler.

Wanneer de malim uitgeput, met schokkend lichaam achterover hangt, komt zijn echtgenoote, (de hoeloebalang) om hem op hooge schelle toon vlak bij het oor toe te zingen en hem, den bemiddelaar tusschen de stervelingen en de geestenwereld, tot deze aarde terug te roepen.

Hierop neemt de malim twee waaiertjes in de hand en bootst dansend het vliegen van een vogel na, daarbij met zijn woorden duidend op den wensch om het vliedende leven van de zieke te volgen en dit terug te brengen.

Daarna danst de malim in steeds dichter kringen om het vuur heen, totdat hij eindelijk na vele opwindende bezweringsformules te hebben geschreeuwd en gezongen, dwars door het vuur heen danst en de gloeiende vonkende sintels uiteentrapt.

Af en toe raakt de malim zijn echtgenoote met zijn hoofdtooi aan, waarop deze weer haar hooge keelklanken uitstoot (pantau soemangat).

Op het laatst raken sommige omstanders zóó begeesterd, dat óók zij achter den malim aanloopen, hem met de hand aanrakend. Zij zorgen er echter wel voor van de gloeiende sintels weg te blijven.

Wanneer de malim tenslotte het vuur geheel heeft gedoofd, is het doel van de voorstelling bereikt.

De zieke is, door het dooven van het vuur, bevrijd van zijn kwaal (dingin).

Bij zeer ernstige ziektegevallen worden 7 vuren aangestoken en duurt de bezwering van 's avonds 8 uur tot 's morgens 5 à 6 uur.

Het eigenaardige is, dat aan de voeten van den malim nergens brandwonden zijn te bespeuren.

Op mijn vraag of hij zonder in trance te zijn, ook door het vuur durfde te loopen, antwoordde hij, dat hij dan zeker brandwonden zou oploopen.

De malim van Meranti Pandjang heet Rais bin Allitam. Zijn grootvader was reeds malim."

Het is eveneens minder bekend, dat ook de zoo bekende en betrouwbare ethnograaf Lafitau in zijn werk: „Moeurs des sauvages amériquains comparées aux moeurs des premiers temps" over de ongevoeligheid voor vuur en vele andere paranormale eigenschappen der bezetenen spreekt. Al zal men hem tegenwoordig in zijn ethnologische beschouwingen moeilijk kunnen volgen, men raakt onder den indruk van zijn zakelijk kritische houding ten aanzien van het Amerikaansche materiaal. Zoo wil hij niets weten van allerlei verhalen omtrent het voorkomen van monstermenschen in de nieuwe wereld, waarvan anderen weten te verhalen. Wanneer hij tenslotte het bestaan van zoogenaamde „menschen zonder hoofd" aanneemt, doet hij dit op goede gronden en geeft dan nog een natuurlijke verklaring van deze wezens, het vermoeden uitsprekende, dat het waarschijnlijk niet werkelijk menschen zonder hoofd zijn, maar eerder menschen met zulke hooge schouders, dat het hoofd er tusschen zit geklemd.

Wanneer hij even te voren de extase beschrijft, zegt hij onder meer dat deze hen „enleve quelquefois en l'air, ou les fait paroître plus grands, que leur stature naturelle". Hier is dus sprake van levitatie.

Zooals hij dit voortdurend doet, verwijst Lafitau ook hier naar de klassieke litteratuur, die ook van dergelijke verschijnselen melding maakt [14]).

14) Zie hiervoor ook de studie van K. H. E. de Jong, Das antike Mysterienwesen in religionsgeschichtl-, ethnol.- und psychol. Beleuchtung, Leiden, 1919. Interessante gegevens ook by J. G. Frazer: Anthologia Anthropologica, Native Races of Asia and Europe, 1939, 226 e.v., 241, 294.

Van hetgeen hij verder meedeelt wil ik slechts één bericht nog noemen. Het betreft hier een feit, dat Lafitau niet uit eigen aanschouwing kent, maar zijn zegsman acht hij betrouwbaar (un Officier François qui parle la Langue Huronne, comme les Hurons même, parmi lesquels il a vêcu dès son bas âge, et qui connoît fort bien le génie des Sauvages ....).

Deze officier vertelt het volgende. Van een dorp waren zeven krijgers reeds geruimen tijd weg en men begon zich ongerust te maken. Men wendde zich toen tot een oude vrouw, die als helderziende een groote reputatie genoot. De vrouw liet zich noode er toe overhalen de noodige ceremonien te volbrengen.

Elle commença d'abord par préparer un espace de terrain qu'elle nétoya bien, et qu'elle couvrit de farine, ou de cendre très-bien bluttée (je ne me souviens pas exactement laquelle des deux). Elle disposa sur cette poudre, comme sur une Carte Geographique, quelques paquets de buchettes, qui représentoient divers Villages de differentes Nations, observant parfaitement leur position, et les rhumbs de vent. Elle entra ensuite dans de grandes convulsions, pendant lesquelles nous vîmes sensiblement sept bluettes de feu sortir des buchettes qui représentoient nôtre Village, tracer un chemin sur cette cendre ou farine, et aller d'un Village à l'autre. Après s'être éclypsées, pendant un assez long-temps, dans l'un de ces Villages, ces bluettes reparurent au nombre de neuf, tracerent un nouveau chemin pour le retour, jusqu'à ce qu'enfin elles s'arrêterent assez près du Village, ou paquet de buchettes, d'où les sept premières étoient d'abord sorties. Alors la Sauvagesse, toûjours en fureur, troubla tout l'ordre des buchettes, foula aux pieds tout le terrain qu'elle avoit préparé, et où cette scene venoit de se passer. Elle s'assit ensuite, et après s'être donné le temps de se tranquilliser, et de reprendre ses esprits, elle raconta tout ce qui étoit arrivé de singulier aux Guerriers, la route qu'ils avoient tenuë, les Villages par où ils avoient passé, le nombre des prisonniers qu'ils avoient fait ; elle nomma l'endroit où ils étoient dans ce moment, et assura qu'ils arriveroient trois jours après au Village, ce qui fut vérifié par l'arrivée des Guerriers ; qui confirmerent de point en point ce qu'elle avoit dit". [15])

Na Lafitau zijn de paranormale vermogens van Indianen nog vele malen door andere ethnografen beschreven. Zoo zegt Elsie C. Parsons, dat clairvoyance een bekende eigenschap van de medicijnmannen is, en dat zij b.v. in een kristal kijkende, allerlei aanwijzingen doen van zaken, die zij zoo hebben leeren kennen. Zij ontdekken de misdadige bedoelingen en daden van toove-

15) Lafitau, I, 386 e.v.

naars, maar ook hoe zij een ziekte te genezen hebben. Typisch is een modern gebruik van deze helderziendheid, waarvan deze schrijfster melding maakt: Een man gebruikte (met succes ? F.) dit vermogen om goudaders te vinden. [16])

Hier worden wij herinnerd aan de wichelroedeloopers, naar de nieuwste opvatting niet anders dan een soort helderzienden. Voor het geheele wichelroedevraagstuk heeft Tylor geen andere verklaring dan dat het op bewust of onbewust (?) bedrog berust. Dat er eenige realiteit achter deze verschijnselen zou schuilen, ontkent hij dus, en dit weer terwijl de ethnografen een ander geluid doen hooren.

In het onlangs verschenen vierdeelige werk over de West-Toradja's, noemt Kruyt het wichelroedeloopen in het volgende verband. In het gebied van de To Napoe worden praehistorische lijkurnen in de grond gevonden. Hij schrijft dan: „Men vertelt dat er in vroegeren tijd menschen waren, die lijkurnen konden opsporen. Ze namen daartoe een stuk hout en spraken er een tooverspreuk over uit. Dan liepen ze rond, den stok voor zich uithoudende. Als zij bij een plek kwamen, waar een urn in den grond zat, begon de stok in de hand te beven en het hout werd langzaam naar de aarde toegetrokken". [17]).

In het Koloniaal Tijdschrift van 1935 vertelt Tersteege van een wichelroedelooper op de Zuid-Westereilanden. Deze werkt hier met een rotan in de hand, de zoogen. „rotan gila", letterlijk de „gekke rotan". „Gelijk iemand met de wichelroede water zoekt, zoo loopt dit medium met de rotan voor zich uit tot hij het gestolene of de gezochte persoon vindt. De rotan trekt hem naar de plaats toe, waar hij wezen moet. Dikwijls vindt deze helderziende ook werkelijk het gezochte". [18])

Ook Torday kent dergelijke bovennatuurlijke dievenvangers. Wanneer hem gedurende zijn verblijf onder de Bushongo-negers een mes ontstolen wordt, raadt men hem aan zich tot een bepaalde persoon te wenden, die hem zeker het mes zal kunnen terugbezorgen. De wijze waarop dit gebeurt, wordt uit de beschrijving niet geheel duidelijk. De wichelaar neemt een stuk hout, gesneden in den vorm van een krokodil. Het heeft een gladde rug en de toovenaar wrijft daarover heen met een kleine ronde schijf. Plotseling blijft deze schijf die glad over de krokodillenrug heenglijdt, steken, en wanneer de krokodil nu ondersteboven wordt gehouden, blijft hij daaraan vastkleven.

16) Parsons, Elsie C. Isleta, New Mexico, 47th Annual Report of the Bureau of Amer. ethnol., Smiths. Inst. 1929/30, 247, 285.

17) Kruyt, Alb. C. De West-Toradjas op Midden-Celebes, I, 1938, 361 en 374.

18) Tersteege, B. H. Het animisme op de Z.W. eilanden. Kolon. Tijdschr. XXIV, 1935, 477.

Toen het zoover was, verliet de man (met deze krokodil in zijn hand ? F.) de hut en bracht hen rechtstreeks naar de plaats, waar het mes verborgen was. [19]).

Zeer veel Afrikaansche voorbeelden en ook wel andere, aan min of meer primitieve volkeren ontleend, vinden wij, zooals aan de parapsychologen wellicht bekend, in Olivier Leroy's bestrijding van Levy Brühl : „La raison primitive", terwijl ook Albert Schweitzers laatste werk : „Afrikanische Geschichten", veel merkwaardigs bevat. Interessant is het laatst genoemde werk m.i. vooral door de wijze, waarop Schweitzer de feiten, die hij zelf geeft, tracht weg te exegetiseeren. Voor Schweitzer is „occult science" nog een „contemptible superstition".

Aan deze mededeelingen van ethnografen wil ik er nog één toevoegen, al betreft het hier een mededeeling uit een duidelijk door fantasie opgesmukt verhaal. Middelkoop geeft een aantal volksverhalen over Sombaï, eertijds een Timoreesche volksheld. Vooral de wijze, waarop hij de „Kompanie", i.c. den bestuursambtenaar, zijn superioriteit toont, is steeds een belangrijk onderdeel ervan. Hij heeft, naar de verhalen, bepaald paranormale vermogens gehad, maar soms is wat van hem wordt gezegd, (hij kroop b.v. door een blaasroer heen als een slang) zoo bizarre, dat men het niet au sérieux kan nemen. Van een van zijn afstammelingen wordt echter gezegd, dat in haar tegenwoordigheid, wanneer er gasten waren die met het aanbieden van sirih begroet moesten worden, het sirihmandje de kring rondging zonder dat het behoefde te worden doorgegeven. In dit verhaal is dus sprake van telekinese en wel in zoo'n vorm, dat wij het, gezien de gevallen die in Europa werden bestudeerd, niet als verzonnen behoeven te beschouwen.

De ethnografie geeft de parapsychologie merkwaardig materiaal genoeg, maar .... hoe staat het met de betrouwbaarheid ervan. Is het wetenschappelijk verantwoord dit materiaal zoo maar te geven. Het is immers bekend, hoeveel bedrog zich juist op het hier bedoelde gebied voordoet, — hoeveel „occults" niet anders is dan het product van handigheid en vingervlugheid. De beteekenis van de Parapsychologie is immers juist mede hierin gelegen, dat men dit occulte met rigoureuze critiek te lijf is gegaan, omdat daardoor eerst uit de omhulling van bedrog de kern van het echte, „waardevolle" kon te voorschijn komen.

Ieder, die onder primitieven heeft geleefd, weet dat het percentage van bedrog-gevallen ook daar zeer groot is. Ook de primitieve weet dat. Zoo

19) Torday, E. On the trail of the Bushongo, 1925, 109.

schrijft Warneck meer dan eenmaal, dat de Bataks zelve onderzoeken of de trance „echt" is. Men vraagt b.v. den „bezetene" omtrent gebeurtenissen, die hij in normalen toestand onmogelijk zou kunnen weten, omdat ze alleen bekend zijn aan den ondervrager en den overledene, wiens geest in den sjamaan heet te zijn neergedaald. „Auch die Heiden sagen, dasz nicht alle Medien wirklich von begu besessen sind; es gibt solche, welche die Besessenheit nachmachen, weil sie sehen, dasz die Medien in Ansehen stehen und sie wohlschmeckende Opfer erhalten." [20]) Bovendien berusten een groot aantal zoogenaamde magische handelingen zoo duidelijk op een gebrek aan kennis der natuur en foutieve wijze van denken, dat er geen reden bestaat ze au sérieux te nemen.

Met dat al is er zeker een kern, die wij niet als bedrog kunnen opzij schuiven. Wij zijn hiervan o.a. overtuigd door de wijze, waarop door de primitieven over dit occulte gesproken wordt en die juist dezelfde is als die, waarop men over Europeesche gevallen spreekt. Ook de betrouwbaarheid van de berichtgevers, op ander gebied erkend, moge hier een woord meespreken. Bedenken wij toch, dat het voor velen van hen, voor het geval zij missionaris of zendeling zijn, wel van zeer groot belang moet zijn de medicijnmannen, sjamanen of dergelijke als bedriegers aan de kaak te stellen. Wanneer zij de meer dan normale vermogens van dit soort menschen erkennen, moet het toch eigenlijk meer huns ondanks zijn.

De twintigste eeuw, die, om met Duyvendak te spreken, de parapsychologie heeft zien opkomen, zal over „occulte" zaken voorzichtiger oordeelen dan de vorige. Dat dit niet alleen van theoretisch wetenschappelijk belang is, is duidelijk wanneer men bedenkt, hoe in de practische koloniale politiek de door gebeurtenissen op dit gebied ontstane kwesties moeten worden opgelost. Wanneer de bestuursambtenaar in magie en bezetenheidsverschijnselen enkel bedrog ziet en domheid, zal zijn opgetreden geheel anders zijn dan wanneer hij niet iedere mogelijkheid, dat de angst van de door een toovenaar, „heks" of dergelijke, opgeschrikte bevolking, gegrond zou zijn, verwerpt. Het optreden blijft op dit terrein steeds zeer moeilijk. Tot veel meer dan een compromis leidt het niet [21]), juist omdat het bedrog hier zoo gemakkelijk is.

Tenslotte zou ik nog een opmerking willen maken over een onderwerp,

20) Warneck, Religion der Batak, 89—90.

21) Fischer, H. Th. „Toverij" en de Nederl. Indische strafrechtspraak. Koloniaal Tijdschrift, XXVII (1938), 477 e.v.

dat voor de waardeering van wat occulte verschijnselen genoemd worden, van belang is. Van parapsychologische zijde verneemt men wel eens de opvatting, dat de occulte vermogens bij de zoogenaamde primitieven sterker zouden zijn dan b.v. bij de West-Europeesche volken, terwijl men dan daaraan theorieën van ontwikkelings-psychologischen aard verbindt. De „mentalité primitive", de constructie van Levy Brühl, welke door geen ethnoloog in de door dezen Franschen geleerde bedoelden zin wordt aanvaard, doet nog opgeld onder vele niet-ethnologen. Van een volstrekt anders geaard zijnde primitieve mentaliteit weten ook de ethnografen niet.

Wanneer ik toegeef dat „occulte verschijnselen" in een primitieve samenleving een grooter rol spelen dan in de onze, heb ik voor dit feit echter een andere verklaring. Ik zou op het volgende willen wijzen.

Ten eerste zagen wij reeds, dat we uit de inderdaad zeer veelvuldig geconstateerde „occulte" verschijnselen, niet zoo zonder meer op werkelijk paranormale vermogens mogen concludeeren, aangezien het bedrog welig tiert. De bedrieger heeft bij de „goedgeloovigheid" van zijn publiek hier ook een gemakkelijk spel. Daarbij komt, dat dit veelvuldig voorkomen van dergelijke verschijnselen ook daardoor schijnbaar zijn kan, omdat de ethnografen in hun beschrijvingen met zekere voorliefde dit „wonderbaarlijke" naar voren schuiven. Vandaar dat in de ethnografie, evenals trouwens ook in deze beschouwing van mij, deze verschijnselen een onevenredig groote plaats innemen. De kenners van de primitieve wereld weten dat ook daar de mensch niet verdronken is in magie en geestengeloof, ja, dat velen dezer primitieven nuchtere materialisten zijn kunnen.

Dan is er tenslotte nog het rechtstreeksche getuigenis van de ethnografen, dat er voor waarschuwt hier niet te overdrijven. Slechts weinige zieneressen, zegt Kruyt, bezitten het vermogen van helderziendheid en wanneer Torday op zoek is naar zijn mes, raden de inboorlingen hem één bepaalden man aan, dien zij betrouwbaar en werkelijk kundig noemen.

Zijn dit overwegingen, die er ons voor waarschuwen te overdrijven, er zijn andere, die het ons begrijpelijk maken, dat in de primitieve samenleving paranormale vermogens toch talrijker worden geconstateerd. Hier immers worden, in tegenstelling met hetgeen ten onzent het geval is, deze vermogens als een middel erkend tot allerlei doeleinden. „The shamanistic system is probably satisfactory from . . . the social point of view as having the social satisfactoriness of providing a dignified niche for the type of persons who in Europe would be the misfit and plague of society". Zelfs zonder een dergelijke last voor de gemeenschap te zijn, kan de paranormaal begaafde met

zijn vermogens in onze samenleving zeer weinig beginnen en dit heeft weer tengevolge, dat hij deze ook niet door oefening ontwikkelt. In de primitieve maatschappij is er gelegenheid te over zich in dit opzicht te ontwikkelen.

Komt het Westen, dan verdwijnen de vermogens voor een goed deel. Dit is weer geen bewijs voor een verlaten van de „mentalité primitive" en het komen tot een radicaal anders ingestelde mentaliteit. De verwestering grijpt diep in het leven in. Zoo zien wij, dat het kunstscheppend vermogen sterk vermindert. Men heeft minder tijd en de Europeesche productenimport doodt de inheemsche kunstnijverheid. Ook de mediamieke vermogens gaan verloren. De geestelijke belangstelling wordt anders gericht. Men staat sceptisch tegenover het oude en aanvaardt gretig het nieuwe. De sjamaan, ziener enz. krijgen Europeesche of geëuropeaniseerde tegenhangers en concurrenten. Waar zending en missie binnenkomen, gelden spiritistische séances en wat daarmee annex is als zondig, enz., enz.

Wanneer wij dus de groote frequentie van het voorkomen van paranormale vermogens bij primitieven erkennen, verklaren wij deze niet uit een meer of mindere ontwikkeling, dan wel een verschillende geestelijke geaardheid, maar brengen wij deze terug tot een accent-verschil. Waar in het „Westen" de eenzijdig intellectueele ontwikkeling een belemmering, een rem vormt voor de ontwikkeling van wat dan ten onzent paranormale vermogens worden genoemd, is in het „Oosten" vaak juist het omgekeerde het geval [22]). Zoo gevoelde het ook een Indiaansche vrouw en waar ik begonnen ben met een tweetal citaten van ethnologen en daarna de ethnografen aan het woord heb gelaten, is deze uiting van deze Indiaansche een zeer geschikte afsluiting.

Lafitau deelt mee, dat sommige Indianen ook na hun bekeering tot het Christendom soms nog tegen hun wil (juist hetzelfde wat Warneck omtrent de Bataks bericht) in een bezetenheidstoestand geraakten. Zij voelden dit, evenals het gebruiken van hun paranormale vermogens, nu als zonde. Niet allen voelden het echter als zoodanig. Zoo noteert hij van een vrouw, die het vermogen had door middel van vuur mededeelingen te doen over zaken, die zij langs normalen weg niet kon weten, het volgende gezegde: „Je n'ai jamais compris qu'il y eut à cela aucun mal, et j'ai peine à y en voir encore; écoute, Dieu a partagé differemment les hommes: à vous autres François, il a donné l'Ecriture, par laquelle vous apprenez les choses qui se passent loin de vous, comme si elles vous étoient présentes; pour ce qui est de nous, il nous a donné l'art de connoître par le feu les choses absentes et éloignées; suppose donc que le feu, c'est nôtre Livre, nôtre Ecriture; tu ne verras pas qu'il y ait de

22) Allier, R., Le non-civilisé et nous, 1927.

difference, et plus de mal dans l'un que dans l'autre. Ma mere m'a appris ce secret pendant mon enfance, comme tes parens t'ont appris à lire et à écrire . . ." [23])

23) Lafitau, I, 387/388.

OVER DE „PSYCHISCHE ENERGIE" IN DE PARAPSYCHOLOGIE

door Dr. P. A. DIETZ

(Bewerkt naar een voordracht, 22 April 1939 gehouden op het Psychologisch Congres te Amsterdam.) [1])

I.

Niet dan met aarzeling ben ik er toe overgegaan, het verzoek, op het psychologencongres het onderwerp „psychische energie" van parapsychologisch standpunt uit te behandelen, in te willigen. Immers ik was mij bewust, daarmede een taak op mij genomen te hebben, die ik vreesde nòch tot volle bevrediging mijner hoorders, nòch van mijzelven, te kunnen vervullen.

Ik heb mij afgevraagd: is het mogelijk parapsychologisch iets bij te dragen tot verheldering van dit probleem? De moeilijkheden zijn van tweeërlei aard, en zijn gelegen zoowel in de parapsychologie als in het onderwerp. De parapsychologie toch is een wordende wetenschap, die aan alle euvelen der „wording", dat is dus der onrijpheid, lijdt, in veel hooger mate dan dit van eenige andere zou moeten worden gezegd. Zij bevindt zich, om in de psychologische sfeer te blijven, in de critische periode der puberteitsjaren, en daardoor, evenals de jonge mensch op dien leeftijd, in een al te precaire positie. Er is veel in haar van voorloopig karakter, en dit geldt zelfs voor het grondmateriaal der feitelijkheden. Voor een deel daarvan is het nog niet mogelijk, ons standpunt vast te stellen; het zou even voorbarig wezen ze te ontkennen als ze alreeds te accepteeren; wij moeten ons in veel van deze dingen beperken tot de zeer onbevredigende houding van min of meer waarschijnlijke vermoedens, erkennende dat nog niet met zekerheid valt uit te maken wat er uit worden kan.

Maar toch, door het werk, in de eerste plaats van de Engelsche psychical-researchers, maar later ook van Fransche, Duitsche, Amerikaansche en Hollandsche onderzoekers, is het oorspronkelijk zeer troebele materiaal geleidelijk gezift; een belangrijk gedeelte is ongerept daaruit te voorschijn gekomen, en kan zich handhaven tegenover elke critiek, die de grenzen der

1) Vooral in de latere gedeelten belangrijk gewijzigd.

redelijkheid niet overschrijdt. Het vormt, in zijn betrekkelijke geslotenheid, een indrukwekkend geheel, dat niet kan worden genegeerd, zonder dat een noodlottige leemte in ons algemeene wereldbeeld daarvan het gevolg is.

Ik kan dit momenteel slechts constateeren, en het is mij niet mogelijk, nòch ook mijn bedoeling, dit heden te dezer plaatse met bewijzen te staven; immers voor elke kategorie van phaenomenen zou een afzonderlijke en gedétailleerde behandeling noodzakelijk zijn. Ik moet er mijn gehoor dus uitdrukkelijk op wijzen, dat ik de hoofdverschijnselen der parapsychologie, de telepathie, helderziendheid, stigmatisatie, phantasms of the living, telekinese, als reëele feiten aanvaard, en dat zij den grondslag van mijn betoog zullen vormen. Wie deze feiten kategorisch verwerpt, voor hem zal alles wat ik heden te zeggen heb niet veel meer dan overbodig gepraat zijn, dat beter achterwege ware gebleven.

Maar juist de moeilijkheid, die reeds enkel het *constateeren* der verschijnselen oplevert, heeft ten gevolge gehad, dat tot nu toe de psychical-researchers zich welhaast uitsluitend toelegden op experiment en ervaring, en zich beperkten tot de onmiddellijk daaruit te trekken conclusies. Algemeene theoretische vraagstukken werden pas in de tweede plaats behandeld en vaak voorbijgezien. Dit is pas in den laatsten tijd eenigszins anders geworden, maar nog altijd blijft er een groot theoretisch tekort in de parapsychologie, en dit is het eene bezwaar dat ik sterk gevoel.

Het andere is gelegen in het onderwerp, de psychische energie. Ook in de normale psychologie maken de zeer uiteenloopende opvattingen het moeilijk een definitie te geven, die meer is dan de weergave eener opinie. Zelfs de meest fundamenteele vraag wordt nog niet eenstemmig beantwoord: Is op psychisch gebied het begrip „energie" toe te passen? Alle denkbare opvattingen vindt men verwerkelijkt in de diverse psychologische scholen. De oudere, physiologisch ingestelde psychologen achtten het begrip ontoelaatbaar. Zoo zegt Ziehen [1]) „Es schwebt ganz in der Luft, da der Begriff im Bereiche des Psychischen jeden klaren Sinn verliert". Elders [2]) noemt hij het: „erkenntnisztheoretisch erst recht unhaltbar".

Lijnrecht hiertegenover staat de uitspraak van von Grot: „Der Begriff der psychischen Energie ist in der Wissenschaft ebenso berechtigt, wie derjenige der physischen Energie, und die psychische Energie hat ebensolche quantitatieve Masse und verschiedene Formen, wie die physische" [3]).

1) Leitfaden der physiologischen Psychologie. pag. 22 noot.
2) l.c. pag. 450.
3) Geciteerd naar Jung. Energetik der Seele. pag. 14.

Het meerendeel der moderne psychologiën staat resp. zweeft tusschen deze beide uitersten. De vaagheid der uitspraken moet daarbij maar al te vaak dienen om de onzekerheid der voorstellingen te camoufleeren, ofschoon zij deze eerst recht aan 't licht brengt. Men laat liefst veel in 't midden, en dit zou op zichzelf geen onjuiste houding kunnen worden genoemd, wanneer maar niet al te veel in de hitte der consequenties deze prijzenswaardige zelfbeperking uit 't oog werd verloren. Zeer veel wordt in de dusgenaamde dieptepsychologie met dit begrip gewerkt. Het is gebleken te zijn : „een doelmatig hulpbegrip om een bepaalde samenhang van psychische processen te ordenen" [4]). Zoowel de Freud'sche genitaalpsychologie als de verwante richtingen springen er zeer vrij mee om, en laten deze hypothetische energie allerlei evoluties doormaken, waarbij het streven naar analogie met het physische onmiskenbaar is. Dan worden er vrijbewegelijke en gebonden (tonische) vormen onderscheiden, analoog aan de vrije en de potentieele energie in de physica ; ook de psychische energie wordt gestuwd, zij vloeit af, wordt in diverse aequivalente vormen omgezet, waarbij dan wordt ondersteld dat iets analoogs aan de wet van het behoud van arbeidsvermogen geldt.

Is dit enkel beeldspraak, analogie ? Gebruikt men de psychische energie als in de wiskunde $\sqrt{-1}$, die niet als een bestaande grootheid kan worden opgevat, maar waarmede men toch zoo uitstekend kan werken ? Het is niet altijd mogelijk hieromtrent zekerheid te verkrijgen. Al deze „Wandlungen der Libido" (Jung) zijn en blijven in de eerste plaats *intrapsychische processen*, direct alleen voor introspectieve waarneming toegankelijk, indirect af te leiden uit gedrag en uitlatingen der betrokken individuen. Hierbij wordt dus stilzwijgend aangenomen, dat de psyche een gesloten systeem zou zijn. Anderzijds zou men uit den afvloei van psychische spanningen in b.v. epileptische kramptoestanden, een der onderdeelen dezer theorie, mogen opmaken, dat er wel degelijk aan- en afvoer van energie in het psychische stelsel plaats vond. Maar juist dit zeer belangrijke punt, dat onmiddellijk verband houdt met het vraagstuk van de verhouding tusschen ziel en lichaam, heeft de dieptepsychologie wijselijk terzijde gelaten en zich daardoor een vrijheid van beweging verzekerd, die haar wel is waar in staat stelde haar eigen beginselen consequent uit te werken, maar het allerbelangrijkste en meest problematieke punt ontweek.

Voorloopig kan men zich het veiligst tevreden stellen met een voorzichtige uitspraak als die van Frans Muller : „Op het gebied van den geest, waar geen quantiteit te meten valt, is een energiebegrip, dat met

4) Westerman Holstijn, Encyclopaedie v. h. moderne denken, I pag. 276.

dat der natuurkunde geheel overeenkomt, niet bruikbaar. De term energie wordt in een andere beteekenis dan die van vermogen tot arbeid gebezigd". [5])

Toch is het begrijpelijk, dat anderen zich niet hebben kunnen neerleggen bij een dergelijke ontwijking der moeilijkheden, en het voorloopig nog zoo duistere probleem in vollen ernst hebben aangevat. Ondoenlijk is het, het daarmede innig saamgegroeide vraagstuk van de verhouding tusschen „ziel en lichaam", of als men wil de physiologische en de bewustzijnsverschijnselen, zooals we ze bij ons zelven waarnemen, buiten beschouwing te laten. Elk oogenblik toch beleven wij gevoelsmatig de onmiddellijke overgang van wat ons voorkomt te zijn „psychische" in physische energie, van wil in daad. Pas wanneer omtrent deze verhouding van ziel en lichaam, omtrent de ‚psychosomatische relatie' dus, eenige opheldering is verkregen, kan over het wezen der „psychische energie" met zekeren graad van waarschijnlijkheid worden geoordeeld.

De psychosomatische relatie kan men zich drieërlei denken:

1) Het lichaam is eigenlijk het alleenlijk reëel bestaande. Het psychische, inclusieve het bewustzijn in zijn geheel is niets anders dan een deelreactie (epiphaenomeen) van het physiologische gebeuren, dat op zijn beurt in den grond niet verschilt van physisch-chemische werkingen. Volgens deze, trouwens thans algemeen verworpen naief-materialistische leer, kan van een eigenlijke psychische energie geen sprake zijn.

2) het levende wezen in 't algemeen, de mensch in 't bijzonder, is als een psychosomatische eenheid te beschouwen. Elke levensfunctie heeft zoowel haar materieelen als haar psychischen kant, beide zijn even reëel, niet van elkander te scheiden, en wanneer wij nochtans het onderscheid maken, bezien wij hetzelfde gebeuren van twee verschillende zijden, innerlijk en uiterlijk. Deze zienswijze sluit zich nauw aan, is vrijwel identiek met de leer van het psychophysisch parallellisme oftewel psychisch monisme [6]). De beginselen hiervan zijn reeds aan te wijzen in de philosophie van Cartesius en Spinoza, in de leer van de twee voor ons alleen kenbare attributen der absolute substantie, denken en uitgebreidheid, oftewel geest en stof. Werd aan het eigenlijke parallellisme door de oudere wijsgeeren weinig aandacht geschonken, des te meer werd dit uitgewerkt, in Duitschland vooral door Fechner, in ons land door Heymans.

5) Ziekten van den geest. pag. 197.

6) Het subtiele onderscheid, dat wel tusschen deze twee termen wordt gemaakt, alnaar het psychische en het physische volkomen gelijkwaardig dan wel het tweede aan het eerste ondergeschikt wordt geacht, doet momenteel weinig ter zake.

3) De wisselwerkingstheorie, of de leer der psychosomatische verbondenheid, acht lichaam en ziel tijdens het leven organisch verbonden, en voor elkanders invloed wederkeerig toegankelijk, maar niettemin van elkander onderscheiden. Zij huldigt dus een betrekkelijk dualisme.

Alleen voor de tweede en derde theorie kan de vraag naar het al of niet bestaan en de geaardheid eener psychische energie een belangrijk onderwerp van overdenking uitmaken. Het is dan ook, om ons tot onze landgenooten te beperken, in de eerste plaats Heymans, die aan dit probleem zijn aandacht heeft gewijd, zich daarbij stellende op het standpunt van het psychisch monisme. Hij gaat zeer ver in zijn parallelliseering van het physische en het psychische energiebegrip, tracht het psychische analogon te vinden van de hoofdvormen der energie, die men in zijn tijd in de physica onderscheidde, nl. die van plaats (potentieele energie), mechanisch arbeidsvermogen en warmtearbeidsvermogen. Aldus komt hij tot het opstellen van de daarmede vagelijk overeenkomstige begrippen distantie-energie, psychische bewegingsenergie en niveau-energie; van den laatsten vorm worden wederom associatie-, denk-, gevoels- en wilsenergie afgeleid. [7])

De eerste, in de natuurkunde der 19de eeuw geldende grondwet, die van het behoud (de onvernietigbaarheid) der energie [8]), meent hij ook in het psychische te kunnen aantoonen, erkent hier echter ten volle als een overwegende moeilijkheid, dat een toepasselijke maateenheid, die ons in staat zou stellen hoeveelheden energie met elkander te vergelijken, ontbreekt. Over de tweede grondwet, die der entropie, laat hij zich twijfelachtiger uit, meent echter in de „Ausgleichungstendenz", die aan alle psychisch inhouden toekomt, een overeenkomstig verschijnsel te zien, en beperkt zich ten slotte tot de voorzichtige uitspraak: „Wir haben Grund, auch dem Entropiegesetz Gültigheit für die psychische Welt zuzuschreiben. [9])

Wij kunnen de uiteenzettingen van den befaamden Groninger psycholoog, hoe interessant ook, in dit geschrift niet overtuigend vinden. Zijn groote verdienste is ongetwijfeld, dat hij het probleem met diepen wetenschappelijken ernst heeft aangevat, en er zich niet, zooals vele zijner medepsychologen, met een paar apodictische uitspraken of schijndiepzinnige vaagheden van heeft afgemaakt. Maar juist dit ernstig en eerlijk onder-

7) G. Heymans, Ueber die Anwendbarkeit des Energiebegriffes in der Psychologie. Leipzig, 1921.

8) Sindsdien vervangen door de meeromvattende wet van het behoud van de som van massa en energie.

9) l.c. pag. 39. (Zusammenfassung stelling 8).

zoek brengt aan het licht, hoe weinig houvast de beschikbare gegevens nog bieden, hoeveel moet worden ondersteld en nog eens ondersteld om de theorieën te redden, en hoe twijfelachtig zelfs dàn nog de uitkomsten blijven. Het psycho-physisch parallellisme geeft allesbehalve een bevredigende oplossing; eerder kan men zeggen, dat de scherpzinnige en fijndoordachte redeneeringen van Heymans maar al te duidelijk in het licht stellen, in hoevele opzichten deze theorie tekort schiet.

Is nu de parapsychologie in staat hier meer licht te geven? Reeds in den beginne wees ik op de nog vrij rudimentaire toestand, waarin hare theoriën verkeeren. Ik moet dan ook uitdrukkelijk waarschuwen, van de parapsychologie in haar tegenwoordig stadium al evenmin een sterk gefundeerde hypothese omtrent den aard der „psychische energie" te verwachten. Maar zij voegt aan de reeds beschikbare gegevens een aantal andere toe, die een zeer uitzonderlijk karakter dragen. Het eerste effect van een dergelijke groei van het ervaringsmateriaal zal echter, als gewoonlijk, meer verwarrend dan verhelderend werken; het probleem wordt niet vereenvoudigd, maar eerder meer gecompliceerd. Juist aan dit uitzonderlijke, vreemdsoortige, dankt het paranormale phaenomeen zijn waarde; het is in strijd met de opvattingen, die zich beroepen op de enkel „normale" verschijnselen op physiologisch terrein. Daar echter de oorsprong van beiden gemeenschappelijk is, moet naar een visie worden gestreefd, die beiden van uit één gezichtspunt omvat; het is daarom zelfs onvermijdelijk, dat ook het oordeel omtrent de dusgenaamde „normale" verschijnselen herzien wordt, zoodra wij de paranormale in ons gezichtsveld hebben opgenomen.

Heymans was een der eersten, die in Nederland een parapsychologisch verschijnsel, de telepathie, onderzocht en hare realiteit volgens wetenschappelijke methoden constateerde: Hij was de meening toegedaan, dat zij zich zeer goed verdroeg met, ja zelfs een bevestiging leverde van het psychisch monisme. Poortman [10]) bestrijdt dit met zeer krachtige argumenten en merkt terecht op dat Heymans, toen hij een zeer plausibele theorie der telepathie opstelde [11]), met geen woord gerept heeft van een physisch parallel verschijnsel, maar geheel op psychisch terrein blijft.

Men kan nu natuurlijk onderstellen, dat te eeniger tijd nog een of andere vorm van stralende energie zal worden ontdekt in het ruimteveld tusschen den zender en den ontvanger, waarbij dan de hersenen van den

10) Is de parapsychologie gebaat bij een psycho-physisch parallelisme of bij een wisselwerkingstheorie. T. v. P. IV. 214.

11) Over de verklaring der telepathische verschijnselen. Mededeelingen der Ned. Ver. v. Psych. Res. No. 10, pag. 1.

eersten als genereerend, die van den ander als receptief apparaat kunnen worden aangezien. Maar dit blijft toch voorloopig niet anders dan een veronderstelling, die terwille der theorie wordt aanvaard.

Ook Rhine [12]) is na zijn zeer gevarieerde en uitvoerige onderzoekingen tot de conclusie gekomen, dat er van een intermediaire overdracht van eenige vorm van psychische energie geen spoor te vinden is. En dit geldt zoowel voor de telepathie als — in directe tegenstelling met de zienswijze van Richet — [13]), voor de helderziendheid.

Zooals de telepathie zich nu eenmaal aan ons voordoet, als een directe partieele identiteit van den inhoud van het bewustzijn van twee personen, pleit zij eer tegen dan voor het psychophysisch parallelisme. Dit zou op zichzelf al een reden zijn, om de bovengenoemde derde mogelijkheid, de wisselwerkingstheorie of de leer der psychosomatische verbondenheid, in ernstige overweging te nemen.

Zien wij deze mogelijkheid onder de oogen, daarmede voorloopig een op zich zelf bestaande psychisch energie accepteerend — waarbij dan de betrekking tot de physische energie alsnog onbesproken kan blijven —, dan valt toch een belangrijk onderscheid te constateeren met het begrip, zooals het in de diepte-psychologie optreedt. Daarin toch is alleen van een *intra*-psychische omzetting van de verschillende vormen van libido sprake. In de telepathie daarentegen valt een *inter*-psychische overdracht te constateeren — een zeer belangrijke uitbreiding der werkingsfeer, die, wij kunnen gerust zeggen de aan het begrip te verbinden voorstelling grondig wijzigt.

Terloops wil ik wijzen op de vruchtbaarheid dezer hypothese voor de collectiviteitspsychologie; met het aannemen van de mogelijkheid eener intrapsychische actie beschikken wij over een verklaringsprincipe, dat tot veel bevredigender resultaten voert dan alle tot nog toe opgestelde theoriën.

Zoolang wij op enkel paragnostisch terrein blijven, kan het probleem der verhouding tusschen de ietwat mysterieuse psychische en de, naar wij plegen aan te nemen, ons beter bekende physische energie zonder veel hinder worden genegeerd. Veel urgenter wordt het, wanneer wij de groep der objectieve paraphaenomen, in de eerste plaats de intrasomatische, in oogenschouw nemen. De moderne parapsychologen, in de eerste plaats de Engelsche, hebben m.i. niet voldoende aandacht besteed aan deze groep, die juist voor het theoretisch inzicht van overwegend belang is. De over-

12) Extra sensory perception.
13) Notre sixième sens.

gangen naar het normale zijn hier zoo geleidelijk, dat een ook maar eenigszins scherpe scheiding niet valt te trekken. Het is dan ook onmogelijk, intrasomatische parergische verschijnselen te behandelen zonder aandacht te wijden aan het algemeenere probleem: dat van de verhouding tusschen „ziel en lichaam".

Wat hebben wij eigenlijk te verstaan onder een „psychogenen invloed"? Ook in de normale psycho-physiologie laat zich het ontbreken van adaequate voorstellingen bijzonder pijnlijk gevoelen. In het algemeen kunnen wij zeggen: elke toestandsverandering in ons lichaam, waarvan wij den oorsprong moeten leggen in ons psychisch leven; in den meest uitgebreiden zin van het woord. In de eerste plaats behooren hiertoe de elementen van al onze handelingen (spreken en mimiek inbegrepen), n.l. onze willekeurige spierbewegingen. De beweging der gladde spierbundels (inclusief de hartspier) staat niet in zoo onmiddellijk verband met die wijzigingen in onzen bewustzijnstoestand die wij als wilsuitingen plegen aan te duiden; zij worden automatisch geregeld door het autonome zenuwstelsel. Daar dit echter in hooge mate onder den invloed staat der emoties, is ook hierin dus een, schoon meer indirecte afhankelijkheid van het zieleleven gegeven. Hetzelfde geldt van de excreties en secreties, en daardoor ten slotte voor onze geheele stofwisseling, voor welhaast iedere physiologische functie van ons organisme.

Emoties zijn echter op hun beurt weer in hooge mate afhankelijk van zoowel bewuste als onderbewuste voorstellingen. En zoo zullen dus voornamelijk emotioneel gekleurde voorstellingen, direct of indirect, onze organische functies kunnen wijzigen. Het is algemeen bekend, dat deze physiologische invloed der voorstelling (verbeelding) buitengewoon versterkt wordt in abnormale psychische toestanden. In de eerste plaats in de hypnose, een deel der psychotherapie, dat den laatsten tijd weer meer de belangstelling gaande maakt, nadat het jaren lang door de psychoanalyse op den achtergrond werd gedrongen. Stokvis [14]) wil zelfs principieel geen grens stellen aan het vermogen der ziel, organische veranderingen teweeg te brengen. En daar het eerste, ons door innerlijke ervaring gegeven uitgangspunt in al deze gevallen, de idee is, spreekt men terecht van ideomotorische, ideosecretorische, ideoplastische verschijnselen.

In de intrasomatische parergie constateeren wij een belangrijke uitbreiding van den psychogenen invloed op het lichaam. Hare phaenomenen gaan de meer bekende, alledaagsche, verre te boven. De voorwaarde daar-

14) Dr. B. Stokvis. Hypnose in de geneeskundige praktijk pag. 15.

toe is, evenals in de hypnose, een gewijzigde psychische toestand, en wel òf de extase, een toestand van sterke inversie, waarin het automatisch voorstellingsvermogen onder den invloed van sterke, meest religieus gekleurde affecten, een overweldigende invloed op het organisme uitoefent, òf de willekeurige concentratie op de functie van bepaalde organen.

De twee of, als ook de hypnose er onder betrokken wordt, de drie „methoden" als ik mij zoo mag uitdrukken, zijn in zooverre niet scherp gescheiden, dat de willekeurige concentratie vaak leidt tot extatische resp. autohypnotische toestanden, en het slagen van het experiment van het bereiken daarvan afhangt. Zeer in 't algemeen gesproken, is de extatische toestand karakteristiek voor het westen, de willekeurige concentratie voor het oosten (fakirs).

Ik moet in het bijzonder de waarschuwing doen hooren, dat men zich bij het benaderen dezer phaenomenen, niet moet tevreden stellen met het opplakken van steeds gereed liggende etiquetjes als ‚hysterie' en ‚suggestie'. Zonder te willen ontkennen, dat deze termen met eenig recht hier worden aangevoerd, dat zij zekere verwantschap vertoonen met parapsychologische verschijnselen en dat er vele overgangen bestaan, moet ik toch het gebruik van deze begrippen als ‚dooddoeners' afwijzen. Hysterie en autosuggestie zijn *deelproblemen* van het meer omvattende vraagstuk der ideoplastie.

Veel meer omvattend voorzeker, want de p.ps. voegt aan de meer bekende verschijnselen een aantal andere toe, die voor een deel alleen quantitatief daarvan verschillen; terwijl bij een ander deel het onderscheid zoo groot wordt, dat we van een qualitatief verschil moeten gaan spreken. Of, om het anders uit te drukken: voor een deel zijn zij physiologisch nog min of meer begrijpelijk, voor een ander deel schijnen zij alle regelen der ‚normale' physiologie te verloochenen.

Tot de eerste reken ik de antiperistaltische bewegingen in diverse deelen van het darmkanaal; de bloedroode kruisvormige figuren, die Diebel [15]) op zijn huid wist te voorschijn te roepen; het schreien van bloedige tranen bij denzelfde; verder de willekeurige verplaatsingen van het hart, die Wiersma bij een westersche ‚fakir' constateerde, het regelen van den polsslag, enz. Zij allen kunnen worden begrepen door de eenvoudige onderstelling, dat de bewuste wil zich meester heeft gemaakt ook van het autonome zenuwstelsel, van vagus en sympathicus, van vasodilatatoren en vasoconstrictoren.

De met het cardiogram gecontroleerde uitschakeling van naar willekeur

15) Zie T. P.ps. Dl III pag. 145.

boezem- en kamercontracties, of ook het stopzetten van de geheele hartwerking zooals Brosse [16]) bij Indische Hatha-Jogi's constateerde, levert al meer moeilijkheden op.

Maar men zou zich vergissen, wanneer men meende, nu ook de stigmatisatie volledig volgens dit beginsel te kunnen verklaren, b.v. door een suggestief veroorzaakte kramp der vasoconstrictores [17]), die secundaire weefselversterving veroorzaakte. Daarvoor is het optreden der wonden veel te snel, en wordt in sommige gevallen gevolgd door een even snelle genezing.

Een veel meer *directe* ideoplastische werking op het organisme moet worden aangenomen, zooals zich o.a. ook uitte in de hoornachtige spijkerkop — resp. spijkerpuntvormige excrescenties, die zich in de wonden van den H. Franciscus en van eenige andere gestigmatiseerden vertoonden. De asitie, d.i. het geruimen tijd leven zonder spijs of drank, is misschien nog niet met voldoende zekerheid geconstateerd, maar wordt constant vermeld van meerdere, vrij goed gecontroleerde extatici van de achtste tot de twintigste eeuw. Geheel onverklaarbaar binnen de kring der bekende physiologische werkingen zijn de merkwaardige, plotseling op de huid verschijnende bloedvlekken, die ik bij den meergenoemden Diebel [18]) constateerde, alsmede de onaantastbaarheid door het vuur, waaromtrent berichten van de vuurceremoniën van Polynesië, China, Indië, Zuid-Afrika, Amerika wonderbaarlijk overeenstemmen met de door Crookes beschreven „vuurmagie" van het medium Home in het onlangs in Engeland uitgevoerde experiment: de vuurloop van Kuda Bux [19]). Hier bestaat een qualitatief verschil met de ‚suggestive' psychogene invloeden.

Werpt nu dit „andere" materiaal nieuw licht op het probleem der verhouding ziel-lichaam resp. die van psychische tot physische energie ? Zooals ik reeds zei, het compliceert het probleem.

De vraag naar het raadsel van den psychogenen invloed is even dringend en even onopgelost, om 't even of ze wordt gesteld naar aanleiding van een eenvoudige spierbeweging of een topprestatie als de stigmatisatie of de vuurloop.

Desnietaltemin geeft dit andere, zeldzame materiaal toch wel een anderen kijk op het geheel. Wat bij het meer normale — (d. i. vaker voor-

16) En mission aux Indes.

17) De zenuwen die het lumen der kleine bloedvaten en haarvaten vernauwen resp. afsluiten.

18) l.c. pag. 148.

19) H. Price Een parapsycholoog vertelt zijn ervaringen, pag. 238.

komende) verschijnsel ten slotte nog wel mogelijk is, wordt bij de paraphaenomenen, in verhouding tot hunne uitzonderlijkheid, steeds moeilijker: nl. ze te zien van uit het gezichtspunt der psychosomatische eenheid.

Het verband tusschen psyche en soma blijft wel is waar bestaan, maar blijkt zeer veel soepeler te zijn dan te verwachten was, afgaande op onze meer alledaagsche ervaringen. De psyche beheerscht blijkbaar ook ongewone banen; plotseling overweldigt zij a.h.w. het onder haar heerschappij kneedbaar geworden organisme.

Beschouwen wij b.v. onder de gestigmatiseerden diegenen, die men als „compatientes" [20]) beschrijft. Zij hebben de dusgenaamde „onzichtbare" stigmatisatie. D.w.z. subjectief maken zij de passie van Christus door en gevoelen de kruiswonden aan de overeenkomstige plaatsen van hun lichaam. Objectief is er dan geen enkele afwijking te zien. Soms blijft het daarbij, en men zou zich kunnen tevreden stellen met te beweren dat deze extatici zich dus „enkel maar wat verbeelden". Maar, in de meeste gevallen plotseling, in enkele meer geleidelijk, verandert zich de enkel-subjectieve, onzichtbare, stigmatisatie in de zeer zichtbare, zeer reëele wondvorming. Van een parallelisme tusschen het psychische en het physische geen spoor; integendeel: zeer curieus is de sterke wanverhouding tusschen deze beide. Dit komt bij menig ‚functioneel' lijden voor, maar het is noodzakelijk de later optredende physische veranderingen, in direct verband te brengen met de voorafgaande subjectieve pijnen. Alles wijst er op, dat er een zeer sterke drang van psychische zijde wordt uitgeoefend, laten we een oogenblik de vrijheid nemen te spreken van een „stuwing van psychische energie", en dat deze op een gegeven moment dóórbrekend, haar uiting vindt in de physische wondvorming.

Het is dan ook begrijpelijk dat dit openbreken der wonden door de betrokkene eer als een verlichting dan als een verergering van het lijden wordt ervaren. Het parallellisme is hier toch wel erg zoek; veeleer wijst alles op een omzetting van psychische spanningen in somatische veranderingen. De theorie van het interactionisme, van de psychosomatische verbondenheid; harmoniëert daarentegen in hooge mate met het feitelijk verloop.

(Wordt vervolgd).

---

20) Letterlijk mede-lijdenden.

HET VOORSPELLEN IN VERBAND MET HET TIJDSPROBLEEM *)

door Ir. J. F. CARRIÈRE

II.

Voordat nu getracht zal worden het voorspellen begrijpelijk te maken, steunend op de hypothese van een waarschijnlijke toekomst, moet eerst de mogelijkheid overwogen worden, of wij dit paranormale verschijnsel kunnen doen aansluiten bij het moderne natuurbeeld, zonder van deze hypothese gebruik te maken.

De eerste stap in die richting is m.i. reeds gedaan, toen het populaire (en ook klassiek-physische) begrip van het „heden", als een onmeetbaar dunne scheidingswand tusschen verleden en toekomst, werd vervangen door de opvatting van het heden, als een smalle doch eindige tijdstrook van wisselende grootte. De moderne natuurkunde werkt dus met een heden, dat „duur" heeft, dus zich uitstrekt in wat men vroeger verleden en toekomst noemde.

Naast dit moeilijke begrip van een „eindig heden" is er nog iets anders, waarop in dit verband gewezen dient te worden. Wij bespraken reeds, dat het vierdimensionale continuum mathematisch één geheel is, geen samenvoeging van opeenvolgende oogenblikken, doch één samengesmolten klomp gebeurtenissen. Een aardig beeld hiervoor geeft Prof. Fokker (5). Hij vergelijkt het continuum met een brood. Een brood bestaat niet uit een reeks boterhammen, doch *wij zijn gewend* er boterhammen van te maken, en wel netjes snijdend loodrecht op de lengteas. Wij kunnen echter even goed anders snijden: scheeve of grillig gevormde boterhammen. Zoowel de rechte als de scheeve boterhammen zijn echter willekeurig en doen niets af aan de werkelijke gedaante van het brood.

Naar analogie is dus, hetgeen wij „nu" noemen, een loodrechte, doch willekeurige snede uit het continuum. Men kan evengoed een „nu" aannemen, dat het continuum anders doorsnijdt en dit als „scheef nu" aanduiden. Dit overschrijdt de grenzen van het heden, vermengt zich met wat wij gewoonlijk verleden en toekomst noemen en zal dus als paranormaal ervaren worden. Wanneer het mogelijk zou zijn een scheef nu te beleven, zou men dus inderdaad een blik in verleden of toekomst kunnen slaan.

Het scheeve nu is een begrip, dat voortvloeit uit de relativiteitstheorie en daarom mag het op redelijke gronden gebruikt worden om de mogelijkheid van het voorspellen eenigszins begrijpelijk te maken.

Uitgaande van de moderne physische beginselen komen wij dus tot twee verschillende hypothesen, die de mogelijkheid van het voorspellen inhouden:

*) De getallen in den tekst verwijzen naar de literatuurlijst. T. v. P. XI 258.

die van de *waarschijnlijke toekomst* en die van het *scheeve nu*. De laatste hypothese sluit noodwendig aan bij de veronderstelling, dat de toekomst er „nu reeds is," zooals fig. 1 *) aangeeft ; de waarschijnlijke toekomst echter wordt gesymboliseerd in fig. 2. Ik meen, dat de hypothese van de waarschijnlijke toekomst ongedwongener voortvloeit uit het moderne natuurbeeld, en zeker van wijdere strekking is dan die van het scheeve nu. Wij zullen de eerste dus als grondslag van onze verdere beschouwingen nemen.

Dr. Kooy zegt in zijn studie over den profetischen droom (15), dat wij, wat het normale denken betreft,
„hoogstens een bepaalde waarschijnlijkheid kunnen afleiden (voor toekomstige „gebeurtenissen). Maar bij de profetie gaat het juist om het logisch niet afleid„bare, om losse voorvallen, geheel losgerukt uit het verband met het overige...

„Willen wij ooit iets van de paragnostische verschijnselen begrijpen, dan zul„len wij onherroepelijk onze klassieke denkwijze moeten opgeven... Voor de „paragnosie is zij zeker en beslist onvoldoende. Op dit essentieele punt kan m.i. „niet genoeg gewezen worden, daar een veronachtzaming hiervan steeds weer „leidt tot allerlei verwarring."

Dr. Kooy trekt dus een scherpe scheidingslijn tusschen het denken van het waakbewustzijn en het introspectieve schouwen. Hij zegt :
„De natuurwetenschappelijke methode... voert tot de werkhypothese, maar de „introspectieve methode, niet minder belangrijk en principieel nog iets van ge„heel andere orde, voert, althans tot op zekere hoogte, meer tot het wezen"....

„Het is zeer wel mogelijk, dat de basis van het tijdsbegrip iets is, dat meer „tot het hoogere, „mystieke" veld van wezenlijkheden behoort, d.w.z. tot dat ge„bied achter de aanschouwingswereld, dat zich niet door de natuurwetenschappe„lijke methoden laat benaderen, maar waarschijnlijk wel tot een zekere, misschien „geringe hoogte, langs introspectieve weg toegankelijk is....

„De paragnostische hallucinaties zijn niet de eigenlijke directe paranormale „waarnemingen; deze geschieden in een transcendent, buiten ons engere bewust„zijn gelegen gebied, onkenbaar voor de speciale organisatie van ons normale „denkvermogen; wat wij waarnemen is steeds de „vertaling", het aan onzen aprio„ristischen kenvorm pasklaar gemaakte visioen. Resumeerende zouden wij, ruw „gesproken, een indeeling kunnen maken in Waakpsyche, Droompsyche en Subli„minale Zelf. Het subliminale zelf heeft direct als object van waarneming het „„eeuwige nu". Voor dit Zelf is er geen essentieel verschil tusschen verleden, heden „en toekomst, ja, vermoedelijk zelfs geen sprake van tijdelijke en ruimtelijke „rangschikking in den zin der relativiteitstheorie."

Dr. Kooy komt, mede op grond van zijn persoonlijke introspectieve ervaringen, tot de overtuiging : „De toekomst ontstaat niet, ze is er, in welken vorm dan ook."

Om nu mijn gedachtengang duidelijk te maken, zal ik eerst de indeeling van Dr. Dietz (18) weergeven. Hij onderscheidt een normale en een paranor-

*) Zie de figuren in het eerste deel van dit artikel. T. v. P. XI. 245.

male prognose. Bij het normale voorspellen kan men dit doen op grond van kennis der natuurwetten („Morgen gaat de zon op"), of op grond van redelijke verwachting („Het zal straks gaan regenen"), of door het uitvoeren van een wilsbesluit („Als ik dit voorwerp loslaat, zal het vallen"). Dit zijn alle slechts gradueele verschillen van het normale voorspellen. Bij de paranormale prognosie echter presenteert zich een visioen betreffende het toekomstig gebeuren; het is een innerlijke, subjectieve schouw.

Nu vraag ik mij af: moet er tusschen het normale en het paranormale voorspellen inderdaad een grens getrokken worden, zooals Dr. Dietz en Dr. Kooy dat doen, of hebben wij hier ook slechts te doen met gradueele verschillen? Voorspellingen, gebaseerd op ervaring of op natuurkundige formules, zijn immers ook waarschijnlijkheden in verschillenden graad van zekerheid. B.v. de voorspelling: „morgen gaat de zon op", houdt grootere zekerheid in dan de verwachting: „in 1985 verschijnt de komeet van Halley weer", doch dat wil nog *niet* zeggen, dat het feit van de-morgen-opgaande-zon er „nu" reeds „is". Het is slechts een uiterst waarschijnlijke conclusie, voortvloeiende uit ons begrip van de constellatie in het verleden en het heden, m.a.w. een *extrapolatie* uit onze kennis van de voorbije tijdsbaan van dit gebeuren (fig. 2.).

Zouden wij deze redeneering niet mogen toepassen op het voorspellend droomen? Zou het niet mogelijk kunnen zijn, dat het subliminale zelf zijn eigen denkvermogen en ervaring heeft, zijn eigen begrip van de constellatie van verleden en heden om daaruit besluiten te kunnen trekken (extrapoleeren) over voorvallen, die later zullen gebeuren, doch slechts *waarschijnlijk* zullen gebeuren? Via den voorspellenden droom kan dit weten van het subliminale zelf soms tot ons waakbewustzijn doordringen en ons voorspellingen laten doen, die werkelijk uitkomen, doch in wezen dezelfde soort voorspellingen zijn als onze aankondiging, dat morgen de zon zal opgaan.

Een bezwaar tegen deze opvatting is de enkele malen voorkomende voorspellende droom, waarin tot in de kleinste bijzonderheden de toekomst „geschouwd" wordt. Dit lijkt iets heel anders dan een kometenbaan, die slechts berekend, niet visionair gezien wordt.

Maar hoe moet het subliminale zelf zijn kennis anders doorgeven aan ons bewustzijn dan door *beelden?* (Dr. Kooy spreekt in dit verband ook over „vertaald" doorgeven). Die beelden maken op ons bewustzijn den indruk van physische werkelijkheid, doch zijn dat niet. Een enkelen keer zijn ze zeer volmaakt, doch meestal zeer onvolmaakt, vaak meer symbolisch en soms is het slechts een vaag voorgevoel, dat tot ons bewustzijn doordringt.

Ik zie hierin slechts gradueele verschillen en de hypothese lijkt mij gerechtvaardigd, dat ons subliminale zelf slechts in beelden gegoten waarschijnlijkheden aan ons bewustzijn doorgeeft, die niet inhouden, dat de toekomst *thans* reeds bestaat.

Deze gedachtengang is geheel in aansluiting met fig. 2; het subliminale zelf zou dan van onze voorbije tijdsbaan *meer* gegevens bezitten, *meer* ervaringen hebben opgedaan dan ons waakbewustzijn en daarom meer en beter kunnen extrapoleeren in de toekomst.

Dr. Kooy schreef mij indertijd, naar aanleiding hiervan, het volgende: „Zoodra sprake is van een ander soort contact dan het zuiver zintuigelijke, ver-„valt ook principieel het schema van de physische werkelijkheid (dus „het continuum). De physische werkelijkheid is maar een vernuftig geconstrueerd „schema. *De* werkelijkheid echter laat zich door een schema wel benaderen, „maar niet vangen. *De* werkelijkheid is zooals ze is en niet „geconstrueerd". Hier-„uit volgt dus, dat het schema der relativiteitstheorie niet zonder meer mag wor-„den toegepast voor de verklaring van proscopie en retrospectie."

Hierbij wil ik terzijde aanteekenen, dat het mijn bedoeling nooit zal zijn te „verklaren".

Naar aanleiding van bovenstaande opvatting kan men twee vragen stellen:

a. Wat verstaat men onder „zuiver zintuigelijke waarneming"?

b. Zijn wij gerechtigd om aan te nemen, dat men tijdens proscopie *de* werkelijkheid ziet?

Daar ik niet competent ben op deze vragen een afdoend antwoord te geven, worde het volgende slechts opgevat als een voorzichtige poging.

Zijn onze vermogens, die aan het werk zijn bij voorspellend droomen, helderziendheid of telepathie, wel of niet zintuiglijk, m.a.w. zijn onze zintuigen beperkt tot het ons vertrouwde vijftal òf bestaat er zooiets als een zesde zintuig?

Dr. Dietz (17) wijst er op, dat het begrip „zesde zintuig" niet te handhaven is. Onze zintuigen zijn, populier gezegd, slechts hulpmiddelen om de wereld om ons heen in contact te brengen met ons bewustzijn. In principe hebben wij voor dit contact de zintuigen niet noodig en bij paranormaal waarnemen gebruiken wij ze dan ook niet.

Doch zelfs bij uitsluiting van het geheele waarnemingsapparaat moet er eenig *contact* zijn tusschen de objectieve realiteit en onze subjectiviteit, wil er iets tot ons bewustzijn doordringen. Wij weten niet hoe en waar dat contact tot stand komt, doch evenmin is bekend hoe het plaats heeft als de zintuigen wèl meewerken; de weg van de physische prikkel is bekend (zie

artikel van Dr. Dietz): zintuig — zintuigzenuw — apperceptieveld der hersenen, maar de overgang van hersenen naar bewustzijn is volkomen onbekend. Men kan nu aannemen, dat in het normale geval de weg is: realiteit — zintuig — zintuigzenuw — hersenen — bewustzijn, en bij paranormaal waarnemen: realiteit — bewustzijn, doch wij weten niet of in het laatste geval het contact zóó onmiddellijk is, dat er geen deformatie van het beeld der realiteit plaats heeft, voordat het tot ons bewustzijn doordringt.

Dr. Dietz (17) neigt tot de opvatting, dat er tijdens zoowel normaal als paranormaal waarnemen:

„een wezensgelijkheid tusschen wereld en bewustzijnseenheid, tusschen „Ding an „sich" en voorstelling aanwezig is... Het al of niet zintuigelijke der waarneming „wordt hiermede van secundair belang. Steeds is het wezen van elke communi„catie met het „buiten ons" juist de „Ich-Erweiterung": een zeker mystisch con„tact met het „ding", dat daarom in wezen als gelijk aan ons zelven moet worden „gezien — geest van onzen geest."

En bij besluit:

„Normale waarneming, telepathie, helderziendheid, worden daarmee samengevat in „één enkel begrip, waarvan de geslotenheid wellicht nog veel te wenschen over„laat, maar waarin toch ongetwijfeld een zekere aansluiting zich begint te vol„trekken."

Men kan echter de meening zijn toegedaan, dat tijdens zintuigelijke observatie geen onmiddellijk contact met *de* werkelijkheid plaats heeft, maar de vele overeenkomsten tusschen normaal en paranormaal waarnemen noodzaken ons dan aan te nemen, dat dit in paranormale toestanden ook niet het geval is.

Hoe dit ook zij, de verschijnselen nopen ons tot de veronderstelling, dat er tusschen normale en paranormale waarneming geen essentieel verschil bestaat.

Men denke in dit verband aan „uittreding." Hierbij *ziet* men zich zelf liggen slapen, men *loopt* door het vertrek, men *kijkt* door het raam en neemt waar, (terwijl het slapend oog buiten functie is), hetgeen er buiten gebeurt, op een wijze, die zich niet onderscheidt van het normale zien. Dit waarnemen geschiedt blijkbaar door middel van een soort „zelf-projectie", een „iets", dat zich van het lichaam min of meer kan losmaken. Het maakt sterk den indruk, dat die projectie kan waarnemen alsof ze het lichaam zelve ware, het bewustzijn „meegenomen" heeft en a.h.w. de drager er van is. Doch deze drager, weer teruggekeerd in het lichaam, moet dan af en toe evengoed buiten de zintuigen om (dus paranormale) waarnemingen kunnen doen. Deze overweging noopt ons, zooal geen gelijkheid, dan toch een groote analogie tusschen normaal en paranormaal observeeren aan te nemen. Wij zullen dan ook *de* werkelijk-

heid evenmin met onze onbewuste vermogens kunnen schouwen als met onze zintuigen en wat op die wijze tot ons komt zal een vermoedelijk sterk gedeformeerde afspiegeling er van zijn. Al schijnt er bij prognosie geen sprake te zijn van een logisch afleidingsproces (juist tengevolge van de sterke vervorming), daarom behoeft dit verschijnsel echter geenszins onlogisch of willekeurig te zijn. Evenmin als ons waakbewustzijn toegerust behoeft te zijn met universeele kennis om een kometenbaan te berekenen en haar toekomstig verloop te voorspellen, en daarbij slechts gebruik maakt van physische werkschema's, die geen van alle „absoluut" zijn, evenmin behoeft ons subliminale zelf te bestaan uit een alles wetende „geest van Laplace" om voorspellingen te doen.

Daar ik dus geen principieel verschil kan zien tusschen de wijze waarop ons iets bewust wordt bij waken en de wijze, waarop dat gebeurt bij paranormaal waarnemen, voel ik mij wel gerechtigd met Dr. Kooy van meening te verschillen en voor *beide* gevallen werkschema's in te voeren, die ons de natuurwetenschappen opleveren.

Men is wel geneigd het subliminale zelf te promoveeren tot een almachtige Ikheid in ons, ver uitstekend boven onze dagelijksche persoonlijkheid en „deel hebbend aan het eeuwige nu". Ik kan die meening niet deelen, doch het zou te ver voeren, dit hier nader te motiveeren.

Onze beschouwingen zouden echter niet volledig zijn, wanneer wij ze beperkten tot de hier behandelde, en in het geheel geen recht lieten wedervaren aan de hypothese van de onsterfelijke ziel, wier voortbestaan na den lichamelijken dood door Dunne uit zijn theorie wordt afgeleid (hoe aanvechtbaar zijn premissen ook mogen zijn).

De vraag rijst dan vanzelf, hoe deze onstoffelijke ziel zich tot het vierdimensionale continuum en in casu tot de mogelijkheid van het voorspellen zal verhouden.

Wanneer, zooals wij zagen, slechts een gradueel verschil aan te nemen is tusschen waakbewustzijn en subliminale zelf, moet ook een geleidelijke overgang naar den gediscarneerden toestand denkbaar zijn, en het is niet meer dan logisch, ook aan de verste ons bekende termen van deze reeks de aandacht te schenken en ons af te vragen, of de vermogens der ziel, los van het lichaam, nog niet die van ons subliminale zelf overtreffen, en of zij mede aandeel hebben in het tot stand komen van het verschijnsel der prognosie.

Geleidelijk aan komen wij zoo tot een principieel ander standpunt,

van waaruit misschien een dieper inzicht zou zijn te verkrijgen, n.l. dat van de spiritistische philosophie.

Persoonlijk hebben mijn vrouw en ik eenige merkwaardige resultaten op dit gebied bereikt, waarbij tenovervloede zij opgemerkt, dat zij voorafgingen aan mijn lectuur van Dunne's boek en verdere studie over dit onderwerp. Slechts een korte correspondentie met Dr. Kooy had reeds plaats gehad. Mijn vrouw had zich nooit verdiept in het vraagstuk van de tijdruimte en dat van het voorspellen; onderbewuste werkingen van haar zijn dus zeer onwaarschijnlijk. Echter is hier niet de vraag aan de orde of het volgende langs animistischen of spiritistischen weg verkregen is, doch of voor ons onderwerp de inhoud van belang is.

Een onzer kennissen, deskundig op het gebied van philosophie en para-psychologie, verzocht ons de volgende vragen op een onzer zittingen te stellen:
„Hoe wordt in het hiernamaals de tijd beleefd; dus welke beteekenis heeft onze „tijd voor hoogere wezens? Bestaat er in het hiernamaals een ruimtelijke aan„schouwing, die met de onze te vergelijken is?"

Het volgende antwoord werd door spellen verkregen:
„Aan een beantwoording zou ik een ganschen avond willen besteden. Wel wil ik „U dit zeggen. Tijd en ruimte zijn voor den mensch op aarde als een getraliede „kooi *), die vrij in een landschap staat. De gevangene telt en telt de traliën, doch „tellende herkrijgt hij zijn vrijheid niet, en wat wonderlijk is, is dit, dat de tra„liën van den aardschen tijd tegelijk de ruimte vormen, die van de groote ruimte „wordt afgepaald. Dus: tijd houdt ruimte omsloten. — Andermaal meer."

Een volgenden keer werd eerst een inleiding gegeven over de neiging van den mensch om te tellen, ook waar het abstracte begrippen betreft. Daarna kwam er dit:
„Er zijn twee soorten abstractheden: zij die convergeeren in den mensch, en zij „die convergeeren in God, m.a.w. de abstractheden inhaerent aan de stof en de „abstractheden inhaerent aan het bovenzinnelijke. Wat scheidt de beide soorten? „Men zou kunnen zeggen, de vleeschelijke dood, doch dan vergeet men, dat de „beide abstractheden naast elkaar te ervaren zijn. De vraag naar de grens is „daarom evengoed de vraag naar de grens tusschen stof en geest, of tusschen het „kenbare en het onkenbare, of tusschen het telbare en het niet-telbare, of tus„schen de ruimte en niet-ruimte, of tusschen den tijd en niet-tijd.
„Bedenk nu, wat ik zeide naar aanleiding van Uw vraag. Ik beschreef U een kooi, „vrijstaande in een ruimte. De tralies vergeleek ik met de tijdsindeeling. Deze „tralies zijn niet aaneengesloten en de gevangene ziet de vrijheid er tusschen door„schemeren. Toch is die vrijheid hem onbereikbaar, want tusschen vrijheid en niet„vrijheid staan de tralies. Waren zij er niet, dan zou niet-vrijheid tegelijk vrijheid „zijn.
„Zoo moet gij U ook het tijd-ruimte probleem denken. Tijd is wel anderssoortig

*) Terloops wijs ik op de associatie, die er bestaat tusschen dit beeld en den naam van Dr. Kooy.

„dan ruimte, doch hij is op te vatten als grenspalissade tusschen ruimte en niet-„ruimte. Als tijd er niet was, bestond ook geen drie-dimensionale ruimte. Men „moet daarom tijd en ruimte niet opvatten als gelijkwaardig, maar tijd als de eer-„ste kluister om een deel van het heelal gelegd. Hierdoor werd secondair ruimte „uitgescheiden. Men kan tijd daarom een zeer uitgebreide grensfunctie toeschrij-„ven en men kan hem evengoed grens tusschen leven en dood noemen als tusschen „mensch en God. Waarom noemt men het aardsche leven wel het tijdelijke? Om-„dat men onbewust begrijpt, dat de tijdskluister de zwaarste is, zwaarder dan de „stofkluister. Want als tijd niet geschapen ware, zou de stof niet hare drie afme-„tingen hebben.

„Wie zijn aardsche leven beëindigt, komt niet plotseling in het tijdelooze, en even-„min in het ruimtelooze. Hij kan zich immers vooreerst nog een gestalte geven, die „zichtbaar voor de levenden is. Eerst verder en later, als de tijd ijler voor hem „wordt, kan hij geen vorm meer voortbrengen.....

„Gij zoudt U het dus zoo kunnen denken: zooals de dampkring buitenwaarts ijler „en ijler wordt, zoo omsluit een tijdsgrens het aardsche bestaan, als een gesloten „bol, die buitenwaarts vervaagt en oplost, als een regenboog in de lucht niet te na-„deren, doch vol schoonheid en mysterie en het aanschouwend overdenken zeker „waard."

Volgens deze zienswijze moet men aan het begrip Tijd wel een andere, doch geen „hoogere" waarde toekennen dan aan het begrip Ruimte. Tijd en ruimte zijn wel is waar anderssoortig, doch zij zijn van dezelfde orde, en aan elkaar gekoppeld: tijd houdt ruimte omsloten.

Het heeft mij getroffen, dat ik deze gedachte van gekoppeld zijn van tijd en ruimte terugvond bij Jeans (3), waar hij het heeft over de schepping:

„Tijd en ruimte, waarin het denken zich heeft vastgelegd, moeten (dus) voort-„gebracht zijn door een daad van denken. De primitieve cosmologieën spreken van „een schepper als werkzaam in ruimte en tijd en smedende zon, maan en sterren „uit reeds aanwezig ruw materiaal. De hedendaagsche natuurwetenschap dwingt „ons den Schepper te denken als werkzaam buiten de ruimte en den tijd, die Hij „Zelf schiep, evenals de schilder buiten zijn schilderstuk. „Non in tempore, sed „cum tempore finxit Deus mundum." *) Deze leer werd ook reeds door Plato ver-„kondigd: De tijd en de hemel kwamen tegelijk in aanzijn, opdat, als ze ooit zou-„den vergaan, ze tezamen zouden vergaan. Zoo was de geest en de gedachte van „God, toen Hij den tijd schiep."

Dus ook hier: tijd en ruimte gekoppeld en van gelijke orde. Ik heb gemeend hierop te moeten wijzen als een zienswijze naast die van anderen en die Dr. Kooy ook uitspreekt als hij zegt „dat het zeer wel mogelijk is, „dat de basis van het tijdsbegrip iets is, dat meer tot het hoogere „mystieke" „veld van wezenlijkheden behoort."

Verder zou, volgens het bovenstaande, het wel zoo kunnen zijn, dat,

*) Niet in den tijd, maar tezamen met den tijd heeft God de wereld geschapen. (Augustinus).

wanneer er een geestelijke evolutie in het hiernamaals bestaat, wij min of meer gebonden blijven aan den physischen tijd, afhankelijk van de mate van gebondenheid aan de stoffelijke ruimte. De vraag doet zich voor, hoe wij ons dit min of meer gebonden zijn, dit „ijler" worden van den tijd moeten voorstellen. Het kan vergeleken worden met de bekende ervaring, dat in het dagelijksche leven de tijd soms „vliegt", soms „kruipt". Men is gewoon, dit verschijnsel verbeelding te noemen, doch sinds de relativiteitstheorie de betrekkelijkheid van tijd en ruimte bewezen heeft, zijn wij gerechtigd, onze gebondenheid *aan de wetten* van tijd en ruimte wat soepeler op te vatten.

Wij komen zoo tot de volgende beschouwing. Zoolang de ziel gekoppeld is aan het stoffelijke lichaam zal zij met en door middel van dat lichaam min of meer passen in de werk-schema's der physica. Met de noodige voorzichtigheid kunnen die schema's dan dienen om sommige eigenschappen der psyche begrijpelijker te maken. In paranormale toestanden, als de verbinding tusschen ziel en lichaam iets losser is, kunnen er gewaarwordingen beleefd worden, waarbij tijd en ruimte eenigszins vervaagd, ja zelfs weggevallen schijnen. Er wordt dan gesproken van een „schouwen in het eeuwige nu." Men denke hierbij niet alleen aan den voorspellenden droom, aan helderziendheid in tijd en ruimte of aan uittreden, doch ook aan de getuigenissen der mystici, aan het „Kosmisch bewustzijn" van Bucke (20, 21) en aan het „Open zijn" van Anker Larsen (22, 23).

„Het voornaamste kenmerk van het kosmisch bewustzijn is een verruiming: het „wegvallen van de begrenzingen van ruimte en tijd, het besef van een eeuwig be„staan, het loslaten van de starre geïsoleerdheid van het individueel zelfbewust„zijn, het uitvloeien daarvan a.h.w. in een grooter, universeel bewustzijn, het be„sef van harmonie in de kosmos en een daarmee gepaard gaand gevoel van ge„luk." (Dr. Ketner, 21).

Toch geloof ik, dat men onder dergelijke ervaringen slechts verstaan moet, een „iets losser gebonden zijn" aan de wetten van ruimte en tijd, en niet een „wegvallen" hunner begrenzingen. Maar het is te begrijpen, dat het ongewone van extatische gevoelens aanleiding kan zijn tot hun overschatting.

Om misverstand te voorkomen worde er op gewezen, dat dit „losser gebonden zijn" niet opgevat moet worden als een uittreden uit de tijdsbaan, waardoor meer „overzien" zou kunnen worden van die baan, zoodat dan voorspellen mogelijk zou zijn. Dit uittreden uit de tijdsbaan eischt n.l. noodzakelijk het invoeren van een nieuwe dimensie en zoo zouden we weer het voetspoor van Dunne gaan volgen.

Ir. Ortt (12) doet dezen stap terug, wanneer hij opmerkt:
„„Buiten de tijdslijn geplaatst" wil zeggen: een tweede dimensie, een „tijdsvlak" „onderstellen. Wij kunnen die noemen „de eeuwigheidsdimensie", omdat in de „taal der filosofie „eeuwig" genoemd wordt wat buiten den tijd ligt."

Ik meen, dat Ir. Ortt hiermee zijn eigen critiek op Dunne te niet doet, want die tweede tijddimensie heeft ook hier betrekking op den psychischen tijd, die niet mathematisch voor te stellen is. Bovendien is hetgeen Ir. Ortt opmerkt over het „tijdsvlak" en „eeuwigheidsdimensie" reeds door Ouspensky (24, 25) verwerkt in zijn philosophie over tijd en ruimte.

Deze komt tot de conclusie, dat er niet meer dan zes dimensies mogelijk zijn; de vierde dimensie is de ons bekende physische tijd, de vijfde noemt hij „the line of perpetual now", „the line of eternity"; „the fifth dimension „forms a surface in relation to the „line of time". Over de zesde dimensie is Ouspensky vaag. Het is „that for which we have no name; the six-pointed „star; the existence of eternity" . . . .

Hoewel er veel over de theorieën van Ouspensky te zeggen valt, *) zou dit hier te ver voeren; ik verwijs naar een artikel van Drs. Veenstra (26). Al deze pogingen om psychische tijdsbelevingen vast te koppelen aan physische dimensies moeten m.i. noodzakelijk mislukken.

Het losser gebonden zijn aan ruimte en tijd moet niet opgevat worden als een uittreden uit het physische continuum, maar als een zekere *vrijheid ten opzichte van zijn wetten*, het is niet een overgang naar hooger dimensionale mogelijkheden, doch juist een ontwikkeling naar a-dimensionale toestanden.

Vasthoudend aan de hypothese van een persoonlijk voortbestaan na den dood, volgt uit het voorgaande, dat voor een gediscarneerde contact met de stoffelijke wereld beteekent: het tot op zekere hoogte weer ondergaan van tijd en ruimte, het in dien toestand meer kunnen bevatten van den loop der aardsche gebeurtenissen dan wij, en daarom ook met grootere waarschijnlijkheid kunnen voorspellen dan ons waakbewustzijn èn ons subliminale zelf. Het blijven echter steeds waarschijnlijkheden, die op deze wijze eventueel tot ons kunnen doordringen en geen zekerheden.

Pas wanneer bij verdere evolutie alle gebondenheid aan ruimte en tijd

---

*) Het zal niet zonder belang zijn, wanneer een dierenpsycholoog de theorieën bestudeert, die Ouspensky ontvouwt over de wijze, waarop dieren de ruimte beleven. De hypothese, dat b.v. een slak zou leven in een eendimensionale ruimte is m.i. zeer aanvechtbaar. Tijdens hun liefdespel wijzigen twee slakken hun eerst rechtlijnige bewegingen in spiraalvormige, lang voordat er van eenig lichamelijk contact sprake is. (Zie b.v. E. Heimans. Uit de Natuur. blz. 221 (1916). Nederl. Bib.) Hoe de hypothese van Ouspensky te rijmen is met dit feit is mij niet duidelijk.

ophoudt, wanneer onkenbare a-dimensionale toestanden bereikt worden, kan gesproken worden van een „eeuwig nu," al is die uitdrukking onlogisch, omdat „nu" toch altijd het tijdsbegrip inhoudt. Beter kan men hier spreken van „eeuwigheid" in de beteekenis van aeternitas.

Als slotsom van al deze overwegingen komt het mij voor, dat het te ver gegrepen is, om aan ons subliminale zelf een schouwen in het eeuwige toe te kennen, daar dit Zelf zeker „dicht bij" ons staat, hoogstens iets minder gebonden aan de wetten van tijd en ruimte en daardoor beter in staat tot waarnemen van het paranormale dan ons waakbewustzijn.

VAN DE REDACTIE

Men vraagt ons, of het instituut der wetenschappelijke adviseurs, dat nu een jaar werkt, aan de verwachtingen voldoet. Wij kunnen tot ons genoegen hier zonder voorbehoud bevestigend op antwoorden. Zooals in een indertijd door alle betrokken partijen aanvaarde instructie voor de redactie is vastgesteld, wordt alle copie, waarover het oordeel der beide adviseurs eensluidend is, dienovereenkomstig behandeld. Vallen de adviezen verschillend uit, dan beslist de redactie. Dit geval heeft zich in het afgeloopen jaar twee maal voorgedaan, zoodat voor ieder der beide adviseurs geldt, dat er slechts een artikel in den 11en jaargang voorkomt, waarvoor hij de verantwoordelijkheid niet heeft willen dragen. Bedenkt men verder, dat zoowel de bijdragen van Dr. Dietz als die van Dr. Tenhaeff steeds geplaatst worden, dan volgt hier wel uit, dat in feite de invloed der beide vooraanstaande parapsychologen op de samenstelling van den inhoud van ons tijdschrift onveranderd is gebleven.

BOEKBESPREKING

Dr. S. KOSTER : *Leerboek der Hypnose*, Amsterdam, F. van Rossen, 1938.

Het aantal publicaties, in de vorige eeuw over de hypnose verschenen, is verbijsterend groot.

In 1888 verscheen te Berlijn een „Bibliographie des modernen Hypnotismus" van de hand van Max Dessoir, waarin 802 boeken, 481 auteurs en 207 tijdschriften genoemd worden. Twee jaar later publiceerde Dessoir zijn eerste „Nachtrag" op deze bibliographie, welke alweer niet minder dan 382 nieuw verschenen geschriften vermeldt....

Na de opkomst der psycho-analyse heeft de hypnose-therapie voor den psychotherapeut aan waarde ingeboet.

Zooals men weet paste Freud bij de psycho-analytische behandeling van zijn patiënten aanvankelijk hypnose toe, maar aangezien vele menschen liever in normalen toestand geanalyseerd worden en velen er zich ook tegen verzetten dat de medicus hen hypnotiseert, zoo liet hij allengs het hypnotiseeren na.

S. Lifschitz (Moskou) wenscht de hypno-analyse wederom in eere te herstellen, zooals ons blijkt uit zijn boekje „Hypnoanalyse" [1]).

In de „Revue Métapsychique" (1930, 396 e.v.) wees E. Pascal op de verminderde belangstelling voor de hypnose en sprak de hoop uit, dat hierin toch spoedig een verandering zou mogen komen. Hij citeert in dit artikel o.m. den medicus Nathan, die in het jaar 1929 schreef, dat het hem toeschijnt, dat het uur van de rehabilitatie van de hypnose nadert. Daar schijnt inderdaad iets van waar te zijn. De belangstelling voor het hypnose-vraagstuk wordt opnieuw wakker. In ons land zijn het bovenal de artsen S. Koster en B. Stokvis die daar veel toe bijdragen.

Volgens Koster is hypnose „een toestand van bewustzijnsvernauwing, waarin de suggestibiliteit verhoogd is, de spontane gedachten en wilsimpulsen verminderd zijn, terwijl bovendien de vegetatieve centra geïnhibeerd zijn" (37). Hij is geen aanhanger van de theorie (Bernheim, Schilder e.a.) volgens welke de hypnose identiek is met den gewonen slaap. Ook aanvaardt hij de psycho-analytische beschouwingen over de hypnose, volgens welke wij in de hypnose een herbeleving van een infantiel-erotische, masochistische instelling moeten zien, niet. Als een van de bezwaren tegen de psycho-analytische theorie van de hypnose voert hij aan, dat men zichzelf in hypnose kan brengen. Dit is, volgens hem, niet met de psycho-analytische theorie in overeenstemming te brengen (42). J. H. Schultz [2]) merkt echter op, dat dergelijke z.g. auto-hypnotische toestanden geen echte hypnotische toestanden zijn. „Von „Hypnose" darf nur da gesprochen werden, wo ein Schlafzustand besteht, der durch den Einflusz des Hypnotisierenden beliebig beeinfluszt werden kann." In het z.g. rapport ziet hij (Schultz) „das entscheidende Kriterium für das Bestehen der Hypnose" en dit rapport berust, volgens de analytici, op binding.

Men ziet uit deze weinige gegevens reeds hoe veel verschil van meening er tusschen de verschillende auteurs hier nog bestaat. Men mag in

1) S. Lifschitz: „Hypnoanalyse", Stuttgart, 1930.
2) J. H. Schultz: „Hypnose-Technik", Jena, 1935, 21.

dit boek van Koster dan ook zeker niet meer zien dan een bijdrage tot het hypnose-vraagstuk. Hier is een arts aan het woord, die over een jarenlange ervaring op het gebied der hypnose beschikt en een groot aantal lijders aan functioneele en organische ziekten met succes heeft behandeld. Naar deze stem uit de praktijk luisteren wij gaarne en erkennen volmondig dat dit boek een goede leiddraad is voor den arts, den psycholoog en den student. Ook de ontwikkelde leek die „eens iets over hypnose wil lezen" en daarbij niet volstaan wil met hetgeen zijn encyclopaedie hem er over vertelt, zal met dit boek zijn voordeel kunnen doen.

Wat den parapsycholoog in dit werk het meest zal interesseeren dat is allereerst hetgeen wij op pag. 134 e.v. lezen over den invloed van het zieleleven op het organisme (toepassing der hypnose bij organische ziekten) waarin ook aandacht is geschonken aan de hypnotische analgesie, een verschijnsel, dat reeds de bijzondere belangstelling van Myers [3]) trok.

Ook aan de hyperaesthesie welke, zooals Myers (l.c., 149) zoo juist heeft opgemerkt, „den weg bereidt voor wat ik heteraesthesie (op paranormale wijze waarnemen) heb genoemd", wijdt Koster aandacht. „Over beïnvloeding der zintuigen in hypnose .... is vroeger veel beweerd, dat den toets van nauwkeurig kritisch onderzoek niet heeft kunnen doorstaan." Dit is zeer zeker belangrijk in verband met hetgeen door R. Baerwald [4]) e.a. is beweerd. Volgens Baerwald is het „kaum möglich die Reichweite der Hyperaesthesie zu überschätzen" en hij heeft tot in het absurde toe getracht verschijnselen van paragnosie tot verschijnselen van hyperaesthesie terug te brengen. Vanzelfsprekend heeft dit tot veel gerechtvaardigde critiek aanleiding gegeven.

Aan de paragnosie wordt door Koster geen aandacht geschonken. Het mag wel verwondering baren dat deze schrijver geen enkel woord wijdt aan de parapsychologie. Op pag. 11 verraadt hij zijn onkunde met betrekking tot deze zijtak der empirische psychologie door den draak te steken met het feit, dat er in het jaar 1933 in Amerika nog personen voorkwamen die zich van het kristal (magische spiegel [5])) bedienden bij telepathische proefnemingen („mind readers"). Maar zegt hij — dat geschiedt daar nog slechts door leeken. Wij betreuren oprecht dat de schrijver van een dergelijk werk hier van zoo'n groote onkunde op het gebied van zoo'n belangrijk onderdeel der psychologie als de parapsychologie toch is getuigt. Het zal hem zeker

3) F. W. H. Myers: „De menschelijke persoonlijkheid", Ned. vert., Amsterdam, 1921, 143.

4) R. Baerwald: „Der Okkultismus in Urkunden", Berlijn, 1925.

5) Zie T. v. P., IX, 205.

interesseeren te weten dat de patiënte, waarvan hij op pag. 144 gewag maakt, de vrouw is aan wie ik „Een goed geconstateerd geval van proscopie" (T. v. P., X, 161) dank en dat deze vrouw mij vertelde hetgeen zij in haar (auto-) hypnotische toestanden fantaseerde. Het kan aan geen twijfel onderhevig worden geacht of bij deze vrouw mogen wij in den hypnotischen toestand een herbeleving van een infantiel-erotische, masochistische instelling zien.

Er valt zeker nog meer over en naar aanleiding van dit boek te zeggen, maar wij moeten het hierbij laten.

Ons eindoordeel is, dat ofschoon wij op een aantal punten met den schrijver van meening verschillen, wij nochtans zekerlijk niet zullen nalaten te erkennen dat hij ons een goed Nederlandsch boek over de hypnose heeft geschonken.

TENHAEFF

ERIC CUDDON: *Hypnosis. Its Meaning and Practice.* Londen. G. Bell & Sons. Ltd.

De inhoud van dit boekje is voor een belangrijk deel ontleend aan artikelen, in den loop der jaren verschenen in de „Proceedings" van de Engelsche S. P. R. Maar hij heeft er ook eigen ervaringen in verwerkt.

Het hypnotisme was een van de eerste problemen waarop dit genootschap haar aandacht vestigde. Edmund Gurney, F. W. H. Myers, Milne Bramwell en andere leden van de Vg. hebben belangrijke studies over dit onderwerp in de „Proceedings" gepubliceerd. Dezer dagen las ik nog eens met groote belangstelling hetgeen Myers in zijn standaardwerk („Human Personality") over de hypnose heeft geschreven.

In tegenstelling met het hierboven genoemde boek van Dr. Koster schenkt Cuddon wel eenige aandacht aan paranormale verschijnselen bij gehypnotiseerden. Wij hadden echter mogen verwachten dat in dit boekje daaraan meer aandacht was besteed. Ook komt het mij voor dat hij zich hier en daar weleens te gemakkelijk van zijn onderwerp afmaakt.

Bij het onderwerp hyperaesthesie (32) maakt de schrijver melding van het bekende, door H. Bergson medegedeelde geval van een gehypnotiseerde, die in staat geweest zou zijn om wanneer iemand, die tegenover dit sujet gezeten was, een boek voor zich hield, niet alleen het spiegelbeeld der letters te zien in de sclera van den lezenden man, maar zelfs om deze letters te kunnen noemen. Ik ben zoo vrij dit geval te betwijfelen en sta in dezen geenszins alleen. De Utrechtsche privaat-docent in de oogheelkunde, Dr. J. A. van Heuven, wiens meening ik over dit geval vroeg, achtte dit

eveneens onmogelijk. Het verbaast mij dat deze voorzichtige auteur (Cuddon) dit geval vermeldt.

Op pag. 14 merkt de schrijver zeer terecht op, dat een hypnotiseur niet over een bijzonder vermogen beschikt. Maar op pag. 18 vertelt hij zijn lezers dat de hypnotiseur er toch niet kwaad aan doet het tegenover zijn sujetten te doen voorkomen alsof hij wel over bijzondere vermogens beschikt. Zoo iets kan m.i. niet door den beugel. Slechts in zeer bijzondere gevallen kan zooiets in het belang van een patiënt getolereerd worden.

Op pag. 109 (de auteur schrijft daar over hypnose op afstand — mentale suggestie) maakt de schrijver melding van geslaagde proeven. Maar, zoo zegt hij, wij moeten hierbij in aanmerking nemen dat het sujet een hysterisch meisje was. Deze opmerking doet eenigszins vreemd aan. Het feit dat de proefpersoon hysterisch was doet aan de waarde van deze experimenten niets af. M.i. kon men verwachten dat het sujet hysterisch was. Paragnosten vertoonen overwegend een hysterischen aanleg.

Zoo zijn nog wel eenige opmerkingen te maken. Dit neemt echter niet weg, dat als inleiding (en ook als aanvulling) dit boekje zijn nut kan doen. Ook voor hen die na willen gaan wat van de zijde der Engelsche S. P. R. over de hypnose is geschreven heeft kan dit boekje als leiddraad dienen.

TENHAEFF

Dr. F. VÖLGYESI: *Menschen- und Tierhypnose. Mit Berücksichtigung der Stammes- und Einzelentwicklung des Gehirns.* Orell Füssli Verlag, Zürich & Leipzig, 1938.

In het jaar 1646 beschreef Athanasius Kircher hoe men een haan kan „betooveren". Het dier wordt voorzichtig op den grond gedrukt. Vervolgens trekt men een krijtstreep van af zijn snavel. Dan blijkt, dat het dier doodstil blijft liggen. Eigenlijk was Daniel Schwenter, hoogleeraar aan de Universiteit van Altdorf degene die het eerst deze proef heeft beschreven (1636) („Eine gantz wilde Hennen so zaam zu machen, dasz sie von sich selbst unbeweglich, still und in groszen forchten sitze"), maar zijn naam raakte in het vergeetboek.

De fysioloog Czermak (Leipzig) heeft deze proeven herhaald. Hij toonde aan dat de krijtstreep hier van geen beteekenis is. Dit deed ook Preyer. Volgens hem („Ueber eine Wirkung der Angst bei Tieren", 1873) zouden wij hier met schrikhypnose (kataplexie) te doen hebben, evenals bij personen die door fascinatie (Faria) of door het plotseling doen schijnen van een licht (Charcot) in een toestand van onbeweeglijkheid geraken.

Over deze en dergelijke proeven is in het laatste kwartaal der negentiende en de eerste decennia der twintigste eeuw zeer veel geschreven. Wie een goed overzicht van deze litteratuur (en tevens een goede inleiding daarin) wil hebben neme Völgyesi's genoemd werk ter hand.

Myers [1]) betwijfelde „of eenige van deze plotseling zich voordoende verschijnselen van machteloosheid tot de ware hypnose gerekend moeten worden." Cuddon (zie boven) blijkt dezelfde meening te zijn toegedaan (98). Koster (zie boven), die een beknopt overzicht der dierhypnose geeft (184), meent dat daaruit wel duidelijk blijkt, dat er allerlei aanknoopingspunten zijn met de hypnose bij den mensch. Völgyesi blijkt eenzelfde meening te zijn toegedaan.

Deze auteur is uit de school van Pawlow afkomstig.

Uitgangspunt van dezen Russischen onderzoeker (1849—1936) waren stofwisselingsonderzoekingen.

Hij constateerde dat bij het brengen van vaste of vloeibare stoffen in den bek van een dier een speeksel wordt afgescheiden, waarvan de samenstelling al naar den aard van de ingebrachte stof verschillend is. De prikkels, opgewekt door de in den bek gebrachte stoffen, noemt Pawlow onvoorwaardelijke prikkels. Bij zijn onderzoekingen bleek hem echter dat bij proefdieren (bij wie het inbrengen van een bepaalde stof een aantal malen herhaald was) de speekselafscheiding reeds begon bij het zien (hooren) aankomen van den verzorger. Dit zien (hooren) aankomen van den verzorger noemt hij nu de voorwaardelijke prikkel der speekselsecretie.

„Pawlows „bedingter Reiz" ist nichts anderes als Suggestion" zegt nu Völgyesi (96). Inderdaad — men kan hier zeggen dat het hooren en zien naderen van den oppasser het dier de suggestie geeft dat het gevoederd zal worden.

Pawlow heeft uitgebreide onderzoekingen op dit gebied verricht en de fysiologie en psychologie verrijkt met het begrip voorwaardelijk (geconditioneerd-, associatie-, signaal-, voorbijgaand-) reflex. Alle (dierlijke en menschelijke) handelingen zijn, volgens hem, terug te brengen tot twee groepen reflexen, t.w. onvoorwaardelijke reflexen, tot stand komend over subcorticale centra en de voorwaardelijke reflexen, tot stand komend over de groote hersenen.

Er is op de denkbeelden van Pawlow veel critiek uitgeoefend. Zoo heeft men, om te beginnen, reeds de vraag gesteld of het woord reflex bij hetgeen hij noemt de voorwaardelijke reflexen wel op zijn plaats is.

1) F. W. H. Myers: „De menschelijke persoonlijkheid", Ned. vert., Amsterdam, 1921, 129.

De Jezuieten [2]) deden, om begrijpelijke redenen (volgens den onderzoeker zouden zijn proeven immers „bewijzen" dat er geen vrije wil bestaat) aanvallen op zijn, op zijn proeven gebaseerde, „Weltanschauung". Maar ook van de zijde van psychologen is critiek op zijn „leer" uitgeoefend [3]), al erkenden zij daarbij ook gaarne, dat de voorwaardelijke reflexen van groote beteekenis zijn voor dierpsychologisch onderzoek.

Pawlow merkte op, dat elke voortdurende of systematisch zich herhalende prikkel vroeg of laat tot slaperigheid, daarna tot slaap en hypnose leidt. Dit heeft er toe geleid dat hij zich ook voor het hypnose-vraagstuk is gaan interesseeren. De hypnose is voor hem een aan den normalen slaap verwanten toestand, een stadium tusschen wakker zijn en slapen.

Een der groote verdiensten van Pawlow en medewerkers is nu, volgens Völgyesi (108), hierin gelegen, „dasz sie jene grosze Kluft überbrückten, welche zwischen dem einfachen „Experimentum mirabile Kircherei" (den Tierexperimenten des Pater Kirchers) und dem abwechslungsreichen Material und der Methodik der modernen Menschenhypnose bestand."

Völgyesi ziet in de dierlijke hersenen een primitieveren vorm van de menschelijke hersenen (vergelijkend anatomisch en fysiologisch onderzoek); in de dierlijke gedragingen voorloopsters van de menschelijke gedragingen (vergelijkend psychologisch onderzoek). Wie de menschen-hypnose wil bestudeeren moet beginnen met de hypnose bij dieren te bestudeeren, waarbij, volgens hem, de onderzoekingen van Pawlow van ongemeen groote beteekenis zijn. Daarbij zal men, volgens hem, tot de erkenning komen, dat „die Hypnose den Organismus in seinem archaischeren, älteren Zustand rückversetzt" (187).

Het wezen der hypnose bestaat, volgens hem, hierin, „dasz *verschiedene Gebiete des Hirns* infolge verschiedener spontaner oder künstlicher Einmengungen .... *aus ihrer Funktion stufenweise, bezw. teilweise ausgeschaltet werden. Gleichzeitig wird aber die Funktion der in wachem Zustand verbliebenen Hirnzentren* (besonders jener unter der Rinde) *unter der Schwelle des Bewusztseins noch gesteigert. Von den überprüfenden, hemmenden, bremsenden Wirkungen der höchsten Hirnrindezentren befreit, kommen in diesem Fall die älteren (archaischeren) physiologischen, vegetativen Regenerations-, Selbstschutz-, Heilungs- usw. Mechanismen gesteigert zur Geltung*" (191).

Völgyesi ziet dus, evenals Loewenfeld, Hilger e.a. in de hypnose een

2) R. Fülöp—Miller: „Macht und Geheimnis der Jesuiten", Zürich, 1929, 154.

3) F. Roels: „Handboek der Psychologie", Utrecht, 1934, I; A. Schierbeek: „Instinkt of Verstand?", Amsterdam, 1927; A. Portielje: „Dieren zien en leeren kennen", Amsterdam, 1938.

„Teilschlaf". *„Die Hypnose ist ein teilweiser, differenzierter Schlaf, in welchem die Rapportäusserungen* (zwischen Hypnotiseur und Hypnotisierten) *regelmässig sind; der Schlaf wieder ist ein vertiefter* (generalisierter) *Hypnosezustand*" (93). Deze toestand wordt door voorwaardelijke prikkels („suggesties") verwekt (96).

Het valt niet te ontkennen dat deze ontwikkelings-fysiologische (-psychologische) beschouwingen over de hypnose ten zeerste onze aandacht verdienen en Völgyesi's boek lijkt mij een zeer goede inleiding in deze beschouwingen.

Men dient er zich echter bewust van te zijn dat deze fysiologische theorie van de hypnose slechts éen zijde van het probleem belicht en dat wij hier bovendien te doen hebben met het werk van een man, die zich aan een overschatting der beteekenis van Pawlow's vondsten schuldig maakt.

Ik zou hier een vergelijking willen maken.

Niemand zal zeker willen en kunnen ontkennen dat men een economische verklaring van het ontstaan van pogroms kan geven. Een aanhanger van het historisch materialisme kan hierdoor de gelegenheid krijgen een historisch materialische verklaring van pogroms te geven.

Daarmede is echter het verschijnsel niet afdoende verklaard. Naast de economische theorie staan hier de biologische en de psychologische theorieën die andere zijden van het vraagstuk belichten en de economische aanvullen.

Völgyesi beziet het hypnose-probleem allereerst fysiologisch en dan bovendien nog als aanhanger van een bepaalde school (Pawlow). Hij belicht (en dan bovendien m.i. nog onvolkomen) één zijde van het vraagstuk dat zeker ook nog andere zijden heeft (w.o. een psycho-analytische). Völgyesi heeft voor deze psycho-analytische zijde weinig waardeering. Op pag. 190 spreekt hij van de „phantastische, psychoanalytische Erklärung, die jedem Hypnotisieren einen gewissen *sexuellen Unterordnungsreflex* zu imputieren vermeinte" en hij noemt deze theorie „unzulänglich oder zum mindesten teilweise irrtümlich." Het zou m.i. juister zijn geweest indien hij begonnen was met er met Schilder en Kauders [4]) op te wijzen „dasz sich die Resultate der psychologischen Analyse auf das engste berühren mit den Resultaten der physiologischen Analyse, beide weisen darauf hin, dasz wir in der Hypnose ein primitives archaisches, regressives Phänomen zu sehen haben."

Maar al hebben wij dan bezwaren tegen dit werk van een man, die

---

4) P. Schilder & O. Kauders: „Lehrbuch der Hypnose", Weenen, 1926, 69.

weliswaar niet uitsluitend, maar toch wel in de eerste plaats fysioloog is (en als zoodanig is voortgekomen uit een school, waar een mechanistische ideologie heerscht), het valt zeker niet te ontkennen (en ik zou dit ook niet gaarne willen doen) dat dit boek als een belangrijke bijdrage tot het hypnoseprobleem mag worden beschouwd.

TENHAEFF

Dr. P. A. DIETZ, *Wereldzicht der Parapsychologie*, Meulenhoff, Amsterdam, 1939; F 2,10 ingen., F 2,75 geb.

In zijn woord vooraf zegt schrijver: „Het dient gezegd, dat de titel eigenlijk meer belooft dan het werk geven kan. Een vaststaand wereldzicht der parapsychologie heeft zich nog niet gevormd; daarvoor is er nog te veel onzeker, vaag, fragmentarisch op dit gebied. Wat hier geboden wordt, is ten slotte niet anders, kan niet anders zijn dan het wereldbeeld van den parapsycholoog, of, om geheel oprecht te zijn, dat van *een* parapsycholoog. Dus is er een en ander in dit boek, dat niet meer is dan persoonlijk inzicht."

Deze openhartige en hoogelijk te waardeeren bekentenis verleent een bijzondere charme aan dit in alle deelen belangwekkende boek. De tijd van verzameling, analytische beschouwing en rangschikking der feiten is voorbij; het is mogelijk gebleken — zij het met groote voorzichtigheid — tot synthese te komen. Het is een verheugend gebeuren, dat Dietz' zelfstandige poging om de conclusies van zijn uitgebreide studie in een zooveel mogelijk afgerond schema samen te vatten tot een wereldzicht, voor velen de gelegenheid opent om, zonder in het schier eindelooze materiaal te verdwalen, een inzicht te verkrijgen in den directen samenhang van de parapsychologische „wonderen" met ons geheele wezen, welk inzicht ongetwijfeld zal bijdragen tot verruiming van den horizon des levens. Maar daarnaast zal ook de parapsychologisch onderlegde in dit werk veel vinden, dat tot overdenking en dikwijls tot inpassing in het eigen schema kan leiden.

Dietz verdeelt zijn betoog over vijf hoofdstukken, respectievelijk behandelend „Wonder, wet en toeval in de Parapsychologie"; „De adaequatie onzer zintuigen"; „Het tijdsprobleem en het determinisme"; „Subjectiviteit en objectiviteit. De Scheppende idee"; „Het individu in den Kosmos. Parapsychologie en mystiek".

Op klare wijze ontvouwt schr. zijn inzicht in de relatie van wet en wonder en wordt dit laatste ons getoond als de bevrijding van de wet. Waar de zoëtische (organische) wereld zich ten deele van de aaneengesloten voorwaardelijkheden der hyletische (materieele) wereld bevrijdt,

daar is dit wonder der materie het leven. En zoo is de geest het wonder van het leven, waar de noëtische (geestelijke) wereld zich ten deele bevrijdt van de voorwaardelijkheden van het organische leven. „Uit wonder èn wet", zegt schr., „is deze wonderbare wereld opgebouwd. De wet is het voegsel, dat haar de vastheid geeft, dat zich (ongeveer) laat berekenen en waarop zich laat rekenen; het is de veiligheid, die haar de bewoonbaarheid geeft éêner-, de bindende noodlottigheid, die het tragische element invoert, anderzijds. Het wonder geeft de wereld pas zin en beteekenis, het is tegelijk èn zin èn tegenstelling der wereld als physieke geslotenheid, het wrikt daarvan de voegen los, die zich toch altijd anderzijds weer sluiten tot nieuwe vormverstarring." (pag. 31). Inderdaad de geschiedenis der wetenschap is daar om de juistheid van dit inzicht te bewijzen.

Overigens wordt in dit hoofdstuk aandacht gewijd aan het toeval als factor bij het parapsychologisch onderzoek t.a.v. de helderziendheid en de telepathie. Men kan hier een korte samenvatting van de laatste experimenten en haar beteekenis vinden.

De n.o.m. belangrijkste conclusie van het tweede hoofdstuk is neergelegd in den zin: „Dat (echter) een bewustzijnsfragment (als bij helderzien en telepathie) en een deel der reëele buitenwereld op dezelfde, directe wijze tot ons bewustzijn kunnen komen, wijst op hunne wezensgelijkheid." (pag. 70). Hier wijst D. op uitspraken van vooraanstaande physici en legt aldus verband tusschen de waardeering van twee gescheiden takken van natuuronderzoek.

Dit verband wordt vanzelfsprekend nog in sterkere mate gelegd bij de beschouwing van het tijdsprobleem en het determinisme.

In het vierde, zeer belangwekkende, hoofdstuk wijst D. o.m. terecht op een factor, waaraan o.i. te weinig aandacht is geschonken. De telepatisch ontvangen indruk wordt ondergaan zonder het gevoel van psychische zelfwerkzaamheid, dat ons normale denken, voorstellen, herinneren pleegt te vergezellen. In plaats daarvan treedt in de beste gevallen, zegt schr., een „overtuigingsgevoel" op, dat op een andere, nog niet geheel opgehelderde wijze moet samenhangen met den exogenen oorsprong van den indruk. Dit is duidelijk een beweging in de richting van het normale waarnemen, dat immers ook een zeer „overtuigend" karakter heeft, waar de „Dinglichheit" van het waargenomene zich onafwendbaar aan ons pleegt op te dringen. (Pag. 129). Overigens vinden wij in dit hoofdstuk interessante beschouwingen over het wezen van de ideoplastie en van de materialisatie-phenomenen. Voor den overgang van het eerst-enkel-subjectieve in de objectiviteit, een werkelijk scheppen dus, bezigt D. den term van Forel en spreekt hij van een Ekphorie.

Het laatste hoofdstuk is zoowel een voortzetting van de voorafgaande beschouwingen als een culmineerend slotbetoog. Met grooten ernst en niet minder groote liefde voor het werk is dit deel tot stand gekomen, waarin den mensch zijn plaats in den Kosmos wordt aangewezen.

In het individu vinden eenheid en veelheid, welke elkander naar schrijvers overtuiging wederzijds even noodwendig zijn als wonder en wet, hun synthese. „In het individu, dat steeds, op alle trappen van den Kosmos, èn het verenkelde is èn het eene, èn beperkte verschijning en het òneindige wezen. Het is niet de tegenstelling maar de verwerkelijking van de kosmische eenheid in het bijzondere. Alle dingen profeteeren het ons : Het individu is het hart van den kosmos." (pag. 176).

Het meest overtuigend is D. waar hij zijn redeneering grondt op de uitkomsten der parapsychologie ; physici zullen hier en daar met hem van gedachte verschillen, wanneer hij zijn betoog aansluit bij of steunt op het moderne standpunt der physica. Ons persoonlijk lijkt het, om een voorbeeld te noemen, niet juist, de hyletische wereld in wezen amorph te noemen (pag. 153), zonder te gelijker tijd de aandacht te vestigen op het kristal.

Hoe dit zij, het is de groote verdienste van het jongste werk van Dietz, dat het verband weet te leggen tusschen vele dingen des levens, welke tot heden in afgescheidenheid stonden en waarvan de eene reeks welhaast niet als realiteit werd gezien. Door het ontvouwen van een wereldzicht, dat zich grondt op de resultaten van beide reeksen, de verschijnselen van de psyche en die van de physische buitenwereld, zal het boek ongetwijfeld krachtig bijdragen tot een meeromvattend en dieper inzicht.

W. VAN GORCUM.

SIR ERNEST BENNETT, *Apparitions and haunted houses*, A survey of evidence, Faber and Faber Ltd., London, 1939; 12s. 6 d.

Wederom een getuigenis van den drang om het uitgebreide feitenmateriaal der Engelsche S. P. R. aan beschouwing te onderwerpen. Aanmerkelijk uitgebreider dan dit het geval is in de serie „Psychical Experiences" (Uitg. Bell and Sons, London), loopt de bewerking van Bennet overigens geheel parallel daaraan.

Aan het oude materiaal is een flink aantal nieuwe feiten toegevoegd, waarover men de beschikking kreeg tengevolge van een radio-omroep. De keuze der gevallen is weloverwogen gedaan ; gestreefd is naar het bijeenbrengen van bewijskrachtige, voor het meerendeel collectief waargenomen verschijnselen. In totaal passeeren ruim 50 goed geverifieerde gevallen de

revue, verdeeld over 5 hoofdstukken: „Recognized or identified apparitions"; „Unidentified or doubtful apparitions"; „Apparitions of the living"; „Apparitions of animals"; „Apparitions of inanimate objects."

Elk geval is van commentaar voorzien, terwijl het werk wordt besloten door een recapitulatie en een conclusie.

Inderdaad is hier een keurcollectie van uitstekend weergegeven verschijningen bijeengebracht; verscheidene gaan gepaard met situatieteekeningen en platte gronden. Het geheel vormt een prettig leesbaar en leerzaam werk.

De deken van St. Paul's voorzag het boek, dat is opgedragen aan de nagedachtenis van Fred. Myers, van een loffelijk voorwoord.

W. VAN GORCUM.

Dr. E. MATTIESEN †.

Ons bereikt het bericht van het overlijden van Dr. Emil Mattiesen, onze lezers welbekend door zijn werk „Das persönliche Ueberleben des Todes".

Ofschoon zijn ontwikkeling oorspronkelijk in een geheel andere richting ging — hij was, meen ik, musicus van zijn vak — heeft Mattiesen zich bekwaamd tot een der beste kenners van het parapsychologisch feitenmateriaal. Pas op meergevorderden leeftijd heeft hij op dit gebied gepubliceerd. In 1925 verscheen zijn uitgebreid werk „Der Jenseitige Mensch", dat zich beweegt op het grensgebied van psychologie en parapsychologie. Het behandelt de van het zoogenaamde normale afwijkende psychologie van het ingekeerde zieleleven, zooals het zich pathologisch in persoonsplitsingen, hysterie, neurosen uit, maar de schrijver blijft hierbij niet staan. Het grootste deel van het werk is gewijd aan het mystische zieleleven, en het bewijst den helderen en diepen kijk van Mattiesen, wanneer hij eenerzijds het verband tusschen het pathologische en het mystische niet ontkent, anderzijds echter niet zonder meer het tweede door het eerste verklaard acht. Voor deze, door vakpsychologen zoo veelvuldig begane fout behoedt hem juist zijn uitgebreide kennis der parapsychologische phaenomenologie, die reeds in dit werk op den voorgrond treedt.

1936—39 verscheen zijn groot driedeelig werk over het persoonlijke voortbestaan na den dood. Ook hier valt voor alles zijn enorme kennis der literatuur te roemen, benevens de scherpzinnige wijze, waarop hij de gegevens weet aan te wenden ter verdediging der door hem voorgestane theoriën.

Dr. Mattiesen heeft in deze twee boeken standaardwerken geschapen, die ook voor hen, die het met zijn beschouwingen niet geheel eens zijn, van blijvende waarde zullen zijn.

Dr. P. A. DIETZ.

BERICHTEN EN VEREENIGINGSNIEUWS

Aan de Leden van de S. P. R.

Het Hoofdbestuur deelt hierbij mede aan de Leden van de S. P. R., dat het Laboratorium der Vereeniging is overgebracht in de lokaliteiten van het Psychisch Laborat. der R. U. te Utrecht Wittevrouwenstraat.

Met ingang van 1 Jan. staat dit Lab. ter beschikking van de Leden der S. P. R. onder de navolgende voorwaarden.

Het lid, dat een onderzoek wenscht te doen, hetzij alleen of in combinatie met eenige anderen, en daarom over het Lab. wenscht te beschikken, moet daartoe een aanvraag richten tot den Leider v/h Lab. onder opgave van onderwerp v/h onderzoek en de tijden, gedurende welke het die beschikking wenscht.

Toelating tot het Lab. kan slechts verkregen worden door een schriftelijke machtiging v/d Leider.

Het Lab. is in 't algemeen geopend op de uren, waarop het Psychologisch Lab. geopend is.

Een verslag van de verrichte werkzaamheden moet binnen een maand na afloop v/h onderzoek aan den Leider worden toegezonden. Verslagen kunnen in het Tijdschrift v. Paraps. opgenomen worden onder den algemeenen titel „Uit de verrichtingen van het Lab. der R. U. te Utrecht."

Tegen een mogelijke afwijzende beslissing van den Leider kan in Hooger Beroep worden gegaan bij het H. B.

Tot Leider is aangewezen Dr. H. A. C. Denier van der Gon. Aangezien deze is gemobiliseerd, is Ir. J. F. Carrière, Bronovolaan 24, den Haag, tijdelijk waarnemend Leider.

Namens het H. B. der S. P. R.
de secretaris,
Dr. VAN DER SPEK.

INHOUD

PARAPSYCHOLOGIE EN PSYCHOANALYSE [1]

door Dr. M. LIETAERT PEERBOLTE

Zonder de theorieën der verschillende analytische scholen te berde te brengen wil ik er op wijzen dat alle analytische nuanceeringen toch één belangrijk criterium gemeenschappelijk hebben: de werkmethode der psychoanalyse is n.l. individueel, in dien zin dat het nooit gaat om het een of andere verschijnsel als zoodanig, maar dat centraal staat het onderzoek naar de relatie tusschen het bepaalde individu en het bepaalde verschijnsel: „Hoe komt dit individu aan dit verschijnsel." Dit zeer belangrijke punt maakt het bijv. voor den analyticus onmogelijk om de parapsychologie tegemoet te treden als een leer van parapsychologische phenomenen. Een dergelijke leer, hoe belangrijk die op zichzelf ook is (was deze leer niet langzamerhand opgebouwd, dan was er nooit sprake van parapsychologie als een wetenschap!) zegt den analyticus als zoodanig niets. Voor hem kan één enkel geval van een parapsychologisch phenomeen veel belangrijker zijn, vooral als de persoon, die het phenomeen beleeft, juist in analyse is. Daarom zal het dit keer gaan over een parapsychologisch phenomeen beleefd door één persoon en zal gepoogd worden duidelijk te maken welke relaties er tusschen die persoon en zijn phenomeen bestonden. Pas daarna zal het mogelijk zijn eenige, wellicht meer algemeene conclusies te trekken.

Het betreft een jongeman van 21 jaar en een meisje van ongeveer gelijken leeftijd. De verloving tusschen die twee werd toen n.l. verbroken, wat voor hem tot gevolg had, dat hij zich geheel terugtrok en dat een toestand van psychischen schijndood bij hem optrad. Zoo sterk critisch had deze verbreking, die van het meisje uitging, op hem ingewerkt, omdat hij populair gesproken in het meisje zijn moederbeeld had meenen terug te vinden (het moederbeeld, zooals dat bij hem gevormd was aan het einde van zijn eerste levensjaar). Hij wilde kennelijk in het meisje een moederremplaçante zien: de kleur van het haar en het geheele uiterlijk moest zooveel mogelijk lijken op zijn moeder. Het liefst zag hij haar als een „wijze vrouw", waaronder hij verstond een vrouw, bij wie men met zijn moeilijkheden aan kan komen, dus feitelijk de „wijze moeder" (zooals het kleine kind bij zijn moeder komt). Als duidelijke exponent voor zijn onbewust zoeken naar „de moeder" had hij toentertijd een groote hobby voor alle schilderijen waarop een Madonna-figuur (de Moeder) voorkwam. Hij had een heele collectie reproducties betreffende dit thema. Zelf erkende hij,

1) Naar een lezing gehouden op de jaarvergadering van de S.P.R. 16.4.1939.

dat het hem moeilijk viel de kunstwaarde van een schilderij vast te stellen, zoodra er een Madonna op voor kwam. Zijn eerste impuls was dan het schilderij dadelijk mooi te vinden.

Toen het meisje de verloving verbrak, beteekende dit voor zijn onbewuste strevingen dus feitelijk een soort verraad van „de moeder". De jongeman was dus in feite gefixeerd aan zijn moeder en had, geleid door deze binding, betrekkingen met een meisje aangeknoopt. Daar in de meeste gevallen zulk een uitgesproken moeder-binding berust op een zeer jeugdig zich verlaten (verraden) gevoeld hebben door de moeder, kan men zich voorstellen, dat het feit, dat het meisje, als moeder-remplaçante, de verloving verbrak, voor hem een groote slag beteekende, en voor zijn onbewuste een herhaling was van het jeugdig ondervonden verraad. (Een soortgelijk geval herinner ik me bij een man, die na aanvankelijk groot vertrouwen te hebben gesteld in een ouder persoon in dit vertrouwen op bruuske wijze werd geschokt en toen droomde dat zijn moeder gestorven was en dat hij nu niemand meer had tegen wie hij moeder kon zeggen. (De vertrouwenspersoon was realiter een man geweest!) Het zich verraden gevoelen is zeer dikwijls terug te voeren tot een zeer jeugdig verlaten zijn door de moeder).

Tot hiertoe is ons voorbeeld nog geheel binnen het kader van het individueele driftleven; de jeugdige libidineuze binding aan de moeder vormt de basis voor een min of meer erotische verhouding tot een meisje en de verbreking van deze betrekking wordt onbewust opgevat als een afkappen van die binding aan de moeder. Na de verbreking traden er echter behalve de genoemde schijndood eenige andere verschijnselen op, die in verband met onze studie juist de moeite waard zijn. Het meisje trachtte n.l. na de verbreking telkens weer het contact te herstellen. Bij deze pogingen bleek de jongeman nu in een telepathisch contact met haar te staan. De eerste maal ondervond hij dit, toen hij op zijn kamer plots onweerstaanbaar werd gedwongen naar buiten te gaan, waar hij tot zijn schrik (deze schrik berustte op een angst voor de moeder, die hem verlaten (= verraden) had; door deze angst was het hem tevens onmogelijk op de toenaderingspogingen van het meisje in te gaan) het meisje een heel eind verder op hem wachtend vond. Zijn reactie was toen vlucht. Na dien tijd had hij telkens 1 à 2 dagen, voordat het meisje per brief of anderszins weer toenadering zocht, een onweerstaanbare neiging om haar een brief te schrijven om zijnerzijds een poging te doen de verloving te herstellen. De schrik-factor weerhield hem dan steeds den brief te versturen en regelmatig kwam dan 1 à 2 dagen later een brief van het meisje. Deze telepathische periode duurde plus minus een half jaar.

Daarna kwam het verschijnsel niet meer voor, hoewel er zijnerzijds meermalen nog impulsen waren om de oude banden weer op te vatten. Deze impulsen werden echter nooit op de bovenbeschreven manier beantwoord, zoodat hier althans niet aanwijsbaar van eenig telepathisch contact gesproken kan worden.

Ongeveer 6 jaar later, toen hij zelf verloofd was met een ander meisje, trad dit oude telepathische contact nog eenmaal op. Chronologisch ging het als volgt: Op een bepaalden nacht droomde hij ineens van haar. Hij was uitgenoodigd door het meisje, ging er heen, maar dacht bij zichzelf: „ze heeft toch geen kans bij me". Toen was er een kleedkamer. Mevrouw X. woonde op een berg en zei tegen hem: loop zoo en zoo door het bosch, dan kom je bij de rivier en die loop je af tot aan V. Hij zei nu tegen het meisje: we gaan langs de rivier naar V. Het punt van uitgang was nu wel anders dan toen mevr. X. hem den weg wees, het was aan den anderen kant van de rivier."

Twee dagen na dezen droom zag hij na jaren het meisje; ze was met een anderen man en het bleek bij navraag, dat ze op het punt stond met dien man te trouwen. Het zou te ver voeren hier den geheelen droom uiteen te rafelen (we zouden dan trouwens te veel particuliere details moeten memoreeren). Toch is reeds bij oppervlakkige beschouwing het merkwaardige, dat hij op het moment, dat het meisje gaat trouwen, over haar droomt, terwijl Mevrouw X. in zijn analyse weer een moeder-imago representeert.

De vraag is nu gerechtigd of een dusdanig telepathisch contact nog valt binnen de grenzen van het geïndividualiseerde driftleven. Elders (Psychiatr. Neurol. Bl. 1938) heb ik trachten aan te toonen, dat deze parapsychologische phenomenen steeds coïncideeren met fixaties in jeugdige phasen van het zich ontwikkelende driftleven zoo, dat steeds een moederbinding in de thans beschreven zin bij deze parapsychologische phenomenen werkzaam is. Nu is dit een conclusie, die zeer vreemd aandoet. De eenige manier om dit feit, dat dus het parapsychologisch phenomeen op de een of andere manier in relatie staat met z.g. mamma-complex (het verraad-motief), begrijpelijk te maken is m.i. door aan te nemen, dat het jonge kind (in het eerste levensjaar) in zijn relatie tot zijn moeder een niet-zintuigelijke (dit is toch het karakteristieke van de parapsychologische phenomenen) libido, dus een vorm van libido, die niet direct met de zintuigen verbonden is, ten dienste staat. Deze zeer jeugdige vorm van libido is dan voorwaarde tot het optreden der z.g. occulte verschijnselen en wordt speciaal zichtbaar bij een reactiveering van het z.g. mamma-complex en schijnt zich dan verder te gedragen als de andere vormen

van libido: kan n.l. in overdrachten op andere personen tot uiting komen. Onze voorloopige conclusie is dus, dat bij dit telepathisch contact een zeer primitieve vorm van libido een rol speelde, een vorm van libido die te vergelijken is met wat men bij dieren kan waarnemen, die echter min of meer te loor is gegaan tijdens de vorming van het Ik aan het einde van het eerste levensjaar en in de meeste gevallen thans slechts te bestudeeren is bij die personen, bij wie het Ik zich onvoldoende ontwikkeld heeft door een stoornis in de kind-moeder verhouding.

Als analyticus zou ik echter op zijn minst niet volledig zijn, indien ik een andere zijde van de parapsychologie over het hoofd zag. Ik bedoel hiermede het volgende:

Zooals we hier zijn, hebben we stuk voor stuk ergens een wensch, naar, laten we zeggen, een cosmisch eenheidsbeleven, dat we ook kunnen noemen een onsterfelijkheidsverlangen. De oplossing van het individu in een geheel is een wensch, die diep in ieder mensch leeft. Is deze wensch gek of onzinnig? Ik ben geneigd te antwoorden met „neen": het is gezien in het licht van het voorgaande niets meer dan de wensch naar een potentie, die we hebben gehad en die we in het leven kwijt zijn geraakt. M.i. is deze wensch au fond bij heel wat neurotici van een niet te onderschatten belang.

U zult me nu vragen of ik een weg weet om meer dan tot nu toe aan dezen wensch tegemoet te komen. Nu moet ik U teleur stellen: ik kan aangeven dat een paar dingen van belang zijn:

a) De ontwikkeling van het Ik.

b) De relatie kind-moeder.

Zoolang het individu in sterke mate noodig heeft een zich verdedigen in het leven, is het onwaarschijnlijk, dat de z.g. Ik-driften uitgeschakeld kunnen worden, terwijl bovendien de kind-moeder verhouding van het eerste jaar een dergelijke vertrouwensfactor in zich herbergt, dat de mensch in onze eeuw niet licht vrijelijk dien primitieven vorm van libido zal kunnen beleven en hem hoogstens in min of meer neurotische vormen kan uiten.

Dat tot slot het belang van dezen vorm van libido toch zeer groot zal zijn, moet alleen al verwacht worden als we als analyticus zien hoe door de bevrijding van jongere vormen van libido de mensch zich gelukkiger gevoelt of zooals Freud het uitdrukte: door het vrij worden van de libido verminderen de agressies, iets wat in onze verwarde tijden zeker niet zonder belang is.

OVER DE „PSYCHISCHE ENERGIE" IN DE PARAPSYCHOLOGIE

door Dr. P. A. DIETZ

II

Het begrip verbondenheid houdt in: de mogelijkheid van scheiding, die meteen, als het meerdere het mindere, het losser maken van den samenhang omvat. Wij zullen dus, in de boven ingeslagen richting van redeneering voortgaande, speuren naar phaenomenen die wijzen op een omzetting van psychische energie buiten het lichaam.

Het oeroude geloof aan een specifieke psychische kracht, die van den mensch zou uitgaan, zich van zijn lichaam zou kunnen losmaken, zelfs hechten aan zijn kleeren of aan voorwerpen die hij heeft aangeraakt, is ook heden nog niet uitgestorven. Ook nu gelooft de populaire magnetiseur en zijn patiënt aan het „dierlijk magnetisme", het „fluïdum"; bij wat meer moderne instelling zoekt men het in een of anderen vorm van psycho-physische straling, die men tracht aan te toonen met behulp van veelal uiterst primitief geconstrueerde instrumenten. Steeds zijn deze pogingen mislukt, maar toch is er een buitenlichamelijke vorm van psychische energie gevonden. Ik heb hier het oog op het agens der telekinese, de beweging van voorwerpen, zoogenaamd „zonder aanraking" in de nabijheid van een physisch medium; het kernpunt der extrasomatische, juister perisomatische verschijnselen. Crookes nam, naar aanleiding van zijn eerste hefboomproeven met Home, nog een enkelvoudige „psychic force" aan, die als rechtlijnig gerichte aantrekkende of afstootende kracht van het medium uitging en op het bewogen voorwerp inwerkte. Al spoedig bleek het phaenomeen van veel samengestelder aard. Er vindt wel degelijk een aanraking plaats, wel is waar niet met de normale ledematen van het medium, maar met het „ektoplasma", „teleplasma", „substance X" van Osty, die zich uit zijn lichaam ontwikkelt. Hierbij vindt een ideoplastische werking plaats buiten het lichaam, ofschoon nog niet geheel daarvan gescheiden [1]). Want tijdens de vorming der geheimzinnige substantie treden veelvuldig binnen het lichaam werkingen op van spastischen aard, zooals de convulsies bij Eusapia, de diepe en snelle ademhalingen bij Rudi Schneider.

Het belangrijkste punt is wel, dat de beweging der teleplastische uitstulpingen door wil en intellect van het medium bestuurd blijken, zij het dan ook vaak door diens secundaire persoonlijkheid, in de vermomming van een „controlegeest", (John King, Olga). Het zijn niet enkel „bewegingen", maar duidelijk „gedragingen" die zich naar het verzoek der aanzittenden richten.

1) Vandaar is de uitdrukking peri- (in de omgeving van) eigenlijk juister dan ekto-somatisch. (liggende buiten).

Wij hebben hier dus een onmiskenbaar geval van psychogenen invloed, vergelijkbaar met onze normale wilshandeling, maar niet direct gekoppeld aan een overkomstige spiercontractie of andere wijziging in het normale organisme. Van een psychomotorisch parallellisme, in den gewonen zin des woords althans, is hierbij geen sprake — en hiermede is alvast de scheidbaarheid van psychische en physische (resp. physiologische) energievorm gedemonstreerd.

Wel heeft het psychische ook in de telekinese een substraat, de bedoelde substantie X, die, analoog aan het physische lichaam in normale gevallen, de bedoeling, in dit geval de beweging overdraagt naar het object. Ook hier dus een „keerzijde", die echter niet zuiver physisch is, in den zin zooals wij dit gewoonlijk opvatten. Het is een soort tijdelijke „ekphorie", dat in sommige opzichten het karakter der lichamelijkheid draagt, in andere daarvan belangrijk afwijkt. Het heeft materieele eigenschappen bv. de absorbtie der infraroode straling, het is de draagster van een nog onbekenden vorm van energie, die blijkbaar in arbeidsvermogen van beweging kan worden omgezet. Anderzijds staat het onder den directen invloed der psyche niet alleen en wel in hoogere mate dan ons normale lichaam, maar het dankt klaarblijkelijk daaraan ook zijn ontstaan.

Misschien is het iets als semi-materie, een tusschenvorm tusschen materie en energie, stof in statu nascendi. Dit denkbeeld behoeft waarlijk niet al te vreemd aan te doen sinds de moderne physica ons vertrouwd maakte met de idee van de wederzijdsche omzetbaarheid van massa in energie. En dan — nimmer te vergeten — het is levend, voor pshychischen invloed vatbaar!

Waar is de oorsprong dezer materie en (of) energie? De sterke spierspanningen bij het medium, bij Schneider speciaal het nauwe verband tusschen den rhytmus der ademhaling en de intensiteitschommelingen der stralingsabsorbtie zijn, naar ik vermoed, enkel begeleidingsverschijnselen van secundaire beteekenis — iets als onze mimiek bv. bij momenteel sterke lichamelijke inspanning. Bij vele andere mediums zijn zij niet, of althans niet in die mate, opgemerkt.

Het kan ook anders zijn; het is mogelijk dat zij noodzakelijk zijn voor de vorming en de uitdrijving der substantie. Het woord „uitdrijven" herinnert ons aan een ander probleem. Ontstaat de X-substantie buiten het lichaam, of is zij daarbinnen steeds aanwezig, en verplaatst en verdicht zij zich alleen om na afloop weer zich terug te trekken en haar oude plaats en toestand in te nemen?

Was dit laatste het geval, dan komen wij wel heel dicht in de buurt van het „etherisch dubbel" resp. het „astraal lichaam" der oude Indiërs en der traditioneele occultisten; hetzelfde als „der siderische Leib" van Paracelsus en de „Nervengeist" der Seherin von Prevorst. Men weet, dat dit een soort tusschenschakel tusschen ziel en lichaam wordt genoemd; een uitdrukking, waaraan zich eigenlijk geen duidelijke voorstelling laat verbinden. Wellicht is datgene, dat zich perisomatisch als X-substantie manifesteert, hetzelfde als het „phantasma" dat op grooter afstand tijdens het leven kan verschijnen, en als spookverschijning na den dood.

Uit dit alles blijkt dus wel, dat er psychische phaenomenen zijn, die niet gebonden zijn aan — resp. hun physische keerzijde vinden in ons „normale" lichaam. Wel zijn ook zij gebonden aan een substraat, waarvan de aard ons onbekend is, dat „iets materieels" heeft, maar toch niet zonder meer met gewone materie kan worden gelijkgesteld. In zekeren zin zou men kunnen zeggen dat het probleem hiermede alleen maar verschoven was, maar bestaat niet bijna altijd de uitbreiding van onze kennis en het ontdekken van nieuwe, ophelderende gezichtspunten uit een dergelijke verschuiving van problemen? Met zekerheid kunnen wij althans deze gevolgtrekking maken, dat het psychophysisch parallellisme niet geldt voor het psychische en het normale organische soma; in bepaalde omstandigheden kan als substraat van bewustzijnsverschijnselen iets anders optreden, dat daarvan in hooge mate afwijkt.

De theorie der psychosomatische *eenheid* kan, gezien deze phaenomenen, moeilijk worden gehandhaafd; veeleer harmonieeren zij met het interactionisme of de wisselwerkingstheorie, de leer der psychosomatische verbondenheid, die tenslotte geen absolute gebondenheid blijkt te zijn. Hieruit vloeit logisch voort de conclusie van Poortman [2]), „dat de ziel zelve energie bezit en dus bij de innervatie energie aan het lichaam afgeeft." Wanneer hij er onmiddellijk op laat volgen: „en bij de waarneming energie van het lichaam ontvangt" achten wij zekere restrictie noodzakelijk. Ongetwijfeld wordt bij de waarneming physische energie via onze zintuigen en centripetale zenuwen aan de hersenvelden toegevoerd. Ik meen echter, dat wij de functie der psyche hierbij niet als enkel ontvangend mogen denken als een omzetting van physische energie (in laatste instantie de impulsen aan de moleculen der zintuigveldcellen toebedeeld) in psychische. Wij stuiten hier al weer direct op de moeilijkheid, die het waarnemingsproces, in zijn psycho-physische dualiteit, voor het begrip oplevert; zeker is echter dat in de waarneming ook een

2) Tweeërlei subjectiviteit pag. 338.

actief element is gelegen zooals reeds in den naam ligt uitgedrukt. (Wij spreken van waar-„nemen" en niet van waar-„ontvangen". De dagelijksche ervaring leert ons, hoe aandachtige waarneming psychisch vermoeit — bv. bij museumbezoek; dat wij hierbij geenszins het gevoel hebben dat de psyche energie heeft aangevoerd gekregen maar integendeel dat deze is gespendeerd. De term „aandacht" is ook al evenzeer voor verschillenden uitleg vatbaar als èlk psychisch begrip, maar dat het een psychisch-*actief* karakter draagt valt moeilijk tegen te spreken. Ik meen dus dat het te simplistisch is, waarneming en innervatie eenvoudigweg gelijk te stellen met in- en uitvoer van energie over de psycho-somatische grens.

Driesch heeft met zijn, aan Aristoteles ontleende entelechieleer de psyche een leidende functie toegekend over de lichamelijke; kenschetst deze echter als „beziehende Ordnung und ganz und gar nichts anderes." Muller [3]) gaat met hem mede wanneer hij zegt: „Zoo kan men onderstellen .... dat van het geestelijke, zonder dat het zelf een vorm van energie is, een invloed op de *omzetting* van den eenen vorm van energie in den anderen uitgaat". Ik kan mij echter geen richtend, ordenend principe denken dat geen energie ter zijner beschikking heeft (de uitdrukking „energie bezit" vind ik minder fraai). Elke richtingsverandering, ook elke remming of versnelling die in het verloop van een proces wordt aangebracht, onderstelt de toevoeging van een zeker quantum energie. „Kracht is de oorzaak van beweging of *bewegingsverandering*", werd ons reeds op de H.B.S. als definitie voorgezet. Dit quantum mag desnoods in verhouding tot de in het te regelen systeem werkende energiehoeveelheden zeer gering zijn, te vergelijken zijn met den wissel die een spoortrein een anderen weg doet inslaan — daar zijne uitwerking zich in een richtingswijziging doet gelden, kan het niet nihil wezen. Maar nu is het bij geen enkele bekende physische energie mogelijk, hare omzettingen direct door den geest te beïnvloeden. De psyche moet dus over een specifieken vorm beschikken, waarbij dit wèl mogelijk is. En zeer vermoedelijk is de X-substantie, wel is waar niet deze energie oorspronkelijk, maar een directe omzetting daarvan, die dan op haar beurt weer in physische (bij de telekinese in arbeidsvermogen van beweging, aan het proefobject meegedeeld) blijkt te kunnen veranderen.

De eigenaardige materialiteit of semi-materialiteit der X-substantie is daarvoor geen bezwaar, daar immers de nieuwere natuurkunde de wezenlijke eenheid van energie en materie (massa) heeft begrepen, hun wederzijdsche omzetbaarheid aangetoond en het aequivalent heeft berekend.

3) Ziekten van den geest pag. 206.

Men zou mij kunnen tegenwerpen, dat dan in de stofwisseling van het levende lichaam een energie-overschot moest kunnen worden aangetoond van onbekende herkomst, terwijl door physiologische proeven gebleken is, dat de door het lichaam in bepaalden tijd verrichten arbeid (in den meest uitgebreiden zin des woords, dus alle organische processen inbegrepen) kon worden afgeleid van de door het voedsel ter beschikking gestelde chemische energie, die door het oxydatieproces in het bloed wordt vrijgemaakt. Stofwisselingsproeven zijn echter altijd zeer globaal, en het is denkbaar en zelfs waarschijnlijk, dat het quantum (uit onbekende bron) aangevoerde psychische energie te gering is, om te worden aangetoond. Ik vestig er de aandacht op, dat speciaal het energieverbruik van het zenuwstelsel uiterst gering is gebleken.

* *
*

Zeer overtuigd, dat elke vergelijking hinkt en het volgende geen bewijzende maar enkel illustratieve waarde heeft, kunnen wij het beeld van den zijn machine bedienende machinist aanvoeren. Het is voorzeker niet origineel, maar lijkt mij nog altijd het meest juist en het meest verduidelijkende.

De machinist bestuurt de locomotief, regelt haar loop. De energiehoeveelheden, die in het systeem „spoortrein" worden omgezet, zijn te berekenen. Haar bron is de chemische affiniteit van de steenkool tot de zuurstof der lucht; wij kunnen het bij de verbranding ontstane warmte-arbeidsvermogen op elk oogenblik terugvinden als de som van de bewegingsenergie van den spoortrein in zijn geheel, vermeerderd met de door de wrijving opgewekte warmte. Zij zijn van zoodanige grootte, dat daarbij de voor het openen of sluiten van een kraan, het overhalen van een hefboom benoodigde energiequanta volkomen in het niet vallen; bij een experimenteele berekening zouden deze zonder bezwaar verwaarloosd kunnen worden. Toch zijn het juist deze handelingen, die de beweging van de locomotief beheerschen.

Men verlieze echter niet uit het oog, dat door deze „besturende" (entilechische) manipulaties wel degelijk een zekere hoeveelheid „vreemde" energie wordt ingevoerd in het systeem locomotief. Zij is van elders afkomstig, uit het „systeem machinist", dat zijn energiebron niet aan de kolen, maar aan het opgenomen voedsel ontleent.

Het is een voorbeeld van typische wisselwerking, want ook de locomotief oefent op den machinist invloed uit, al was het alleen maar dat zij hem met zich meevoert. Het lichaam van den machinist vormt een schakel tusschen diens geest en de locomotief. Dit is mogelijk omdat het eenerzijds als lichaam wezensgelijk is aan de materie der machine, anderzijds als *levend* lichaam

daarvan grondig verschilt. En zoo heeft men ook steeds gezocht naar iets als een schakel tusschen „geest” en stof, die met beiden iets gemeen zou hebben. De idee van de niet-algeheele onstoffelijkheid der ziel, zooals uitgedrukt werd in de hypothese van het „astraal lichaam” — en ik wil er bij voegen : die van de niet-geheele ongeestelijkheid der stof — is dan ook altijd in de diverse occulte scholen geleerd.

Wij kunnen de vergelijking nog verder doortrekken. Het „systeem machinist” oefent verreweg den grootsten invloed .uit op het „systeem locomotief” wanneer het werkt volgens de gewone, laten wij zeggen „legale” banen, dat zijn die, ingericht op het doelmatig functioneeren der machine. De machinist is echter in staat daarbinnen andere wijzigingen aan te brengen die we „illegale” zullen noemen. Bepaalde onderdeelen bv. zou hij op „speelsche” wijze kunnen gebruiken : hij zou bv. een deel van de warmte-energie van den stoomketel kunnen afleiden om een kleine machine voor een of ander doel te laten werken ; hij zou diverse onderdeelen van de locomotief anders in elkaar kunnen zetten voor particuliere doeleinden of liefhebberijen. Dit zou dan analoog zijn aan het optreden van intrasomatische paraphaenomenen.

Eindelijk zou de machinist zich naar buiten kunnen buigen en en passant een tak van een boom kunnen afrukken, of ook van de machine af kunnen springen en in den omtrek het een of ander uitvoeren. Analoog aan de peri- resp. extrasomatische paraphaenomenen.

In geen geval kan van een volledig parallelisme van de beide systemen (machinist-locomotief) worden gesproken ; beide zijn ten opzichte van elkander niet afgesloten, ontvangen wederzijds zekere hoeveelheden energie, maar hebben tòch elk hun eigen energie-huishouding. De bestaande verbondenheid kan niet mechanisch worden begrepen, ofschoon in elk moment van inwerking mechanisch contact noodig is.

Meer dan dergelijke beeldende analogiën zijn op het oogenblik niet te geven. De oorsprong der psychische energie, haar aangrijpingspunt, de wetten harer omzetting, zij zijn alle nog onbekend. Weten wij er eenmaal iets meer van dan zal èn onze physiologie èn onze psychologie radicaal moeten worden veranderd, zooals àl onze begrippen van materie, energie, geest, zich reeds grondig beginnen te wijzigen.

Laten wij een oogenblik de wetenschappelijke omzichtigheid achterwege, die ons het „tot hiertoe en niet verder” gebiedt, wanneer de onzekerheden de zekerheden beginnen te overtreffen. De vreemdsoortigheid der

paraphaenomenen moet ons zeker niet verleiden tot al te waaghalzerige hypothesen.

Maar toch, juist de moderne physica, in de uitingen harer eminentste vertegenwoordigers, geeft ons, ik wil dan nog niet zeggen het onbetwistbare recht, maar althans den moed verder te gaan.

Energie en materie heeft de 20ste eeuwsche physica ons als wijzigingen eener fundamenteele eenheid leeren kennen; zij kunnen volgens de wet eener quantitatieve aequivalentie in elkander overgaan. Nog altijd betrekt deze wetenschap het psychische niet binnen den kring harer belangstelling. Maar waar het niet mogelijk is de psyche langer weg te redeneeren, dringt zich meer en meer de vraag op in welke verhouding zij staat tot deze twee elementen van den physischen kosmos. En reeds laat zich nu en dan een stem hooren, die aangenaam klinkt in de ooren van hem, die door ervaring en studie zich gedrongen zag de parapsychologische feiten te aanvaarden. Die hem aanwijst, in welke richting vermoedelijk dit raadsel aller raadselen zal worden opgelost. In dezen zin, dat de geest primair wordt gesteld aan de beide grondsteenen van den physischen kosmos: energie en materie.

Laat ik slechts een enkele laten verluiden. Jeans geeft als een der verrassendste uitkomsten der moderne physica op: „Substantial matter resolving itself into a creation and manifestation of mind."

De consequenties van zulk een woord zijn geweldig; tot waarachtigheid geworden in al ons denken en doen, zouden zij de grondslagen van onze geheele cultuur revolutioneeren. En wie zou, nu, in de dagen van heden durven tegenspreken dat niets zoo zeer noodig is als juist deze omwenteling. Dit voor te bereiden, beschouw ik als de taak der parapsychologie in hoogeren zin.

NOGMAALS: GEHEIMZINNIGE WOORDEN

door J. J. POORTMAN

In de aflevering van Mei 1938 van dit tijdschrift heeft de heer de Fremery een drietal gevallen meegedeeld, waarin een persoon deze ervaring heeft gehad: hij of zij hoorde duidelijk een stem zeggende: „dat wordt je man (vrouw)", zonder dat deze woorden van een aanwezige afkomstig konden zijn, terwijl zij later in al de drie genoemde gevallen een voorspelling schenen te hebben bevat.

De Redactie heeft daarop om mededeeling van meerdere gevallen ver-

zocht. Uit de antwoorden op deze vraag hebben wij in het Januari-nummer 1939 een en ander weergegeven er een korte beschouwing over dergelijke verschijnselen aan toevoegende.

Nadien zijn nog enkele brieven over het onderwerp ontvangen, waaruit wij thans nog een en ander willen meedeelen. Alle initialen in dit artikel zijn verzonnen.

Mej. B. te C. verhaalt hoe, toen zij ongeveer 18 jaar oud was, een nieuwe functionaris op het dorp D. met zijn vrouw op bezoek kwam. Zij ging even naar de keuken en passeerde een ander vertrek. „Midden in de kamer blijf ik als aan den grond genageld staan. 't Is me onmogelijk een voet te verzetten. Alles wordt donker om mij heen. Nu krijg ik het gevoel of ik in een put val. Soms lijkt 't meer op zachtjes naar beneden glijden, dan weer tuimel ik in snelle vaart naar de diepte, tot ik als 't ware op den bodem blijf liggen. Mijn aandacht wordt nu gevestigd op het bezoek, dat in de voorkamer zit. Tegelijkertijd wordt mij de gedachte *opgedrongen* (of de woorden „gezegd"): *„Zij zijn niet gelukkig"*. Er is een klank in, die mij verontrust. Een waarschuwing lijkt het, en tegelijkertijd een beschuldiging. Een onverklaarbaar gevoel van schuld komt over me, ik voel me ellendig, begin te kreunen en half en half te huilen. Gelukkig kom ik nu weer „boven"". Zij heeft de kopjes dan nog in de handen. Nader schrijft Mej. B.: „in geen geval was het een menschelijke stem, die tegen me sprak. 't Leek meer op een gedachte, die sterk bij me opkwam, maar als 't ware niet in mijn gewone bewustzijn, niet op de gewone wijze. 't Leek veel op een inlichting, die ik van buiten af kreeg, of mogelijk uit een „verborgen hoekje" van mijzelf".

Mej. B. schrijft in later jaren vaak aan dit voorval te hebben teruggedacht. De heer D., dien zij vóór dit bezoek nog niet ontmoet had, alleen had zien loopen, vatte daarna „een ware hartstocht" voor haar op, wat voor de drie betrokkenen het gevolg van „jaren van ellende" had. Van liefde harerzijds is „nooit sprake geweest". Toen mevr. D. met een voorstel van scheiding is gekomen, is mej. B. daarop niet ingegaan. Aan het ten tijde van het vermelde voorval pas kort gesloten huwelijk bleek toen reeds een en ander te haperen, waaraan mej. B. het toeschrijft, dat de meer dan 20 jaar oudere heer D. haar „achtervolgde met zijn verliefdheid". Het huwelijk van den heer en mevr. D. is later echter tamelijk goed in orde gekomen. Bij het genoemde voorval was er in mej. B. naar zij schrijft, „niet de geringste achterdocht" betreffende het huwelijk van het echtpaar D.

Mej. B. heeft ook in de kerk, bij een avondmaalsviering wel eens gehad, dat haar lichaam verstijfde en alle aanwezigen voor haar verdwenen als in

een mist. (Men denke aan wat beschreven wordt als „depersonalisatie".) Tenzij zij zich innerlijk verzet kan een hypnotiseur haar met succes in een kataleptischen toestand brengen. Ten opzichte van den heer D. is haar nog dit overkomen. Zij fietste buiten C. en zag toen plotseling een ander gedeelte van den weg voor haar, waarop D. reed. Een poosje later kwam deze, die in de hoop haar te ontmoeten dien kant uit was gegaan, haar in werkelijkheid tegen. —

Mevr. E. te F. verhaalt ook van gehoorsindrukken. Lezend in Bucke's „Kosmisch Bewustzijn" hoorde zij b.v. den uitroep: „Hallo, hallo! De rijkdommen liggen daar opgestapeld". Men „hoort" dat, men zegt dat niet zelf, 't wordt gezegd. Toen zij een bepaalde taak ondernam, hoorde zij den zin: „Zal 't doel niet bereiken", hetgeen ook niet gebeurde. Mevr. E. krijgt ook soms gezichtsindrukken. —

Mej. G. te H. werd op een morgen wakker „en zeg tot mijn verwondering hardop: „Nu ben ik vrij van A." Ik had daarbij het gevoel, dat ik het hoorde, of dat een ander mij dit voorzei, ik mòest het zeggen, volledigheidshalve zij vermeld, dat ik in dien tijd tevergeefs getracht had mij innerlijk van A. te bevrijden." Kort daarop hoorde Mej. G., dat A. op den morgen van den droom in het ziekenhuis was overleden. Dit overlijden was het gevolg van een motorongeluk op een bepaalde plaats. Een week voor dat wakker worden was mej. G. voor het inslapen overvallen door een alles overheerschend gevoel van angst voor een bepaalde plaats op een weg, die zij binnenkort langs moest gaan om een familielid te bezoeken. Zij had zelfs gedacht „ik neem een taxi, misschien gebeurt er dan niets", maar met het gevoel van de onvermijdelijkheid der dingen was zij ingeslapen. Het motorongeluk van A. gebeurde later op dezelfde plaats. —

Aan het slot van ons artikel „Geheimzinnige woorden" schreven wij: „Kan iemand nu echter ook soms gevallen meedeelen van uitspraken uit geheimzinnige bron, die op de toekomst betrekking hadden en waarvan de inhoud *niet* bevestigd werd?" Naar aanleiding hiervan schrijft de heer J. te K. het volgende:

„Wel, dit was bij het lezen van het artikel van den heer de Fremery in het Julinummer 1938 reeds bij mij opgekomen. Doch ik wilde de aardigheid niet bederven. De heer de Fremery toonde voor zijn geval een begrijpelijke gevoeligheid te bezitten en slechts met schuchterheid een intimiteit aan de openbaarheid te hebben prijs gegeven. Door gevallen van het tegendeel te vermelden, zet men daar dan zoo'n domper op. En dit te meer, daar ook ik in mijn eigen leven wèl positieve ervaringen heb opgedaan.

Nu U echter daarom vraagt, wil ik wel waarschuwen, dat men met het luisteren naar deze stemmen zeer groote voorzichtigheid moet betrachten. Naast meerdere positieve gevallen, ken ik er in mijn omgeving verscheidene, waar de stemmen niet juist gesproken hebben.

Eén geval: Mevr. A. (initiaal niet werkelijk), helderziend en helderhoorend medium, hoorde ook dikwijls stemmen op de toekomst betrekking hebbende, die deels wel, deels niet uitkwamen. Toen haar dochter zich verloofde met een jongen man, die haar (mevr. A.) niet aanstond, hoorde zij, daarover zinnende en alleen in de kamer zijnde, opeens duidelijk een stem zeggen: „Dat stel wordt géén paar". De verloving heeft vele jaren geduurd; het trouwen werd telkens uitgesteld; mevr. A. geloofde gedurende al dien tijd aan het uitkomen van de voorspelling. De jongelui zijn tenslotte echter toch getrouwd en „een paar geworden".

Nu een parallel met het geval van den heer de Fremery. Mevr. A. raakte gebrouilleerd met haar man en zon op scheiding. Ergens in een andere provincie bij familie te logeeren zijnde, ontmoette zij in gezelschap iemand, waarvan haar 's avonds, alleen in bed liggende, duidelijk een stem hardop zei: „Dat wordt je man". Zij was daar, ook nog den geheelen volgenden dag, heftig van ontdaan. Den volgenden avond, wederom alleen in bed, daarover inwendig redeneerende, dat zij deze ervaring voor haar wettigen man verborgen moest houden, omdat dit een mogelijke scheiding in den weg kon staan, hoorde zij weer duidelijk een stem: „Voor Juni is .... (haar man) dood." Het was toen Februari en nu drie jaar geleden! De toen wettige man leeft nog! En de twee anderen zijn geen paar! Vermoedelijk heeft een eigen verlangen telkens diep bij haar luid opgeklonken. Om niet te uitvoerig te worden, vertelde ik U één geval uit meerdere mij bekend. Men zij voorzichtig bij het luisteren en vooral handelen naar deze geheimzinnige stemmen!" —

Ook mej. L. reageerde op die door ons gestelde vraag. Zij was ongeveer 17 jaar geleden gelogeerd in een badplaats in de bergen, waar haar vader na haar zou komen. „Op een avond hoorde ik bij het inslapen de volgende woorden, gesproken met een ordinaire stem en in een ordinaire cadans: „en als je vader hier komt, dan mot je vader sterreve". — Sedert dien is de heer L. iederen zomer in de bedoelde badplaats geweest en er ook in 1938 heelhuids vandaan gekomen. De heer L. is wel drie jaar na het voorval wegens een hartkwaal gepensionneerd en heeft ook vóór zijn pensionneering, doch ná het genoemde voorval in dezelfde badplaats genezing gezocht.

Uit de in deze drie artikelen weergegeven gevallen blijken nu volgens ons verschillende dingen.

Ten eerste komt het blijkbaar voor, dat, als tamelijk op zichzelf staande ervaring, een naar het schijnt van buiten komende zin wordt gehoord, die niet door een anderen persoon kan zijn uitgesproken en waaraan later in het leven een bijzondere, eerbiedvolle beteekenis in verband met latere gebeurtenissen wordt gehecht. Wat het voorspellend karakter betreft bedenke men, dat die latere gebeurtenissen ook vaak met de wenschen van den betrokkene — in het eene geval van den heer de Fremery toch niet geheél met den wensch van het oogenblik — overeenstemden.

Verder komen er dan allerlei gevallen voor, waarin de inhoud der gehoorde woorden met een stand van zaken samenvalt, die op dat oogenblik toch nauwlijks overzien kan worden. Zoo met „Je man is bevorderd", „Ga uit den dienst" en „Nu komen de *moeilijkste* dagen van je leven."

Daarnaast moet men er zich echter goed rekenschap van geven, dat er óók gevallen zijn, waarin een dergelijke voorspelling als: „dat wordt je man", die dan later met eerbied zou worden herinnerd, en andere uitspraken gehoord worden, *zonder* dat zij op den duur bevestigd worden.

Het is verder ook duidelijk, dat het gebeurt — zooals in het geval van den afwijkenden aanleg van mej. Z. —, dat de gehoorde stem zeker niets is dan een dramatiseering van eigen gedachten en gevoelens. Hoe ver dit soms wel gaan kan zal duidelijk zijn aan wie het werk van Staudenmaier heeft gelezen: „Die Magie als experimenteele Naturwissenschaft".

En tusschen al deze rubrieken zijn er dan allerlei overgangen en vermengingen mogelijk. Hoe hier te onderscheiden — tusschen het waardevolle en wat enkel maar wensch- of angstinbeelding is? Wij willen hier herhalen wat wij in ons artikel „De „Contrôle" en de Ethiek" [1]) schreven over de stemmen, die het medium meent te hooren: „Men zal er in geen geval steeds en als zoodanig autoriteit aan mogen toekennen. Men zal ze zelf, als ze voorkomen, duchtig moeten controleeren met de gewone regels van gezond verstand en goed en kwaad, ze aan hun inhoud toetsen, hen aan de vruchten leeren kennen. Daarbij behoeft men echter niet af te gaan als norm op de conventie of de sleur; veeleer vertrouwe men ook op eigen zuivere intuïtie."

1) Dit tijdschrift, Nov. '34, 18 e.v.

EENIGE PARAGNOSTISCHE ERVARINGEN VAN EEN MEDICUS

door Dr. HTTE. E. HEIMANS

In zijn lezing: „De Parapsychologie en de medicus", in Maart 1939 door den arts E. v. d. Hoop gehouden voor de Amsterdamsche afdeeling der S. P. R., kwam spreker tot deze conclusie: „Een ideaal zou wezen: Een knap medicus, tegelijk begaafd met het vermogen van helderdziendheid. Ik vrees echter dat zoo een, indien hij al werd gevonden, door zijn collega's spoedig als kwakzalver zou worden beschouwd." In een nabeschouwing, naar aanleiding van deze woorden nog even met den spreker gehouden, gaf deze mij als zijn meening te kennen, dat hij het vinden van zoo'n clairvoyanten dokter als zeer moeilijk, welhaast als een utopie beschouwde.

Is dit inderdaad zoo, dan moet het hieronder beschreven geval als een uitzondering gelden, en blijven wij voor 't onderzoek van de paragnostische diagnostiek aangewezen op de vele helderzienden, die vaak zonder de elementairste physiologische kennis hun „praktijk" uitoefenen. Mogelijk echter zal deze zienswijze sommige lezers wat al te pessimistisch voorkomen, en zullen ons uit deze of uit medische kringen nog gevallen meegedeeld worden die het zeer welkome bewijs leveren, dat paranormaal begaafde artsen niet zoo zeldzaam zijn.

Bovendien kan er gestreden worden over de vraag, in hoeverre de z.g. klinische blik en de medische intuïtie raken aan het terrein der helderziendheid of, als resultante van ervaring en secundaire functie, nog binnen de grenzen blijven van het normale kennen.

Wat hier van zij, of later nog zal gevonden worden, het hieronder gerefereerde geval, waarin de supranormale waarnemingen optreden bij een chirurg, die zijn helderziend verkregen beelden direct bij speciaal onderzoek of aan de operatietafel controleeren kan, behoort zeker tot de zeldzame coïncidenties.

Deze ervaringen, ook voor zoover ze geen medische diagnoses betreffen, verdienen dus wel een gedetailleerde beschrijving, al zal deze uiteraard een casuïstisch karakter dragen en voor de verklaring bezwaarlijk nieuwe gezichtspunten kunnen toevoegen aan de op dit gebied reeds zoo veelvuldige zienswijzen en hypothesen.

Een voordeel bij onderzoekingen als deze is het ook, nu eens te kunnen werken met een paragnost, die zelf wetenschapsman is. Dit in tegenstelling tot die on- of halfontwikkelden, die het overgroote deel uitmaken van de

proefpersonen, waarmee de Psychical Research ons in aanraking brengt. Hoe moeilijk deze laatsten, ook de goede en eerlijke mediums, het wetenschappelijk onderzoek kunnen maken, ervaart welhaast ieder, die zich geregeld met practisch research-werk bezighoudt. Maatregelen b.v., zorgend dat zoo min mogelijk gegevens langs normalen weg ter kennis van de proefpersoon komen, als incognito bewaren e.d., irriteeren hen soms hevig, terwijl rechtstreeksche vragen naar de mogelijk normale bron van hun kennis of naar den aard en vorm van hun paranormale verschijnselen, hun vaak het gevoel geven van gewantrouwd te worden. Waar het voor 't vaststellen van de kryptaesthetische vermogens toch noodzakelijk is, de resultaten van de bovenzintuigelijke en die van de normaal verkregen kennis van elkaar te scheiden, moet dit soms langs omwegen en met heel wat diplomatische handigheden achterhaald worden. De research krijgt dan zeker veel weg van recherche.

Veel prettiger natuurlijk is 't voor den onderzoeker, als hij deze rol van detective eens vervangen kan door dien van interviewend verslaggever. Dit wordt mogelijk bij den wetenschappelijk gevormde helderziende, die over genoeg zelfcritiek en introspectie beschikt, om zelf de noodige phenomenologische onderscheiding toe te passen.

Nu de bedoelde verschijnselen.

Eerst een geval van zuivere gedachtenoverdracht, waarbij ik zelf onbewust als agent optrad, gevolgd door een sterk voorbeeld van prognosie, waarschijnlijk niet geheel zonder verband met het eerste. De percipient bij het telepathisch contact was een chirurg, (op zijn eigen verzoek Dr. X genoemd), wiens woning ± 5 K.M. van de mijne verwijderd is, en ten opzichte van wien ik toen in een eenigszins geprikkelde stemming verkeerde, tengevolge van eenige onaangenaamheden. Het was kort voor de zomervacantie, en ik was sterk in beslag genomen door reisplannen, gericht op het door Nederlanders minder veelvuldig bezochte centrum der Brenta-Dolomieten : Madonna di Campiglio, in de nabijheid der Adameller Alpen.

Daar ik hier eenigen tijd dacht te blijven als uitgangspunt voor bergtoeren, waren mijn gedachten vaak en intensief met het onderwerp M. d. C. bezig en zij dwaalden in dit verband ook naar Dr. X. met de vraag of hij, afkomstig uit het land waartoe deze streken eens hoorden als grensgebied, dit terrein misschien zou kennen en er mij inlichtingen over zou kunnen verschaffen. De bovengenoemde ontstemming en onaangenaamheden echter weerhielden mij in een bewuste remming, mij voor dit doel tot hem te wenden. Wel gebeurde het, dat ik hem in die dagen even moest opbellen voor een strikt zakelijke aangelegenheid. Hierop was bij 't telefoongesprek alle aandacht

gericht, reisplannen waren even vergeten. Dr. X zelf was het, die ze weer opriep door de vraag: „Nu ik U toch even spreek moet U mij eens vertellen: „Bent U van plan op reis te gaan naar Madonna di Campiglio?" Zonder eenig vermoeden van Dr. X's supranormale vermogens kon ik mij slechts verbazen: „Hoe kunt U dat weten; wie kan dat U hebben verteld?"

Dr. X: „Het is mij door niemand verteld en niet langs eenigen zintuigelijken weg tot mij gekomen."

Spontane telepathie dus. Op mijn vraag naar de uiterlijke en psychische omstandigheden, bewustzijnsniveau enz. waarbij het contact was ontstaan, werd mij dit gezegd:

„Het was l.l. Zaterdagmiddag omstreeks 5 uur. Ik was vermoeid thuisgekomen van een operatie en zat wat te rusten en te soezen. Daarbij dacht ik o.a. aan U, in verband met ons laatste twistgesprek, en ik maakte mij een beetje kwaad op U. Opeens was 't mij als kwamen Uw gedachten naar mij toewaaien, geheel vervuld van reisplannen naar Madonna di Campiglio. Ik kan het u zeer aanbevelen; ik ken die streken; ook in het Adameller Alpengebied daar in de buurt. Ik heb daar als militair een deel van den wereldoorlog meegemaakt."

De door mij gewenschte inlichtingen omtrent de streek werden mij nu meteen verstrekt.

In verband met de uiterlijke factoren van deze gedachten-inductie vaststellen, of ik juist op 't zelfde oogenblik van de ontvangst aan M. d. C. gedacht had, was achteraf natuurlijk niet meer mogelijk. Den genoemden dag had ik juist naar het verkeersbureau aldaar geschreven, en zeker is, dat het onderwerp dien bewusten Zaterdagmiddag niet of nauwelijks uit mijn gedachten is geweest.

Wat betreft de psychische factoren die, naar vrij algemeen wordt aangenomen, bevorderlijk zijn voor telepathisch contact, deze waren hier grootendeels aanwezig. In de eerste plaats een eenigszins geëmotionneerde stemming bij de agens, die daardoor als „versterkte zender" kon werken. Bij den ontvanger een geestelijke vermoeidheid, een passieve, ontspannen toestand, verlaagd bewustzijnsniveau. Verder tusschen beiden een zekere overeenkomst in stemming, in casu een wederzijdsche ergernis. Dit mogelijk op grond van zekere gelijkheid op sommige punten van de geestelijke en psychische habitus, die ons wel eens was opgevallen. Typisch is ook, dat juist de wensch welks normale uiting door sterke remming belet was, langs telepathischen weg ging „overwaaien".

De affectieve binding aan den zender, die den ontvanger meer ontvankelijk zou maken, is hier minder waarschijnlijk. De ontstemming was aan

Dr. X's zijde zeker zwakker dan aan de mijne, waar dus eerder van een „affect-geladen" stemming te spreken was, zij het van een boosheidsaandoening.

Dit affect kan misschien zijn rol gespeeld hebben in het treffende prognosieverschijnsel, dat er vrij spoedig op volgde. Misschien! Want de telepathieverklaring bij een geval van profetie is natuurlijk veel moeilijker te aanvaarden. Over deze, misschien induceerende, stemmingen dus eerst nog even een toelichting.

Het was een door misverstand ontstaan en ondanks veel polemiseeren onopgelost gebleven conflict, waarin ik, naar mijn gevoel, onrecht had ondervonden van Dr. X. Deze, dit gevoel niet deelend, was veel minder geëmotionneerd door de heele zaak en bleef dan ook veel minder lang dan ik door het affect en den drang tot polemiseeren gebonden. Kort voor de zomerreis had ik, in de hoop recht te krijgen, mijn standpunt nog eens schriftelijk uiteengezet. Zelfs tijdens de vacantiegenoegens hadden deze gedachten mij niet altijd geheel losgelaten, vooral niet toen 't verblijf te M. d. C. mij aan 't geval herinnerde. Sterker werd dit nog tijdens de bergtoeren in het aangrenzende gebied, de door Dr. X. zoo aanbevolen Adameller Alpen.

Daar, waar huizenruïnes, loopgraafresten en verspreide granaatbussen na 20 jaar nog van den wereldoorlog vertelden, werd ook de herinnering aan het bewuste telefoongesprek met den affectachtergrond weer verlevendigd. De trektocht, waarop die associaties werden verwekt, had plaats tusschen 10 en 16 Augustus.

Teruggekeerd van de reis vond ik thuis een schrijven van Dr. X. in repliek op het bovengenoemde van mij, dat hij op een zeereis naar Midden-Amerika gelezen en beantwoord had. Dit antwoord, geschreven op een rustige plek op het sloependek aan boord van het S. S. Simon Bolivar, was gedateerd 15 Aug. en afgestempeld in de buurt van het Panamakanaal. Het bracht mij echter niet de gehoopte oplossing, deed integendeel mijn ontstemming jegens Dr. X. aangroeien tot verbittering, die mij nog lang bijbleef. Eenmaal in dit verband opmerkzaam gemaakt op den naam van het schip, viel mij kort er na onder de scheepsberichten de mededeeling op van de thuiskomst van de S. B.

Het was nog geen twee weken later, n.l. op 26 September, dat ik op een tochtje in mijn vrij breed gebouwde kano het IJ van Oost naar West was overgetrokken in gezelschap van een kennisje, wier vroolijkheid aanstekelijk op mij werkte en alle minder lichte gedachten verjoeg. Doorgepeddeld tot waar wij het IJ al veel smaller zagen, hadden wij reeds een punt

gefixeerd waar wij zouden terugkeeren, n.l. een groenend dijkje in de verte, toen ons een oceaanstoomer tegemoet kwam varen, die bij ons het dwaze plan opriep tot een snelheidswedstrijd. Het schip, een reus lijkend naast het kanootje, kwam ons snel en vrij dicht terzij; 't bleek zonder passagiers, op weg naar den steiger. Een enkele van de bemanning riep ons iets toe; naar wij later begrepen, een waarschuwing tegen onze roekeloosheid. Wij, schaterlachend eerst, om die zotte match, trokken de peddels, alsof 't om ons leven ging. Plotseling werd het inderdaad gevaarlijk; de slag van de groote boot werd te sterk voor de kano, en een nog harder trekken werd noodig om zijwaarts in veiligheid te komen, wat na korte, hevige inspanning gelukte. Het schip passeerde, de naam werd zichtbaar op den achtersteven. Ik las: Simon Bolivar. De reacties door dit lezen gewekt zijn begrijpelijk: Weg de ontspanning, terug de verbitterde, emotionneerende gedachten, die vanuit het kleine bootje naar het sloependek van de groote werden gezonden ongeveer in dezen vorm: „Was het dus daar dat in de buurt van Panama dat bewuste schrijven van 15 Augustus is opgesteld!"

De zoo gewenschte oplossing van het misverstand vond eindelijk plaats, kort na dit kleine avontuur van 26 September, dat dan ook geen enkele aanspraak op herinnering of vermelding zou hebben, indien het niet, zooals later zou blijken, het onderwerp was geweest van een prognostisch visioen.

Een telefoongesprek n.l. met Dr. X., op 11 Oct. d.o.v. nam aan 't slot deze wending: X. „Ik heb U nog vergeten te zeggen, dat ik U kort geleden nog eens gezien heb. Ik bedoel natuurlijk niet op de gewone wijze, maar visionnair. Het had plaats, terwijl ik nog op zee was, niet ver van de Amerikaansche kust. Plotseling zag ik voor mij een klein bootje opdoemen, een kano; daar zat U in, en peddelen, peddelen!"

H. „Het was dus bij de kust van Midden-Amerika, dat U mij in een kano zag. Wanneer gebeurde dit?"

X. „Ongeveer in de 2e week van Augustus; hebt U in dien tijd in een kano gezeten?"

H. „Niet bepaald; ik maakte toen juist bergtochten in de Adamellergroep. Wist U overigens dat ik een kano had?"

X. „Neen, ik kan mij niet herinneren dat U mij dat ooit hebt verteld."

Daar ik geen schrijfmateriaal bij mij had, en de telefooncel niet juist de geschikte plaats is voor een parapsychologisch interview, brak ik het gesprek af met het verzoek aan Dr. X., een door mij op te maken vragenlijstje te willen invullen. Dit werd toegezegd.

Na een korte mededeeling van de ontmoeting op het IJ op 26 September, werden de volgende vragen opgesteld:

1. Was U aan boord van de S. B. toen U deze pseudo-hallucinatie kreeg?
2. Kunnen met nauwkeurigheid plaats en tijd worden aangegeven?
3. Zag U mijn bootje vanaf of in de buurt van de S. B., of had het er verder geen verband mee?
4. Was er oorzakelijk of tijdsverband tusschen Uw visioen en Uw schrijven van 15 Aug.?
5. Had U kort te voren een brief met mijn handschrift in Uw handen gehad, of aan mij gedacht?
6. Zat ik alleen in het bootje of met gezelschap?
7. Hoe was ik gekleed?
8. Hebt U de kleuren van de kano waargenomen of andere bijzonderheden; zoo ja, welke?
9. Hoe was Uw bewustzijnsniveau?
10. Eventueele bijzonderheden niet in deze vragen vervat.
11. Hebt U meer dergelijke visioenen? Zoo ja, wilt U mij preciseeren hoe U ze waarneemt. Hebben zij het karakter van werkelijk optische gewaarwordingen (objectief dus) of meer van sterke subjectieve voorstellingen of herinneringsbeelden, waarbij het weten aan het zien voorafgaat.

Het antwoord kwam stipt en luidde als volgt:

1. Ja, toen ik de kano zag, was ik aan boord van de S.B., die ik eerst de 15e September d.o.v. heb verlaten.
2. Het was 12 Aug., ergens bij de Noordkust van Venezuela.
3. Ja, het beeld werd duidelijk zichtbaar naast het schip.

4/5. Ik had een brief van U bij mij aan boord, die ik later beantwoordde. Tot zoolang had ik hem in een map, die ik veelal naast mij had liggen.

6. U was eerst niet alleen in het bootje, doch met een andere dame, jonger dan U. Later zag ik alleen Uw gezicht.
7. U had een witte blouse aan met korte mouwen.
8. De kleuren heb ik niet zoo oplettend waargenomen, dat ik ze nog weet. Wel leek het kanootje mij iets breeder dan een vouwboot die ik zelf heb.
9. Ik was in een soort „Wachtraum". Ik zat in mijn dekstoel op het bootsdek tusschen de sloepen, heerlijk genietend van een sigaar.
10. Er was iets buitengewoon krachtigs en energieks in Uw roeibewegingen. Ik dacht mij daarbij: „Zoo opgewekt heb ik die Dr. H. nog niet vaak gezien." Ik zag Uw gezicht, schaterlachend en later iets verwrongen. Het IJ vind ik eenigszins vreemd; misschien omdat ik zelf nog nooit

op het IJ gepeddeld heb. Ik zou eerder aan Amstel of Amstelkanaal gedacht hebben dan aan het IJ; op den achtergrond n.l. zag ik groene weiden.

11. Ja, ik heb meer dergelijke visioenen gehad, waarbij ik de beelden duidelijk zag. Het waren duidelijke optische gewaarwordingen; zoo iets als een duidelijke droom, waar men ook alles wat gebeurt ziet als op het tooneel. Wanneer ik aan iets denk zie ik het ook, maar dat is heel iets anders. Wanneer mij een visioen overkomt, dan zie ik iets voor mij, *buiten mij*; wanneer ik mij echter iets voor den geest haal, dan zie ik het als het ware *in mij*.

Vergelijking van de antwoorden met de feiten geeft wel recht om hier te spreken van een prognostisch gezicht met bijna volledige congruentie. Weliswaar is 't 7e punt foutief. De witte blouse met korte mouwen werd n.l. niet door mij gedragen, maar door mijn partner. Voor deze fout zou ik echter „verzachtende omstandigheden" willen pleiten, gezien de sexe van den delinquent. Wanneer een man over zoo'n detail van vrouwenkleeding verslag moet uitbrengen, en dat nog wel na ± 2 maanden, brengt hij het er, ook bij normale waarnemingen, allicht niet beter af.

Wat nu betreft het verschil: Amstel(kanaal) en IJ, hier bleek Dr. X's paranormale waarneming scherper dan mijn zintuigelijke. Toen n.l. ter controle van deze gegevens de plaats der ontmoeting weer werd opgezocht, bleek dit reeds aan 't begin van het Noordzeekanaal te zijn. Ook waren daar in den achtergrond groene, begroeide plekken, voor de betiteling weiden m.i. iets te klein.

De beschrijving onder 11 van het visioen als een optische gewaarwording toont, dat wij hier te doen hebben met een z.g.: hallucination véridique, of: geloofwaardige pseudo-hallucinatie. Dit laatste in onderscheiding met de echte (veelal pathologische) hallucinatie, omdat de hallucineerende zich bij de eerste bewust is, dat het „waargenomene" nochtans niet lichamelijk tegenwoordig is.

Over deze „hallucinations véridiques" is uitvoerig gehandeld door Tenhaeff in den eersten jaargang van dit Tijdschrift in een artikel [1]) dat in 't bijzonder voorbeelden geeft van de z.g. „phantasms of the living", die heel vaak weer blijken afkomstig te zijn van stervenden. Ten aanzien der verklaring van deze hallucinaties zegt T. dit: „Men beroept zich in den regel op de telepathie-hypothese. Heymans die — zooals bekend mag worden ver-

1) Dit artikel werd herzien herdrukt in het verzamelwerk „Parapsychologische Studiën", Amsterdam, 1936.

ondersteld — ons een zeer bruikbare hypothese heeft geschonken ter verklaring van de telepatische verschijnselen, zag in de geloofwaardige pseudohallucinaties der telepathen een soort van „subjective (optische, acustische enz.) Anschauungsbilder" (eidetische beelden)."

Is deze thelepathie-verklaring, in 't bijzonder betrekking hebbend op de phantasms of the living, nu ook toepasselijk op het bovenstaande kanogeval? Weliswaar waren ook hier de factoren aanwezig, bevorderlijk voor gedachtenoverdracht, reden waarom dan ook stemming en gedachtenspanning van mij, als mogelijke agens, zoo uitvoerig zijn vermeld. Ook de korte angstemotie toen de kleine boot dreigde overweldigd te worden door de groote, kan bevorderend gewerkt hebben. Maar mogen wij in zulk een prognosiegeval nog van telepathische inducties spreken, als op 12 Augustus een „hallucination véridique" optreedt van een gebeurtenis, die pas 26 September d.a.v. zal plaats vinden? Een prikkel dus, ontvangen 6 weken voordat hij werd uitgezonden?

Dan moesten wij hier als pendant tot de hypothese van „eenigen tijd latent blijvende" telepathie, een „voortijdig werkende" telepathie veronderstellen. Eenvoudiger blijft m.i. te zeggen: Met de telepathie-hypothese komen wij in dit geval niet uit, als wij aan het tijdsverschil als realiteit vasthouden.

Doen wij dan niet beter, het bekende „Mädchen für alles in der Parapsychologie" voor dit geval haar congé maar eens te geven en van spontane helderziendheid in de toekomst te spreken, zonder speculaties over mogelijke overdracht van bewustzijnsinhouden?

Evenmin kunnen wij haar diensten gebruiken bij de hieronder volgende gevallen van paragnostisch gestelde diagnoses: twee supranormale waarnemingen, in geenerlei verband staand met eenig vreemd bewustzijn, waaruit geput had kunnen worden. Hoewel bij het eerste van deze twee het paranormaal karakter niet absoluut vaststaat (Dr. X. zelf acht zijn medische intuïtie hier misschien meer debet aan dan zijn helderziendheid) verdient het m.i. toch vermelding, zoowel volledigheidshalve als ter illustratie van het bovengenoemde voordeel, dat de gestudeerde paragnost door zijn introspectie ons tot veel nauwkeuriger onderscheiden in staat stelt.

„Ik werd", aldus Dr. X., in ons interview, „opgebeld ten behoeve van een patiente op leeftijd die, afgezien van 't geval waarvoor zij onder mijn behandeling was geweest, met griep te bed lag. Haar zoon, van meening dat vernieuwde klachten weer op mijn speciaal terrein lagen, verzocht

mij om een consult. Een plotseling oprijzend beeld echter gaf mij aanleiding om zonder eenige bedenking te antwoorden: „Uw moeder heeft niet mij, maar terstond haar huisarts noodig, want zij is lijdende aan longontsteking."

Duidelijk was mij de onderkwab van de linkerlong „verschenen", waarin bij de onderzijde links een ongeveer handgroote haard „zichtbaar" werd.

De bevinding van den huisarts werd mij spoedig meegedeeld: Ondanks nauwkeurig onderzoek was bij deze grieppatiente geen symptoon van pneumonie waar te nemen!

Het beeld bleef mij echter bij. Zooals in de schemerig grijze spitsboog van een Gothisch kerkgewelf de roode Godslamp brandt, zoo zag ik de roode haard op het boogvormig begrensde veld der long. Dit bewoog mij, na eenige dagen er nog eens bij den huisarts op te laten aandringen, de patiente opnieuw op longontsteking te onderzoeken. Dit gebeurde na ± 1 week. Het resultaat was even negatief als de eerste maal: geen pneumonie, zelfs geen koorts meer. Een kleine week later, alles bijeen 12 dagen nadat het visioen zich 't eerst had voorgedaan, werd mij meegedeeld dat bij Mevr. M. longontsteking was opgetreden en dat de huisarts, juist op de visionnair aangeduide plaats links, de haard, het infiltraat had waargenomen."

Op dit punt van het parapsychologisch interview lag deze vraag voor de hand: „Waarom mag hier bij U niet met zekerheid de diagnose: Helderziendheid in de toekomst gesteld worden?"

De medicus weet dit den parapsycholoog zóó te verklaren: „De ervaring leert dat een griepaanval bij oude, lang bedlegerige patienten licht kan overgaan in een bronchopneumonie. Daar het pathologisch-anatomische beeld hiervan een roode hyperaemische haard in een grijsachtige long geeft, kan een dergelijk beeld, den vakman bekend van secties en operaties, licht voor zijn geestesoog oprijzen. Zoo kan, ook zonder dat hij dat bewust gaat beredeneeren een soort intuïtieve diagnose ontstaan, die nog niet op paragnosie hoeft te berusten".

„En kunt U mij nu eens een voorbeeld geven waar volgens U de helderziendheid scherper is af te grenzen van de medische intuïtie, zoodat er met zekerheid van paragnostische diagnostiek mag worden gesproken?"

Ook dit verzoek kon worden ingewilligd.

„Door een huisarts, mij bekend als een goed diagnosticus, werd ik geroepen bij een vrouw van ongeveer 65 jaar om een appendix te opereeren. Hij zeide absoluut zeker te zijn van acute appendicitis, en had daarom al opname in het ziekenhuis gevraagd. Volgens mijn gewoonte wilde ik

toch zelf ook even onderzoeken en begon onder moeilijke omstandigheden in een donkere alcoof met palpatie, die ook mij direct aan appendicitis deed denken. Terwijl ik hiermee bezig ben, rijst ineens het situsbeeld van de buik voor mij op, duidelijk als bij een sectie, maar wat ik zag was geen appendicitis. Ik zag een dunne-darmlus, die vormde een spitse hoek als een V met de punt caudaalwaarts. Deze was vergroeid met den uterus door een ontstekingsinfiltraat, dat ik zag: rood als gloeiend ijzer, met gele plekken, omgeven door donkere plooien. Terwijl het pathologisch-anatomische beeld van dit visioen en bovendien de aanwezigheid van koorts had moeten leiden tot de diagnose: ontsteking, aarzelde ik niet om tegen deze bevinding, zoowel als tegen de oorspronkelijke normale in, te concludeeren tot een carcinoom. Waarom wist ik zelf niet, maar *ik moest* deze carcinoom-diagnose stellen, terwijl alles pleitte voor ontsteking. Zonder hierover met den huisarts in bijzonderheden te treden, gaf ik dezen te kennen, dat ik in elk geval terstond opereeren zou.

De patiente, nog steeds voor appendicitis opgenomen, ligt op de operatietafel en daar wordt, tot verbazing van de aanwezigen, de snede door mij niet op zij, maar in het midden gemaakt. Toen bleek, tot mijn eigen verrassing, het beeld voor ons volkomen overeen te komen met het visioen, ook in de kleuren: de vergroeide dunne-darmlus met het gezwel rood, met gele plekjes van fibrine-membranen. Wat echter niet direct te zien was en pas naderhand onder het opereeren bleek, was de oorzaak van deze dunne-darmvergroeiing, nl. een carcinoom van de dikke darm, de S-darm, ook vergroeid met den uterus. Dit carcinoom had aanleiding gegeven tot de ontsteking; daardoor was ook de dunne darm met de baarmoeder vergroeid. De dunne darm lag boven op de dikke met het kankergezwel, dat daardoor eerst niet te zien kwam.

Wat mij zelf hierin het meest heeft getroffen is:

1. Dat in het visioen precies hetzelfde, maar ook niet meer gezien werd, als bij opening te zien bleek, n.l. niet de tumor van de dikke darm, maar slechts de dunne darmvergroeiing met de ontsteking.

2e. Dat ik het, volgens dat beeld foutief, toch moest interpreteeren als carcinoom; zonder zelf te weten waarom, nochtans innerlijk zeker dat het juist was."

Wat hieraan nu nog toe te voegen? Mij dunkt, hier valt niets meer te verklaren uit een individueele bestaande, of bestaand hebbende kensfeer. Dat hier niet uit andermans geestelijk bezit geput werd, is wel evident. Of men zou, als een laatste poging om de telepathie toch weer in dienst te nemen, de hulp moeten inroepen van hypothesen, zooals die o.a. door

Osty werden opgesteld, n.l. van een onbewuste lotszekerheid, waardoor elk mensch, in zijn allerdiepste zelf, zijn eigen toekomst zou kennen. [2]

Projecteeren wij dan hierop de beide laatste verschijnselen, dan moeten wij zeggen: de beide patienten hebben onbewust hun ziektetoekomst, resp. pneumonie en darmkanker geweten, uit welk weten Dr. X. dan weer heeft geput.

Hiermede echter zouden wij de zaak slechts ingewikkelder maken. Want afgezien van het feit, dat de leek nooit het pathologisch-anatomische beeld zoo zal vermoed hebben als de medicus het zag, zou hier toch een van telepathie zuiver af te grenzen helderziendheid zijn opgetreden, nu niet bij den dokter, maar bij de patienten.

Bij den eerste steunde het geheel op waargenomen feiten, bij de patienten zou 't slechts op een vage hypothese berusten. Waarom er dan nodeloos die factor, en nog wel zulk een hypothetische, bij in te schuiven? Willen wij voor 't laatstgenoemde geval zoeken in de richting van een bewustzijnsbron, dan komen wij uit bij een niet meer menschelijk, een suprabewustzijn, zoo iets als het „Zentrale Ueberbewusstsein", dat door Mattiesen als verklaring van het geheel der psychoskopische verschijnselen wordt te hulp geroepen [3]).

Van telepathie in de gangbare beteekenis van overdracht van of putten uit persoonlijke bewustzijnsinhouden, is dan evenmin meer te spreken. Waar men niet alleen in vele medische, maar ook in andere wetenschappelijke kringen nog vaak de opvatting hoort huldigen, dat van de parapsychologische verschijnselen alleen nog slechts de telepathie als vaststaand bewezen is, hebben gevallen als het laatstgenoemde hun beteekenis.

Ongeacht de moeilijkheden en problemen die de verklaring ons blijft stellen, kunnen wij dan ook den medicus, die ons feitenarsenaal met deze markante paragnosie-verschijnselen aanvulde, dankbaar zijn; in 't bijzonder voor de welwillendheid, waarmee zijn ervaringen voor de publicatie werden vrijgegeven.

2) Zie Revue Métapsychique, 1927, No. 5.
3) Zeitschrift für Parapsychologie, 1929, 629.

NASCHRIFT

Het was nog voor het ter perse gaan van 't bovenstaande, dat het rampspoedig einde van het s.s. Simon Bolivar op 18 Nov. 1939 bekend werd.

Den dag daaropvolgend ontmoette ik toevallig Dr. X., die meermalen op deze boot als scheepsarts gevaren had en er als zoodanig meer reizen mee had willen maken.

Hierdoor kreeg ik gelegenheid bovenbeschreven ervaringen met nog een (van wellicht prognostischen aard) aan te vullen.

Juist voor deze reis n.l. die het schip noodlottig zou worden, had Dr. X. zich opnieuw als scheepsarts op de S. B. laten aanmonsteren. De belangen verbonden aan deze zeereis hadden, ondanks de overweging der gevaren, in deze oorlogstijden zulken ondernemingen aanklevend, hem bewogen het contract met de Kon. Ned. Stoomb. Mij. af te sluiten op 13 November 1939.

Den dag daaropvolgend echter deed zich een intuïtieve (mogelijk paranormale) indruk van het dreigend gevaar, waarvoor hij moest vluchten, met zulk een kracht gelden, dat hij op het reeds contractueel vastgelegde besluit terugkwam.

Het document, waarop de bewuste arbeidsovereenkomst met de handteekeningen en de dateering 13 November 1939 is, ondanks de annuleering, door hem bewaard als herinnering aan een reddende intuïtie.

Den dag na de ramp en later nog eens bij het desbetreffende interview werd dit papier mij (tegelijk met een straatfoto, waarover hierna) getoond, misschien meer als relikwie dan als bewijsstuk.

„Ik werd", aldus Dr. X., „in den ochtend van den 14den November, plotseling aangegrepen, eerst door een onverklaar angstgevoel, toen kwam de paniekstemming van een scheepsramp over mij.

Het was deze maal niet zulk een zuiver optische gewaarwording, geen visioen zooals die, welke ik U vroeger beschreef. Het ongeluk werd nu niet door mij gezien als „een gebeuren", maar het was „een weten", plotseling ervaren met een innerlijke zekerheid zóó sterk, dat ik besloot het juist gesloten contract ongeldig te maken met alle onaangename en financieel schadelijke consequenties van dien. Zoodra ik het besluit genomen had, keerde de rust terug, het paniekgevoel verdween.

De onderhandelingen met de K. N. S. M. over de intrekking van het contract kregen hun beslag op 15 November, dus twee dagen voor het vertrek van de boot. Dienzelfden 15en Nov. was ik ten afscheid samen met eenige Amerikaansche vrienden, den heer S. en zijn echtgenoote, die per S. B. naar Amerika zouden terugkeeren, en dus den 17en zouden uitvaren.

Na de afscheidslunch met elkaar op straat loopend, werden wij door een straatfotograaf aangehouden. De heer S. wilde een afwerende beweging maken, toen mij een plotselinge inval: „Dit is de laatste gelegenheid om samen te wandelen en gefotografeerd te worden" deed verzoeken, het kiekje te laten maken. Op dit oogenblik overviel mij weer diezelfde angst-

gewaarwording van den vorigen dag in verband met de S. B.; nu echter niet met betrekking tot mijzelf, maar tot den heer S., dien ik in gevaar voelde.

Scherp werd ik tegelijkertijd bewust, dat dit niet gold voor mevrouw S., die samen met hem zou vertrekken. Dit bevreemdde mij eenigszins, daar mijn sympathie voor den heer S. minder sterk was dan die voor zijn vrouw.

Na de ramp op den 18^{en}, bleek Mevr. S. gered te zijn, terwijl haar echtgenoot zeer zwaar werd gewond.

Natuurlijk beteekenen zulke vooralsnog oncontroleerbare occulte ervaringen voor anderen niet veel meer dan vage, eventueel dwaze invallen, niet overtuigend genoeg om hen vaste reisplannen te doen opgeven. Daarom had ontraden van de tocht hier weinig zin.

Toch werd het mij te machtig, toen in den avond van den 16^{en} hetzelfde hevige paniekgevoel weer bij mij binnenkwam, tegelijk met den heer K., een der employés van de K. N. S. M., die, vreezend om gezondheidsredenen te worden afgekeurd, nog voor zijn vertrek met de S. B. mijn medisch advies wilde inwinnen.

Mijn nadrukkelijke waarschuwing: Ga niet! kon hem, voor wien het een kwestie van broodwinning was, natuurlijk niet weerhouden. De heer K. is verdronken op dien noodlottigen 18^{en} November.

Waren de angstaandoeningen voorbij, dan vervaagde dit alles voor mij en kon ik mij ongestoord op het werk concentreeren.

Deze concentratie was in den avond van den 17^{en} November, toen, naar ik meende, de S. B. reeds 's morgens uit Amsterdam vertrokken was, zelfs zóó sterk, dat ik een artikel voor een vaktijdschrift geheel voor de vuist, bijna zonder verandering, aan mijn secretaresse kon dicteeren. Tijdens dit werk werd er getelefoneerd en mij meegedeeld, dat de heer V., de gezagvoerder van de S. B., aan de telefoon was.

Onmiddellijk herhaalde zich het verschijnsel met groote hevigheid. Het was mij of een groot ongeluk den heer V. reeds overkomen was. Tegelijk gaf mij dit de verwondering: „De S. B. is vanmorgen reeds vertrokken; V. roept mij nu nog aan de telefoon; dan moet hij aan wal gebleven en dus buiten gevaar zijn."

Mijn woorden: „Gelukkig kapitein, dat U gebleven bent, daar ben ik blij om!" werden door den heer V. terstond tegengesproken. Het schip lag op dat moment nog aan de IJkade, op 't punt om af te varen.

De heer V. wilde mij even voor zijn vertrek nog bedanken voor eenige toegezonden papieren."

Dat de gezagvoerder van de S. B. tot de eerste slachtoffers behoorde,

die bij de ramp het leven verloren, is bekend.

Veel is hier m.i. niet aan toe te voegen.

De omstandigheid dat in de dagen, voorafgaande aan den ondergang van de S. B., de gedachte aan dergelijke scheepsrampen in veler bewustzijn aanwezig zal zijn geweest, ook „uitgezonden" kan zijn, is hier zeker niet te verwaarloozen. Deze aanvulling dient dan ook meer tot verruiming van het totaliteitsbeeld der convergeerende feiten, dan als bewijs of verklaring.

Te denken geeft echter het volgende: LUISTER STEEDS NAAR DR. X!!

1e. Het normaal-bewuste overwegen der gevaren weerhield Dr. X. niet het contract te teekenen, terwijl een, door zijn eigen introspectie als paranormaal aangevoelde indruk, tot de reddende annuleering heeft geleid.

2. Een angstgevoel, dat aan kryptaesthesie ontsproten scheen, werd als bij inductie verwekt door de toekomstige slachtoffers, de morituri, maar bleef (voor den paragnost merkbaar en bewust) achterwege met betrekking tot een die gered werd. —

OLGA OF MIJN EIGEN ONBEWUSTE?
EEN OOG- EN OORGETUIGEVERSLAG

door FR. VAN RAALTE

Op Zaterdag 10 Mei 1938 kreeg ik bezoek van een lid van de Studievereeniging voor Psychical Research, die mij vertelde, dat hij den dag tevoren bij een trance medium was geweest. De vrouw, die hij mij beschreef als betrouwbaar en die hij nooit eerder had ontmoet, had aan de hand van een horloge van wijlen zijn vader tal van exacte mededeelingen over diens persoonlijkheid, zijn leven en over het einde daarvan, waarover positieve dingen te zeggen waren, gedaan.

Hij ried mij aan, eens kennis met het medium te gaan maken, haar te schrijven — ze woont niet in Amsterdam — en hoewel ik niet veel anders verwachtte, dan ik meermalen had bijgewoond, min of meer vage en gedeeltelijk juiste dingen, besloot ik maar dadelijk te gaan. Ik had dan de zekerheid, dat de vrouw niet in telefoongids, girolijst en in „Wie is dat?", uit welke bronnen wel een en ander te halen is voor een beetje scherpzinnig medium, een aantal nauwkeurige gegevens zou kunnen putten of zich op andere wijze doen voorlichten omtrent iemand, die wel eens een en ander publiceert en over wien dus wel verspreide gegevens te verkrijgen zijn.

We gingen dadelijk naar de woonplaats van het medium en een klein uur na ons vertrek zaten we tegenover de vrouw, die een goeden indruk maakte. Ze vertelde dat ze van Nederlansche afkomst was, maar in Frankrijk was opgevoed en dit verklaarde het geenszins gave Nederlandsch, dat ze sprak.

Het lid van de S.P.R. had mij voorgesteld als journalist. Of hij mijn naam genoemd heeft, is mij ontgaan, maar wel herinner ik mij dat de dame, toen ze vernam, dat ik journalist was, prompt en zakelijk te kennen gaf, dat dit belangrijk was voor reclame voor haar métier.

Het lid van de S.P.R. had, toen we besloten hadden het medium eens op de proef te stellen, van mijn bureau een klein fotootje van een meisje met polynesisch bloed in de aderen, een paedagogische pupil van mij, die vijf jaar geleden gestorven was, bij zich gestoken. Op de vraag, of ik iets over mijzelf wilde vernemen, gaf mijn begeleider haar het portret van Olga, het overleden meisje. Het medium nam de foto in de hand, en zei, dat het meisje zeer gevoelig was (hetgeen voor iemand, die daar een beetje kijk op heeft, uit de foto is af te leiden) en dat ze veel liefde noodig had (hetgeen uit gevoeligheid voortvloeit).

Het medium zucht, gevoelt benauwdheid in borst en rug, en klaagt over iets akeligs in de luchtpijp. „Ik ben zoo zwak, dat ik doorzak als ik sta" en hierna nog andere details over ziekte, die al of niet juist kunnen zijn, en die men op psychometrische zittingen ook te hooren krijgt. „Ineens een plons als in koud water" zegt ze, en na een onjuiste opmerking over een verlamde linkerhand — ikzelf had een maand te voren mijn rechterhand niet kunnen gebruiken gedurende enkele dagen — vraagt ze: „Is ze overgegaan?" Het antwoord luidt: „Ja, maar verder zeg ik niets meer". Het medium gaat — schijnbaar of echt — in trance; haar persoonlijkheid, althans de wijze van zich voordoen, haar manier van spreken, haar woordkeus veranderen. Op verzoek van mijn metgezel ga ik op zijn plaats, tegenover het medium zitten en neem haar bij de hand. Ze spreekt nu beschaafd Nederlandsch, geheel zonder accent, en vraagt: „Wat is 18 Januari?" (Ik weet het niet, maar zie thuis, dat het meisje stierf in de nacht van 19 op 20 Januari). Het medium, of de persoonlijkheid, die ze op dat oogenblik voorstelt, zoekt blijkbaar haar naam, aldus: „Elle of Ella, Ele, Nora, Lenie, Sidonie, Anne, Oll...." (Ik reageer er niet op). Opeens vestigt haar blik zich in het ledige boven mijn hoofd, ze vraagt met verbaasde, nerveuze blijheid: „Bent U mijn vader? ik zie vader". „Dat kan", zeg ik „vader is „overgegaan". Het medium zegt opeens verbaasd: „Ik heb geen beenen". „Heb je geen beenen? Maar alle menschen hebben immers beenen en alle dieren ook, vele zelfs meer dan twee". (Ik

denk, dat ze meent zonder beenen te zijn geboren of ze door een ongeluk te hebben verloren). „Ik zweef" zegt ze, waarop ik, verwonderd dat ze dit nu eerst ontdekt, zeg, dat ze dat gisteren ook wel gedaan zal hebben. Een niet gegronde opmerking, immers in de denksfeer, waarin het geval oppervlakkig bezien, thuisbehoort, was dit zoo goed als zeker de eerste maal, dat ze van het „hiernamaals" uit met iemand van de aarde in betrekking kwam; ze was mogelijk nog niet „georienteerd" aangaande zichzelf in de dingen van de wereld der levenden.

Ze vertelde voorts, dat ze in Zwitserland geweest was, ook in Davos, hetgeen mij verwonderde. (Ik wist dat Olga omstreeks haar twintigste jaar in Zuid-Frankrijk was geweest, maar later vernam ik, dat ze op haar twaalfde jaar bij den Matterhorn in Zwitserland was geweest, echter niet in Davos.)

Weer noemde ze namen, o.a. Else, sprak over Indië (het portret laat Indische afkomst zien), sprak over vader, vroeg wie Bernard is en Tinie en *Pop* (dat was, naar ik wist, de naam waarmee haar vader in Indië haar in zijn brieven aansprak; de andere namen zijn, ook na informatie, niet thuis te brengen.) „Waar is Thea, T. T. T. — weet u nog van die mooie foto ?" Kinderlijk vertelde ze, dat ze in een huis geweest was, waar een kastje in de muur was, waaruit muziek en zang kwam. Heel simpel zei ik: „Dat was een radiotoestel" en daarmee was ze tevreden. Telkens spande ze zich, bedroefd, dat het toch niet gelukte, in, haar naam te vinden, schreide, wrong zelfs wanhopig de handen, en verzocht mij niet boos te zijn, dat ze niet eens haar eigen naam kende. Ik wilde goedig zeggen, dat het herhaaldelijk voorkomt, dat „geesten" zich niet te binnen kunnen brengen, wie ze op aarde geweest zijn en ik begon aldus: „Maar Olga, het gebeurt vaak . . . ." „Wat jammer, je verspreekt je," riep mijn gezel, die evenals ik verslag maakte. „Zeker niet, 't is opzet" zei ik en nu zag ik het medium opstaan, met geëxtaseerde oogen mij aanblikken, terwijl ze juichend en stralend riep: „Olga! Olga! Bent U dan oom Frits ?" Zoo noemde ze mij, hoewel ik niet met haar verwant was.

„Ja, ik ben Oom Frits"

Door welke associatie mij het kerstboompje in gedachten kwam, dat ik haar een maand voor haar einde gestuurd had, weet ik niet, maar opeens zei ze, dat ze mij als een kerstboom zag, rondom in de lichtjes.

Ze vraagt of ze mijn haar mag aanraken, als om zich te overtuigen, dat ze mij niet in haar verbeelding ziet. Ze legt even haar hand op mijn hoofd en tot mijn verwondering vraagt ze, of ze eens bij mij mag komen eten; het meisje, dat verlegen van aard was, had herhaaldelijk de invitatie daartoe

afgeslagen. Toen ik vroeg of ze het meende of dat die vraag meer bedoeld was als identificatiebewijs, bevestigde ze dit, waarop ik zei, dat het dan heel aardig bedacht was. Verder informeerde ze, onder herhaalde blijken van verheuging over de ontmoeting, of ik nog altijd klontjes voor de paarden bij me heb. Ik antwoordde bevestigend en liet haar zelfs klontjes zien. „Ja, ik geloof U wel" zei ze lachend. En of ik nog veel jongens had en of ze aardig waren. „De meeste zijn schobbejakken" zei ik. Ze lachte en zei: „U bent niets veranderd, maar u speelt met een jongen, die Karel heet", hetgeen juist was.

„Schrijft U nog zooveel?" „O ja, veel te veel" zeg ik. „Hoe is het met dat halve boek?" vraagt ze. (Inderdaad heb ik de helft van een boek, dat haar tot hoofdpersoon heeft, al sedert een paar jaren in mijn bureau.) „O ja, Olga, hoe staat het met dat boek, dat je mij inspireeren zoudt?" „Ja, aan dat boek zal ik U helpen" belooft ze. „En hoe zal de titel zijn?" Ze antwoordt na lang gepeins: „Het leven na .... het leven in .... ik weet het nog niet goed" zegt ze (de voorloopige titel van dat boek is heel anders.) „Hebt U die oude viool nog altijd?" Over die viool had ik haar 10 % waarheid en 90 % komieke fantasieën verteld. Ik zei, dat ik die had weggegeven. Ze vroeg toen opeens, zonder overgang, of ik nog wist dat ik voor haar frambozenkoekjes had meegebracht, wat ik bevestigde. „Maar van al die doozen chocola zeg je niets" merkte ik op. „Ja, dat is zoo, die kreeg ik vaak, maar frambozenkoekjes maar eenmaal". Wat ze zei was inderdaad zoo. Ze informeerde naar „een mooie teekening" waarvan mij niets bekend is en naar „tante Sofie" waarvan noch de familie, noch ik iets weten, sprak over „het huis met de lieve oude menschen" (die ik niet thuis kon brengen, maar een paar dagen later hoorde ik van haar zuster, dat daarmee het pension voor dames „Huize Persis" bedoeld kan zijn, waar ze gewoond had en waar ze zeer bemind was), ze vroeg naar bloedkoralen die in een doosje gebracht waren door „Oma Olga" (die niet bestaan heeft) en wilde weten of ik mij het gedicht van De Genestet, dat ik haar had voorgelezen nog herinnerde. (Het was „Het haantje van den toren", dat ik haar op haar verzoek voorgelezen had. Ik herinnerde het mij eerst niet, maar toen ze zei „van het haantje" viel het mij opeens in).

Ik vroeg nu, wat ze zich van haar einde herinnerde. Ze wilde eerst niet antwoorden en zei na herhaalden aandrang, dat een groote engel haar gehaald had, dat er andere engelen geweest waren en dat ze had hooren zingen: „zalig in Jezus' armen." (Toen ze gevoeld had, dat haar einde daar was, was ze rechtop gaan zitten en had, naar boven blikkend gezegd — het

licht was toen al uit haar oogen — : „Ja God en al uw engelen, ik ga mee" (enkele uren voor haar apotheotisch einde had ze tegen mij gezegd : „Mijn einde zal zoo schoon zijn, dat zij die vlak bij mij staan, het niet kunnen gelooven.")

Hierna ontwaakte het medium uit haar trance. Of die al of niet echt was, kan ik niet zeggen.

Naast enkele duidelijke onjuistheden, twijfelachtige mededeelingen en niet te controleeren namen heeft het medium voldoende positieve dingen gezegd om iemand, die zooiets voor het eerst bijwoont en die niets weet over het putten uit de psyche van een ander, de overtuiging te geven, dat hij inderdaad in communicatie geweest is met een wezen of een geest uit „het hiernamaals". Er zijn tal van motieven, die mij doen aannemen, dat het niet de geest van het meisje was, maar kennis uit mijn bewustzijn geput, zoo b.v. dat ze geen juiste mededeelingen gedaan heeft over dingen die mij niet vooraf bekend waren, maar wel onjuiste mededeelingen. Een moeilijkheid die ik niet kan verklaren met verwijzing naar mijn eigen bewustzijn is, dat het medium er, ondanks waarlijk wanhopige pogingen niet in geslaagd is, den naam Olga uit mij te halen en die naam lag toch voor het grijpen aan de oppervlakte van mijn bewustzijn. Een jaar na het overlijden van het meisje kwam ik eens bij kennissen en trof daar een aantal jongelui aan, die wilden probeeren, een tafeltje in beweging te krijgen. Ze zaten in de hal. Ik ging hen voorbij en liep naar de eerste suite-kamer, waar ik tegen de gastvrouw zei : „Ze zijn daar aan het tafeldansen, ik durf er iets onder verwedden, dat Olga zich aanmeldt. Ik was er van overtuigd, dat Olga zich niet zou aanmelden, maar dat het „tafeltje" den naam Olga, gehaald uit mijn bewustzijn, zou spellen, hetgeen dan ook prompt gebeurde, toen ik weer in de hal terug was en het tafeltje op mijn verzoek — ik stond er een meter van af — in beweging ging. Op de vraag : is er een intelligentie aanwezig, klopte het tafeltje drie keer, hetgeen ja beteekende, en op het verzoek, den naam te spellen klopte de tafelpoot den naam „Olga". Daaruit bleek toen ook, dat gemakkelijk uit mijn bewustzijn iets kan overgaan naar anderen.

Merkwaardig was de wijze, waarop, bij het bezoek aan het medium „Olga", — ik bedoel hier het onbewuste van het medium — reageerde, toen ik dien naam noemde ; het was, zooals ik mij voorstel, dat iemand die zijn geheugen kwijt geraakt is, en het plotseling weer terugkrijgt, doen zou.

DIE NAAM KWESTIE IS IETS VREEMDS,
HOEWEL HET MEEST VOOR DE HAND LIGGEND, BLIJKT
DAT VEELAL HET GROOTSTE STRUIKELBLOK
HIERAAN MOEST MEER SPECIALE AANDACHT
BESTEED WORDEN BIJ HET PARAPSUCHOLOGISCH ONDERZOEK

Verder is nog bevreemdend, dat het medium er in geslaagd is, de manier van spreken, de woordkeuze en het goede Nederlandsch van Olga, die beschaafd sprak, zoo goed te imiteeren, dat ik mij zelfs verbeeldde, Olga's stem te hooren, hetgeen zoo goed als zeker op een onjuiste waarneming van mij berust.

Voor zoover mijn kennis van z.g. occulte phenomenen reikt, acht ik twee mogelijkheden aannemelijk:

a. 'dat het Olga's geest was; de positieve dingen, die ze zei, pleiten daarvoor; ook dat ze zei, dat ze bij haar einde hoorde zingen: zalig in Jezus' armen. Daar ik opgevoed ben in een sfeer, waar Jezus' leer niet wordt onderwezen, is het niet aannemelijk, dat ze die mededeeling uit mij geput kan hebben. Maar tusschen een aantal accurate dingen heeft het medium ook apert onjuiste mededeelingen gedaan, die, hetzij uit haar eigen fantasie, hetzij uit het bewustzijn van een derde voortgekomen kunnen zijn en dit geldt ook voor het „zalig in Jezus' armen".

b. Dat niet Olga's geest, maar mijn eigen onbewuste antwoordde.

Dat Olga zich, als het zou kunnen, inderdaad gemanifesteerd zou hebben is in de hoogste mate onwaarschijnlijk, wegens de gesprekken, die ik daar met haar over gehad heb. Ze had mij, toen ze in het ziekenhuis lag, eens gevraagd, wat ik van het hiernamaals dacht en hoewel ze buiten elken positieven godsdienst was opgevoed wist ik, dat ze een neiging tot de onzienlijke dingen had. Ze schijnt in haar kinderjaren in Indië wel eens aan tafeldans gedaan te hebben en ze had mij gezegd, dat ze daar huiverig voor was. Ook scheen ze iets over theosofie gehoord of gelezen te hebben. Ik had haar gezegd, dat ik ook niets van spiritistische experimenten moest hebben en antwoordde op haar vraag naar het hiernamaals, dat ik, voor zoover ik wist, nog nooit dood geweest was en dus alleen maar in veronderstellingen spreken kon; dat ik aannam, dat er een hiernamaals bestaat, waarin de zielen der menschen voortleven in een of anderen vorm, dat haar taak in een eventueel hiernamaals zijn zou, naar ik vermoedde, kinderlijke zielen opvoeden en ze had toen met een zoo heerlijke overtuiging en groote belofte uitgeroepen: „Ja, dat wil ik", dat ik haar er voor dank zegde, maar er lachend bijvoegde, dat ik niet de lieve God zelve was, aan wien ze het beloofde. Ze verklaarde zich tevreden met mijn veronderstellingen, die ze heel goed kon accepteeren.

Korten tijd daarna kwam een pater Carmeliet, een zeer edel mensch, die na een autobus-ongeluk vele gewonden en stervenden, die naar het ziekenhuis gebracht waren, bijstaan moest, bij vergissing in haar kamer.

Na dien keer kwam hij elken dag, omdat hij haar een lief en rein meisje vond. Bij haar einde, toen ik hem voor het eerst ontmoette, heeft hij mij dat gezegd. Ze schijnt hem over God en over het hiernamaals gevraagd te hebben en als ik het goed begrepen heb, heeft hij haar antwoorden gegeven, die niet specifiek christelijk katholiek waren, maar die menschen van iederen godsdienst zouden kunnen bevredigen. Hij had haar gevraagd of ze gedoopt wilde worden, zeggende dat hij er heelemaal niet op aandrong, maar „dat moeten we nu eenmaal vragen". Ze had het, ondanks mijn raad, het te doen, als het haar rust zou geven, afgeslagen. Door haar gesprekken met den Carmeliet, die in Indië, Japan en China was geweest en die haar psyche schijnt begrepen te hebben en voor een deel vrij zeker ook door mij, was ze overtuigd van een voortbestaan en dat geloof had ze noodig en ze vroeg mij eens, of ze „als het kan en mag" met mij in contact zou blijven. Ik heb haar gezegd, dat ik dat zeker niet zou willen en van mijn motieven voor die weigering alleen genoemd, dat het mij niet behoorlijk schijnt, dat zielen die door God verwezen worden naar de andere zijde van de levensgrens, clandestien de grens oversmokkelen, om mediums achterna te loopen, aan tafeldans te doen en op andere wijze met meubels jongleeren. Lachend had ze gezegd, dat ze dat ook niet van plan was, „daarvoor ben ik toch ook geen kind", zei ze, maar als het kàn en màg, dan zal ik u twee boeken inspireeren. „Hier heb je dan een doos margerieten voor het eerste boek", zei ik, „maar ik heb al een behoorlijk aantal boeken uitgegeven en er zal er nog wel eens een bij komen en dan klop jij je op je geestenborst en zegt: „Ziezoo, dat heeft Olga eens netjes gedaan".

Ze had braaf schik over die gedachte, maar zei weer, onder het voorbehoud „als het kàn en màg", dat de boeken die zij mij inspireeren zou, zoo zouden zijn, dat ikzelf en mijn vrienden zouden zeggen, dat ze niet uit mijzelf voortgekomen zouden zijn. Of ik dat goed zou vinden? Ik zeide er geen bezwaar tegen te hebben en te zullen afwachten, wat ik thans nog doe. We waren overeengekomen aan te nemen, dat het binnen tien jaar „vrijblijvend" zou geschieden.

Bij haar einde, enkele maanden daarna, gaf de priester haar zijn priesterlijken zegen, waarvoor ze dankbaar was, en mede absolutie. Op de zitting met het medium dacht ik, bij het spreken over het boek, dat Olga mij zou inspireeren, er aan, dat ik destijds gevraagd had, of het misschien een boek over muziekgeschiedenis zijn zou, omdat ik overal anders eerder over zou schrijven, dan daarover. Misschien wel, had ze gezegd en toen ik nu het medium vroeg, hoe het boek zou heeten, en verwachtte, dat ze mij over het

kunstenaarsleven van Bach, of over de bronnen van Mozarts opera's of iets dergelijks wilde laten schrijven, kwam : het leven in..., het leven na..., welk antwoord misschien is toe te schrijven aan onbewuste zwervende denkbeelden in mij.

Mijn conclusie is, dat deze, overigens belangwekkende zitting mij geenszins iets nader tot de spiritistische theorie gebracht heeft; ik ben ervan overtuigd, dat het medium uit mij geput heeft.

Na de mededeeling over Olga's einde, na langen weerstand verkregen, vroeg het ontwaakte (?) medium of er iets doorgekomen was, waar ik iets aan had. Ik zei, dat het zeer belangwekkend was geweest. Op haar voorzichtige vraag, of ze iets weten mocht, antwoordde ik niet, maar ik vroeg, om haar eens aan den tand te voelen, of ze wist wie De Genestet was. „Is die doorgekomen ?" wilde ze weten. „Neen, maar wie was hij ?" „O ja, die kàn ik zeer koed, et was een ollandsche dichter en ik eb wel van em gelezen". Door dit antwoord ben ik ervan overtuigd, dat van eenige bewuste oneerlijkheid bij dit medium geen sprake is geweest; als ze een of anderen onjuisten indruk had willen vestigen, zou ze, om de zaak nog mooier te maken, hebben gezegd, dat ze zelfs den naam van dien dichter niet kende en dan zou „Het haantje van den toren" nog wonderlijker zijn geweest.

Op mijn verzoek zijn twee dagen na de zitting een zeer scherpzinnige en zeer critische leerares en een medicus bij het medium op bezoek geweest. Ze hadden — natuurlijk zonder mijn naam te noemen — een onderhoud aangevraagd. Ik gaf een vulpenhoudertje, dat aan Olga had toebehoord en dat ik op haar verzoek als aandenken bewaar, mee en een stuk uit een brief van O. geknipt, waarop geen enkele aanduiding van de schrijfster voorkwam.

Het medium vroeg den bezoekers, of ze gerecommandeerd waren. Na bevestigend antwoord betastte ze, niet in trance, de beide voorwerpen.

De mogelijkheid bestaat, dat de intelligente vrouw begrepen heeft, of wie weet, langs telepathischen weg te weten gekomen is, dat ze met „afgezanten" te doen had. Ze zei over beide bezoekers een aantal juiste dingen, o.m. dat de medicus te midden van exotische planten zou komen, hetgeen inderdaad zoo was; hij had de verwachting, dat hij als medicus op een plantage zou komen en is er gekomen. Toen de leerares haar vroeg, welke bijnaam de niet meer in leven zijnde vroegere eigenares van het vulpenhoudertje had gehad, kon ze geen antwoord geven : ik had de leerares dien bijnaam niet meegedeeld. Wel had ik gezegd, dat ze het medium — zoo noodig — een beetje op weg mocht helpen, door te zeggen, dat de naam iets te maken had met de manier van loopen. Raden leidt vaak tot

verraden: het overkwam het medium, dat op goed geluk zei: „gans" (vermoedelijk meende ze, dat Olga — het is twijfelachtig, of ze wist dat het om haar ging — een schommelenden gang had b.v. door corpulentie, maar ze was integendeel zeer slank.) Het was misgeraden: de meisjes noemden haar „de vroolijke merrie" omdat ze zeer veel paardreed, maar vooral, omdat ze, als ze liep, haar voeten optilde zooals een rijpaard in langzamen stap dat doet. De vriendinnen beweerden dat ze den loop van haar merrie had overgenomen. Uit deze fout blijkt, dat het medium zeker niet psychometrisch werkte, immers de vulpenhouder zei haar niets. Ze kon niets over Olga uit de bezoekers putten en dus niets positiefs zeggen. Dit is een reden te meer om aan te nemen, dat we hier te doen hebben met een medium, dat er vrij aardig in slaagt, te putten uit de psyche van haar clientèle. Als zoodanig, als bewijs dus, dat telepathie de rol spelen kan, die men ten onrechte aan een geest van een overledene toeschrijft, schijnt mij het genomen experiment van beteekenis. Het is mede nog weer eens een bewijs, gelijk er overigens al zoovele zijn, dat niet de dingen waaraan we bewust denken of waarop we onze aandacht concentreeren, overgaan, maar integendeel juist die, welke zich niet in het bewustzijn bevinden.

De naam Olga smachtte er als het ware naar, te worden overgenomen en het gelukte niet. Telepathie, de mogelijkheid om te putten uit het bewustzijn — eigenlijk uit het onbewuste — van een ander, is voor dit leven — en dat is vooralsnog primair — heel wat belangwekkender en in zijn gevolgen ingrijpender, dan de komst van een geest zijn zou.

De groote invloed, die vaak van den eenen mensch op anderen overgaat, buiten zintuigelijke werking om is vrij zeker te verklaren uit telepathische overdracht; in het bijzonder tusschen onderwijzers en leerlingen kan die invloed van vèrstrekkende beteekenis zijn. Het bestudeeren van de voorwaarden en wetten, waaronder telepathisch contact tot stand komt, schijnt mij een der belangrijkste opgaven van de parapsychologie voor de eerstkomende jaren.

Tenslotte nog een persoonlijke opmerking: Wie de waarheid zoekt, moet zonder teleurstelling een uitkomst aanvaarden, ook als die niet overeenkomt met wat zijn gemoed gewenscht zou hebben: een enkel oogenblik was ik verheugd, bij de gedachte, dat het misschien tòch Olga's geest was, die zei: „Maar bent U dan oom F.?" Maar toen ik begreep, dat het een illusie was, en dat ik met telepathie te doen had, was ik nog veel meer verheugd. Olga zou mij heel erg zijn tegengevallen, als ze inderdaad verschenen zou zijn en als ze dus gedaan zou hebben, wat ik en ook zij zelve afkeurenswaardig vond.

DE EXPERIMENTEN VAN DEN HEER W. WHATELEY CARINGTON

De tweede serie van proefnemingen over telepathie, van Nov.—Dec. l.l., waaraan wederom een aantal Hollanders heeft deelgenomen, heeft een bevredigend resultaat gehad. Als het uitvoerige verslag ervan in de Proceedings der Engelsche S.P.R. is verschenen, hopen wij op de zaak terug te komen.

Voor de deelnemers deelen wij thans mee, dat op de dagen van 14 Nov. tot en met 3 Dec. 1939 te Cambridge teekeningen zijn uitgestald geweest, die voorstelden achtereenvolgens: (A groep:) een sigaar, een boek, een strik of lint, een lineaal, een lamp; (B groep:) een boek, een strik of lint, een lineaal, een sigaar, een lamp, een huis, een hakmes, een pelikaan, een theepot, een jas of mantel; (slot A groep:) een huis, een pelikaan, een theepot, een jas of mantel, een hakmes.

J. J. POORTMAN

BOEKBESPREKING

E. MATTIESEN. *Das persönliche Ueberleben des Todes.* Deel III, de Gruyter en Co., Berlijn 1939.

Mattiesen heeft het gelukkig nog mogen beleven, dat het derde deel van dit boek, waarvan de eerste twee deelen in 1936 uitkwamen, is verschenen; waarmede dit zijn groote levenswerk is afgesloten. Een betrekkelijk kort hoofdstuk is aan de dusgenaamde „book-tests" gewijd; in de interpretatie daarvan betracht de schrijver een prijzenswaardige voorzichtigheid, al verheelt hij zijn voorkeur voor de spiritistische hypothese niet. Het grootste gedeelte is echter gewijd aan een der moeilijkste en meest dubieuze verschijnselen der parapsychologie: de materialisaties.

Ook hier gevoelen wij bewondering voor de uitgebreide detailkennis van Mattiesen, en de groote scherpzinnigheid, waarmee hij alles, wat zijn geliefkoosde spiritistische hypothese kan ondersteunen, naar voren brengt. Maar deze tendens treedt in dit derde deel zoo sterk op, dat wij meermalen den indruk krijgen, dat hier een bekwaam en van het recht van de eigen zaak volkomen overtuigde advocaat aan het woord is, eerder dan een objectief ingesteld onderzoeker.

Aan de tallooze berichten van het oudere, volkomen critiekloos ingestelde spiritisme, dat zich het best laat karakteriseeren door de namen Florence Marryat, Stainton Moses, Robert Owen, madame d'Espérance,

in ons land Elise v. Calcar, wordt een waarde gehecht, waarop zij mijns inziens geen recht hebben. Het was de periode, die wij met de eigen woorden van Mattiesen als volgt kunnen beschrijven:

„Für *zahllose* [1]) Menschen ist der körperliche Umgang mit Abgeschiedenen, das Reden und Händeschütteln mit ihnen, das Empfangen ihrer Zärtlichkeiten und dergleichen mehr im Rahmen von Materialisationssitzungen zu einem nachgerade *alltäglichem Erlebnis* [1]) geworden, von dem sie mit der gleichen überzeugten Selbstverständlichkeit erzählen, wie vom Zusammentreffen mit Lebenden in den üblichen Formen der Gesellschaft."

Het is wel eigenaardig, dat dit type van séance, waarbij volledig gematerialiseerde en herkende gestalten de kamer in- en uitwandelen en vriendschappelijke gesprekken houden, sinds de toename van de kritische bestudeering der verschijnselen vrijwel tot het verleden is gaan behooren. Waar het in onzen tijd nog, naar beweerd wordt, zich zou voordoen, daar blijft het beperkt tot ultra-geloovige spiritistenkringen. En zoodra ook maar even de wetenschappelijke geest (welke is de geest van waarachtigheid en de vijandin van den leugen) er in slaagt in de heele of halve duisternis van zulke séancekamers door te dringen, brengt zij het meest weerzinwekkende bedrog aan het licht. [2])

Mattiessen heeft gelijk, wanneer hij het bijna ongeloofelijk oordeelt, dat tientallen en meer personen, waaronder in andere opzichten intelligente en betrouwbare menschen, zich op de meest grove wijze zouden laten bedriegen. Maar hij heeft ongelijk, als hij er daarom haast altijd de voorkeur aan geeft, de even ongelooflijke berichten voor waar aan te nemen. Ieder parapsycholoog heeft bij herhaling moeten constateeren, dat van deze beide ongeloofelijkheden helaas de eerste verreweg het meest voorkomt. Hoeveel speciaal op het gebied der materialisaties bedrogen, en ongeloofelijk grof bedrogen is, daarvan getuigt maar al te zeer het — in den grond toch positief ingestelde — werk van Hereward Carrington: The physical phaenomena of spiritualisme; ik moet met spijt constateeren, dat dit werk in de overigens zoo uitvoerige literatuuropgave van Mattiessen nergens wordt aangehaald.

Ik geloof dat wij inderdaad niet ver zullen komen met een „Anhäufung schwer verwerfbarer Berichte", waarvan de schrijver welsprekend maar niet overtuigend de waarde verdedigt.

1) l.c. pag. 150. Cursiveering van den recensent.

2) Ik herinner aan het geruchtmakend schandaalproces naar aanleiding van een Haagsche spiritistenkring, dat onbegrijpelijkerwijze op vrijspraak van het „medium" is uitgeloopen, feitelijk omdat het bedrog te grof was.

Gelukkig dat hij zich ten opzichte van de pathologische geschriften van Dr. (!) Matla en Zaalberg van Zelst, ten onrechte „zwei höllandische Physiker" genoemd, [3]), critisch genoeg is ingesteld om zich van een oordeel te onthouden. Evenzeer verwerpt hij de prestaties van Eva C., van Kathleen Goligher, Nielsen, Laszlo, Linda Gazerra; al krijg ik een beetje den indruk dat het meer de aard is hunner phaenomenen, die zich niet bijzonder goed als spiritistisch materiaal laten gebruiken, die hier den doorslag heeft gegeven.

Een enkel geval wil ik nog, in 't kort, behandelen. Het is de geruchtmakende zaak Mirabelli. Mattiesen maakt hier de kapitale fout, het al heel licht op te nemen, dat het daarover uitgebrachte rapport zonder auteursnaam is verschenen en de verslagen der séances door niemand onderteekend zijn, zoodat: „wir nur Vermutungen darüber anstellen (können), wie weit sie die aufgesetste Protokolle wirklich wiedergeben; wie weit sie nur inhaltlich auf ihnen beruhen, wie weit sie etwa Erinnerungen eines einzelnen Zeugen aussprechen. [4])

Ik moet het vierkant tegenspreken, als hij zich verder uitlaat: „Es wäre völlig ungerechtfertigt, auf Grund solchen Verhaltens die Berichte für wertlos zu erklären oder gar ihre Gutgläubigkeit anzuzweifeln". In geen enkele andere wetenschap zou men dergelijke anonyme publicaties, waarvoor om onbegrijpelijke redenen niemand zich verantwoordelijk heeft gesteld, accepteeren. Daarom vind ik het heelemaal niet zoo onmogelijk als Dr. Mattiesen, dat de heele zaak op zwendel zou berusten, vooral daar we later zoo goed als niets meer van het wonderbaarlijke medium hoorden.

Ik heb, zeer tot mijn misnoegen, van dit derde deel veel minder goeds kunnen zeggen dan van de beide voorgaande. Laat ik eindigen met volkomen instemming het laatste woord van den schrijver aan te halen, misschien het laatste, dat hij over deze dingen die hem zoo zeer ter harte gingen, geschreven heeft.

„Man lebt nun einmal auch nach dem Tode. Und wie? Nun, qui vivra, verra — wer lebt wird schauen."

P. A. DIETZ

3) De een was sigarenhandelaar; later particulier; de ander bezat den ingenieurstitel.

4) pag. 127.

Prof. Dr. J. FELDMANN: *Occulte Verschijnselen,* Nederlandsche bewerking H. J. van Deursen, pr., N.V. De Residentiebode, den Haag, 1938.

Dat de belangstelling van R.K. zijde voor de parapsychologie tot op heden groot geweest is, kan men zekerlijk niet zeggen. Bij vele katholieken bestaat nog steeds een zekere terughoudendheid t.o.v. de parapsychologie, eensdeels, omdat men vreest dat haar beoefening tot „kettersche" denkbeelden zou kunnen voeren, anderdeels, omdat men nog maar al te vaak de parapsychologie met het spiritisme identificeert. En bij het hooren van het woord spiritisme denken vele geloovigen — zij het dan ook geheel ten onrechte — aan demonen en „helsche" geesten die zich op de spiritistische séances openbaren, met geen ander doel dan om de „zondige" en „dwalende" menschen (die hen „opriepen") ten verderve te voeren [1]).

Nochtans begint men in leidende R.K. kringen langzamerhand tot het inzicht te komen, dat men zich wel wat al te veel afzijdig heeft gehouden, dat beoefening der parapsychologie volstrekt niet zoo „gevaarlijk" is voor de ziel als velen (ten onrechte) meenden en dat eigenlijk tegen een wetenschappelijke bestudeering van parapsychologische verschijnselen geen enkel kerkelijk verbod bestaat. „Es ist — zoo schreef in 1926 de Jezuïet Georg Bichlmair [2]) — zwar nicht einzusehen, was man gegen eine recht betriebene parapsychologische Forschung einzuwenden hätte. Die Tatsache, dasz es okkulte Phänomene gibt, besteht zu Recht, ob es den Vertretern der herkömmlichen Naturwissenschaften und den Seelsorgern genehm ist oder nicht... gegen eine nüchterne objektive Forschung.... besteht kein kirchliches Verbot.... es besteht heute wohl kein Zweifel mehr darüber, dasz der exakt wissenschaftliche Okkultismus für die Zukunft von höchster Bedeutung ist.... die Ansicht, es sei hier alles glatter Schwindel und Betrug, musz als rückständig und überholt bezeichnet werden." En hij is niet de eenige Duitsche R.K. theoloog die er zoo over denkt. Er zijn in den loop der laatste 10 à 15 jaar in Duitschland eenige opmerkelijke geschriften over parapsychologie van R.K. zijde verschenen. Het boek van wijlen Dr. Josef Feldmann,

1) Eenige eeuwen lang hebben geloovigen zelfs gemeend dat het uitslaan van de wichelroede door den duivel en zijn trawanten bewerkstelligd werd. De Jezuïeten-pater J. Lebrun was een van hen, blijkens zijn in 1693 verschenen „Lettres qui découvrent l'illusion des philosophes sur la baguette". Nog in 1849 verscheen er van de hand van een „ecclésiastique du diocèse de Langres" een boekje over de wichelroede („La clef des sources", Langres, 1849), waarin de duivels-hypothese benut werd om het uitslaan der roede te verklaren.
Thans treffen wij menigen geestelijke onder de Fransche rhabdomanten aan!

2) G. Bichlmair: „Okkultismus und Seelsorge", Innsbrück, 1926.

in leven „Professor der Philosophie an der Paderborner theologischen Hochschule", behoort hier toe. Het verscheen in 1927 te Paderborn onder den titel: „Okkulte Philosophie" en werd in het „Zeitschrift für Parapsychologie" (1928, 310) door den R.K. theoloog Dr. Ludwig besproken.

Van dit boek nu is een Nederlandsche bewerking verschenen van de hand van den priester Van Deursen, die in zijn voorwoord met betrekking tot zijn bewerking zegt, dat daarin „zooveel mogelijk de nieuwste gegevens zijn verwerkt; o.a. werd dankbaar gebruik gemaakt van de recente publicaties der Nederlandsche parapsychologen als Dr. P. Dietz, Dr. W. H. C. Tenhaeff en Dr. K. H. E. de Jong."

Ik heb dit boek, dat door den arbeid van den Nederlandschen bewerker, die zich uit bescheidenheid wel wat al te zeer op den achtergrond heeft gehouden, veel aan waarde gewonnen heeft, met belangstelling gelezen. Vanzelfsprekend is er veel in dit boek waar de *niet* R.K. deskundige een vraagteeken achter plaatst en waarmede hij het niet eens kan zijn. Wanneer de schrijver, b.v., op pag. 15 zegt: „Kabbalistiek, magie, nigromantie, alchemie, astrologie, theosofie en spiritisme zijn evenzoovele gifbloemen, die in de ongezonde atmosfeer van occultisme en bijgeloof zijn opgegroeid" zoo is dit toch zekerlijk een niet verantwoorde en zeer aanvechtbare uitspraak.

Evenals Bichlmair stellen ook de schrijver en de bewerker zich op het standpunt, dat het zuiver wetenschappelijke onderzoek van paranormale verschijnselen, het constateeren van paranormale fenomenen den R. K. geleerde geoorloofd is. Zij zijn er beiden van overtuigd, dat er iets te constateeren valt, dat er zich inderdaad echte paranormale verschijnselen voordoen [3]). „Verreweg de meeste onderzoekers, ook de katholieke, aanvaarden tegenwoordig het werkelijk voorkomen, de realiteit van allerlei paranormale psychische en physische phenomenen. Voor hen is dus de kwestie niet meer deze, of de verschijnselen echt zijn (d.w.z. in het algemeen; voor elk afzonderlijk geval dient de echtheid natuurlijk te worden onderzocht), doch hoe ze verklaard moeten worden" (32).

Wanneer wij ons verdiepen in hetgeen in dit boek te lezen is over

3) Men kan een glimlach niet bedwingen wanneer wij op pag. 31 lezen dat de Jezuïet Dr. Gatterer er op gewezen heeft, dat een onredelijke hyperkritische houding, die sommige R. K. theologen en filosofen wel t.o.v. paranormale verschijnselen hebben ingenomen, haar eigenaardige gevaren met zich medebrengt. Wie, zoo zegt hij, overmatige, door geen observatie te bevredigen eischen stelt voor het wetenschappelijk constateeren van occulte verschijnselen, moet er zich welbewust van zijn, dat andersdenkenden op deze wijze ook de wonderen van Christus, van de Apostelen en Heiligen enz. kunnen wegredeneeren.....

de verklaring van paragnostische en parergische verschijnselen, zoo zal het ons opvallen, dat deze moderne katholieke auteurs (in tegenstelling tot die uit vorige eeuwen) aan de „demonistische hypothese" slechts een zeer bescheiden plaats toekennen. Dit wil geenszins zeggen dat zij „de mogelijkheid, dat occulte verschijnselen door demonische inwerking ontstaan, ontkennen" (55) — zij voelen er echter weinig voor om hier den duivel en zijn trawanten veelvuldig ten tooneele te voeren. Zoo lezen wij b.v. op pag. 384, aan het slot van een beschouwing over „nieuwere theorieën ter verklaring van geestverschijningen en spookverschijnselen", dat „allerlei hypothesen, de telepathische, de psychometrische en de spiritistische een verklaring trachten te geven van deze verschijnselen (goedaardige spookverschijnselen).... en elke hypothese heeft, voor een bepaalde groep gevallen althans, een zekere waarschijnlijkheid. *Het minst van alle echter de demonistische*" [4]).

Zooals te verwachten valt, worden in dit boek bepaalde hypothesen, waarvan de niet-katholieke onderzoeker zich wel bedient, verworpen, omdat zij, volgens schrijver en bewerker, in strijd zijn met de R.K. theologie en haar dienaresse de scholastiek (R.K. metaphysica). Ik denk hier b.v. aan de hypothese van het astraallichaam (370) en aan de door du Prel e.a. (waaronder schrijver dezes [5])) naar voren gebrachte hypothese der postmortale droomtoestanden en dwanghandelingen ter verklaring van zekere plaatselijke spookverschijnselen. „De dood — aldus Feldmann — beteekent absolute scheiding van ziel en lichaam, geest en stof. Bij de ziel zelf, als zuiver geestelijk wezen, kan er geen sprake zijn van ziekelijke afwijkingen, dus ook niet van dwang-ideeën en dwang-handelingen. Deze kunnen eerst ontstaan, wanneer de lichamelijke organen (zintuigen, hersenen, zenuwstelsel) waaraan de zinnelijke vermogens der ziel gebonden zijn, ziek en daardoor onbruikbaar worden...." (369).

Men zal het met mij eens zijn dat het verwerpen van zekere hypothesen op dergelijke gronden den niet-katholieken en niet-dogmatischen onderzoeker vreemd is. Zeer zeker is dit dan ook voor bestrijding vatbaar.

In het slothoofdstuk wordt aandacht geschonken aan „Occulte verschijnselen en Katholieke wereldbeschouwing". Evenals Bichlmair e.a. maakt ook Feldmann een streng onderscheid tusschen paranormale verschijnselen en „bovennatuurlijke" verschijnselen, tusschen mediums en heiligen. Be-

4) Ik cursiveer. T.
5) W. H. C. Tenhaeff: „Hoofdstukken uit de Parapsychologie", Utrecht, 1934.

schouwingen, gelijk ten onzent door van Mourik Broekman zijn geleverd in zijn kortgeleden verschenen studie over „Parapsychologie en godsdienstig leven" [6]), worden door hem (Feldmann c.s.) — m.i. ten onrechte — verworpen en bestreden. Hier gaapt een diepe klove tusschen den vrijzinnigen Christen en den R.K. Christen....

De schrijver besluit zijn boek met een citaat uit een geschrift van den Jezuïet Gatterer, volgens wien de R.K. dogmaticus en apologeet niet verzuimen mag de studie der parapsychologie ter hand te nemen. Deze studie is van groote beteekenis voor de christelijke filosofie. De christelijke filosofie heeft echter ook een taak als wegwijzer voor de studie der parapsychologie te vervullen....

Het is een bewijs voor de steeds toenemende belangstelling voor de parapsychologie in ons land, dat dit boek is verschenen. Het is begrijpelijk dat men in R.K. kringen R.K. voorlichting wenscht.

Er is, zooals uit het bovenstaande moge blijken, in dit geschrift wel een en ander te vinden waarmede de niet-katholieke lezer zich niet vereenigen kan. Dat was echter te verwachten. Nochtans verheugen wij ons er over dat dit boek verschenen is en hopen dat het in R.K. kringen vele lezers zal vinden [7]). Maar ook andersdenkenden kunnen met dit boek hun voordeel doen. Niet alleen omdat zij met behulp van dit boek kennis kunnen nemen van het standpunt der R.K. kerk t.o.v. parapsychologische verschijnselen, maar ook omdat het vele bladzijden inhoudt, die bijdragen bevatten tot de kennis van hetgeen door oude(re) schrijvers over telepathie, helderziendheid en andere paranormale verschijnselen is geschreven.

TENHAEFF.

---

6) M. C. van Mourik Broekman: „Parapsychologie en godsdienstig leven", den Haag, 1938.

7) Het is zeer zeker te betreuren dat in de „Maasbode" dit boek besproken is door Dr. Huddleston Slater die in deze bespreking blijk geeft van een zeer geringe kennis van het onderwerp.

Niemand zal het Dr. Huddleston Slater kwalijk nemen dat hij van de parapsychologie onvoldoende afweet. Wel echter dat een academisch gevormd man zich het recht aanmatigt over een onderwerp te schrijven dat hij niet beheerscht. Wie b.v. (zie „Maasbode", 1 Febr. 1939) over Eusapia Palladino schrijft zonder de onderzoekingen van H. Carrington te kennen of over Rudi Schneider zonder kennelijk te hebben bestudeerd hetgeen over hem is geschreven door H. Price en E. Osty, blameert zich toch wel lichtelijk.

Het is, jammer genoeg, tot op heden een feit dat op het gebied van de psychologie het aantal dilettanten dat der vakgeleerden verre overtreft.

Ik zeg dit, helaas, niet zonder eenige bitterheid.

S. V. MARGADANT, *Eine tiefenpsychologische Grundlage zur Klages'schen Graphologie.* Noord-Hollandsche Uitg.-Mij., Amsterdam 1938.

Margadant heeft in zijn bovengenoemde studie de ondankbare taak aangedurfd om verzoeningspogingen aan te wenden tusschen partijen, die elkaar negeeren of zelfs elkaar heftig bestrijden. Voor zoover mij bekend is, komt in de „dieptepsychologische" literatuur de naam van Klages niet voor, of het moet zijn om zijn beschouwingen af te wijzen. En Klages laat zich in zijn „Grundlagen der Charakterkunde" nu niet bepaald welwillend over de psychoanalyse uit, want hij acht haar „geistesgeschichtlich die unglaubwürdige Bastard aus einer noch unglaubwürdigeren Missheirat; der Missheirat nämlich von Herbarts Vorstellungsatomistik mit Nietzsches Philosophie der Selbsttäuschung." Daarom kan ik mij voorstellen, dat Klages met de poging van Margadant om zijn graphologie diepte-psychologisch te fundeeren, maar half of waarschijnlijk zelfs heelemaal niet ingenomen is. Niet geheel ten onrechte zou Klages trouwens kunnen opmerken, dat zijn handschriftkunde een dergelijke fundeering niet van noode heeft, omdat hijzelf aan zijn beschouwingen een theoretische basis heeft gegeven in zijn „Grundlegung der Wissenschaft vom Ausdruck."

De titel, waarmee de studie van Margadant wordt aangekondigd, verdiende dan ook een nadere rechtvaardiging. Ook om een principieele reden. Het moet nl. betwijfeld worden, of het mogelijk is om de graphologie van Klages „dieptepsychologisch" te fundeeren. In de eerste plaats rijst de vraag of het geoorloofd is om al naar het uitkomt om beurten Freud, Jung en Adler te citeeren en deze aanhalingen representatief te achten voor *de* dieptepsychologie. Het is immers bekend, dat Jung onder bepaalde termen, zooals libido, iets anders verstaat dan Freud; en men kan erover redetwisten, of Adler wel tot de „dieptepsychologen" gerekend kan worden.

Verder: als men Freud neemt als maatstaf, hoe wil Margadant dan diens eenzijdig-rationeele beschouwingen ten grondslag leggen aan de opvattingen van Klages, wiens hoofdwerk als titel voert „Der Geist als Widersacher der Seele" en waarin juist het irrationeele zoo sterk bewonderd wordt? Nu zou men hiertegen kunnen aanvoeren, dat de metaphysische opvattingen van Klages los staan van zijn karakterologische en graphologische beschouwingen, maar ik geloof niet, dat een dergelijke scherpe scheiding met vrucht verdedigd kan worden. Hier is niet de plaats om dit nader uit te werken, maar het zal duidelijk zijn, dat het dezelfde Klages is, die t.o.v. verschillende problemen op *zijn* wijze stelling kiest.

Hoe dan ook, er ligt een diepe, onoverbrugbare kloof tusschen de beschouwingen van Freud, die gekenmerkt worden door een strenge causaliteit, door het geloof aan de mogelijkheid van een rationeele interpretatie van alle levensprocessen en zelfs van de hoogste menschelijke prestaties; en de opvattingen van Klages, die zich in zijn grooten eerbied voor het „einmalige" en zijn hoon en ironie voor het consequent rationeele, niet gauw zal laten verleiden om tot een monotone drifttheorie zijn toevlucht te nemen. (Zie hierover: H. Prinzhorn, Gespräch über Psychoanalyse, p. 93—97, Niels Kampmann Verlag, Heidelberg 1926).

Voor hen, die zoowel met de geschriften van Freud, Jung en Adler, als met de graphologie goed bekend zijn, is de arbeid van Margadant leerzaam, omdat behartigenswaardige opmerkingen worden gemaakt over de interpretatie van een aantal schriftverschijnselen. Wie van definities houdt kan aan het eerste hoofdstuk zijn hart ophalen, want daarin wordt een aantal psychologische begrippen breedvoerig, maar niet altijd even duidelijk besproken. Ook de achttien volgende hoofdstukken munten er niet door uit, dat zij zich gemakkelijk laten lezen. De auteur geeft in verband met graphologische beschouwingen een groot aantal citaten uit Freud, Jung e.a., maar vrijwel nergens mocht ik een „Aha-erlebnis" ervaren met betrekking tot hetgeen de titel van het boek beloofde te geven. Bij eenige bezinning kan dit geen verwondering wekken. L. DEEN

MEDEDEELINGEN VAN ONZE LEZERS

EEN PROGNOSTISCHE DROOM

Dr. J. M. v. d. Hoogt te W. zond ons het relaas van een prognostischen droom, hem medegedeeld door een vriend, Hoogleeraar aan een onzer Hooge Scholen. Het verslag is weergegeven in de oorspronkelijke bewoordingen van den Hoogleeraar:

In den nacht van 21 op 22 Juni 1939 droomde ik, dat ik edelstenen vond in een huis, dat ik niet nader herkende. Ik raapte die stenen op; er kwam een persoon bij, die ze als zeer kostbaar herkende. (Ik ben zelf een liefhebber van mineralen e.d. en verzamel deze.)

Op 22 Juni reisde ik vroeg naar Den Haag. Dien dag moest ik in Delft zijn. Ik wilde met de tram van Staatsspoor Station naar Hollandsche Spoor Station gaan en vond aan de tramhalte een rijk gevulde portemonnaie (meer dan 160 gulden).

Ik heb opgave gedaan bij de Haagsche politie en den volgenden dag meldde de verliezer zich schriftelijk aan.

Naschrift. Het eigenaardige is hier, dat iets kostbaars wordt gevonden. Dat het geld in edelsteenen wordt omgezet, houdt blijkbaar verband met de voorkeur voor mineralen. P. A. D.

UIT DE TIJDSCHRIFTEN

Buitenland

De wichelroede. Bekend is, dat het vraagstuk van de wichelroede velen er toe gebracht heeft een stralingstheorie ter verklaring ervan te poneeren. Verschillende Nederlandsche schrijvers hebben gegronden twijfel aan de mogelijkheid van zulk een verklaring geopperd. [1])

Een van de argumenten, die een dergelijke theorie onwaarschijnlijk maakt, is dit, dat wichelroedeloopers zoo uiteenloopende objecten weten op te sporen: wateraders, ertslagen, ondergrondsche overblijfselen van gebouwen, lijken enz. Dat deze alle een zelfde soort straling, door een zelfde instrument te constateeren, zouden uitzenden, is niet zeer plausibel.

Om op deze verscheidenheid van objecten nog eens de aandacht te vestigen, nemen we hier het volgende bericht uit de Revue Métapsychique (1939, 4—6, 312) eenigszins verkort over.

Een roedelooper, Adolphe Kiess, is zoo juist instaat gebleken de politie te Lugano aanwijzingen te verschaffen voor het opsporen van het lijk van een meisje.

Een jong Duitsch dienstmeisje Julie Chabert, verdween begin Mei te Lugano, waar ze, op een huwelijksadvertentie afgaande, heen was getrokken. Men had een zekeren Seiler uit Bazel, onder verdenking haar te hebben gedood en het lijk in het water te hebben geworpen, gearresteerd. Maar men had noch het lijk terug kunnen vinden noch den moordenaar tot bekentenis kunnen brengen.

Het hoofd van de politie te Lugano, de heer Bernasconi, deelt ons nu het volgende mede omtrent de verrichtingen van bovengenoemden roedelooper, die vroeger architect in Bern is geweest en nu een zaak heeft in Lugano:

Wij hadden zonder eenig resultaat gedurende verscheidene weken het stoffelijk overschot van de vermoorde in het meer van Lugano gezocht, toen ik, na toestemming der gerechtelijke instanties te hebben verkregen, de hulp inriep van Adolphe Kiess, die reeds vroeger blijk van zijn bekwaamheden gegeven had. Deze nam een kaart van het meer, ging daarover met zijn slinger en wees daarop een plek in het water aan op een bepaalde afstand van de villa Valpurgis gelegen, waar de moord begaan zou zijn (straalt dat stukje van de kaart ook al ??) Toen begaven Kiess en ik, vergezeld van eenige politiemannen, ons in een bootje naar de aangewezen plaats om te zien of de eerste met zijn wichelroede de plek, waar gedregd moest worden, nauwkeurig kon aangeven. Op 600 m. van de villa af verklaarde K., dat hier het lijk moest liggen. Maatregelen om te dreggen werden genomen. Op 300 m. en niet op 600 m. uit den wal (volgens „la Gazette Tessinoise" van 1 Juni bedroeg de fout in de plaatsbepaling 100 m.) werd op 110 m. diepte het lijk van het slachtoffer gevonden.

---

1) Men zie o.a. T. v. P. VIII, 6, 241 e.v.v. Aard- of Wichelroede-straling door Ir. L. J. Koopman. T. v. P. X, 6, 261 e.v.v. Parapsychologie en Physica door Dr. H. A. C. Denier v. d. Gon en vooral Contact, orgaan van het Rotterdamsche G.E.B. personeel, Mei 1939, Het Probleem van de Wichelroede, Dr. H. A. C. Denier v. d. Gon.

Het hoofd van de politie te Lugano acht het zeer waarschijnlijk, dat het lijk in het meer is geworpen op de aangewezen plek en eenige honderden meters verplaatst is door den stroom (indien dit juist zou zijn, zou het evenzeer sterk tegen de stralingstheorie pleiten).

Na het vinden van het lijk viel de moordenaar spoedig door de mand.

Volgens een bericht in de N. Rott. Crt. van 19 Feb. j.l. Avondbl. heeft Trinity College in Cambridge besloten een leerstoel te stichten voor Parapsychologie. Prof. Broad, oud-voorz. van de Engelsche S.P.R., zou voor het bezetten van dezen stoel in aanmerking komen.

RECTIFICATIE. In het 1e no. v/h tijdschrift 1940 is op blz. 48 in „Berichten en vereenigingsnieuws" een storende drukfout geslopen.

In de 6e alinea, 4e regel, staat:

„Uit de verrichtingen van het Lab. der R. U. Utrecht", dit moet zijn:
„ „ „ „ „ „ „ „ S.P.R. „

BERICHTEN EN VEREENIGINGSNIEUWS

Te Utrecht heeft de oprichting plaats gehad van een afdeeling der Studievereeniging voor „Psychical Research". Het bestuur is als volgt samengesteld: H. Enklaar, voorzitter; Mej. Dra. F. C. Heyster, secretaresse; P. van Tiel Jr., penningmeester; K. A. Biermasz; Mr. A. M. Wetselaar.

INHOUD

HET ORIENTEERINGSVERMOGEN VAN TREKVOGELS

door A. DAANJE en Dr. H. N. KLUYVER

De vraag naar den aard der vermogens, waarmee levende wezens in staat zijn zich te orienteeren met betrekking tot plaatsen, die zoo ver afgelegen zijn, dat geen directe prikkels een der normale zintuigen kunnen bereiken, heeft reeds veel pennen in beweging gebracht.

In het leven der trekvogels, die zich jaarlijks in den herfst naar hun soms duizenden kilometers ver gelegen winterkwartier begeven om in het voorjaar, dikwijls langs andere wegen, de broedplaatsen weer op te zoeken, speelt het orienteeringsvermogen een belangrijke rol. Het is dus te verwachten, dat dit vermogen bij de vogels in bijzondere mate ontwikkeld zal zijn en dat zij een gunstig onderzoekingsobject voor deze vraag zullen vormen. Verscheidene hypothesen zijn reeds opgeworpen om de orienteering op grooten afstand te verklaren; het feitenmateriaal waarop zij steunen is echter gering. Zelfs over de vraag hoe postduiven den weg naar hun hok vinden beschikken wij over zeer weinig wetenschappelijk bruikbaar materiaal.

De laatste jaren staat het orienteeringsvermogen echter in het centrum van de belangstelling der ornithologen en is het onderwerp van vele experimenten.

Gedurende vele jaren heeft men gemeend, dat de vogeltrek zich voornamelijk voltrok langs smalle banen, z.g. trekwegen. Deze opvatting is ontstaan naar aanleiding van de onderzoekingen van den Finschen ornitholoog Palmen (1876), die het verloop van den trek naging van een aantal Finsche vogelsoorten, voornamelijk watervogels. Voor deze soorten, die bijna alle oecologisch gebonden zijn aan de zeekust, kwam hij, zooals begrijpelijk is, tot de conclusie, dat zij hun winterkwartieren bereiken door zooveel mogelijk de zeekust te volgen. Zij vliegen dus langs een smalle trekbaan, waar zij voedsel en geschikte rustplaatsen aantreffen. Deze theorie der trekwegen, door Palmen opgesteld voor vogels, die aan kusten, c.q. groote rivieren gebonden zijn, is door zijn navolgers toegepast op alle soorten. Langzamerhand vatte de meening post, dat de trekvogels deze wegen tot in kleinigheden, hetzij instinctief, hetzij door traditie (leiding der jonge vogels door de ouden) zouden kennen. In haar algemeenheid is deze opvatting stellig onjuist. Oppervlakkige beschouwing kan intusschen gemakkelijk leiden tot de conclusie, dat alle vogels smalle trekbanen volgen. Zoo ziet men bijv. langs onze kust heel wat meer vogels trekken dan in het binnenland. Dit is echter een gevolg van het feit, dat landvogels, die tijdens den trek de kust bereiken er dikwijls (vooral

als de trekdrang niet zeer groot en het weer ongunstig is) voor terugschrikken de zee over te steken en er de voorkeur aan geven om althans voorloopig de kust te volgen in de richting die het meest met de oorspronkelijke trekrichting overeenstemt. Ook andere hindernissen, bijv. hooggebergten, kunnen een overeenkomstige invloed uitoefenen op de trekrichting. Waar trekvogels geen uitwendige hindernissen ontmoeten volgen zij geen smalle trekwegen, maar trekken zij in een rechte lijn van de broedplaats naar het winterkwartier, dus in een breed front. Langs de z.g. trekwegen bewegen zich in hoofdzaak slechts vogels, die zijn afgeweken van de „ideale" trekweg, die een rechte lijn zou vormen tusschen de beide eindpunten. Als de hindernis ophoudt te bestaan of bijv. de weeromstandigheden zoo goed worden, dat de vogels zich door de hindernis niet meer laten afschrikken, hernemen zij hun oorspronkelijke richting. Als gevolg van verschillende weersomstandigheden tijdens den trek is het dus mogelijk, dat bepaalde vogels in opeenvolgende jaren op verschillende plaatsen van het overwinteringsgebied van de soort terechtkomen. Slechts bij soorten met een zeer beperkt of zeer ver gelegen overwinteringsgebied hebben uitwendige omstandigheden weinig of geen invloed op de trekrichting

Hoe weet nu een vogel wat zijn goede trekrichting is ? Bij vogels die den weg reeds eenmaal hebben afgelegd spelen optische herinneringsbeelden stellig een zekere rol bij het vinden van den weg. Ongetrainde postduiven, die voor het eerst worden opgelaten, vliegen niet in een bepaalde richting weg, maar verwijden hun horizon door hoog op te stijgen en in het rond te vliegen, tot zij bekende landmerken ontdekken om dan snel naar hun hok te vliegen. Het staat echter vast, dat voor vele wilde vogels het gezichtszintuig voor het vinden van den goeden weg van geen waarde is, omdat hun trek gaat over deelen van het aardappervlak, die volkomen eenvormig zijn, n.l. de zee. Van den grooten pijlstormvogel bijv. is slechts één broedplaats bekend, n.l. Inaccessible Island, een der eilanden van den zeer geisoleerd liggenden Tristan da Cunha groep (ongeveer 1700 km. van Zuid-Afrika en 3000 km. van Zuid-Amerika.) In den zuidelijken winter, dus in Juli en Augustus, verschijnen deze vogels regelmatig aan de Britsche en zelfs aan de Groenlandsche kust, d.w.z. op meer dan 90 breedtegraden (10.000 km.) van hun eenige broedplaats. Telkenjare weten zij deze echter weer terug te vinden om er zich in December en Januari aan de voortplanting te wijden.

De stormvogels zijn zeevogels, die op zee hun voedsel verzamelen en op zee kunnen rusten en het is dus mogelijk, dat zij pas na lange omzwervingen hun broedplaats vinden. Er zijn echter ook voorbeelden van landvogels,

die afgelegen eilanden als trekvogel bewonen. Hoe nauwkeurig moeten de trekvogels van Nieuw Zeeland (met name twee koekoeksoorten) vanaf het dichtst bijliggende land hun richting nemen om na een vlucht van honderden kilometers over zee hun doel te bereiken! Dat deze beide soorten zich, ondanks de gevaren dezer tweemaal per jaar afgelegde reis, kunnen handhaven, is een bewijs voor hun aan het wonderbaarlijke grenzende richtingszin. Intusschen moet worden opgemerkt, dat op geïsoleerd liggende eilanden het aantal soorten trekvogels niet talrijk is. De meesten dezer eilanden zijn slechts bewoond door standvogels, terwijl de trekvogels van op overeenkomstige breedte liggende continentale streken er ontbreken. De Azoren bijv. worden slechts door standvogels bewoond. Ook de richtingszin der vogels schijnt dus zijn grenzen te hebben.

Van postduiven weten wij, dat groote vluchten slechts zelden gelukken zonder voorafgaande training in een bepaalde richting. Als de dressuur, die een zekere kompaszin (= kennis der windstreken, gepaard met een drang om in de gedresseerde richting te vliegen) gelukt is, kan men op terugkeer naar het hok ook dan rekenen als men de afstand van de plaats, waar de duiven worden losgelaten, plotseling zeer sterk vergroot, zoodat er geen sprake meer van kan zijn, dat de vogels bekende punten zien [1]). In het algemeen slaagt de postduif echter slechts dan, wanneer deze plaats ongeveer in het verlengde ligt van den weg, die de dieren gewoon zijn te volgen. Men heeft daarom wel eens de meening geopperd, dat het de stand van de zon zou zijn, die de vogels leidt. Daartegen pleit echter, dat de duiven ook in de goede richting vliegen als de zon achter de wolken blijft. Bij groote vluchten over onbekend terrein speelt dus de aangeleerde kompaszin de hoofdrol; zoodra de postduiven echter in bekend terrein komen, orienteeren zij zich met het oog. Dit laatste blijkt o.a. uit het feit, dat zij het hok ook kunnen terugvinden, wanneer dit over niet te groote afstanden is verplaatst, maar dat dit ze niet lukt, wanneer het na de verplaatsing verdekt wordt opgesteld.

Is het mogelijk, dat wilde vogels, evenals postduiven de juiste trekrichting door ervaring leeren?

Deze mogelijkheid zou aanwezig zijn als bleek, dat de jongen steeds

---

1) Zeer hoog stijgen vogels niet dikwijls op, slechts zelden boven 1000 meter, de meeste vogels komen nooit boven 300 meter hoogte. Aangenomen, dat geen wolkendek of mist het zicht belemmeren, zou volgens de berekeningen van Watson en Lashley een vogel 1931 meter hoog moeten stijgen, opdat lichtstralen, die op een afstand van 169 km. van de aardoppervlakte uitgaan, hem zouden kunnen treffen. Zoo hoog stijgt geen duif op, terwijl de afstand der vluchten dikwijls veel grooter is (tot 1000 km.).

trekken onder leiding der ouden. Dit schijnt bij sommige soorten voor te komen (ganzen en zwanen), maar is stellig eer uitzondering dan regel. Vele vogels trekken solitair en nog wel bij voorkeur 's nachts. Van eenige leiding der jongen door de ouden kan dus geen sprake zijn. Bij andere soorten, die bij dag en in troepen trekken, zooals spreeuwen en ooievaars, is gebleken, dat de jongen de broedplaats dikwijls vóór de ouden verlaten. De proeven van Thienemann en Schüz met jonge ooievaars hebben trouwens experimenteel aangetoond, dat deze de goede vertrekrichting zonder hulp der ouden *weten*.

Terugvondsten van gemerkte („geringde") vogels hebben ons geleerd, dat de ooievaars van Hongarije, Duitschland en Denemarken in hoofdzaak in zuidoostelijke richting wegtrekken. Ongeveer bij de Bosporus komen zij op Aziatisch gebied, bereiken via Klein Azië en Palestina, Egypte om daarna Afrika in zijn volle lengte door te vliegen tot Transvaal en zelfs Natal. Een groot deel der Nederlandsche en West Duitsche ooievaars slaat in den herfst echter de zuidwestelijke richting in, wat bewezen wordt door het vinden van vele geringde ooievaars in Frankrijk, Spanje en Marokko en moet het winterkwartier bereiken door een vlucht over de Sahara. Thienemann heeft eenige jaren geleden in Rossitten (Oost Pruisen) jonge ooievaars losgelaten in de laatste helft van September, dus nadat alle ouden reeds vertrokken waren. Hij had de witte veerpartijen van zijn vogels gekleurd en door de pers en de radio verzocht hem bericht te zenden wanneer deze gemakkelijk kenbare vogels mochten worden waargenomen. Hij kreeg verscheidene berichten, die er op wezen, dat de vogels in Z.Z.O. richting, dus in de normale richting, waren vertrokken. Zij konden gevolgd worden tot Roemenië.

Schüz heeft de proef van Thienemann herhaald en de vraagstelling uitgebreid. Hij heeft een groot aantal jonge ooievaars, die in Oost-Pruisen, waar deze vogel zeer talrijk is, waren uitgebroed, uit de nesten genomen en per spoor naar Essen gebracht, waar zij werden losgelaten, nadat zij in de dierentuin op hun verhaal hadden kunnen komen. Schüz trachtte door zijn proef een antwoord te vinden op de vraag: Wat doen deze ooievaars als zij geplaatst worden in een omgeving, waar de ooievaars, die daar thuis hooren in een andere richting trekken? Het bleek nu, dat de hoofdmacht der ooievaars naar het Z.Z.O. vertrokken was en niet naar het Z.W. zooals de meeste ooievaars in de omgeving van Essen plegen te doen. Dit wijst er dus op, dat de vertrekrichting bij een bepaalde populatie erfelijk is vastgelegd.

Ook de proeven van Drost met jonge sperwers, die als doortrekkers op Helgoland werden gevangen en in Silezië losgelaten, wijzen op een erfelijke

gerichtheid van den trekdrang bij deze jonge vogels. Terwijl n.l. het normale overwinteringsgebied der op Helgoland doortrekkende sperwers in Holland, België en N.W. Frankrijk ligt, dus in Z.W. richting, werden vele geringde jonge sperwers, die in Silezië waren losgelaten, teruggevonden in Opper-Italië en in Zuid-Oost Frankrijk. Zij waren dus in Z.W. richting verder getrokken.

Wij zagen reeds, dat vele vogels van de ideale (rechtlijnige) trekweg afwijken en langs een omweg hun winterkwartier bereiken. Als regel trekken deze vogels niet langs denzelfden weg terug, maar wijken daar soms zeer sterk van af. Dit hangt o.m. samen met oecologische en geographische factoren van denzelfden aard als wij voor den herfsttrek hebben genoemd. De voorjaarstrek is dus niet een eenvoudige omkeering van den herfsttrek. Wanneer wij nu weten, dat in het algemeen toch elke vogel naar de naaste omgeving van zijn geboorteplaats pleegt terug te keeren, — het ringexperiment heeft dat aangetoond —, rijst dus de vraag: hoe vindt hij die plaats terug?

Voor een vogel, die zich voor het eerst op den herfsttrek begeeft naar een plaats op aarde, waar hij nooit is geweest, kunnen wij volstaan met aan te nemen, dat hij in het bezit is van een erfelijken aanleg, die hem in een bepaalde richting doet vliegen, wat hem in combinatie met de oecologische omstandigheden, die hij op zijn weg ontmoet, als het ware vanzelf in het goede winterkwartier voert. Op den terugweg kan hij met deze „kompaszin" echter niet volstaan, maar moet hij beschikken over een zin voor de geographische ligging van zijn geboorteplaats. Wanneer hij slechts over een „kompaszin" beschikte zou hij zich in de hulpelooze positie bevinden van een mensch, die zich in een vreemde streek bevindt met een kompas, maar zonder kaart. Wij zijn daarom gedwongen een „plaatszin" aan te nemen, waarmede wordt bedoeld, het vermogen om op elke plek, waar hij zich bevindt, te weten in welke richting een andere (bekende) plek ligt.

Tot voor 5 à 6 jaar stond het meerendeel der in wetenschappelijk denken geoefende onderzoekers, die dus streven naar een exacte bewijsvoering, ten eenenmale afwijzend tegenover de onderstelling van een dergelijken plaatszin. De oorzaak hiervan moet gezocht worden in het feit, dat men jarenlang heeft gemeend, dat de postduif het gunstigste proefobject voor het aantoonen van dit vermogen was en dat men de veronderstelling, dat wilde vogels zich niet anders dan postduiven zouden gedragen niet heeft getoetst. Volgens onderzoekers als Von Lucanus, Most, Warner e.a. kunnen de prestaties der postduiven verklaard worden met de hypothese, dat deze een zeer goed geheugen voor optische indrukken bezitten, verbonden met een aangeleerden kompaszin. Slechts na intensieve dressuur op een bepaalde vliegrichting kan

men rekenen op terugkeer vanuit afstanden van eenige honderden kilometers. Als men postduiven verzendt in richtingen, waarin zij niet gedresseerd zijn, wordt het percentage geslaagde vluchten zoo gering, terwijl de tijd, dien de meeste geslaagde vogels voor den terugkeer noodig hebben zoolang is, dat het gerechtvaardigd schijnt deze geslaagde vluchten als toevaltreffers aan te merken.

Eerst in de laatste jaren zijn pogingen ondernomen om het vermogen tot thuiszoeken van wilde vogels experimenteel aan te toonen. Deze proeven hebben thans reeds overtuigend bewezen, dat dit vermogen bij wilde vogels sterker ontwikkeld is dan bij postduiven. Verwondering behoeft dit niet te wekken. Weliswaar heeft men door selectie het thuiszoekvermogen der postduiven trachten op te voeren, maar daar tegenover staat, dat de postduif afstamt van de rotsduif, welke standvogel is en waarbij dus wellicht dit vermogen van nature minder ontwikkeld is dan bij trekvogels. Het is overigens bekend, dat de variabiliteit bij gedomesticeerde diervormen veel grooter is dan bij wilde vormen, doordat minusvarianten en uitvalsmutanten, die in het wild geen levenskansen hebben, onder gedomesticeerde omstandigheden in leven blijven en nakomelingen krijgen. Hoe dit zij, eerst thans, nu men naast de proeven met postduiven, die met niet-gedomesticeerde vogels kan plaatsen, wordt het duidelijk, dat het onjuist was de bijzondere prestaties van sommige postduiven door het toeval te verklaren.

Tot de eersten, die over het orienteeringsvermogen van wilde vogels experimenteel werk hebben geleverd, behoorden Watson en Lashley, die in 1915 proeven namen met twee tropische zeezwaluwsoorten op de Tortuga eilanden (bij de Zuidpunt van Florida) welke eilanden de noordelijkste broedplaats dezer vogels vormen. De vogels werden op de broedplaats gevangen en losgelaten op 100—1300 km. ten noorden van deze plaats. Er kon dus worden aangenomen, dat de vogels daar nooit geweest waren. Vele proefvogels werden later weer op de broedplaats waargenomen.

Deze proeven pleiten echter niet overtuigend voor een vermogen, dat men als plaatszin zou kunnen aanduiden. Voor typische kustvogels als zeezwaluwen zijn, vormen immers de kusten natuurlijke gidslijnen, zoodat er 50 % kans was, dat zij de goede richting zouden inslaan.

In de laatste jaren zijn dergelijke proeven genomen met andere vogelsoorten onder omstandigheden, die geen verklaring door gidslijnen toelieten. Zeer goede resultaten hebben Rüppell en zijn medewerkers verkregen door vele spreeuwen en zwaluwen op de broedplaatsen te vangen en deze vogels op groote afstanden los te laten. Van 98 spreeuwen, die uit de omgeving van

Hamburg gedeeltelijk vervoerd werden naar Berlijn, (275 km.), naar Malmö (300 km.) en Gleiwitz (730 km.), kwamen niet minder dan 56 exemplaren terug.

Met zwaluwen en draaihalzen slaagden de proeven eveneens.

Deze proeven hebben overtuigend bewezen, dat trekvogels in staat zijn vanuit willekeurige afstanden in willekeurige richting naar hun broedplaats terug te keeren, onafhankelijk dus van de vraag of de plaats van loslaten in het normale trekgebied van de soort of ver daarbuiten ligt en onafhankelijk van de wijze van transport (dag of nacht, langs een rechte weg of langs omwegen). Natuurlijk keerden niet alle proefdieren behouden terug, maar bij nauwkeurige controle kwam men in eenige gevallen tot 60%. In aanmerking genomen, dat de vogels door gevangenschap en vervoer in minder goede conditie moesten zijn, is het niet te gewaagd om aan te nemen, dat vele der overige een ongeluk overkomen is. Bovendien is het waarschijnlijk, dat het vermogen tot thuiszoeken niet bij alle individuen in denzelfden graad ontwikkeld is. Een ongeluk kon in drie gevallen met zekerheid worden vastgesteld. Deze drie vogels werden, behoudens een geringe afwijking, juist aangetroffen op de rechte lijn, die de plaats van loslaten en de broedplaats verbond. Hieruit bleek dus dat ook deze vogels niet in het wilde weg aan het zoeken waren gegaan, maar eveneens de juiste richting hadden ingeslagen. Verder werd vastgesteld, dat met de toeneming van den afstand tusschen woonplaats en plaats van loslaten het percentage terugkeerders weinig afneemt, terwijl de terugkeertijd ongeveer evenredig bleek met den afstand. Dit alles bewijst ten duidelijkste, dat de vogels weten in welke richting zij moeten vliegen en niet op goed geluk af zoeken tot zij bekende punten vinden. Ware dit het geval dan zouden de kans op terugvinden van de broedplaats afnemen en de terugkeertijd toenemen, beide evenredig met het kwadraat van den afstand tusschen broedplaats en plaats van loslaten. Tenslotte bleek, dat de meeste vogels betrekkelijk langzaam terugvliegen; de spreeuwen legden bijv. gemiddeld 120 km. per dag af, een afstand, die deze vogels in twee uur kunnen vliegen. Deze geringe gemiddelde dagprestatie komt echter overeen met de prestaties der trekvogels en moet dus als normaal worden beschouwd.

Proeven van Hilprecht, Rüppell e.a. hebben aangetoond, dat vogels, die in hun winterkwartier worden gevangen en elders losgelaten, eveneens in staat zijn dit terug te vinden.

Analytische beschouwing van den vogeltrek, zooals deze zich in de natuur voltrekt, gepaard aan de resultaten van genoemde experimenten, hebben de ornithologen thans algemeen tot de overtuiging gebracht, dat de vogels beschikken:

1e. Over een „kompaszin", welke hen in den herfst in de juiste richting doet trekken. Deze richting is erfelijk vastgelegd, maar kan voor verschillende populaties van een soort verschillend gericht zijn (ooievaars) en kan bovendien een min of meer groote variabiliteit vertoonen. Bij populaties met een beperkt overwinteringsgebied moet deze kompaszin tot op enkele graden nauwkeurig werken; als het overwinteringsgebied uitgestrekt is vertoont de vertrekrichting een grootere spreidingshoek.

2e. Over een plaatszin (zin voor de geographische ligging), waardoor zij vanuit iedere plaats, waar zij zich bevinden, weten in welke richting zij moeten vliegen om een andere plaats, waar zij eens geweest zijn, te bereiken.

Er zijn aanwijzingen, dat deze plaatszin bij de typische trekvogels beter ontwikkeld is dan bij standvogels.

Of de orienteeringsvermogens der vogels met deze twee zijn uitgeput is zeer de vraag. Er zijn soorten, die van de ideale (rechtlijnige) trekweg afwijken en dus geknikte wegen volgen zonder dat deze omwegen geheel door oecologische oorzaken verklaard kunnen worden. Waarschijnlijk stellen deze de wegen voor, waarlangs die soorten vroeger hun broedgebied hebben uitgebreid. De nakomelingen dezer pioniers zijn blijkbaar niet in staat de kortere weg naar het overgeleverde winterkwartier te vinden of gunstiger gelegen winterkwartieren te ontdekken. Wel beschikken zij echter over een raadselachtig, blijkbaar erfelijk vastgelegd, vermogen om op het juiste oogenblik de richting van hun trek te wijzigen. Een voorbeeld hiervan vormen de Amerikaansche populaties van de Noordsche Zeezwaluw. De zuidelijkste broedplaatsen van deze circumpolaire soort liggen aan de Amerikaansche zijde van den Atlantischen Oceaan tot 45° N.B. (Massachusetts). Zuidelijker wordt de soort aan de Noord- en Midden- Amerikaansche Oost-kust practisch nooit waargenomen, ook niet als trekvogel. Het voornaamste overwinteringsgebied bevindt zich aan de Zuid-Afrikaansche kust. Naar deze kust begeven zij zich door eerst den Atlantischen Oceaan in de breedte over te steken en daarna langs de Europeesche en Afrikaansche kust Zuidwaarts te trekken. Terugvondsten van geringde Amerikaansche broedvogels langs de Oostkust van den Atlantischen Oceaan hebben de juistheid van deze opvatting van het trekverloop van de Amerikaansche populatie van den Noordschen Zeezwaluw bevestigd.

Ook zijn er feiten, die een erfelijk vastgelegden plaatszin voor het overwinteringsgebied doen vermoeden. Dit is bijv. het geval voor verscheidene soorten subarctische steltloopers, die in groote aantallen op de zeer geisoleerd liggende Hawai-eilandengroep overwinteren. De kortste verbinding over

zee bedraagt 3300 km. (vanaf de Aleoeten). Daar steltloopers niet op zee kunnen rusten, beteekent een afwijking van slechts enkele booggraden van den juisten koers een gewisse ondergang. Hierbij moeten wij bedenken, dat deze vogels de koers van hun overzeevlucht mede moeten richten naar de heerschende winden. In het Zuidelijk deel van het gebied van hun vlucht heerscht bijna steeds de Noord Oostpassaat. Wanneer de vogels recht op Hawai aan zouden koersen, zouden zij door afdrijving niet op de goede plaats uitkomen; zij moeten dus deze afdrijving corrigeeren door doelmatige keuze van de richting van hun vlucht, daarbij rekening houdend met de kracht van den wind.

Voor prestaties als van de Noordsche Zeezwaluw en de bovengenoemde steltloopers is nog niet vastgesteld, wat de rol van de traditie is, d.w.z. of misschien van ouder op ouder de jongen onder leiding staan van de oude vogels, die den weg reeds eerder hebben afgelegd. Of wij hier dus werkelijk met erfelijk vastgelegde vermogens te doen hebben is nog niet zeker, echter wel waarschijnlijk.

Welke is de physische en welke de physiologische basis van kompaszin en plaatszin? M.a.w. door welken vorm van energie wordt de vogels de juiste richting gewezen en met welke zintuigen wordt deze energie gepercipieerd?

Op deze vragen moeten wij het antwoord ten eenenmale schuldig blijven. Er is nog niets van bekend. Wel zijn er verschillende hypothesen over opgeworpen. Wij zullen ze kort vermelden, waarbij zal blijken, dat de meeste onhoudbaar en andere onwaarschijnlijk zijn.

Dat normale waarnemingen met het oog onvoldoende zijn, hebben wij reeds behandeld. Duchatel (1901) wierp de speculatieve hypothese op, dat het vogeloog gevoelig zou zijn voor infra-roode stralen, waarvan hij veronderstelde, dat zij zich langs het aardoppervlak kunnen voortplanten, zoodat zij niet onderbroken zouden worden door den sferischen vorm der aarde. Watson en Lashley hebben de basis aan deze hypothese ontnomen door aan te toonen, dat het vogeloog ongevoelig is voor infra-roode stralen evenals het menschelijk oog.

Von Cyon bracht in 1897 een hypothese naar voren, die een speurzin aannam, welke in de neusholte gelocaliseerd zou zijn. Dit zintuig zou geheel onafhankelijk zijn van den gewonen reukzin. Naar aanleiding van zijn experimenten meende hij, dat de windrichting en de luchttemperatuur de voor het vinden van den weg noodige prikkels zouden leveren.

Afgezien van de onmogelijkheid om het orienteeringsvermogen der vogels

te verklaren door deze physische grootheden, hebben Watson en Lashley aangetoond, dat dit vermogen bij vogels, wier neusgaten met was en asfalt waren dichtgestopt, niet geleden had.

Bonnier kwam met een hypothese, waarop laatstelijk door Meise de aandacht is gevestigd, die hierop neerkwam, dat bewegingswaarnemingen door de half-cirkelvormige kanalen in het oor, door de spieren of door de huid opgenomen zouden kunnen worden en op onbewuste wijze in het geheugen vastgelegd. De vogel zou in staat zijn den weg terug te volgen, daarbij echter niet slaafs aan denzelfden weg gebonden zijn, maar de resultante der verschillende bewegingen kunnen vaststellen, zoodat hij zou beschikken over een absoluut beeld van eindpunten, richting en afstand en dus in rechte lijn zijn punt van uitgang zou kunnen terugvinden.

Theoretisch kan hier tegen ingebracht worden, dat een dergelijk vermogen slechts denkbaar is als de vogel beschikt over een vast coordinatenstelsel ten opzichte waarvan hij de gemaakte bewegingen kan registreeren. Zonder dit stelsel hangt de hypothese in de lucht en als wij aannemen, dat hij wel over een dergelijk coordinatiestelsel beschikt, (zie hieronder bij aardmagnetisme), en dus in staat is voortdurend de plaats te bepalen, waar hij zich op aarde bevindt, rijst de vraag of dit op zichzelve niet voldoende moet zijn om den weg terug te vinden.

Om na te gaan of aan de hier bedoelde kinaesthetische indrukken eenige beteekenis kan worden toegekend voor het terugvinden van de plaats van uitgang, werden door Kluyver spreeuwen in den broedtijd gevangen te Wageningen en onder narcose vervoerd naar Groningen (150 km. N.O.) waar zij werden losgelaten. Daar wij uit het ringonderzoek weten, dat de Wageningsche spreeuwen zelden ten noorden of ten oosten van hun broedplaats komen (hun overwinteringsgebied ligt in Zuid Engeland) konden wij aannemen, dat de vogels daar nooit waren geweest. Na het loslaten te Groningen werd bij de broedplaats gedurende een week voortdurend gecontroleerd of de duidelijk gemerkte vogels konden worden waargenomen. Zes van de tien genarcotiseerde vogels bleken den weg terug te hebben gevonden, terwijl van de niet genarcotiseerde controlevogels zelfs een geringer aantal werd waargenomen. De eerst teruggekeerden waren genarcotiseerde vogels. In geen geval pleit dus deze proef voor eenigen invloed van een kinaesthetisch geheugen betreffende waarnemingen op de heenreis.

Tenslotte heeft Prof. Stresemann een theorie ontwikkeld, volgens welke de vogel met behulp van het aardmagnetisch veld vanaf elke willekeurige plaats op aarde zijn broedplaats kan terugvinden. Deze theorie, die reeds in 1882

door den Franschman Viguier naar voren werd gebracht, komt hierop neer.

Elke plaats op aarde heeft zijn eigen magnetische krachtlijn. Wij menschen ontbinden deze krachtlijn in declinatie, inclinatie en grootte van de kracht. Lijnen, die de plaatsen met dezelfde declinatie verbinden noemen wij isogonen, die de plaatsen met dezelfde inclinatie verbinden, isoclinen en lijnen, die de plaatsen met dezelfde magnetische krachtgrootte aaneenschakelen, isodynamen.

De isogonen komen samen in vier punten, nl. de twee magnetische en de twee astronomische polen der aarde. In vele gevallen snijden de isogonen onder een tamelijk haakschen hoek de isoclinen, die vrijwel in dezelfde richting loopen als de astronomische parallellen. De isodynamen komen veel overeen met de isoclinen, maar niet geheel, waardoor zij nu eens de isocline snijden en er dan weer vrijwel mee evenwijdig loopen.

Als een vogel de aardmagnetische kracht waarneemt, dan zal het dier ook de aardmagnetische eigenschappen van zijn broedplaats kennen. Verzenden wij het dier naar een willekeurige plaats op aarde, dan zal het daar geheel andere eigenschappen van het aardmagnetisme aantreffen dan op de broedplaats. Nemen wij nu eens aan dat de vogel wordt verzonden naar een plaats, waar de declinatie en de inclinatie beide kleiner zijn dan die op de broedplaats, dan kan het dier bijv. langs de isogone van de plaats van loslaten, in de richting, waarin de inclinatie grooter wordt, zoover terugvliegen, totdat het komt op de plaats waar de inclinatie gelijk is aan die van de broedplaats. Hier aangekomen kan de vogel langs de isocline van de broedplaats vliegen in de richting, waarin de declinatie grooter wordt, totdat hij de declinatie van de broedplaats heeft bereikt. Hij bevindt zich dan op de broedplaats. Het spreekt vanzelf, dat het dier de bewegingen langs de isocline en de isogone als hierboven schematisch is omschreven, niet apart, maar tegelijkertijd zal uitvoeren en zich langs de „resultante" van isocline en de isogone voortbeweegt en dus rechtstreeks naar honk vliegt.

Stresemann veronderstelt, dat het magnetisch waarnemingszintuig zich in het oor zou kunnen bevinden. In het vogeloor vindt men zeer kleine kristallen van koolzure kalk, de statolithen, welke tot de paramagnetische lichamen behooren en dus worden geinduceerd door het aardmagnetisch veld. Evenwel mocht het Stresemann tot heden niet gelukken eenige beweging in de statolithen te krijgen, terwijl hij deze in een magnetisch veld plaatste, dat 1000 maal zoo sterk was als het aardmagnetische.

Deze theorie van het aardmagnetisme heeft aanvankelijk onder de

Duitsche ornithologen opgang gemaakt, en het heeft eenigen tijd geduurd, voordat een contra-artikel van Daanje dit enthousiasme heeft kunnen luwen. Daanje wijst erop, dat het zeer onwaarschijnlijk is, dat een dier de declinatie zal kunnen waarnemen. De declinatie van een plaats is de hoek, die gevormd wordt door het verschil in richting van de in het horizontale vlak draaibare magneetnaald en de richting van het astronomisch noorden. Om dus de declinatie te kunnen waarnemen is het noodzakelijk, dat het dier zoowel de in het horizontale vlak ontbonden richting van de aardmagnetische kracht als de richting van het astronomisch Noorden percipieert. Als wij nagaan met welke vernuftige instrumenten wij menschen het astronomisch noorden bepalen, dan kunnen wij gevoeglijk aannemen, dat een dier onmogelijk daartoe in staat zal zijn. Zelfs als wij aannemen, dat de poolster precies in het astronomisch noorden zou staan, dan is het nog ondenkbaar, dat een vogel deze ster uit alle andere duizenden sterren zou herkennen en tenslotte is deze theorie ook geheel onbruikbaar, omdat de trekvogels 's nachts bij bewolkte lucht en overdag de poolster niet kunnen waarnemen.

Op dezelfde wijze als wij dat zoojuist hebben voorgesteld met de isoclinen en de isogonen, kunnen wij nu zeggen, dat een plaats op aarde ook is bepaald door het snijpunt van een bepaalde isocline en isodyname. Echter zijn er dan steeds meerdere plaatsen op aarde van die bepaalde magnetische kracht en van die bepaalde inclinatie te vinden, waardoor het vraagstuk voor het dier onbepaald wordt.

De theorie van het aardmagnetisme, zooals die is ontwikkeld door Stresemann, gaat derhalve niet op. Wel blijft het voorloopig denkbaar, dat een vogel gedeeltelijk met behulp van het aardmagnetisme zijn home terugvindt, maar dan niet met behulp van het aardmagnetisme alleen. Welke een eventueel andere energiebron zou kunnen zijn is ons volkomen een raadsel.

Het is de taak van toekomstig onderzoek om door experimenten verder in het probleem door te dringen. In het huidige stadium is het onderzoek niet veel meer dan een tasten in het duister. Ons komt het waarschijnlijk voor, dat het aardmagnetisme een belangrijke rol speelt bij het thuiszoekvermogen der vogels en andere dieren. Stellig echter heeft de aarde nog andere eigenschappen, die de mensch niet kent of waarvan hij het bestaan nauwelijks vermoedt en die misschien van niet minder belang zijn voor deze vragen.

HET ORIENTATIEVERMOGEN DER DIEREN EEN PARAPSYCHOLOGISCH PHAENOMEEN

door Dr. P. A. DIETZ

Het beginsel van de „oeconomie der verklaringsprincipes" is zeker een eisch van elke waarlijk wetenschappelijke methode. Het zegt dat wij niet „buiten noodzaak" het aantal verklarende beginselen mogen uitbreiden; geen nieuw invoeren, wanneer de oude, reeds bekende, voldoende blijken.

Een voorbeeld: Wanneer ik de vingers saamgebracht houd op korten afstand voor een fotografische plaat, dan verschijnen daarop een vijftal vlekken. De oude magnetiseurs zagen hierin een bewijs, dat zij een zeker „fluïdum" deden uitstroomen, dat de zilverzouten op de gevoelige plaat ontleedde. Op zich zelf zeker een toelaatbare hypothese. Maar nu weten wij, dat de hand ook warmte uitstraalt, en het blijkt dat deze alleen bv. van een verwarmde glasstaaf, precies hetzelfde effect teweeg brengt. De door de hand afgegeven lichaamswarmte geeft dus voldoende rekenschap van het ontstaan der vlekken op de plaat, en het is onjuist, want geheel „buiten noodzaak", het aantal verklaringsbeginselen met een te vermeerderen om in het geval van de hand een overbodig fluïdum te accepteeren.

Dat is dus een zeer eenvoudig gekozen geval van juiste toepassing van het beginsel.

Maar het kan, als trouwens elk principe, te ver worden doorgevoerd en aldus leiden tot geestelijke verstarring. Waar het om gaat, is de interpretatie van de toevoeging „buiten noodzaak". Wanneer de noodzaak van het invoeren van een ander verklaringsprincipe bestaat, daaromtrent kunnen de meeningen wel zeer ver uiteenloopen. En ik durf te beweren dat de verstarde handhaving van het op zich zelf juiste beginsel een van de zwaarste belemmeringen is, zooal niet voor de vermeerdering van onze feitenkennis, dan toch van ons inzicht. Een verklaringsbeginsel toch is niet zoo maar een vaststaande schablone, die past of niet past op een groep feiten. Eerder is het een zeer rekbaar schema, dat zich in gradaties laat toepassen, ja het laat zich zelfs in hooge mate forceeren. En wel des te meer naarmate het vager is omschreven, in des te algemeener termen het vervat is. Dan ontaardt maar al te vaak het vasthouden aan een zoo gering mogelijk aantal eenmaal erkende principes in een bewust pogen alle nieuw ontdekte of nieuw onderzochte verschijnselen in hun wezen te miskennen; ze geweld aan te doen teneinde ze te dwingen in vaststaande pasvormen. De hoogste triumf wordt dan bereikt, als men van een moeilijk te begrijpen complex van verschijnselen kan beweren dat het „niet anders dan" een bij-

zonder geval van zeer eenvoudige, liefst mechanisch te begrijpen phaenomaen is. De pioniers van elke wetenschap zouden daarvan een liedje kunnen zingen, en die van de parapsychologie wel uit den treure.

Is eigenlijk niet de heele misère van het wetenschappelijke materialisme der 19e eeuw uit het afjakkeren van dit beginsel ontstaan? In plaats van de levens- en bewustzijns-verschijnselen in de hun eigene wettelijkheid te bestudeeren en de daarvoor geldige regelen vast te stellen, paste men hardnekkig de mechanistische principes, die zoo mooi opgingen in de physische wereld, ook in de biologie, de psychologie, de sociologie, toe. „Iets is alleen begrepen als het mechanisch begrepen kan worden" voegde mij eens een hoogstaand wetenschappelijk man uit deze periode toe. Zoo is men gekomen tot de wanstaltige levens- en geestesleer, die thans ternauwernood is overwonnen. Eigenlijk nog steeds niet overwonnen. Hebben Pavlovs schitterende experimenten omtrent de „voorwaardelijk reflexen" (die, dit tusschen haakjes, heelemaal geen reflexen zijn, maar bewuste resp. onderbewuste voorstellingen) niet geleid tot de monsterachtige poging, om het menschelijk handelen in zijn geheel tot een serie van dergelijke mechanisch begrepen reacties te maken en den mensch tot een gecompliceerde ledepop?

Natuurlijk is het in het bijzonder de parapsychologie, die last zal hebben van de verkrachting van het, in wezen zoo juiste, beginsel. Hare sterk afwijkende phaenomenen vereischen nieuwe verklaringsprincipes. Wanneer men haar deze tracht te onthouden, vervalt men in allerlei geforceerde pogingen. Als een waarschuwend voorbeeld kan worden vermeld de manie van v. Baerwald, de helderziendheid weg te verklaren door het aannemen van een tot in het absurde doorgedreven hyperaesthesie der zintuigen, zoodat hij ten slotte zelfs beweert, dat het op het netvlies van den onderzoeker geworpen beeld door den (pseudo-) helderziende kan worden waargenomen [1]), ja zelfs dat totaal ondoorzichtige voorwerpen nog licht doorlaten, die voor het hyperaesthetische oog waarneembaar zijn!

Het is dan ook buiten kijf, dat paranormale verschijnselen paranormale verklaringen eischen. Er is echter een grensgebied, waar men zeker uiterst voorzichtig moet zijn, en slechts wanneer men zorgvuldig heeft overwogen dat „normale" verklaringen te kort schieten, tot paranormale mag overgaan, maar dan ook moèt overgaan. Zulk een gebied is het oriëntatievermogen van dieren, dat in ons tijdschrift in den 7en jaargang [2]) en nu in deze aflevering is

1) Het is v. Baerwald blijkbaar onbekend, hoeveel moeite men heeft gehad met het uitvinden van den oogspiegel!
2) Over het „thuis zoeken van honden", pag. 86.

behandeld. Om bij de honden te beginnen : de onderzoeker Schmid komt tot de conclusie, dat de normale zintuigelijke waarneming niet voldoende kan zijn. Hij aanvaardt dus noodgedwongen een nieuw principe, stelt zich dan echter tevreden met een „absolute orientatiezin" in te voeren. Dit is niets anders dan een woord, dat wordt opgeroepen waar het begrip ontbreekt. Want het is een absoluut alleenstaande factor ; er is geen verband met eenig ander principe, feitelijk niets anders dan een verkorte beschrijving van het verschijnsel, dat een hond op onbekende wijze den weg naar zijn huis weet te vinden.

Het in deze aflevering opgenomen artikel van Dr. Kluyver vergt in nog hooger mate onze aandacht. Hier zijn een aantal experimenten beschreven omtrent het terugvinden van het nest door vogels, aangevuld door waarnemingen omtrent het interessante trekken der vogels, dat in de biologie van een groot aantal soorten zulk een voorname plaats inneemt. Het vermogen van diverse zintuigen wordt onderzocht, maar blijkt steeds te kort te schieten. Tenslotte wordt de mogelijkheid van een magnetisch zintuig geopperd. Dit is ook een nieuwe onderstelling, want bij geen enkel dier heeft men iets dergelijks kunnen ontdekken, Toch staat het in zooverre minder geïsoleerd dan de „absolute orientatiezin", dat het tenminste als analogon der andere zintuigen kan worden gedacht en aansluiting zoekt aan een bekende grootheid : het aardmagnetisme. Maar ook deze hypothese blijkt de feiten niet te dekken.

Er is dus zeker noodzaak tot invoering van een nieuw verklaringsprincipe. De parapsycholoog heeft echter dit voor, dat hij niet gedwongen is zijn toevlucht te nemen tot een volledig nieuw beginsel. De paragnosie, zooals deze bij den mensch voorkomt, is althans een verwant verschijnsel, waarbij aansluiting kan worden gezocht.

Maar nu moeten wij ons hoeden voor een andere fout, n.l. om nu maar mir nichts dir nichts het dierlijk orientatievermogen gelijk te stellen met b.v. telepathie of helderziendheid en daarmede het raadsel opgelost te beschouwen. De zaak blijkt ook al weer gecompliceerder. Om met de „telepathie" te beginnen. De honden, naar een onbekende omgeving gebracht, weten hun thuis terug te vinden. Met wie zouden zij hier in telepathisch contact moeten staan ? Misschien met hun thuis gebleven baas ? Dan zouden zij onmogelijk terug kunnen gaan als er niemand in het huis was. Nu is deze proef niet genomen, maar het lijkt hoogst onwaarschijnlijk. Voor de vogels gaat de hypothese heelemaal niet op, en wij mogen terwille der eenvoudigheid, toch wel onderstellen dat het orienteeringsvermogen van vogels en honden niet twee geheel verschillende qualiteiten zijn.

Er moet dus verder worden gezocht. Komen wij er nu met het aannemen

van een eenvoudige „helderziendheid" — de kryptaesthesie dus, zooals deze zich bij den mensch voordoet? Dit zou vrij aardig voldoen in het geval der thuiszoekende honden en ook voor de vogelexperimenten, zooals deze op blz. 97—108 van deze aflevering beschreven zijn. Alsmede voor den vogeltrek voor zoover het de oudere exemplaren geldt. Deze hebben toch een herinneringsbeeld van de plaats of streek waar zij hebben vertoefd; het is dus denkbaar dat langs den weg der paranormale waarneming de vroegere woonstede *herkend* wordt. En deze herkenning heeft dan den drang ten gevolge, zich in een bepaalde richting te bewegen. Dat hierbij kleinere of grootere afdwalingen kunnen voorkomen (zoowel bij de honden als bij de vogels is dit waargenomen) is geen bezwaar. Wij moeten ons vooral losmaken van het denkbeeld eener mechanische gedrevenheid. De richting is blijkbaar in het algemeen gegeven; en blijkbaar niet als blinde drang, maar gegeven door het vastgelegde doelpunt van den tocht. Wordt het uitgangspunt veranderd, dan verandert ook de richting; deze is steeds gericht naar het doelpunt, is dus geen „absolute" (d.w.z. ten opzichte van het aard-oppervlak vastgelegde), maar een betrekkelijke richting.

Hierbij moet wel worden bedacht, dat de meest algemeen voorkomende vorm van helderziendheid „ruimteloos" is. D.w.z. het voorwerp wordt kryptaesthetisch waargenomen zonder dat eenige plaatselijke orienteering optreedt, het wordt „innerlijk" waargenomen, niet van achter, links of rechts, niet op grooter of kleiner afstand. Daarentegen hebben wij in die gevallen, waarin een gehypnotiseerde paragnost „wordt uitgezonden" om dit of dat waar te nemen een voorbeeld van blijkbaar ruimtelijk georienteerd supranormaal waarnemingsvermogen. Wij zouden dus in de orientatieverschijnselen der dieren eerder hierbij aansluiting moeten zoeken.

Een bijzondere moeilijkheid levert nog het trekken der eerste jaarsvogels op, die zich met instinctieve zekerheid naar het winterverblijf der soort begeven. Hoe weten deze, waar ze naar toe moeten? Niet uit de enkele, d.w.z. individueele herinnering.

Kryptaesthesie op zichzelf kan dus hier geen oplossing geven. Er moet een weten bij te pas komen, dat geen eigenschap van het afzonderlijke exemplaar, waar van de soort als geheel is. Hier zouden we dus eerder in de telepathie een analogon moeten zoeken. Maar niet in dezen zin, dat b.v. de oudere vogels, die natuurlijk wel over de vereischte herinneringsbeelden beschikken, deze telepathisch zouden meedeelen (a.h.w. overseinen) aan den jongsten jaargang. Eerder moeten wij hier aan een soort telepathie denken, die meer in de richting der hypothese van Heymans ligt: nl. als

een partieele identiteit van den bewustzijnsinhoud, die wel is waar niet aan den „Algeest" maar wel aan de „soortgeest" als zoodanig toekomt. Ik meen aan deze onderstelling grootere waarschijnlijkheid te moeten toekomen, dan aan een door geen enkele waarneming gesteunde hypothese der erfelijkheid van verworven gewoontes, die bij nauwkeuriger toetsing der bijzonheden direct schipbreuk lijdt.

Ik heb met deze bespreking op twee punten de aandacht willen vestigen: 1e. op de noodzakelijkheid, tot verheldering van een aantal raadselachtige biologische verschijnselen, gebruik te maken van parapsychologische principes. 2e. om, wanneer dit eenmaal is geaccepteerd, zich dan niet met de toepassing daarvan in algemeenheid tevreden te stellen, maar door meer gedétailleerde beschouwing na te gaan hoe het nieuw ingevoerde beginsel moet worden uitgewerkt en eventueel gewijzigd.

BIJDRAGE TOT DE STUDIE VAN HET GEESTENZIEN

door Dr. W. H. C. TENHAEFF

Op 1 November 1937 gingen in Heede, een dorpje in N. Duitschland, dat niet ver van de Nederlandsche grens gelegen is, vier schoolmeisjes in den leeftijd van 11—14 jaar naar het kerkhof, met het doel daar wat bloemen te leggen op het graf van een overledene, daar het den volgenden dag Allerzielen zou zijn. Terwijl zij bezig waren het graf te versieren, zag een van de kinderen tusschen de hooge naaldboomen plotseling Maria met het kindeke Jezus verschijnen. Daarna zagen ook nog twee andere kinderen, volgens hun zeggen, de verschijning. Het oudste kind kon echter niets zien. Volgens de verklaringen der kinderen was de H. Maagd in het wit gekleed. Maria, die een gouden kroon droeg, had op haar linkerarm het kindeke Jezus, dat eveneens in het wit gekleed was en bloote voeten had. Het kind droeg een gouden aardbol met een gouden kruis, waarop de rechterhand van de H. Maagd rustte.

De kinderen vertelden thuis van hetgeen zij gezien hadden. De ouders sloegen geen geloof aan het verhaal, maar oordeelden het raadzaam er met den pastoor over te spreken. Deze begaf zich den volgenden avond met de kinderen naar het kerkhof, waar het gebeurde zich herhaalde. Sindsdien zouden de drie kinderen nog eenige malen de H. Maagd hebben zien verschijnen. Op 3 November zou de H. Maagd hebben geglimlacht, op 5 en 6 November echter bedroefd hebben gekeken. Op 8 November zou de

H. Maagd waarschuwend den wijsvinger hebben bewogen, op 10 November zou zij aan de drie meisjes één voor één den zegen hebben gegeven. Eenige vragen, op 11 en 12 November door de kinderen aan de verschijning gesteld, werden door deze niet beantwoord. Op 13 November verscheen zij voor het laatst.

De mare van de verschijningen verspreidde zich wijd en zijd en honderden stroomden naar het kerkhof van het eens zoo rustige Heede, om er te bidden en te zingen en in de hoop, dat de H. Maagd zich ook aan hen zou vertoonen. Maar met uitzondering van de kinderen schijnt niemand de verschijning te hebben gezien. Ook vonden er geen genezingen plaats. Wel vertelde men allerlei wonderverhalen. Zoo zou een boerenvrouw, die over het kanaal naar Heede wilde gaan en over het kanaal gezwommen was, omdat zij, op grond der genomen verkeersmaatregelen de brug versperd had gevonden, met droge kleeren de overzijde bereikt hebben. Een „Gruppenführer", die zich zeer laatdunkend over de H. Maagd uitliet en per auto het dorp doorreed, zou eenige oogenblikken later verongelukt zijn.

Dit geval is er één uit vele. In de geschriften van kerkelijke auteurs, kloosterlingen e.d. is meer dan eens sprake van de verschijning (der „geesten") van personen, die een belangrijk aandeel hebben gehad in de grondvesting van het Christendom en/of zeer veel hebben bijgedragen tot den opbloei van het Christelijke religieuze leven. Ook de tegenspelers dezer wezens — de duivel en zijn trawanten — verschenen aan velen. Niet alleen heksen en toovenaars zouden met hen in verbinding gestaan hebben, maar zij zouden ook aan vrome lieden verschenen zijn.

De bestudeering van de visioenen, hallucinaties e.d. van onderscheidene vrome jonkvrouwen e.d. leert ons, dat deze veelvuldig op den duivel en helsche geesten betrekking hadden. Zoo zegt J. v. Görres met betrekking tot Maria von Mörl, dat „veelvuldig vasten, slapelooze nachten, veelvuldig nachtwaken, een hard bed, magere kost en andere zelfkastijdingen haar meer en meer deden verzwakken. Hevige spierkrampen en bloedingen [1]) deden zich voor. Dit lichamelijk lijden ging vaak gepaard met allerlei vormen van geestelijk lijden. Zij werd door allerlei angsten [2]) en verzoekingen geplaagd. Zij had allerlei demonische aanvechtingen te bestrijden. Een leger van geesten naderde haar en bracht haar in verzoeking. Afschuwelijke en afstootende gestalten trachtten haar in haar vrome overpeinzingen te storen, zoowel bij dag als

1) Stigmatisaties. Zie mijn „Hoofdstukken uit de Parapsychologie", 153.

2) De psychoanalyse heeft ons geleerd, dat angsttoestanden bij herhaling ontstaan door het verdringen van geslachtelijke verlangens.

bij nacht." „Het zijn," zoo vertelde zij aan Görres, „weerzinwekkende mannen, die zich tegen mij aandringen, nu eens komt elk afzonderlijk, dan weer komen zij gezamenlijk. Vaak dreigen zij mij weg te slepen. Soms zie ik in hun midden arme zielen, sommigen van hen zijn zwart, anderen vurig. Zij smeeken mij voor hen te bidden. Tegen mij zeggen deze duivels dat het met mij gedaan is, dat ik verloren ben en verdoemd, dat ik niet langer naar mijn biechtvader moet luisteren, daar hij mij niet helpen kan! Zij willen mij dwingen mijn geloof ontrouw te worden, zij leggen mij vloeken en godslasteringen in den mond."

Het komt mij voor dat een psychoanalytische verklaring van deze verschijnselen wel zeer voor de hand ligt en dat het haar verdrongen geslachtelijke verlangens, alsmede haar ambivalente instelling t.o.v. haar biechtvader en haar geloof waren, welke zich in haar waakdroomen openbaarden [3]).

Men moet echter niet meenen dat alle gevallen van geestenzien door de psychoanalyse verklaard kunnen worden. Elk geval dient nauwkeurig op zichzelf te worden beoordeeld en men komt daarbij tot de erkenning dat er ook gevallen zijn, welke niet redelijk verklaard kunnen worden zonder gebruikmaking van de gegevens, welke de parapsychologie ons verschaft, waarmede nog niet gezegd is, dat wij bij al deze gevallen met een geestenzien in spiritistischen zin te doen hebben. Echter evenmin ontkend, dat de parapsycholoog een enkele maal in aanraking komt met een geval waarbij het hem moeilijk valt (maar niet onmogelijk is) het te verklaren zonder daarbij gebruik te maken van de geestenhypothese [4]).

Bij het meerendeel der gevallen van geestenzien hebben wij met één ziener te doen. Dit geldt zoowel voor die gevallen, welke in het licht der psychoanalyse gezien dienen te worden, als die, waarvoor andere dan psychoanalytische verklaringen gelden. Men kent echter ook gevallen, waarbij de verschijning door meerdere personen tegelijkertijd gezien scheen te worden. Dit was, b.v., te Heede het geval. Wij hebben daar met een geval van z.g. collectief geestenzien te doen. De mensch die hier, tientallen eeuwen na haar dood zich schijnt te manifesteeren (populair gezegd: de overledene wier geest door enkele menschelijke wezens schijnt te worden gezien) is de H. Maagd, die door de R.K. Kerk zoozeer vereerd wordt.

Als geval van collectief „Maria-zien" staat dit geval geenszins op zichzelf. Bezien wij enkele bekende gevallen, waarbij Maria door eenige personen,

3) Zie mijn „Het Spiritisme", 83 e.v.
4) Zie mijn „Het Spiritisme".

die zich in elkaars nabijheid bevonden, ongeveer tegelijkertijd werd „gezien", zoo valt het ons op, dat het overwegend eenvoudige dorpskinderen zijn, aan wie zij zich scheen te vertoonen. Deze kinderen behooren meerendeels tot het vrouwelijk geslacht. Wat betreft hun leeftijden — deze varieeren tusschen 10 en 15 jaar. Een enkele maal is een kind iets ouder. Ook wel eens iets jonger.

Vaak is er aanvankelijk slechts éen kind dat de verschijning „ziet". Daarna gaan ook enkele anderen haar „zien". Dit was niet alleen te Heede het geval, maar, b.v., ook te Beauraing en te Lourdes.

De beschrijvingen, welke de verschillende „zieners" ons van de H. Maagd geven verschillen onderling vaak zeer aanmerkelijk. Een vergelijkend onderzoek brengt allereerst aan het licht, dat er geen overeenstemming is tusschen de beschrijvingen der zieners der verschillende bedevaartplaatsen.

Bernadette Soubirous (Lourdes) heeft de Vrouwe van de grot (eerst bij de zestiende verschijning vernam zij haar naam — voordien vermoedde zij slechts wie aan haar verschenen was) beschreven als „een heel jong meisje van ongeveer 16 jaar. Zij droeg een wit kleed, dat vastgehouden werd met een blauwe ceintuur, die haar tot de voeten hing. Een witte sluier bedekte haar hoofd en reikte bijna tot den zoom van haar kleed. Zij had blauwe oogen. De Vrouwe was erg mooi". Een nauwkeurige beschrijving schijnt Bernadette nooit te hebben gegeven. „Zij geraakte in verrukking telkens wanneer men haar ondervroeg over de schoonheid van de H. Maagd; zij heeft echter nooit nader kunnen omschrijven, waaruit die schoonheid bestond ...." (Bernoville). Antonio en Andrés Bereciartua (Ezquioga) zagen haar gekleed in een wijden, zwarten mantel. In haar armen droeg zij het kindeke Jezus, terwijl zij een rozenkrans bij zich had. Zij hadden het „Wees gegroet" opgezegd en de Vrouwe had hen vriendelijk toegeknikt. Op den terugweg ontmoetten zij de Vrouwe opnieuw. Zij droeg thans eén gouden kroon en had een witten zakdoek bij zich. Aan Marie Magontier (Le Pontinet) verscheen de H. Maagd nu eens in het wit gekleed, dan weer in het zwart. Soms was zij van een engel vergezeld. Met de beschrijving, welke de kinderen te Heede van de H. Maagd gaven, maakten wij reeds kennis.

Maar ook de beschrijvingen van zieners van hetzelfde „genade-oord" verschillen soms aanmerkelijk. Marillier wijst er op, dat de beschrijvingen der kinderen, die in 1889 de H. Maagd zagen verschijnen (Dordogne), volstrekt niet gelijkluidend zijn. Enkelen zagen haar in het wit, anderen in het zwart gekleed. Waar het eene kind sprak van een omsluierd gelaat, daar verklaarde het andere dat de H. Maagd geen sluier droeg. Te Beauraing kon men op-

merken, dat de kinderen, die *tegelijkertijd* de H. Maagd zeiden te zien, geenszins een gelijkluidende beschrijving van haar gaven. Zoo verklaarde Albert Voisin dat de Vrouwe haar armen geopend had, terwijl Andrée Degeimbre zeide, dat zij haar op dat oogenblik zag staan met over elkaar gevouwen armen. Fernande Voisin zag op 29 December 1932 dat de H. Maagd een gouden hart op haar borst droeg dat uitstraalde — de overige kinderen hadden dat echter (nog) niet opgemerkt. Den volgenden dag zagen vier van de vijf kinderen het gouden hart. Op 31 December zagen zij het allen en hun beschrijvingen stemden nu ook alle met elkaar overeen!

Een rechter, die te Beauraing getuige was van den visionnairen toestand der kinderen, merkte op, dat de oogen der kinderen volstrekt niet op een en hetzelfde punt gericht waren, hetgeen wel bewijst, dat hier geen sprake was van het (op normale wijze) waarnemen van een paranormaal verschijnsel [5]). Hetzelfde verschijnsel merkte Dr. E. Pascal te Ezquioga op. De „zieners", die daar tegelijkertijd de H. Maagd zeiden te zien, fixeerden volstrekt niet allen hetzelfde punt in de ruimte. Pascal constateerde voorts t.p. dat er ook hier weinig congruentie in de visioenen der onderscheidene zieners te constateeren viel. Een krachtige jonge man uit het publiek, Francisco Goicoechca, viel in een soort van lethargie, waarin hij de H. Maagd en onderscheidene heiligen zag; sommigen zagen Jezus Christus die zich in een duif veranderde, aan anderen verschenen groepen heiligen in verschillende houdingen....

Van belang is zeer zeker het onderzoek naar de organische (fysiologische) veranderingen, welke zich bij de zieners tijdens hun visionnaire toestanden voordoen. Volgens Dr. Dozous, den arts, wiens pleidooi ten gunste van Bernadette Soubirous er veel toe bijgedragen heeft dat men aandacht aan haar is gaan schenken, zou zij in haar extase het verschijnsel der onbrandbaarheid vertoond hebben. Volgens dezen arts zouden haar gevouwen handen eens een kwartier lang met een kaarsvlam in aanraking zijn geweest zonder dat zij een brandwond vertoonde. Toen hij later een contrôle-proef nam en haar (thans in waaktoestand) een brandende kaars onder de hand hield, trok zij deze schielijk terug, uitroepende: „Gij brandt mij!"

Aangenomen dat dit bericht juist is, dan leert het ons dat Bernadette, evenals een aantal personen voor en na haar [6]), het verschijnsel der „onbrandbaarheid" heeft vertoond. Analoge verschijnselen worden ons, zooals nog nader zal blijken, verhaald van enkele kinderen te Beauraing.

5) Zie W. H. C. Tenhaeff: „„Hallucinations véridiques", waarnemingen van het paranormale en paranormale waarnemingen" in „Parapsychologische Studiën".
6) Zie H. Price: „Een parapsycholoog vertelt zijn ervaringen...", 13.

Het gelukte Pascal een ongeveer 15-jarigen toeschouwer in Ezquioga, die al biddende in een extatischen toestand was geraakt (en daarin ongeveer 20 minuten bleef) van nabij gade te slaan. Men ondervroeg hem en hij vertelde, dat hij de H. Maagd zag en dat zij om gebeden vroeg. Zijn pols was niet gejaagd, hij bevond zich in een lichten cataleptischen toestand. Vrienden steunden hem in den rug, opdat hij niet achterover zou vallen. Pascal prikte den jongen man, geheel onverwacht, met een lange speld — hij reageerde daar niet op en scheen volmaakt gevoelloos te zijn. Hij staarde voor zich uit, zijn oogleden trilden. Zijn gelaatsuitdrukking veranderde niet en was die van iemand die zeer aandachtig een interessant schouwspel gadeslaat. De ademhaling was kalm en diep. Wanneer men tot hem sprak, scheen hij te ontwaken, antwoordde kort en viel daarna in zijn contemplatie terug.

Ongevoeligheid en onkwetsbaarheid schijnen, zooals reeds gezegd, tot op zekere hoogte ook bij de kinderen Voisin en Degeimbre te zijn waargenomen. Volgens den arts Maistriaux zou men hen in hun extatischen toestand geprikt en gebrand hebben zonder dat zij daarop reageerden en zonder dat de huid sporen van de brandende lucifer achterliet. Het komt mij voor dat wij deze beweringen niet zonder meer mogen aanvaarden, daar de proeven te weinig exact genomen werden. Bij de latere extases zou de ongevoeligheid verminderd en de onbrandbaarheid verdwenen zijn.

Pascal maakt ook melding van een meisje van 18 jaar, Evarista, dat in haar extase in bijzondere mate de aandacht trok door de wijze waarop verschillende gemoedsaandoeningen op haar gelaat te lezen stonden en hij trekt een vergelijking tusschen haar en Bernadette, wier mimiek, tijdens haar visionnairen toestand, sterk de aandacht trok.

Er was te Ezquioga nog een ander meisje, dat veel belangstelling trok: Ramona Olazabal. Op 15 October 1931 had deze zestienjarige, die elken avond in extase geraakte, een nieuw visioen. De H. Maagd verscheen haar met twee degens en zeide, dat zij haar een overtuigend bewijs van haar tegenwoordigheid wilde geven. Ramona zag nu dat de Vrouwe met de degens haar handen aanraakte en toen ontstonden er twee bloedende wonden, die volgens een door Pascal ter plaatse ingesteld onderzoek, voor allen zichtbaar zouden zijn geweest (stigmatisatie [7]).

Evenals Bernadette, de kinderen Voisin en Degeimbre, Marie Magontier en anderen wisten ook de zieners te Ezquioga zich bij het ontwaken uit hun auto-hypnotischen toestand (extase) te herinneren, hetgeen zij „gezien" hadden. Dit bewijst wel dat de zieners zich slechts in lichte stadia

7) Zie W. H. C. Tenhaeff: „Hoofdstukken uit de Parapsychologie".

van hypnose bevonden — het kenmerk der diepere graden der hypnose is immers, dat men zich bij het ontwaken niet weet te herinneren, hetgeen in de hypnose is voorgevallen (amnesie der somnambules [8])). Dat men met onderscheidene visionnairen, tijdens hun extatische toestanden, bleek te kunnen spreken [9]), bewijst ten overvloede, dat zij zich slechts in lichte hypnose bevonden.

Wanneer wij de woorden, die de H. Maagd tot de onderscheidene visionnairen gericht heet te hebben, eens met elkaar vergelijken, dan treft ons, naast een opmerkelijke overeenkomst, de groote banaliteit dezer boodschappen.

Bernadette „hoorde" de Vrouwe o.m. zeggen dat zij niet gekomen was om haar gelukkig te maken in deze wereld, maar in het hiernamaals, dat zij voor de zondaren moest bidden, boetvaardig moest zijn, aan de priesters moest zeggen dat t.p. een kapel gebouwd moest worden en dat zij wilde dat men t.p. in processie kwam. Verder vertrouwde zij Bernadette een gebed en een drietal geheimen toe, die het meisje nimmer aan anderen zou hebben medegedeeld. De drie herdertjes te Fatima, aan wie de H. Maagd tusschen 13 Mei en 13 October 1917 bij herhaling verschenen heet te zijn, weten te vertellen, dat zij aan hen een geheim toevertrouwde, waarover zij met niemand mochten spreken — voorts gaf zij hun den raad te bidden en boete te doen, terwijl zij ook nog voorspelde, dat de oorlog op 13 October 1917 zou eindigen; te Ezquioga vraagt de H. Maagd eveneens om gebeden, vertrouwt een geheim toe en kondigt rampen aan (verwoesting van Parijs en Marseille); ook aan de kinderen Voisin en Degeimbre werden geheimen toevertrouwd en meer dan eens hoorden zij de woorden: „Bid, bid, veel." Meer nog dan ergens anders valt ons te Beauraing de banaliteit der boodschappen op alsmede het volkomen gebrek aan oorspronkelijkheid. Ook het zoo vaak wederkeerende verzoek om een kapel, een bedevaart enz. ontbreekt te Bauraing niet [10]).

Marie Magontier vertelde dat de H. Maagd haar de toekomst voorspeld

---

8) Zie S. Koster: „Leerboek der hypnose", 74.

9) Pascal maakt melding van het feit dat te Ezquioga sommige personen brieven aan de H. Maagd schreven en deze brieven den extatici in handen gaven. Na verloop van eenigen tijd gaven deze dan het antwoord der Vrouwe door. Bijzonderheden omtrent deze antwoorden heeft hij helaas niet te weten kunnen komen.

10) Ludwig Klages merkt, zeer juist, op, dat „die Imitatio das allen hysterischen Erscheinungen gemeinsame Merkmal" is, en hij wijst in dit verband op „die schier unwahrscheinliche Gleichförmigkeit der Verzückungserlebnisse und den absurden Mangel an mythenbildender Phantasie!" De gestigmatiseerden bieden ons gelegenheid te over om dit gebrek te constateeren. Zie ook mijn „Hoofdstukken uit de Parapsychologie", 149 e.v.

had! De voorspellingen waren echter zeer vaag en hadden in hoofdzaak betrekking op familie-aangelegenheden en geldzaken.

Over de verklaring der hier besproken gevallen is men het niet eens. Voor een aantal personen is dit alles bedrog en aanstellerij; anderen spreken van hallucinanten en zielszieken. Spiritisten spreken van geestverschijningen, maar verschillen van meening met betrekking tot de vraag of de geesten inderdaad diegenen zijn, waarvoor zij worden aangezien of waarvoor zij zich uitgeven. Vele geloovigen twijfelen niet of wij hebben hier met verschijningen van de H. Maagd te doen....

Pascal vertelt dat de Spaansche monarchisten ten eigen voordeele gebruik zochten te maken van hetgeen te Ezquioga voorviel: de H. Maagd zou verschenen zijn omdat zij den republikeinschen regeeringsvorm veroordeelde! Dit gaf den republikeinen natuurlijk aanleiding de zieners a priori als bedriegers en zielzieken te betitelen....

Het komt mij voor, dat wij steeds elk geval nauwkeurig op zichzelf moeten beoordeelen, daarbij gebruik makend van de uitkomsten van het vergelijkend onderzoek.

Toont men een volwassene een beeld of plaat, dan zal deze, als dit voorwerp is weggenomen, dit gewoonlijk niet meer zien. Zegt hij nochtans dat hij het ziet (en blijkt hij zich daarbij zoo bewust te zijn van de tegenwoordigheid van de plaat, dat hij er, b.v., naar zou kunnen grijpen) zoo spreken wij van een hallucinatie. Ziet hij de plaat, maar is hij er zich tevens van bewust, dat zij in werkelijkheid niet meer aanwezig is, zoo spreken wij van een pseudo-hallucinatie met sterken nabeeld-component. Van zoo'n pseudo-hallucinatie maakt Abercrombie gewag. Het betreft een zijner bekenden, die op zekeren dag, na opmerkzaam een plaatje te hebben bekeken, waarop de Maagd Maria met het kindeke Jezus stond afgebeeld, opkijkende, tot zijn verbazing constateerde, dat hij een pseudo-hallucinatie had met betrekking tot een vrouwengestalte, die een kind in haar armen droeg. Het beeld stemde volkomen overeen met de plaat, welke hij zoo juist bekeken had. De duur van het verschijnsel bedroeg, naar schatting, ongeveer 2 minuten.

Op het voorkomen van dergelijke pseudo-hallucinaties (aanschouwelijke en levendige voorstellingen) is door onderscheidene onderzoekers gewezen. Urbantschitsch noemde deze pseudo-hallucinaties (voor zooverre zij den gezichtszin betroffen) „subjektiv-optische Anschauungsbilder". E. R. Jaensch, die het psychonoom karakter dezer verschijnselen erkende, spreekt hier van eidetische beelden. Zij zouden, volgens hem, vooral bij kinderen en jeugdige

personen worden aangetroffen; bij volwassenen zou het voorkomen van deze verschijnselen als een fixatie-(regressie-)verschijnsel dienen te worden beschouwd. Jaensch heeft ons ook ontwikkelingspsychologische beschouwingen over de eidetiek geschonken. Hij spreekt van een „„undifferenzierten Einheit," die weder Wahrnehmung noch Vorstellung ist" en waaruit zich waarnemingen en voorstellingen ontwikkeld hebben. Hij stelde voorts een aantal descriptieve en functioneele criteria op. „De meeste dezer criteria kunnen echter, dunkt ons, den toets der kritiek niet doorstaan; naar alle waarschijnlijkheid moeten de eidetische beelden in heel veel gevallen tot nabeelden of buitengewoon scherpe, levendige voorstellingen worden teruggebracht. Daarmede is natuurlijk niet ontkend dat eidetische beelden voorkomen, zelfs niet dat zij frequent voorkomen" (Roels).

Naast eidetische beelden met een sterken nabeeld-component (wier scherpte en duidelijkheid afhankelijk is van strenge fixatie) kent men ook eidetische beelden met een sterken voorstellingscomponent — ongedwongen waarneming blijkt bevorderlijk te zijn voor hun ontstaan.

Wanneer wij nu met kennis der eidetiek (men mag dan al of niet betwijfelen of de eidetische beelden die fundamenteele beteekenis voor de ontwikkeling van het voorstellings- en denkleven bezitten, welke Jaensch c.s. hun toeschrijven) de verhalen over de verschijningen lezen, zoo komen wij tot de erkenning, dat het vermoeden wel zeer voor de hand ligt, dat de eidetiek hier een rol speelt.

In de eerste plaats merken wij op, dat de heiligen-verschijningen wel overwegend voorkomen in streken met een bevolking welke voor het grootste deel Roomsch-Katholiek is. Het verblijf in dergelijke streken houdt o.m. in, dat men dagelijks afbeeldingen van heiligen te zien krijgt. Pascal wijst er op dat een aantal personen te Ezquioga de „Virgen dolorosa" aan zich zagen verschijnen, „dont la statue se trouve dans la plupart des églises de la région." Zekerlijk is deze opmerking een aanleiding om ons aan de eidetiek te doen denken. Ook bij de kinderen Voisin en Degeimbre, alsmede bij de zienstertjes uit Heede denken wij aan eidetische verschijnselen.

Op 29 November 1932, omstreeks 18 u., gingen Albert en Fernande Voisin, in gezelschap van André en Gilberte Degeimbre, hun zuster Gilberte halen. Dit meisje bevond zich in het klooster van de zusters van de Christelijke leer, waar het school ging. In den kloostertuin bevindt zich een afbeelding van de grot van Lourdes. Het was zeer donker en de kinderen Degeimbre waren bang. Zij stapten tot aan de deur van het klooster en belden aan. Albert keerde zich eens om en zeide, dat hij plotseling een licht zag. De meisjes

antwoordden hem dat dit het licht van een auto moest zijn, maar toen zij zich op haar beurt omdraaiden, zoo vertellen zij, zagen zij het verschijnsel ook. En toen riep er een uit, dat het beeld van de grot, in den linkerhoek van den kloostertuin, bewoog, terwijl een ander zeide, dat het een man was en de derde ook beweerde, dat het het beeld was van de Maagd. En allen vluchtten angstig weg, met gebogen hoofd, om niet meer te zien. Den volgenden dag hadden zij vrees om op dezelfde plaats terug te komen. Zij kwamen toch en weer zagen zij het verschijnsel. Zij spraken er thuis over en den volgenden dag (1 December) gingen de ouders mee. Nauwelijks bevond de groep zich bij het hek van het klooster, of drie van de vijf kinderen zagen opnieuw de verschijning van de Maagd Maria .... Het vermoeden ligt hier wel zeer voor de hand, dat een of meer dezer kinderen, geboren en opgevoed in een streek waar zeer vele Maria-beelden te zien zijn, en die nog zoo juist zoo'n beeld voorbij gegaan zijn, een eidetisch beeld met nabeeld-component met betrekking tot zoo'n beeld heeft gehad. Van Fernande Voisin is het voorts bekend, dat zij in haar slaapvertrek een lichtend beeldje van Onze Lieve Vrouwe van Lourdes had, dat haar 's nachts weleens verschrikte, reden waarom zij haar moeder verzocht had dit beeldje een andere plaats te geven.

Van de visionnairen te Heede is bekend, dat de overledene, wiens graf zij versierden, een oom van twee dezer kinderen was. Hij was een vroom man geweest en had aan de dorpskerk een beeld van de Moedermaagd geschonken. Wanneer de kinderen in de kerk zaten hadden zij dit beeld geregeld voor oogen. Het is derhalve verre van onwaarschijnlijk te achten dat dit beeld een belangrijke rol heeft gespeeld bij het ontstaan der verschijnselen, die zoovelen den tocht naar het kerkhof van Heede deden ondernemen.

Het feit, dat wij zoovele kinderen en jeugdige personen onder de zieners aantreffen, pleit ook ten gunste van de hypothese dat hier, althans in een aantal gevallen, „subjektiv-optische Anschauungsbilder" in het spel zijn, evenals het feit dat de verschijningen vaak bij een grot, tegen een achtergrond van hooge en donkere boomen, herfstnevels e.d., in het schemerdonker gezien worden. Onderzoekingen van Jaensch c.s. hebben immers uitgewezen, dat de achtergrond en de belichting van beteekenis zijn voor het ontstaan der beelden.

Het spreekt wel vanzelf, dat het denkbeeld, dat wij in een aantal heiligenzieners (geesten-zieners) eidetici hebben te zien, reeds bij onderscheidene psychologen is opgekomen. Jaensch vertelt dat de Spaansche geleerde A. Encinas

(Santander) zich tot hem wendde ten einde meer omtrent de eidetiek te weten te komen, daar hij van meening was, dat een aantal verhalen omtrent wonderdoende beelden (heiligenbeelden waarvan verteld wordt dat zij plotseling levend worden, hun voetstuk verlaten, handelingen verrichten, enz.), welke in Spanje zelfs door intellectueelen (die getuigen zeggen te zijn geweest van het verschijnsel) worden gedaan, zeer waarschijnlijk hun oorsprong vinden in den eidetischen aanleg der berichtgevers. Jaensch nam in tegenwoordigheid van Encinas eenige proeven met eidetici, en hetgeen deze zag bevestigde hem in zijn vermoeden, dat eidetische verschijnselen den grondslag vormen van vele verhalen omtrent wonderdoende beelden. Ook Karl Schmeïng en Oswald Kroh blijken deze meening te zijn toegedaan.

Kroh heeft er zeer terecht op gewezen, dat onder de kinderen met een uitgesproken eidetische begaafdheid en hoofdzakelijk behoorend tot het B-type (zie hierna) dag- (waak-)droomers voorkomen. Tot op zekere hoogte is een ieder op zijn tijd een dagdroomer, maar het kind, behoorende tot het B-type en met een sterk ontwikkelden eidetischen aanleg dat alles wat het denkt (zich voorstelt) voor zich ziet — zoowel herinneringsbeelden als fantasiebeelden — kan, onder bepaalde omstandigheden en voorwaarden, zich ontwikkelen tot een voortreffelijk verteller, teekenaar of schrijver [11]). Dat de verteller onder bepaalde omstandigheden een „leugenaar" (zelfs een pathologische leugenaar) zal worden genoemd, is duidelijk. Dat zal vooral daar het geval zijn, waar de eideticus niet meer voldoende onderscheid weet te maken tusschen zijn waarnemingen en zijn voorstellingen, waar (om hier in den geest van Jaensch c.s. te spreken, volgens wien, zooals wij zagen, waarnemingen en voorstellingen zich hebben ontwikkeld uit een „ongedifferentieerde eenheid") zich een fixatie- of een regressie-verschijnsel voordoet, waardoor de pseudo-hallucinatie in een hallucinatie overgaat [12]). Dat de kans dat dit geschiedt bij de eenvoudige, verstandelijk weinig ontwikkelde kinderen en pubescenten, onder wie toch het meerendeel der hier besproken zieners wordt aangetroffen, niet gering is, ligt voor de hand.

Zekerlijk dient bij de beantwoording der vraag, in hoeverre de eidetiek ons een verklaring kan geven van het verschijnsel van het geestenzien, ook te worden nagegaan in hoeverre geo-psychische factoren hier den eidetischen aanleg bevorderd kunnen hebben [13]). Ook blijkt het volstrekt niet onverschillig

11) O. Kroh heeft in zijn verhandeling over: „Eidetiker unter deutschen Dichtern" op den eidetischen aanleg van onderscheidene dichters gewezen. Zie ook Karl Schmeïng: „Das zweite Gesicht in Niederdeutschland", 45.

12) Zie Karl Schmeïng, l.c., 40.

13) Zie E. R. Jaensch: „Die Eidetik"; Schmeïng, l.c., 117.

te zijn tot welk volk de ziener behoort. Het mag volstrekt geen toeval heeten, dat het meerendeel der hier besproken zieners Basken en Zuid-Franschen zijn [14]).

Dat er verband bestaat tusschen gouwtype en eidetiek houdt zekerlijk verband met geopsychische factoren....

Behalve de „subjektiv-*optische* Anschauungbilder" kent men nog de „subjektive-*akustische* A.B." terwijl het verschijnsel zich voorts nog op de gebieden van den tast-, pijn-, reuk- en smaakzin schijnt voor te doen. Menigeen weet zich te herinneren, dat hij zich in zijn kinderjaren bij zijn naam hoorde roepen (zonder dat er iemand aanwezig was die dit deed). Meestentijds was het de stem der moeder welke men hoorde („subjektiv-*akustisches* A.B." met nabeeld-component).

Bij het hooren spreken van de verschijnende heiligen hebben wij (in een aantal gevallen) vermoedelijk met acoustische A.B. met sterken voorstellings-component te doen [15]).

Jaensch onderscheidt twee typen eidetici, t.w. het B- (= basedowoïde) type en het T- (= tetanoïde) type. Bij het B-type dragen de beelden overwegend een voorstellingskarakter; zij die tot het T-type behooren hebben eidetische beelden met sterke nabeeld-componenten. Het spreekt wel vanzelf dat het meerendeel der eidetici mengtypen zijn (waarin dan een der beide typen overweegt). Volgens sommige onderzoekers (W. Jaensch) zouden de beelden van het B-type niet zoo „stijf" („starr") zijn als die van het T-type. Gelet op de beschrijvingen welke de heiligen-zieners ons van de verschijningen geven, ligt het vermoeden voor de hand dat — voor zoover wij hier met eidetici te doen hebben — deze overwegend tot het B-type behooren [16]). Het is te betreuren, dat wij tot op heden over zoo weinig gegevens over den lichamelijken en ziellijken toestand der onderscheidene heiligen-zieners be-

14) A. Daudet heeft in zijn vertelling „Tartarin de Tarascon" een vermakelijke caricatuur geleverd van den bewoner van Zuid Frankrijk, waarin hij duidelijk doet uitkomen, hoe gemakkelijk bij hem illusies e.d. zich voordoen.
Men kent in Frankrijk ook het gezegde: „liegen als een Gascogner". Het is mogelijk dat het veelvuldig voorkomen van eidetici onder de bewoners van deze gewesten aanleiding tot dit gezegde heeft gegeven.

15) Sommige menschen „hooren" in een bioscoop (ook bij een geluidlooze film) de personen, die op het doek verschijnen, spreken, „ruiken" bij een ziekenhuistooneel de lucht van ontsmettingsmiddelen...

16) Volgens K. Schmeing (l.c., pag. 97), die een aantal gevallen van tweede gezicht in het licht der eidetiek heeft bezien (en daarbij, naar mijn en anderer meening, wel wat te ver is gegaan) behooren daarentegen de (pseudo-) „Vorschauer" overwegend tot het T-type. Hun beelden zouden een zekere mate van starheid vertoonen.

schikken, daar het bezit dezer gegevens ons onderzoek in niet geringe mate vergemakkelijken zou [17]).

Zeer zeker zijn er nog andere argumenten aan te voeren ten gunste van onze meening, dat wij in een aantal heiligen-zieners „slechts" eidetici hebben te zien. Zoo kent men een „eidetischen toestand" die een zekere verwantschap vertoont met den toestand, waarin onderscheidene heiligen-zieners zich bevinden tijdens de oogenblikken, waarop zij hun visioenen hebben. Deze toestand kenmerkt zich onder normale omstandigheden slechts door een „besonders starken inneren Anteilnahme an den auftauchenden Bildern" (Schmeïng) maar wij zien dat onder bepaalde omstandigheden en voorwaarden de eideticus in een soort van trance [18]) geraakt, waaruit hij na verloop van eenigen tijd ontwaakt en dan wederom normaal is [19]).

E. R. Jaensch, O. Kroh e.a. hebben de eidetiek onder experimenteele omstandigheden trachten te bestudeeren, waarbij zij hun proefpersonen (b.v. door hen silhouetten te laten fixeeren) eidetische beelden bij zichzelf lieten verwekken. De „subjektiv-optische A.B." doen zich echter ook wel ongezocht en spontaan voor. Zoo maakt Bonte melding van een zeer levendigen scholier (8 jaar) die tot opdracht kreeg iets van de brandweer te vertellen. Hij deed zijn verhaal in den vorm van een ooggetuige-verslag en op een eenigszins dramatische wijze, waardoor hij een zeer prettig verteller was. „Hij hoorde de signalen en het gejaag van de brandweerauto, de klas vulde zich voor hem met brandweerlieden en hij zag de vlammen uitslaan. Toen 20 minuten later de schoolbel luidde kwam hij langzaam wederom tot zichzelf."

Bij dit kind deed het verschijnsel zich voor nadat de onderwijzer het verzocht had iets over de brandweer te vertellen. Men kent echter ook gevallen waarbij „innerlijke" oorzaken (die slechts door psycho-analytisch onderzoek kunnen worden opgespoord) aanleiding zijn tot het ontstaan der beelden. Schmeïng maakt melding van een 20-jarigen man die omstreeks Kersttijd in een slede door een bosch reed. Plotseling zag hij in de lucht een Christusfiguur met uitgebreide armen. De verschijning deed zich slechts enkele seconden aan hem voor en loste zich toen weer op. Een soortgelijke

17) Zie Jaensch, l.c.; Schmeïng, l.c.

18) Zie Schmeïng, l.c., 94 en 110.

19) Van kerkelijke zijde heeft men weleens beweerd, dat gevallen als o.m. dat van Bernadette geen pathopsychologische gevallen kunnen zijn, omdat de zieners in de uren, waarin zij geen visioenen hadden, volkomen normaal waren. „Dus" zouden hun visioenen een bovennatuurlijk karakter dragen.
Het spreekt wel vanzelf dat deze redeneering onjuist is, en het gevolg van een onvoldoende kennis van (para-)psychologische verschijnselen.

ervaring meldde mij een dame. Zij bevond zich in den trein tusschen Rotterdam en den Haag, en zag plotseling een groote Christusfiguur in de lucht [20]).

Het komt mij voor dat dergelijke gevallen (van heiligen-zien) in wezen niet verschillen van die algemeen bekende gevallen van kinderen, die in de maand December St. Nicolaas, Zwarte Piet en het Kerstmannetje zien en evenmin van die gevallen waarbij personen, met eidetischen aanleg, den duivel zagen.

Het navolgende speelde zich, volgens Schmeing, in 1936 in Sleeswijk Holstein af in het gezin van een spoorwegarbeider, bestaande uit zes personen (grootouders, ouders en twee kinderen). Het gezin had veel met ziekte te kampen. De vader en de beide kinderen hadden maagziekten, de moeder leed aan „nerveuze" storingen. Door de ziekten, die maar niet schenen te genezen, was het gezin zeer gedeprimeerd en langzamerhand kwam men tot de overtuiging, dat er weleens tooverij in het spel kon zijn. De buurman werd er van verdacht, dat hij een werktuig van den duivel was en dat hij de ziekten veroorzaakte.

Op zekeren avond zag de grootvader een duivel op het hoofdkussen van zijn bed liggen. De duivel was niet groot (slechts ½ M. naar schatting), maar de oude man had duidelijk zijn hoorns, staart en paardepoot gezien. Het kussen werd dadelijk verbrand.

Het is zeer waarschijnlijk te achten dat de grootvader een illusie heeft gehad, veroorzaakt door vouwen in het kussen. Dat hij juist een duivel in deze vouwen zag, houdt wel verband met het feit, dat het gezin vervuld was met de gedachte aan tooverij.

Men riep nu de hulp van een duivelbezweerder in, die tegen een belooning van meer dan 200 Mk. allerlei „magische" kunsten deed, welke echter geen ander gevolg hadden dan dat de stemming in het gezin nog nerveuzer werd. Hij zou de vrouw ook, volgens haar zeggen, een tooverdrank (kummel met gemalen wierook) te drinken hebben gegeven en haar daarna eenige malen geslachtelijk misbruikt hebben. Voor het gerecht (dat den duivelbanner tot een gevangenisstraf van 1 jaar en 1 maand veroordeelde) verklaarde de vrouw dat zij de meening was toegedaan, dat deze sexueele handelingen deel uitmaakten van de bezwering!

Op advies van een kaartlegster onttrok de grootvader zijn dochter aan den invloed van den magiër door met haar naar Hamburg te trekken.

---

20) Verhalen over de verschijning van kruisen, engelen e.d. vindt men door onderscheidene schrijvers medegedeeld. C. de Vesme heeft een aantal dezer verhalen verzameld en gepubliceerd in de „Revue Métapsychique", 1938/39.
Dit interessante opstel bevat eenige gevallen waarbij men zekerlijk niet van (pseudo-)hallucinaties mag spreken, doch waarbij de verschijnselen op weerspiegelingen en daaraan verwante natuurkundige verschijnselen berustten.
Men ziet hieruit hoe noodig het is dat men steeds elk geval nauwkeurig op zichzelf beoordeelt en zich weet te hoeden voor onrechtmatige generalisatie.

Wanneer wij thans tot onze heiligen-zieners terugkeeren, zoo valt op te merken, dat ons van de kinderen Voisin en Degeimbre bekend is, dat zij kort voor 29 November gelezen hadden over de verschijningen van de H. Maagd te Fatima. De kinderen te Heede versierden het graf van een man, die een Mariabeeld geschonken had (associatie). Bij de beoordeeling van de visioenen van de beide broertjes te Ezquioga, die de H. Maagd het eerst zagen, dienen wij in aanmerking te nemen, dat hun onderwijzeres enkele dagen te voren verteld had van Jeanne d'Arc en Bernadette en dat in het jaar 1931 in Spanje veel gesproken werd over geloofsvervolgingen (anti-clericale actie) en (vermoedelijk) over de plagen, die de Hemel nu over de menschen zou zenden. Bij een aantal personen doen dergelijke verhalen verwachtingen ontstaan, die den inhoud van hun hallucinatorische verschijnselen kunnen bepalen.

Wat betreft Bernadette Soubirous — het is bekend dat eenige maanden voor de H.Maagd haar verscheen de vereeniging van de „Enfants de Marie" haar voortreffelijke en algemeen beminde voorzitster mej. Elisa Latapie verloren had. Toen deze jonge vrouw, die den armen van Lourdes zoozeer tot zegen was geweest, begraven werd, volgden vele bewoners van Lourdes weenend haar baar. Het is nu enkelen personen, waaronder Antoinette Peyret, die de overledene ongemeen toegedaan was, opgevallen, dat de beschrijving, welke Bernadette van de Vrouwe gaf, voor een belangrijk deel overeenstemde met die, welke men van Elisa Latapie had kunnen geven. Dit deed bij haar aanvankelijk het vermoeden rijzen dat haar vriendin aan Bernadette verschenen was. Ofschoon ik de mogelijkheid, dat wij hier met een verschijning van Elisa Latapie (door de kinderlijke Bernadette ten onrechte voor een verschijning van de H. Maagd gehouden [21])) niet ontkennen wil, zoo komt het mij nochtans voor dat het meer voor de hand ligt [22]) aan te nemen dat Bernadette, die zeer zeker behoord heeft tot diegenen die getreurd hadden om het verlies van hun weldoenster, op haar weg naar de grot aan de overledene herinnerd is geworden (b.v. bij het passeeren van het kerkhof). Misschien had zij, zooals M. Gregory opmerkt, haar kousen, die zij even voordat zij de verschijning opmerkte had uitgetrokken om door het stroompje te waden, wel door tusschenkomst van mej. Latapie gekregen en deden deze haar aan de overledene denken. Op dit stramien voortbordurend kunnen wij

21) Aangenomen dat wij hier met een spiritistisch verschijnsel te doen hebben, dan staan wij voor de vraag, of wij hier met een door de overledene door mentale suggestie bij Bernadette verwekte geloofwaardige hallucinatie te doen hebben, danwel met een geval van z.g. helderziendheid.

22) Toepassing van het z.g. eenvoudigheidsbeginsel. Zie mijn „Het Spiritisme".

er gemakkelijk toe komen aan te nemen, dat zij een zeer levendige en aanschouwelijke voorstelling had met betrekking tot Elisa Latapie en dat dit eidetisch beeld met overwegend voorstellingskarakter, dat zich sindsdien nog een aantal malen aan haar voordeed, aanleiding heeft gegeven tot het ontstaan van haar overtuiging, dat de H. Maagd haar verschenen was.

Wie de voorgeschiedenis van andere heiligen-zieners kent zal het in het meerendeel der gevallen wel niet moeilijk vallen factoren te ontdekken, welke zeer waarschijnlijk het ontstaan der verschijnselen bevorderd hebben....

Zooals ik hiervoor reeds opmerkte, en thans uit de gegeven voorbeelden gebleken moge zijn, valt het ons bij een vergelijkend onderzoek van enkele geruchtmakende berichten over de verschijning van de H. Maagd op, dat er aanvankelijk slechts één kind is dat de verschijning zegt te zien. Het vertelt van zijn ervaring aan andere kinderen met als gevolg dat thans ook enkele van deze andere kinderen de verschijning beginnen op te merken. Zooals uit het bovenstaande verder gebleken moge zijn zullen wij, zoowel bij het kind, dat de verschijning het eerst zag, als bij de kinderen die haar daarna ook beginnen te zien, veelal redenen hebben om tot de erkenning te geraken, dat hun eidetische aanleg hun hier parten heeft gespeeld. Bij de kinderen, die als zieners van den tweeden rang kunnen worden aangemerkt, speelden bovendien hun drang tot nabootsing, alsmede hun suggestibiliteit hun parten. Bij deze kinderen kan men niet, zooals bij het kind dat de verschijning het eerst opmerkte, spreken van een eidetisch verschijnsel dat zich s p o n t a a n voordeed. De invloed van een suggestor (hallucinatie-verwekker) is hier onmiskenbaar aanwezig.

Bij de verschijningen van de H. Maagd in Dordogne en in Beauraing is de suggestieve beïnvloeding gemakkelijk aantoonbaar. Wat betreft de Maria-verschijningen in Dordogne — de hoofdfiguur was hier wel Marie Magontier, nauwelijks 12 jaar oud, „nog een kind, maar reeds half een vrouw." Zij was zeer ambitieus en zeide van zichzelf dat zij „meer was dan de priesters", omdat zij met de H. Maagd sprak. Zij bemoeide zich weinig met andere kinderen, speelde niet en beschouwde zich als een uitverkorene met een roeping. Haar vader was epilepticus en haar moeder zou bij herhaling gehallucineerd hebben. Na den dood van haar moeder zou deze aan haar verschenen zijn. Zij oefende een suggestieven invloed op de kinderen in haar omgeving uit en het kan m.i. aan geen twijfel onderhevig worden geacht of de meisjes Marguerite Carreau en Marie Gourvat, die met Marie Magontier de eersten

waren die de H. Maagd zagen, kunnen tot ziensters van den tweeden rang worden teruggebracht.

Te Beauraing treft het ons, dat wanneer men tegen de kinderen zegt, dat het bevreemding verwekt, dat de H. Maagd er nog niet met klem op heeft aangedrongen om veel te bidden, Fernande kort daarop de verschijning hoort zeggen: „Bidt, bidt veel." Wanneer een oude priester vraagt, of de H. Maagd ook een rozenkrans bij zich had, dan zien de kinderen den volgenden dag allen dit bidkoralensnoer. Uit deze enkele voorbeelden blijkt reeds duidelijk dat de suggestie van de zijde van ondervragers, die suggestieve vragen stelden, te Beauraing, evenals op andere plaatsen, een belangrijke rol heeft gespeeld. Dat de kinderen ook elkaar suggestief beïnvloed hebben is daar mede buiten kijf. Een voorbeeld hiervan (gouden hart) werd hierboven reeds gegeven. Ook werd hier reeds gewezen op het zoo vaak wederkeerende verzoek om een kapel, een bedevaart enz. Nabootsing van (identificatie met) Bernadette Soubirous, wier levensgeschiedenis de kinderen uit de cathechismus-boekjes kenden, zal hier wel vaak als de oorzaak dezer overeenstemming moeten worden aangemerkt.

Bij velen bestaat ten onrechte de meening, dat er zich te Lourdes geen zieners van den tweeden rang hebben voorgedaan. De vrome Estrade, die van den aanvang af getuige is geweest van hetgeen zich daar in 1858 heeft afgespeeld, en die steeds met instemming wordt geciteerd, weet te vertellen, dat „une véritable épidemie de visionnaires parut se révéler subitement à Lourdes: elle atteignit particulièrement les jeunes filles et les petits garçons". De schrijver noemt vervolgens de namen dezer zieners, waarvan enkelen de Madonna, anderen den H. Joseph, den H. Petrus, den H. Paulus en andere evangelie-schrijvers zagen[23]).

Een knaapje werd door den duivel bezeten, maar men wist hem te verdrijven. Een zekere Maria hoorde hemelsche stemmen zingen. Men was te Lourdes echter in het geheel niet ingenomen met deze zieners van den tweeden rang, sprak liever niet over hen en waar men dit deed gaf men veelal als zijn meening te kennen, dat de duivel hier aan het werk was, een meening, welke pastoor Derselle met betrekking tot de verschijnselen

---

23) Het komt wel voor dat aan dergelijke zieners legendarische figuren verschijnen. Zoo verscheen aan Jeanne d'Arc een legendarische H. Catharina, aan den pastoor van Ars de H. Philomène, die hij zeer vereerde en die door zijn tusschenkomst zieken heette te genezen. Achteraf is gebleken, dat ook deze heilige nimmer bestaan heeft.

Men denke hier ook aan de verschijningen van Grieksche en Germaansche goden, alsmede aan de verschijningen van den duivel.

te Beauraing naar voren heeft gebracht. Toen het gerucht de ronde deed dat de H. Maagd te Lourdes verschenen was, stroomden weldra duizenden naar de grot, waar Bernadette de Vrouwe gezien heette te hebben. Er vormden zich daar menigten van twee tot vijftien duizend personen. Maar niet alleen Lourdes trok vele bedevaartgangers. Pascal vertelt ons dat zich te Ezquioga wel menigten vormden die uit twintig duizend personen bestonden. En ook op andere, hiervoor genoemde, bedevaartplaatsen was de toeloop zeer groot.

De menigten, welke zich vormden in tegenwoordigheid van de kinderen, aan wie de H. Maagd verschenen heette te zijn, bestonden wel overwegend uit weinig critisch ingestelde leden der R. K. Kerk [24]). Zij verwachtten gezamenlijk het wonder, waarbij aller oogen op de hoofdfiguren gericht waren. Van tijd tot tijd zeide men gezamenlijk gebeden op en zong te zamen kerkelijke liederen. Welk een aanmerkelijke verhooging der suggestibiliteit moet dit alles ten gevolge hebben gehad. Welke gunstige voorwaarden werden hier geschapen voor het ontstaan van illusies en hallucinaties. En ondanks deze gunstige voorwaarden is het aantal zieners van den tweeden rang onder de samengestroomde toeschouwers, naar het schijnt, verre beneden verwachting gebleven. Dit is een feit, waarover wij ons te verwonderen hebben en waar wij een verklaring voor moeten zoeken. Deze verklaring ligt echter, naar ik meen, voor de hand. Het is immers zeer aannemelijk te achten, dat het aantal van hen, die naar de bedevaartplaatsen trokken met den wil, nu ook de koningin des hemels te zien verschijnen, zeer groot was. Het verlangen om te zien, het bewuste willen, belet het „passief" worden (de verlaging van het bewustzijnsniveau) [25]) waartoe het individu in de menigte neigt, zooals de sociale psychologie ons leert. Het houdt de aanwezigen „wakker". Hier

---

24) Van sommige zieners van den tweeden rang wordt verhaald, dat zij aanvankelijk ongeloovigen waren. Zoo maakt Pascal melding van een taxi-chauffeur, die toeristen naar Ezquioga bracht en zich spottend over de bedevaartgangers had uitgelaten. Hij verklaarde geen stap te zullen zetten op de plaats waar de verschijningen zich voordeden. Vrienden wisten hem er nochtans toe te brengen eens met hen mede te gaan. Op de plaats waar de verschijningen zich voordeden gekomen, geraakte hij plotseling in extase en zag de madonna. De ongeloovige werd t.p. bekeerd („wedergeboorte").

De psychoanalyticus zal geneigd zijn hier te spreken van een man, die maar al te zeer geneigd was in de verschijningen te gelooven, maar zich daarvoor schaamde en dit geloof verdrong. Achter een masker van ongeloof zocht hij zijn geloof te verbergen.

25) E. D. Wiersma heeft er op gewezen, dat vele lijders aan epilepsie de (pathologische) bewustzijnsdaling kunnen voorkomen, door met alle kracht hun aandacht te fixeeren op de omgeving, door zich rekenschap te geven van alles wat er om hen heen gebeurt.

hebben wij, naar het mij voorkomt, de verklaring van het feit, dat er onder de zeer vele aanwezigen zoo weinig „hallucinanten" worden aangetroffen. Dit aantal zou ongetwijfeld belangrijk grooter zijn geweest, wanneer de geloovigen zich minder „verlangend" naar de plaats, waar de verschijningen zich heetten voor te doen, begeven hadden.

Toch is niet op alle bedevaartplaatsen het aantal zieners uit het publiek zoo gering geweest. Wij zagen hiervoor dat op 11 Augustus 1889 *een groot aantal* van hen, die bij Le Pontinet bijeen waren, de H. Maagd zagen verschijnen. Hebben wij hier met een uitzonderingsgeval te doen? Waaraan hebben wij het toe te schrijven dat zich in Dordogne zoo vele zieners onder het publiek bevonden?

Ook het antwoord op deze vraag ligt voor de hand. Zooals ik hiervoor reeds opmerkte is het vermoeden gewettigd, dat wij bij de verschijningen van de H. Maagd bij Le Pontinet eerder van (massa-)*illusies* dan van (massa-) hallucinaties moeten spreken. Zooals begrijpelijk is leert de ervaring ons dat illusies zich gemakkelijker voordoen dan hallucinaties. Onoplettendheid, verwachting, vreesachtigheid zijn vaak reeds voldoende om illusies te doen ontstaan en in de menigte is de kans om te illusioneeren grooter dan daar buiten.

Maar al zagen vele bedevaartgangers bij Le Pontinet dan ook de H. Maagd gelijktijdig en op dezelfde plaats, zoo moet men nochtans niet meenen dat hun beschrijvingen nu ook alle gelijkluidend waren. Elk „vervalschte" het waarnemingsbeeld van de rots op zijn wijze.

Toch mag men niet zeggen dat de H. Maagd alleen maar tegen de rots aan gezien werd. Een enkele maal is het gebeurd dat zij aan een bedevaartganger — in den regel iemand die haar te voren reeds tegen de rots had zien verschijnen — in het open veld of op den weg verscheen. Hier hebben wij kennelijk met een levendige en aanschouwelijke voorstelling, die het karakter van een waarneming aannam, dus met een hallucinatie, te doen.

GERAADPLEEGDE LITTERATUUR

G. Bernoville: Lourdes, Ned. vert., Teulings, 's Hertogenbosch.
Th. Bonte: Die eidetische Anlage, Leipzig, 1934.
A. Brierre de Boismont: Des Hallucinations, Parijs, 1862, 3e dr.
P. A. Dietz en W. H. C. Tenhaeff: Parapsychologische Studiën, Amsterdam, Becht.
J. v. Görres: Die Tyroler ekstatischen Jungfrauen, Regensburg, z. j.

M. Gregory: Psychotherapie, Londen, 1939.
E. R. Jaensch: Ueber den Aufbau der Wahrnehmungswelt, Leipzig, 1923.
" " Die Eidetik, Leipzig, 1933.
L. Klages: Die Grundlagen der Charakterkunde, Leipzig, 1928, 5e dr.
S. Koster: Leerboek der Hypnose, Amsterdam, 1937.
O. Kroh: Subjektive Anschauungsbilder bei Jugendlichen, Göttingen, 1922.
" " Eidetiker unter deutschen Dichtern, Zeitschr. f. Psychol., Bd. 85.
L. Marillier: Apparitions of the Virgin in Dordogne, Proc. S.P.R. Vol. VII.
E. Pascal: Une visite à Ezquioga, Revue Métapsychique, 1933.
" " Les apparitions de Beauraing, Revue Métapsychique, 1933.
H. Price: Een parapsycholoog vertelt zijn ervaringen, Ned. vert., Utrecht, 1936.
K. Schmeing: Das zweite Gesicht, Leipzig, 1937.
" " Eidetisch-visionäre Erlebnisse des Landvolkes. Bericht über den XVI Kongress der Deutschen Ges. f. Psychologie in Bayreuth, Leipzig, 1939.
W. H. C. Tenhaeff: Hoofdstukken uit de Parapsychologie, Utrecht, 1934.
" " " " Het Spiritisme, den Haag, 1936.
C. de Vesme: Visions grandioses de croix, d'armées et de combats dans les airs, Revue Métapsychique, 1938/1939.
E. D. Wiersma: Capita Psychopathologica, Groningen, 1931.

PARAPSYCHOLOGISCHE VERSCHIJNSELEN IN OUDE OORKONDEN

VIII. *„Duivel"-bezwering in Friesland in de 17de eeuw*

door Mr. J. H. GOSLINGS-LYSEN

In het jaar 1842 verscheen bij J. W. Brouwer te Leeuwarden een boekje, getiteld: „Verhaal van de Verrigtingen der Jezuïeten in Friesland". Het is een vertaling door Dr. H. Amersfoort en Mr. U. A. Evers van een handschrift in het Latijn door pater Willebrordus van der Heijden, die zelf als lid der Jezuïetenorde in Friesland heeft gewerkt van 1627 tot 1638.

Weliswaar is ook het manuscript een copie, maar het is ongetwijfeld

van ongeveer gelijken tijd als het oorspronkelijke en bovendien zijn alle verklarende noten (dit in strijd met de opvatting van de vertalers) van dezelfde hand [1]). Met vrij groote zekerheid mag men dus beweren, dat de copiïst iemand geweest is uit de omgeving van pater van der Heijden, zoodat de waarde van de copie niet onder behoeft te doen voor die van het oorspronkelijk handschrift. Het boekje trof niet alleen mijn aandacht als lid van de S.P.R., maar vooral omdat ik er verschillende oude kennissen in ontmoette. Van velen dergenen, die rechtstreeks of zijdelings bij de verschillende gebeurtenissen betrokken waren, kende ik tallooze bijzonderheden uit hun familiepapieren [2]).

Jammer genoeg werd daarin van de „verrigtingen" der Jezuïeten niet anders gerept, dan b.v. dat ten overstaan van een hunner een huwelijk gesloten werd, waarvan de volgende aanteekening, aangetroffen in een aanteekenboek van Helena Lucia van Bronckhorst, getuigt [3]):

„In Gods name amen.

In het jaer ons Heere als men schreef 1632, sijn wij, te weten Jonckheer Schelto van Aebinga ende J(onckvrouwe) Andriese Lucia van Bronckhorst tsamen getrout op het huijs van Liauckema te Sexbierum op S. Catharinadach wesende den 25 November ouden stijl van een p(ater) van de S.(ocieteit) genaemt Egidius (van Huffel)".

Op deze state [4]) woonde toen Jarich van Liauckema, een oom van den bruidegom Schelto van Aebinge, die, zooals wij uit het boekje vernemen, herhaalde malen voor de paters Jezuïeten in de bres is gesprongen.

Het is ten huize van een zwager van dezen, Tiete van Peyma, dat de hieronder beschreven „verrigting", een geestuitdrijving, plaats vond.

Het betreft een meisje uit Ezumazijl bij Anjum, wier ouders Mennonieten waren; zij wordt slechts aangeduid als Anna.

In het jaar 1630, den dag voor Allerheiligen, was haar vader om een kleinigheid tegen haar opgestoven en had haar toegevoegd „dat de duivels haar in het hart mogten varen en haar in de lugt opnemen." En van dat oogenblik af begon zij „door de booze Geesten dagelijks meer en meer ontrust te worden." In 1631, omstreeks Palmzondag, kwam er in den win-

1) Mijn meening in dezen wordt door den wnd. Rijks-archivaris in Friesland gedeeld.

2) Deze behooren tot het archief der familie van Sminia, eigendom van het Friesch Genootschap.

3) Zij was een zuster van pater Gregorius van Bronckhorst, die ook meegewerkt heeft bij „Verrigtingen der Jezuïeten", blz. 115 vlg.

4) Dit Liauckemastate trekt thans weer de aandacht, doordat men, met behulp der wichelroede, de fundamenten zoekt terug te vinden.

kel van haar ouders „een Duivel, die zich als een mensch voordeed [5]) en eenige beuzelingen kocht" en die voorspelde, dat het nog veel erger zou worden.

En aldus gebeurde; het meisje wordt „zonderbaar verontrust en gejaagd." De ouders zochten naar allerlei hulpmiddelen, maar niets hielp, „dewijl zij niet tot de Kerk behoorden." „De Kerk" is hier de Roomsch-Katholieke, want uit hun eigen kerk waren zij uitgestooten, doordat de vader van Anna wegens een erfenis met een zusterszoon een proces was begonnen. Dit werkte er toe mee, dat zij zich toen tot de Katholieke kerk wendden om hulp en Anna zelf ging „ongetwijfeld op aansporen van eenen goeden Engel" naar Catharina van der Meulen, de tweede vrouw van Tiete van Peyma. Op voorspraak van dezen zou Anna nu „volgens kerkgebruik der Catholieken" gedoopt worden, maar toen de plechtigheid begon, trachtte de duivel hiertusschen te komen, die haar „door verschrikkelijke schokken het verstand geheel verbijsterde." De doop werd echter toch toegediend, omdat zij hierin reeds toegestemd had en de gebruikelijke vragen werden in plaats van door Anna, door Catharina van Peyma beantwoord, waarbij den duivel de gehoorzaamheid werd opgezegd. Uit wraak vertoonde de duivel „met meer anderen" zich als katten en bracht zoodoende „het geheele huis in ontsteltenis."

Eerst ging alles goed, maar toen begonnen de kwellingen opnieuw. Buiten haar ouders om ging het meisje toen naar een waarzegster, die haar een drank bereidde, dien zij gedeeltelijk uitdronk. Het aanvankelijk resultaat was, dat zij de waarzegster begon uit te schelden, maar deze liet zich daardoor niet uit het veld slaan, want zij gaf Anna twee briefjes, waarvan zij het eene in een lap genaaid aan de hals moest hangen. Het andere gaf „als gebed" het volgende versje:

„Quade! staet stil
Om den naam Jezus Christus wil,
In den naem des Vaders en des Soons en des Heiligen Geests,
Dat ick verlost mach worden van sulcken quaden geest."

Dit gebed moest zij opzeggen op de tweesprongen (sic) van den weg naar huis en zoo vaak als de duivel haar aanrandde.

Den dag daarop ging Anna weer naar de waarzegster toe, die haar „zooals men dat noemt hare planeet gelezen heeft", waarbij zij vertelde, wanneer Anna het eerst door den duivel was bezocht en haar voorspelde,

5) Dit zal wel een gewone man geweest zijn, die om de een of andere reden de aandacht trok en nu voor een „duivel in menschengedaante" werd gehouden. T.

dat zij op haar negentiende jaar genezen zou zijn en nogeens de allervroomste van de familie zou worden. Anna was al een maand of negen met deze waarzegster aan den gang, toen Catharina van Peyma het hoorde, het meisje bij zich nam en een priester te hulp riep. Dit was pater Cornelius Sarcerius, die, zooals uit het geschiedkundig overzicht van het boekje blijkt, een tijdlang bij de van Peyma's in Dokkum in huis gewoond heeft.

Anna bleek door niet minder dan acht duivels bezeten, die met name genoemd worden: Petter Stobeler (lees Stokeler, de naam is door de vertalers verkeerd gelezen), Brand in de Hel, Kieck in de Hel, Kieck deur de Glasen, Voordansser, Blaes in de Hel en dan nog Rabbeler en Babbeler, maar daarvan wist men niet zeker of het een of twee booze geesten waren.

En hoe bewijst men nu, dat het duivels waren, die zich in haar openbaarden? „De bezetene, of liever de Duivel, die haar in had, wist en openbaarde het afwezige." Hiervan volgen dan eenige voorbeelden, die niet erg overtuigend aandoen. Zoo zou hij een Calvinistisch predikant, die uit nieuwsgierigheid door de deur keek, toegevoegd hebben: „haal uwe dobbelsteenen voor den dag, die gij in den zak draagt, en naar den predikstoel medeneemt!" Er wordt n.l. naïevelijk aan toegevoegd, dat deze dominee een bekende dobbelaar was. „De dominé kreeg een kleur en heeft zich dadelijk weggepakt."

Van belang is wellicht het volgende. De duivel kon mededeelen of iemand „regtgeloovig was." „Evenwel den naam Gods konde hij in het Nederduitsch niet goed uitspreken, als zeggende „Desen is van Gosses volck.""

Als men mag aannemen dat Anna, de bezetene, zelf Friesch sprak, valt het op, dat de duivel door haar Nederlandsch spreekt of althans tracht te spreken. Aangezien het handschrift in het Latijn geschreven is, worden Nederlandsche woorden daarin jammer genoeg slechts zelden aangetroffen.

Ongetwijfeld is voor onderzoekers de beschrijving van haar lichamelijken toestand van belang. „Hij (de duivel) maakte het ligchaam der bezetene zoo zwaar, dat zelfs vier sterke manspersonen haar geenen vinger breed van den grond konden opbeuren; ook maakte hij het zoo stijf, dat niemand zelfs den pink in het minst konde buigen, en dan weder zoo buigzaam, alsof het een lijk was, dat nog pas het leven had afgelegd, en dus nog geheel warm was." „Ik ga vele andere dingen voorbij," zegt de schrijver tot onze teleurstelling, „maar door al deze teekens kon geen verstandig mensch twijfelen, of zij was bezeten."

Al was Anna echter in „zulk eene woede, dat zij door vijf personen niet konde vastgehouden worden", „de dame, welke Anna ten doop geheven had" kon haar gedwee als een lam maken, als zij de hand op haar legde.

Ook anderen, doch dan speciaal „onlangs gedoopten" konden haar gemakkelijk rustig maken.

Een tijd lang hadden twee duivels tegelijk bezit van haar genomen, waarvan echter de een den ander commandeerde. Zij worden beschreven als „de laagste duivel" en „de hoogste"; de laatste beveelt den eersten ten slotte het meisje te verlaten en gelast hem daar bij „naar het bovenvertrek te gaan, waar de kapel was en daar zijnen eerbied te getuigen."

Intusschen had ook pater Sarcerius de acht bovengemelde duivels uitgedreven en alles zou misschien goed gegaan zijn, als Anna niet „eene kerk van de Ketters" bezocht had, want spoedig daarop was het lieve leven weer gaande. Het ging weer zoo heet toe, dat de buren samenstroomden en een chirurgijn op het tooneel verscheen, die aankondigde, dat hij „den Satan zou knevelen." Maar deze was niet bang, schold hem uit en gaf hem een schop, waarop de chirurgijn er eerst vandoor ging, maar toen toch terugkeerde, wat hem een stuk van zijn baard kostte en eindelijk begon hij zich op de predikanten te beroepen, die hem met het uitbannen wel zouden helpen. Maar voor ketters bleek de duivel niet bang, want hij gaf „schaterend tot antwoord: „Eén priester kan meer doen dan honderd predikanten"." Hierop ontspon zich een gesprek over den godsdienst, waarbij zelfs de niet katholieke toehoorders moesten toegeven, „dat de duivel de zege scheen te behalen."

Pater Sarcerius had toen geen tijd meer, zoodat pater Nicolaas Creps, die zijn intrek op Liauckemastate had genomen, zijn taak als duivelbezweerder van hem overnam.

Pater Creps gaat volgens een voorgeschreven regel te werk. Hij begon met te vragen welken naam de duivel had, waarop deze eerst niet wilde antwoorden, omdat hij beweerde het Latijn, waarin de vraag gesteld was, niet te kennen. Maar „door heilige bezweringen gedwongen" stelde hij zich toch voor als „Hanske compt boven". Vervolgens werd den duivel zeer omstandig gevraagd, wanneer hij het meisje zou verlaten en welke teekenen hij hierbij zou geven, waarop de mededeeling volgt, dat het gebeuren zal in den nacht tusschen 24 en 25 November tusschen één en twee uur, met „beving, gedruisch, knarsing der tanden, rook en vlam". Hierbij antwoordde hij, op een desbetreffende vraag nog, dat men de vlam niet, maar de rook wel zou zien. De priester beval den duivel toen nog om, als hij het meisje had verlaten, een brandende waskaars, die te dien einde in het raam geplaatst zou worden, te „verbrijzelen en uit te dooven". Ten slotte moest de duivel nog vertellen op welken datum in welk jaar

hij in Anna was gevaren. In welke taal „de duivel" (lees: Anna) antwoordde is niet met zekerheid uit te maken, daar het geheele relaas in het Latijn is geschreven, maar uit het vervolg zouden wij op willen maken, dat het antwoord in de landstaal gegeven werd. Een en ander lijkt mij van beteekenis, omdat de bezetene op juiste wijze op de Latijnsche vragen reageerde. Dat door hem (haar) geen Latijn gesproken werd, zien we uit een volgend tooneel, dat in „het heimelijk gemak" speelt, waarheen de duivel Anna op 20 November, een dag, die tot bezwering bestemd was, „in stilte" gebracht had. Hij weigert de knip van de deur te doen en scheurt Anna's kleederen kapot met uitzondering van een „overdoek", dien zij van haar meter ten geschenke had gekregen. Maar als de priester Lucas XI vers 21 aanhaalt, is het resultaat, dat de duivel opendoet en hem uitscheldt: „Du Sacramentsche Paap, du Duvelsbander." De priester beval hem daarop naar de kapel te gaan en zich onder de mis stil te houden „hetwelk hij ook volkomen in acht genomen heeft."

Aangezien het niet in de bedoeling ligt, alle gebeurtenissen hier weer te geven, volgen alleen nog eenige opmerkelijke mededeelingen. De duivels voerden heele gesprekken met hun ondervragers, voornamelijk op godsdienstig gebied, maar soms stelden de omstanders geheel andere vragen. Men begon over den oorlog en informeerde naar 's duivels meening over keizer Ferdinand, waarop deze mededeelde: „Hij is naer mijnen sin niet!" Hierbij gaf hij bovendien bijzonderheden over de verwoesting van de stad Thienen, een voorspelling, die in het volgend jaar (19 Mei 1635) vervuld zou worden.

Het verlaten van Anna ging als volgt te werk. „Toen het laatste kwartier reeds voorbij was, is de booze geest Hanske compt boven, na allen aanwezigen vaarwel gezegd te hebben, met eenen verschrikkelijken schok van haar lichaam, en onder het oprijzen van eenen lichtenden rook, terwijl het belegsel van haar onderkleed scheurde, en het vel om haar scheenbeen eenigermate geschaafd was, weggevlogen; bij welk alles de bezetene bijna levenloos op den grond werd nedergeworpen". Hiermede was het echter toch nog niet gedaan, want later nam nog een andere duivel bezit van haar en er volgen nog bijzonderheden omtrent het uitbraken van „toovermiddelen", die zij van de waarzegster ontvangen had, bestaande uit een bal van koeien- en paardehaar, eenige naalden en een opgerolde roode lap met een dobbelsteen. Deze duivel verliet haar op 5 December, maar aangezien dit ook op het „geheim gemak" plaats had, waarbij trouwens alle huisgenooten voor de gesloten deur samenschoolden,

moet men het op het gezag van Anna zelf aannemen, dat deze haar lichaam verliet „evenals een rot bij hare kleederen afglijdende."

Lang heeft het meisje van haar bevrijding niet kunnen genieten : op 23 Juni 1633 „gelijk de duivel een half jaar te voren voorspeld had," is Anna aan de pest overleden.

Het handschrift besluit het relaas aldus : „Het bovenstaande is te boek gesteld deels uit de aanteekeningen van den bezweerder zelven, Pater Nicolaas Creps, deels uit hetgene Creps vervolgens in persoon had opgezameld uit den mond van den eersten bezweerder, Pater Cornelis Sarcerius, en van hen, welke meestal die voorvallen hadden bijgewoond."

Tot zoover de „Verrigtingen" waarin verder ook weinig of niets voorkomt voor den parapsycholoog van belang.

NASCHRIFT. Bij het lezen van dit verhaal gaan onze gedachten uit naar Eleonora Zugun [6]), waarmede Anna eenige overeenstemming vertoont — ook bij haar (Eleonora) begonnen de verschijnselen zich voor te doen nadat een familielid (de grootmoeder) om een kleinigheid tegen haar uitgevaren was en haar het schrikbeeld van een kwelduivel „die haar nooit meer uit zijn klauwen zou loslaten" had voorgehouden. Het vermoeden ligt voor de hand, dat ook Anna een hysterisch meisje was met een schuldbewustzijn en een daaruit resulteerend verlangen om gestraft te worden [7]). . . .

Wat betreft de duivel, die zich in kattengedaante vertoonde — het kan wel niet anders of wij hebben hier met een hallucinatie te doen. Ook bij Eleonora Zugun zien wij dergelijke hallucinaties optreden. Haar „duivel" („Dracu") verscheen haar in de gedaante van een man met een staart, overeenkomstig het volksgeloof van de streek, waarin zij werd opgevoed [8]).

Van paranormale verschijnselen merken wij bij Anna (in tegenstelling tot Eleonora bij wie zich stigmatisatie-verschijnselen en telekinesie voordeden) weinig. De gegevens, ons door de berichtgevers verschaft, zijn te vaag en te weinig in aantal om ons te doen besluiten dat zij eenigermate „helderziende" was ; haar bezetenheid kan wel tot pseudo-bezetenheid worden teruggebracht (dramatische splitsing der persoonlijkheid) — opmerkelijk is echter het feit, dat, onder den invloed van het geloof van Anna en haar omgeving, de

6) Zie W. H. C. Tenhaeff: „Hoofdstukken uit de Parapsychologie", Utrecht, 1934, pag. 101 e.v..

7) Ibidem, pag. 77 e.v.; pag. 175.

8) Zie o.m. H. Price: „Das Spukmedium Eleonore Zugun und seine Phänomene", „Zeitschrift für Parapsychologie", 1927, pag. 15.

In verschillende volksverhalen verschijnt de duivel ook in de gedaante van een padde. Zie E. Hentges: „Die Kröte", Leipzig, 1918.

obsedeerende wezens duivelen zijn. Overigens gedragen deze duivelen zich op vele punten gelijk aan de „ongelukkige" en „booze" geesten, waarvan in de geschriften onzer hedendaagsche spiritisten [9]) gewag wordt gemaakt.

Ook het gedrag der omstanders doet ons denken aan dat der spiritisten uit het verleden en het heden. Ik denk hier aan de vragen. welke men den „duivel" stelde [10])....

Het uitbraken der „toovermiddelen" wettigt wel zeer het vermoeden, dat wij in Anna een hysterica moeten zien [11]). Haar symptoomkeuze stond sterk onder den invloed der in haar dagen heerschende godsdienstige opvattingen en van het volksgeloof.

Wat betreft verder het exorciseeren door priesters — belangstellenden worden hier verwezen naar de desbetreffende mededeelingen van de theologen Ludwig en Hoffmann in: „Zeitschrift für Parapsychologie," 1932, pag. 209 en 306.

T.

---

9) Zie o.m. C. A. Wickland: „Dertig jaren onder de Dooden", Nederl. vertaling, den Haag, 1937. Voorts Morton Prince & Walter F. Prince: „Die Spaltung der Persönlichkeit", Deutsche Uebersetzung, Stuttgart, 1932.

10) Zie Karl Kiesewetter: „Klopfgeister vor dem Jahre 1848", „Sphinx", 1890, II, pag. 224; A. L. Underhill—Fox: „De ontbrekende schakel in het modern Spiritisme", Ned. vert., Amsterdam, Cohen Zonen.

11) Zie H. C. A. Muller: „Het Onverklaarbare", Amsterdam, 1925, „De ,,Injecta" der Heksen", pag. 118 e.v..

HET HANDSCHRIFT VAN HET MEDIUM

Een oproep tot medewerking

Het is, zooals niet velen zullen ontkennen, van belang om zoo nauwkeurig mogelijk vast te stellen, bij welke temperaments- en karaktertypen zich in hoofdzaak paranormale verschijnselen voordoen. Graphologie is een der methoden om een karakter te leeren kennen en zij kan in dienst gesteld worden van de parapsychologie om de psychische gesteldheid van het medium te helpen doorgronden. Voorzoover het resultaat van het graphologisch experiment, waartoe de schrijver dezer regelen de welwillende medewerking van paranormaal begaafden inroept, een bevestiging geeft van hetgeen reeds bekend is, heeft het als bevestiging toch zijn waarde. En misschien vermag de graphologie een tot nog toe onbekend aspect van de mediamieke begaafdheid naar voren te brengen.

Het ligt voor de hand, dat voor een dergelijk experiment het handschrift-materiaal noodig is van een zoo groot mogelijk aantal personen,

bij wie zich deze paranormalen verschijnselen voordoen. Naar wij hopen, zullen velen bereid zijn aan deze proefneming hun medewerking te verleenen, door hun handschrift aan onderstaand adres te doen toekomen. Hier volgen nog eenige bijzonderheden betreffende het voor dit doel geschikte handschrift-materiaal en aangaande de feiten, waarvan mededeeling gewenscht is.

1. Vermelding van geslacht, leeftijd, nationaliteit en beroep.
2. Mededeeling van den aard der paranormale verschijnselen en de veelvuldigheid, waarmede zij zich voordoen.
3. Indien er bezwaar tegen bestaat, dat het materiaal gepubliceerd wordt, gelieve dit te vermelden.
4. Een schriftstuk van tenminste 15 à 20 regels, dat gewoon, dus niet gecalligrapheerd, geschreven is. Meerdere stukken (brieven, aanteekeningen) zijn bijzonder geschikt.

De behandeling van de vermelde punten in briefvorm is waarschijnlijk reeds voldoende om aan het vereischte materiaal te komen. Het is gewenscht, dat het schrift met het gewoonlijk gebruikte materiaal wordt voortgebracht.

Wij hopen heel veel brieven te mogen ontvangen en danken de lezers voor hun medewerking.

L. DEEN

Verzoeke brieven te zenden aan:
L. Deen
Nieuwe Markt 34c
Rotterdam C

BOEKBESPREKING

F. W. WARRICK: *Experiments in Psychics. Practical Studies in Direct Writing Supernormal Photography and other Phenomena mainly with Mrs. Ada Emma Deane.* With 650 Illustrations. Rider & Co., Londen, 1939.

In den eersten jaargang van dit tijdschrift vertelde ik een en ander over ervaringen met foto-media, waaronder Mrs. Ada Deane, die ik in 1928 bezocht [1]). Dit bezoek schonk mij zeer weinig bevrediging. In 1930 publiceerde de heer F. W. Warrick in het „Zeitschrift für Parapsychologie" een en

1) Zie ook H. Price: „Een parapsycholoog vertelt zijn ervaringen...", Ned. vert., Utrecht, 1936, 189 e.v.

ander over „Einige neue seltsame Versuche mit dem photographischen Medium Frau Ada Emma Deane aus London" [2]). De schrijver vertelt ons in deze verhandeling een en ander over den levensloop van Mrs. Deane en over zijn eigen, zich over vele jaren uitstrekkende, ervaringen met haar. Thans, negen jaar later, ligt zijn boek, grootendeels aan het foto-medium Mrs. Deane gewijd, voor ons. Een omvangrijke studie. Zijn beide, hiervoor genoemde, artikelen kunnen als uittreksels van dit boek worden beschouwd.

Mrs. Deane werd in 1862 geboren. Haar moeder stierf op 28-jarigen leeftijd, nadat zij aan negen kinderen het leven geschonken had. Twee dezer kinderen zouden reeds in hun jeugd paranormale verschijnselen vertoond hebben, t.w. Ada zelf en haar zuster M. Ada huwde en bracht drie kinderen ter wereld. Haar levensomstandigheden waren moeilijk voor haar. Zij zag zich genoodzaakt geld te verdienen voor zichzelf en haar kinderen. In 1920 — zij was toen 58 jaar oud — kwam Mrs. Deane, volgens haar zeggen, tot de ontdekking dat zij een foto-medium was. Een spiritistisch medium zou haar hier opmerkzaam op gemaakt hebben. Niet lang na haar optreden als medium werd zij van bedrog beschuldigd. Warrick is van meening dat deze beschuldiging, waaraan volgens hem, door velen maar al te gaarne geloof geschonken werd, op onkunde van de zijde der proefnemers berustte. In 1923 begon Warrick met een onderzoek naar de begaafdheid van Mrs. Deane in te stellen en zette dit onderzoek een aantal jaren achtereen voort. Dit onderzoek leidde hem tot de erkenning, dat Mrs. Deane een zeer belangrijke proefpersoon is en dat haar verschijnselen echt zijn. Warrick wil daarmede volstrekt niet zeggen dat al haar z.g. extra's als geestenfoto's dienen te worden aangemerkt. Integendeel. Hij acht de verklaring welke de spiritisten geven voor het ontstaan der extra's, op grond van zijn ervaringen, over het algemeen voorbarig en niet juist. „Miss Stead, I am afraid, frightened off a good many readers by the title of her book on the subject, namely, Faces of the Living Dead". De schrijver is van meening, dat wij in het meerendeel der extra's z.g. gedachtenbeelden hebben te zien [3]) en tracht de juistheid dezer meening in zijn boek aan te toonen.

Wat betreft de persoon van Mrs. Deane — Warrick beschrijft haar als een eigenzinnige vrouw, die moeilijk te leiden is en weinig of geen belangstelling heeft voor wetenschappelijk onderzoek. „She is not a second

2) Zie ook F. W. Warrick: „Uebernormale Photographie in England", „Zeitschr. f. Metapsychische Forschung", 1931, 265.
3) Zie mijn „Het Spiritisme", den Haag, 1936, 240.

Mrs. Piper — far from it." Dat dit het onderzoek niet ten goede is gekomen spreekt wel vanzelf. Dat zijn meening omtrent haar in dezen juist is, kan ik uit eigen ervaring bevestigen. Bij gelegenheid van mijn bezoek aan haar in September 1928 kon ik duidelijk merken dat mijn instelling haar prikkelde. En Miss Estella Stead, die ik toen bij haar ontmoette, zeide mij dat ik moest leeren, deze verschijnselen meer met mijn gevoel en minder met mijn verstand te onderzoeken. Woorden, die overigens ook vaak door Nederlandsche spiritisten tot mij gezegd zijn.

Warrick zegt, dat het hem, ondanks het verzet van Mrs. Deane tegen exact wetenschappelijk onderzoek, nochtans gelukt is haar aan een wetenschappelijk onderzoek te onderwerpen en zijn boek getuigt zeer zeker van dit streven. Hij wist haar vertrouwen te winnen, en tot een observatie onder experimenteele omstandigheden te geraken. In April 1924 werd hij haar huiseigenaar en richtte een donkere kamer voor haar in, waarin hij zijn onderzoekingen met haar voortzette.

Het kan aan geen twijfel onderhevig worden geacht of Warrick is de man, die Mrs. Deane het langdurigst en meest nauwgezet heeft geobserveerd. Hij heeft zoowel met camera als zonder camera (skotografieën) z.g. extra's bij haar zien ontstaan, en steeds is hij, volgens zijn zeggen, bij zijn proefnemingen waakzaam gebleven. Niet omdat hij Mrs. Deane niet vertrouwde, maar omdat hij een boek over haar wilde schrijven, dat den deskundigen en sceptischen lezer van de echtheid harer verschijnselen zou kunnen overtuigen. „There is one essential and characteristic feature which I claim for my work, and this is that all experiments have been carried out, as far as possible, under test conditions, and been repeated many times, with the view of rendering them of value in scientific research. This is the essential feature of my work. All through my long experimentation with Mrs. Deane I have never relaxed my vigilance and checks, regarding, as I do, no results as of any value towards the advancement of knowledge, which are not absolutely free from doubt."

Of de onderzoeker nu in zijn voornemen geslaagd mag heeten waag ik te betwijfelen. Wanneer ik op pag. 14 lees: „It is certain that some of the Deane Extras have been produced by placing cut-outs upon cotton wool and photographing them together — the illustrations show it clearly" en op pag. 60 vermeld vind, dat de onderzoeker kristallen aantrof op het vloerkleed en op andere plaatsen, en dat deze kristallen grillige, grijze plekken en vlekken op de plaat vermochten te doen ontstaan, welke weliswaar niet volkomen gelijk waren aan Mrs. Deane's „freakish Extras" maar daar toch een zekere gelijkenis mede vertoonen, zooals Fig. 128 ons doet zien, dan

vraag ik mij af, of de heer Warrick zich niet al te gemakkelijk van deze erkenning en deze vondst afmaakt, wanneer hij aan apporten en onzichtbare helpers denkt die zich van normale en menschelijke hulpmiddelen bedienen om extra's te doen ontstaan. En dit te meer waar toch ook bij anderen, die eveneens met Mrs. Deane experimenteerden, twijfel is gerezen aan de „echtheid" van althans een aantal harer extra's. Ik denk hier, b.v., aan het rapport van den heer W. Rampling—Rose, een Engelsch hoofdofficier met groote ervaring op fotografisch gebied, die bij Mrs. Deane een, het wetenschappelijk onderzoek niet ten goede komende, „religious atmosphere" vond en het voor hem stellige en zekere bewijs kreeg, dat zij een te voren belichte plaat gebruikte en deze in de plaats van een der door hem meegebrachte, gemerkte, platen wist te benutten [4]).

De heer Warrick zal mij hier tegenwerpen, dat het toch wel zeer opmerkelijk is dat hij, die zoovele jaren met het medium experimenteerde, haar karakter beter heeft leeren kennen dan zij, die slechts een enkele maal met haar in aanraking kwamen, nimmer een poging tot opzettelijk bedrog bij haar heeft kunnen constateeren. Hij zal voorts geneigd zijn te wijzen op de velen, die Mrs. Deane, William Hope e.a. bezochten en daar extra's kregen waarin zij het gelaat van een hun dierbaren overledene [5]) herkenden en waarbij het uitermate onredelijk geacht dient te worden om aan te nemen, dat het negatief te voren door het medium gepraepareerd werd, terwijl ook de bewering dat *al* deze herkenningen in wezen pseudo-herkenningen zijn niet opgaat [6]).

Verder zal hij mij wijzen op zijn, volgens hem met succes bekroonde pogingen om direct schrift bij haar te verkrijgen.

Mijn antwoord op dit alles kan slechts zijn, dat ik hoop dat andere onderzoekers de gelegenheid zullen krijgen tot soortgelijke onderzoekingen als de heer Warrick. Daarvoor is echter noodig de medewerking van hen die zich uitgeven voor z.g. foto-media, en aan deze medewerking heeft het tot op heden nog maar al te zeer ontbroken [7]), waarbij dan nog komt, dat wij op

4) F. Barlom en W. Rampling—Rose: „Report of an Investigation into Spirit-Photography", „Proc. S.P.R.", Vol. XLI, 137. Zie ook de critiek op dit artikel, geleverd door Warrick op pag. 304 e.v. van zijn hier besproken boek.

5) Daarmede is echter nog niet gezegd, dat wij hier met een geesten-foto te doen hebben. Warrick wijst hier, terecht, zooals reeds opgemerkt, op de mogelijkheid van gedachtenbeelden.

6) Zeer zeker gaat de bewering, dat wij hier steeds met illusies te doen hebben, te ver. Zie Warrick, l.c., 312.

7) Ook bij onze Nederlandsche foto-media. Het is, op zijn zachtst uitgedrukt, vreemd, dat de enkele foto-media welke ons land rijk is (was) zich tot op heden aan een wetenschappelijk onderzoek wisten te onttrekken of zelfs, domweg weigerden, zich daarvoor beschikbaar te stellen.

grond van eigen en anderer ervaring maar al te goed weten, dat het bedrog op dit gebied (het gebied der z.g. geesten-foto's) al zeer welig tiert, en dat men vele qualiteiten in zich moet vereenigen, om op het gebied der „supernormal photography" als deskundig onderzoeker te kunnen worden aangemerkt. Voor mij ligt het zwakke punt van dit boek bovenal in het feit, dat de heer Warrick op dit uiterst netelige gebied zich onvoldoende van medewerkers heeft voorzien. Bij het meerendeel der proeven was hij alleen tegenwoordig. Ik neem gaarne aan dat de schrijver een bekwaam zakenman is die veel van scheikunde afweet (hij vertelt ons dat hij in 1931 veertig jaar lang directeur was van een groothandel in apothekersbenoodigdheden), maar dit is voor mij nog geen waarborg dat hij, alleen, in staat is onderzoekingen op een zoo netelig gebied op alleszins bevredigende wijze te leiden. Stond ik persoonlijk voor deze taak, ik zou mij zekerlijk van de medewerking van met zorg gekozen deskundigen verzekeren, nadat ik mij, door een aantal voorproeven, ervan overtuigd had, dat de verschijnselen mijner proefpersoon inderdaad een nader onderzoek waard waren.

Ik betreur oprecht dat ik zoo weinig positiefs over dit boek vermag te zeggen, dat ik mogelijk door een overgroote voorzichtigheid den schrijver onrecht doe....

TENHAEFF

MEDEDEELING

In verband met persoonlijke moeilijkheden, ontstaan door een dagbladreferaat van het Naschrift op de verhandeling in het vorig nummer: „Paragnostische ervaringen van een medicus" wensch ik, zonder daarmee iets af te doen aan den feitelijken inhoud er van, dit naschrift als niet gepubliceerd beschouwd te zien.

Dr. H. E. HEIMANS

INHOUD

OVER Z.G. GEKLEURD HOOREN EN DAARAAN VERWANTE VERSCHIJNSELEN

door Dr. W. H. C. TENHAEFF

I. *Feiten en Hypothesen.*

1. Inleiding. Onder gewaarwording („sensation" (Eng.); „Empfindung") hebben wij te verstaan de daad van het gewaarworden, het zich bewust worden van zintuigelijke prikkeling. Men onderscheidt derhalve o.m. gezichts-, gehoors-, reuk- en smaakgewaarwordingen — evenveel soorten als er zintuigen vallen te onderscheiden.

Het begrip waarneming is een omvangrijker begrip dan het begrip gewaarwording, zooals elk handboek der psychologie ons leert [1]). De gewaarwording is een aspect van de waarneming.

Men maakt in de fysiologie en de psychologie onderscheid tusschen adaequate (ook wel specifieke of homologe) prikkels en niet-adaequate prikkels. De energievorm of prikkel, waarvoor het zintuig in het bijzonder is aangelegd, noemt men den adaequaten prikkel voor dat zintuig. Aethertrillingen, die men „licht" noemt, vormen den adaequaten prikkel voor het lichtzintuig. De adaequate prikkel voor het gehoor wordt gevormd door longitudinale trillingen van luchtdeeltjes van een bepaalde frequentie. Een druk op de oogen, een electrische stroom kunnen ook lichtgewaarwordingen doen ontstaan. Men spreekt hier van inadaequate prikkeling van het gezichtszintuig.

Bij het onderzoek van het smaakzintuig valt het ons op dat smaakstoffen niet alleen smaak-, maar ook reukgewaarwordingen vermogen te doen ontstaan. Men zou kunnen zeggen dat wij hier met een synaesthesie (medegewaarwording) te doen hebben. Deze mede-gewaarwording ontstaat echter geenszins door niet-adaequate prikkeling van het reukzintuig, zooals elk handboek der fysiologie ons leert. De adaequate prikkel voor het reukzintuig wordt gevormd door stoffen in gasvormigen toestand en het onderzoek heeft nu uitgewezen, dat de opgeloste smaakstoffen gedeeltelijk van den vloeibaren in den gasvormigen toestand overgaan [2]), zoodat van een niet-adaequate prikkeling van het reukzintuig door smaakstoffen hier geen sprake is.

Anders schijnt het te zijn bij het z.g. gekleurd hooren, waarbij het is alsof trillingen van luchtdeeltjes (geluid) behalve gehoorsgewaarwordingen

1) Zie F. Roels: „Handboek der Psychologie", Utrecht, 1934, I, 143.

2) Zoo kunnen ook gasvormige reukstoffen in de mondholte terechtkomen, daar in het speeksel oplossen en gewaarwordingen veroorzaken. Ook hier zou men van synaesthesieën kunnen spreken.

— hetgeen normaal is — gezichtsgewaarwordingen doen ontstaan — hetgeen niet normaal genoemd kan worden. De trillingen van luchtdeeltjes schijnen hier als niet-adaequate prikkels van het gezichtszintuig te moeten worden aangemerkt.

Zooals nog nader zal blijken, trok het verschijnsel van het gekleurd hooren reeds lang geleden de aandacht, maar men kan eerst sedert de tweede helft der vorige eeuw van een systematische bestudeering van dit verschijnsel spreken. F. W. H. Myers [3]) gaf er de navolgende definitie en beschrijving van. „Concomitances of sense-impression, which are at any rate not dependent on any recognisable link of association. A second sense sometimes reacts automatically to a stimulus which seems fitted to excite a single sense alone." Myers was reeds bekend met het feit, dat het z.g. gekleurd hooren beschouwd dient te worden als een onderdeel van het synaesthesie-probleem en hij was geneigd het verschijnsel te bezien in het licht der ontwikkelingsfysiologie (-psychologie). Ik kom hier nog nader op terug.

2. *Geschiedenis.* Zooals reeds opgemerkt trok het verschijnsel van het gekleurd hooren reeds lang geleden de aandacht. Er zijn aanwijzingen te over welke het aannemelijk maken dat men het reeds eeuwen geleden kende.

Mr. J. Kunst, die mij een aantal gegevens verschafte, waarvoor ik hem oprecht dankbaar ben, vestigt in dit verband de aandacht op het navolgende:

„Laughter is always white in Sanskrit poetry" verklaart F. W. Bain in zijn vertaling van de Sanskrit „Decamerone": „A digit of the moon" (blz. 50, noot). Men denke hier aan onze uitdrukking: witjes lachen.

„Opgevlamd is de stem van de godheid", laat Sophocles het koor zingen in het drama Oedipus Rex (vs 475). Bij Homerus (Od. VIII, 499) lezen wij: „hij toonde hun het gezang".

Het Rome uit den keizertijd kent eveneens het verschijnsel. In „De Aeneis" van Vergilius lezen wij „de klanken (van de trompetten) klinken helder op". In een middeleeuwsch Duitsch volksliedje vinden wij: „Die Glöcklein lauten so rosenroth" („Erk u. Böhme", I, 402).

Verder geve men er zich, zegt Mr. Kunst, rekenschap van, dat de muzikale term chromatisch afgeleid is van het Grieksche woord voor kleur.

Voor zoover men dit tot op heden heeft kunnen nagaan, trok het gekleurd hooren voor het eerst in de 18de eeuw wetenschappelijke (medische) belangstelling.

In 1735 publiceerde L. B. Castel zijn „Nouvelles expériences d'optique et d'acoustique" waarin hij gewag maakt van het feit, dat zijn vriend J. T.

3) F. W. H. Myers: „Human Personality", Londen, 1904, I, 224.

Woolhouse, lijfarts van Jacobus II, een blinden Duitscher observeerde, voor wien klanken met kleuren geassocieerd waren. Eens op een keer, toen Woolhouse zich in een bijeenkomst te Parijs bevond, stelde hij den aanwezigen aldaar de vraag, met welke kleur, naar hun meening, voor den blinde de klank van den trompet verbonden was. Men was algemeen van meening dat dit rood moest zijn. Dit gaf Castel aanleiding tot de uitlating : „.... tant il est naturel de sentir cette analogie", waaruit blijken moge, dat Castel niet ongeneigd was te meenen, dat wij hier in principe te doen hebben met een verschijnsel, dat bij alle menschen kan worden opgemerkt.

Het schijnt, dat deze mededeeling van Woolhouse over het algemeen weinig belangstelling trok. Ook aan de berichten van enkele personen uit de 18de en de eerste helft van de 19de eeuw, die dit verschijnsel opmerkten [4]), werd weinig aandacht geschonken. Verwondering kan dit ons niet baren, wanneer wij bedenken, dat er in die dagen nog geen sprake was van systematisch empirisch psychologisch onderzoek. Eerst in de tweede helft van de vorige eeuw begon hierin verandering te komen.

In 1873 publiceerde F. A. Nuszbaumer in het „Wiener med. Wochenschrift" zijn verhandeling „Ueber subjektive Farbempfindungen, die durch objective Gehörempfindungen erzeugt werden." Hij beschrijft daarin zijn eigen ervaringen als synaesthеticus. Nuszbaumer vertelt t.p. dat bij hem elke gehoorsgewaarwording door een kleurgewaarwording wordt begeleid en dat deze kleurgewaarwordingen ook dan optreden, wanneer hij zich tonen voorstelt. De (piano-)toon D is voor hem kastanjebruin met enkele lichte strepen ; F is voor hem geassocieerd met een moeilijk te benoemen donker grijs op een donkerkleurigen kastanjebruinachtigen achtergrond. Sloeg men A 1 aan, dan zag hij duidelijk de kleur oranje-geel voor zich. Bij het uitklinken kreeg deze toon een kleur, welke hem aan het blauw van korenbloemen deed denken. Sloeg men C 3 aan, dan zag hij een moeilijk te benoemen geheel van witachtige kleuren — bij het uitklinken ging dit geheel in een doorzichtig lichtblauw over. Nuszbaumer bericht ons soortgelijke ervaringen van zijn broeder. Diens kleuren weken echter op sommige punten van de zijne af. Zoo zag b.v. deze broeder bij de toon D een mengeling van donkerblauw en bruinachtig violet ; bij F een zeer donker violet ; bij A 2 een gele kleur, iets lichter dan geeloker. C 4 deed hem een witachtig geel met een waasje licht rose zien. Ook geruischen verwekten bij de gebroeders Nuszbaumer kleurgewaarwordingen (-voorstellingen).

---

4) Zie Karl Birnbaum: „Psychopathologische Dokumente", Berlijn, 1920, 50 e.v.

In diezelfde dagen publiceerde H. Kaiser [5]) het geval van een 50-jarigen man, die bij elk woord dat hij hoorde (ook bij woorden uit een hem onbekende taal) aan een, voor hem bij dat woord passende, kleur moest denken. Toen Kaiser 10 jaar later dezen proefpersoon opnieuw aan een onderzoek onderwierp, bleek hem, dat diens verschijnselen constant gebleven waren. Nog steeds was voor hem hetzelfde woord met dezelfde kleur verbonden [6]).

Thans begon ook G. Th. Fechner, de grondlegger der empirische (experimenteele) zielkunde, zich voor dit probleem te interesseeren. In 1876 stelde hij een enquête-onderzoek in naar het voorkomen van kleurindrukken, door klinkers verwekt, waarbij hem bleek, dat een aantal personen dit verschijnsel vertoont. Voor bijzonderheden met betrekking tot dit onderzoek verwijs ik naar Fechner's „Vorschule der Aesthetik" [7]).

Hiermede was, dank zij de ontwikkeling welke de zintuigfysiologie en psychologie na 1860 — het jaar waarin Fechner's „Elemente der Psychophysik" verscheen — ten deel gevallen is, het probleem van het gekleurd hooren (en daaraan verwante verschijnselen) blijvend onder de aandacht der psychologen gekomen, en rustte op hen thans de taak, dit vraagstuk nader tot zijn oplossing te brengen. Bleuler, Lehmann, Flournoy e.a. namen het in studie en leverden onderscheidene bijdragen tot de oplossing van het vraagstuk.

De litteratuur, welke in onze dagen over deze verschijnselen bestaat is zeer omvangrijk. In 1926 publiceerde F. Mahling in Bd. 57, Heft 1/2 van het „Archiv f. d. gesamte Psychologie" een litteratuurlijst met betrekking tot dit vraagstuk, terwijl kort daarna A. Argelander een litteratuurlijst deed verschijnen in haar hierna genoemde studie. Inmiddels verscheen alweer een aanvullende lijst van A. Wellek in Bd. 79, Heft 3/4 van genoemd tijdschrift. Een blik op deze lijsten is voldoende om ons te doen zien, welk een verbijsterende hoeveelheid litteratuur er de laatste decennia over dit vraagstuk is verschenen, al dient hier ook dadelijk aan toegevoegd te worden, dat daar veel casuïstiek bij is.

3. Nomenclatuur. Het verschijnsel van het gekleurd hooren is, zooals reeds opgemerkt, een onderdeel van het synaesthesie-probleem. Het woord synaesthesie schijnt, voor de hier besproken verschijnselen, voor het eerst gebruikt te zijn door J. Millet in zijn verhandeling over „Audition colorée (proefschrift, Montpellier, 1892).

---

5) H. Kaiser: „Compendium der physiologischen Optik", Wiesbaden, 1872.
6) Zie Kaiser's desbetreffend opstel in het „Archiv f. Augenheilkunde", 1882, 96.
7) G. Fechner: „Vorschule der Aesthetik", Leipzig, 1898, 2 deelen.

In plaats van het woord synaesthesie gebruiken de Duitsche psychologen wel de woorden „Doppelempfindung" en „Mitempfindung". Zij spreken dan verder van „Primärempfindung" en „Sekundärempfindung". Bij het gekleurd hooren is de gehoorsgewaarwording (-waarneming) de „Primärempfindung", de „kleur", welke daarbij „gezien" wordt, de „Sekundärempfindung". Zooals nog nader zal blijken, dient hier de vraag te worden gesteld in hoeverre het geoorloofd is om bij de „Sekundärempfindung" van „Empfindung" of gewaarwording te spreken. M.a.w. of het door Millet ingevoerde, sindsdien algemeen aanvaarde, woord synaesthesie (mede-gewaarwording of mede-waarneming) wel goed gekozen dient te worden geacht.

In het middelpunt van het synaesthesie-probleem staat het verschijnsel van het „gekleurd hooren" („audition colorée"; „color hearing"; „Farbenhören" [8]). Van „gekleurd hooren" spreken wij daar, waar een mensch bij het hooren van een toon (muziekstuk, klinker, woord, enz.) een kleur (figuur) voor zich „ziet", althans aan een kleur (figuur) moet denken. De z.g. secundaire gewaarwording moet tengevolge van de prikkeling van het gehoororgaan ontstaan zijn. In den regel ontstaat zij gelijktijdig, maar, zooals nog nader zal blijken, is dit niet steeds het geval [9]).

Bleuler en Lehmann hebben voor de secundaire (gezichts-)„gewaarwording" (zij hebben er hun twijfel over uitgesproken of wij hier wel ooit met echte gewaarwordingen te doen hebben) het woord „photisma" ingevoerd. Een photisma is dus een (secundaire) gezichts-„gewaarwording", welke ontstaan schijnt door een niet adaequate prikkeling van het gezichtszintuig. Photisma's, welke ontstaan zijn door adaequate prikkeling van het gehoorzintuig, noemt men wel synopsieën.

4. *Inductoren.* Bij het gekleurd hooren blijken zoowel tonen, accoorden en melodieën als composities als „inductoren" dienst te kunnen doen. Voorts klinkers, medeklinkers, woorden, zinnen en ook wel geruischen.

In zijn psychologische roman „Eline Vere" [10]) brengt Louis Couperus

8) K. Lotz („Zeitschr. f. Psychotherapie und med. Psychologie", 1919, 92) acht het juister om te spreken van „Töneseher".

9) A. Argelander geeft in haar werk over „Das Farbenhören" (Jena, 1927, 1) de navolgende definitie van het „Farbenhören": „Das gleichzeitige Auftreten eines optischen Eindrucks bei Darbietung eines akustischen Reizes neben der dem Reiz entsprechenden akustischen Wahrnehmung."

G. Anschütz zegt in zijn geschrift over „Das Farbe-Ton-Problem" (Halle a.S., 1929, 8) dat wij dan met een synaesthesie te doen hebben „wenn zwischen Gehörtem und Gesehenem oder Inhalten aus anderen Sinnesgebieten das Verhältnis innerer Abhängigkeit besteht, wenn etwa durch Gehörtes Sichterscheinungen wachgerufen werden, die sich unmittelbar auf den Anlasz beziehen und bei näherer Betrachtung als dessen optische Repräsentationen erscheinen."

10) Amsterdam, v. Kampen & Zn., 6de druk, 139.

zijn lezers in aanraking met Vincent (die ons op pag. 208 beschreven wordt als een „nerveus" mensch die aan „flauwtes" lijdt). Van dezen Vincent vernemen wij dat hij kleuren (chromatismen) bij tonen ziet. Ook blijkt hij wel geuren bij tonen te ruiken.

Verschrikt hief zij haar blik naar hem op. Hij kon toch niets weten?

— Ik heb ook hoofdpijn gekregen onder het spelen, onder dat gerammel aan die piano. Het was alsof ik allerlei schelle kleuren zag, groen, geel, oranje. Als die kleine, vroolijke meid daar zingt, Léonie, geloof ik, zie ik altijd oranje.

— En als ik zing? vroeg zij coquet.

— O, dan is het heel iets anders, hernam hij ernstig. Dan zie ik altijd een harmonieuzen climax van zeer licht roze tot purper toe, en alles smelt zacht in elkaar. Je lage tonen zijn roze, je hooge purper, en schitterend. Als Paul zingt wordt het me grijs, soms iets van violet.

Zij begon zeer vroolijk te lachen, en Paul, die hem gehoord had, ook.

— Maar Vincent, dat zijn vizioenen van een overspannen fantazie.

— Misschien wel. Soms is het toch iets heel moois. Heb je het nooit gehad?

Zij dacht even na, terwijl Ange en Etienne, die het laatste van hun gesprek gehoord hadden, naderbij kwamen en luisterden, evenals Paul.

— Neen, ik geloof het niet.

— Heb je ook niet, dat sommige tonen de gedachte aan een geur bij je opwekken, bij voorbeeld opoponax of réséda? Orgeltonen zijn net als wierook. Als je die scènes van Beethoven zingt: Ah, Perfido! dan ruik ik altijd verveine, vooral bij een der laatste hooge passages. Als je het eens later zingt, zal ik je zeggen wanneer.

Bij Jeanne Wasch (zie hierna) merken wij op dat zij allerlei gekleurde vormen zegt te zien bij het luisteren naar concerten.

Vele personen weten ons te vertellen dat zij kleuren zien bij het hooren van (mede-)klinkers, woorden, zinnen enz. Enkele voorbeelden ter illustratie volgen hieronder.

De heer J. C. M. K. schrijft mij:

„Het kleuren „zien" bij klanken interesseert mij, omdat ik als kind al „last had" van het zien van kleuren bij klinkers (a-e-i-o-u-ou-ij-ö enz.).

De associaties waren — en zijn — zeer sterk geprononceerd, en dus dacht ik vroeger altijd dat iedereen dezelfde kleur „zag". Toen ik een jaar of 21 was, sprak ik er toevallig eens over met een nichtje..... en die deelde mij totaal andere kleuren mede, zoo geheel anders, dat ik toen dacht: Je hebt het mis!

Vanmorgen attrapeerde ik mijn vrouw op hetzelfde. De e is bij haar zwart en bij mij geel. Nu weet ik niet meer wat ik er van denken moet."

De heer K. voegde bij zijn brief het navolgende lijstje:

aa	helder, bruinachtig rood, helderder dan terracotta	o	donker grijs op zwart af
a	stofbruin	uu	licht blauwgroen, kleur van koperzout
ee	heldergeel	u	grijs met blauwgroene tint
e	okerkleur	ij	tusschen geel en oranje
ie	wit	au	kleur van roode kool
i	heel licht grijs	ou	iets blauwer dan au
oo	donker blauw	ö (ø of eu)	licht violet, iets als hoogtezon

Mej. D. schreef mij dat de dagen van de week kleuren voor haar hebben en deed dit schrijven vergezeld gaan van het navolgende lijstje:

Dag	Kleur	Opmerkingen
Zondag	zwart	De kleuren zie ik als banen, zooals men b.v. stoffen in een winkel uitgestald ziet, en wel in verticale richting. Deze eigenschap heb ik, voor zoover ik mij kan herinneren, altijd gehad. Een verklaring van dit verschijnsel kan ik niet geven.
Maandag	frisch rood	
Dinsdag	licht grijs	
Woensdag	licht groen	
Donderdag	donker blauw	
Vrijdag	bruin, niet te donker	
Zaterdag	groen, niet veel verschil met den Woensdag	

Voor mej. B. blijken de dagen van de week eveneens met kleuren verbonden te zijn. Leggen wij haar lijstje naast dat van mej. D, zoo blijkt ons dat er weinig overeenstemming is (Zondag: diep zwart; Zaterdag: geelgroen. Bij de overige dagen „ziet" zij andere kleuren).

Ook de namen der maanden, de letters van het alfabet alsmede cijfers en getallen zijn voor haar met kleuren verbonden. Verder hebben ook vele andere woorden kleuren voor haar. Zij schrijft mij hierover als volgt:

„Wat de kleuren van woorden betreft, dit hangt af van de kleur der letters welke overweegt. Zoo zal, b.v., het woord maar donkerrood zijn want de twee a's zijn immers rood (licht) en de r is ook rood (donkerder) terwijl de m beige-groen is zoodat dit, vermengd, donkerrood geeft. Zoo zal het woord als bijna oranje zijn (a: vrij diep oranje rood; l: bijna gewoon geel, met een glans; s: wit). Woorden die concrete dingen aangeven zijn te veel met het woord zelf verbonden, zoodat het woord grint een grijze indruk maakt, niet alleen vanwege de g (grijs, iets beige), de i (groenig geel) en de t (fijn blauw), maar ook omdat ik dan buiten grint zie."

Bij muziek zegt mej. B. niets te zien.

Zooals reeds gezegd staat het verschijnsel van het gekleurd hooren in het middelpunt van de belangstelling van hen, die zich met het synaesthesieprobleem bezighouden. De reden hiervan is geen andere, dan dat van alle synaesthetische verschijnselen dat van het gekleurd hooren zich het veelvuldigst voor schijnt te doen. Het meerendeel der synaesthetici zijn kleuren-

hoorders. Een enkele maal ontmoet men echter personen, die andere synaesthetische verschijnselen vertoonen. Zoo zijn er personen die bij het zien van kleuren klanken „hooren". Men spreekt hier van synacousieën. Volgens Mr. J. Kunst is „dit verschijnsel, in niet àl te gespecificeerden vorm gemeengoed van een groot gedeelte der menschheid. Dit toch mag wel hieruit worden opgemaakt, dat onze woordenschat door deze correlaties zoo sterk beïnvloed is. Men denke aan gemeenplaatsen als kleurensymphonie, kleurengamma, schreeuwende kleuren, schaterend of daverend zonlicht. En ook aan vele voorbeelden uit de litteratuur. „Les couleurs, les parfums et les sons se répondent" zegt Baudelaire in zijn sonnet „Correspondances"; „Het goud is als een immens orkest dat luid uittrompettert uit een stilte" (Borel: „Wijsheid en Schoonheid uit China"); „Les trompettes de soleil" (Saint-Pol-Roux: „La Dame à la Faulx")."

Er zijn ook menschen die bij het hooren van bepaalde woorden als secundaire gewaarwording een smaak-„gewaarwording" krijgen. Mr. J. Kunst bericht over een vrouwelijke klasgenoot (toentertijd 16 of 17 jaar oud) op het Groningsche gymnasium, die het, tot groote verbazing van haar niet-begrijpende omgeving, had over woorden die zout of zuur smaakten onder het lezen.

Anderen weten ons te vertellen, dat zij bij het hooren van tonen aan een bepaalde geur moeten denken, zooals ons reeds uit de hiervoor geciteerde passage uit „Eline Vere" gebleken is, of dat zekere geluidsprikkels bij hen (secundaire) warmte- of pijn-„gewaarwordingen" verwekken. Zoo vindt men bij P. Th. Bret [11]) melding gemaakt van een jonge vrouw, bij wie bepaalde (hooge) viooltonen tandpijnen zouden hebben doen ontstaan.

Ook het verschijnsel van het „gekleurd ruiken" komt voor. Mr. Kunst vertelt dat de harslucht in een dennenbosch hem telkens „een sterke grijze sensatie" geeft.

De ervaring leert, dat ook het denken aan muziek, klinkers, woorden, enz. (het zich voorstellen dat men muziek enz. hoort) in een aantal gevallen in staat blijkt te zijn, secundaire „gewaarwordingen" te doen ontstaan. Deze erkenning leidde Suarez de Mendoza [12]) tot zijn onderscheiding van sensorische en psychische synaesthesieën. Onder sensorische synaesthesieën verstaat hij die synaesthesieën, welke verwekt zijn door prikkeling van een of ander zintuig (bij de synopsieën dus het gehoor-

11) P. Th. Bret: „Précis de Métapsychique". „La Parapsychique", Parijs, 1930.
12) F. Suarez de Mendoza: „L'Audition colorée", Parijs, 1890.

zintuig); onder psychische synaesthesieën daarentegen die groep van secundaire „gewaarwordingen" welke ontstaan wanneer men zich, b.v., voorstelt dat men naar muziek luistert.

5. Rangschikking. Suarez de Mendoza's onderscheiding brengt ons op het onderwerp rangschikking. Pogingen tot rangschikking der synopsieën zijn door onderscheidene onderzoekers gedaan, waarbij zij zich door verschillende criteria lieten leiden.

a. Duidelijkheid. Flournoy is een der eersten geweest die een indeeling der synoptische verschijnselen naar den graad van hun duidelijkheid heeft trachten te geven [13]). In 1924 heeft E. R. Jaensch ons een soortgelijke indeeling geschonken. Hij onderscheidt [14]) n.l.:

waargenomen
voorgestelde } synaesthesieën.
gedachte

Naar alle waarschijnlijkheid zijn wij hier gerechtigd een parallel te trekken tusschen de synaesthesieën en de „Anschauungsbilder" der eidetici, waarbij wij immers ook zooveel verschillende graden van duidelijkheid kunnen onderscheiden, gelijk door Jaensch en medewerkers is aangetoond [15]).

Van beteekenis voor de duidelijkheid der photisma's is voorts de concentratie van de aandacht. Bij sommige personen verbleeken zij wanneer zij er hun aandacht op concentreeren, bij anderen blijven zij constant. Bij een derde categorie worden zij dan duidelijker.

Zooals te verwachten valt, bestaat er ook verschil in de wijze waarop men localiseert. Er zijn personen die hun synopsieën slechts kunnen „waarnemen" met gesloten oogen en deze localiseeren in het z.g. „Augengrau". Anderen „zien" hun synopsieën slechts zoolang zij hun oogen geopend hebben en weten hun beelden ergens in de ruimte, tegen een muur, enz. te localiseeren.

b. Inhoud der photisma's. De inhoud der photisma's (synopsieën) geeft ons aanleiding om onderscheid te maken tusschen kleuren (chromatismen) en al of niet gekleurde figuren. Bij de figuren kunnen wij dan nog onderscheid maken tusschen vormen en personificaties.

---

13) Th. Flournoy: „Des phénomènes de synopsie", Parijs, 1893.

14) E. R. Jaensch: „Jugendpsychologie und Kulturaufgaben der Gegenwart", „Paed. Warte", XXXI, 1924.

15) E. R. Jaensch: „Ueber den Aufbau der Wahrnehmungswelt", Leipzig, 1923.

Chromatismen.

In „De Nieuwe Gids" van Juni 1916 („De techniek der poëzie") schreef Frans Bastiaanse: „De zilvergroene klank der i".

„Een breedere, goudbruine streep, waar middenover een smallere zilvergouden lijn getrokken is, die visueele voorstelling kreeg ik door de stemmen van mevrouwen De Haan en Noordewier bij de schoone parallellen in de duetmuzieken, die ze gisteravond voor ons gezongen hebben". (J. S. Brandts Buys in het „Utrechtsch Dagblad" van 25 Sept. 1917.)

„Ik houd van het proza, dat zijn vreugde en zijn verrukking boven mij uitsterrelt, dat gloeyende zonnen van liefde ontsteekt, dat mij voert over het ijle ijs zijner minachting, door de ruige, zwarte nachten van zijn haat, dat mij den groenen, koperen klank van zijn spot en lachen tegenschettert. Indien gij mij behagen wilt, span dan een regenboog van taal boven mijn hoofd, waarin ik de roode gramschap zie toornen, blauwe blijdschap jubelen, en lachen gele spotternij". (L. v. Deyssel's „Verzamelde Werken", IV, 81, Amsterdam, Scheltema en Holkema).

In het bekende klinkersonnet van Arthur Rimbaud (1854—1891) lezen wij:

A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu, voyelles,
Je dirai quelque jour vos naissances latentes.
A noir, corset velu des mouches éclatantes
Qui bombillent autour des puanteurs cruelles,

Golfes d'ombre; E candeur des vapeurs et des tentes,
Lance des glaciers fiers, rois blancs, frissons d'ombelles;
I pourpres, sang craché, rire des lèvres belles
Dans la colère ou les ivresses pénitentes;

U, cycles, vibrements divins des mers virides,
Paix des pâtis semés d'animaux, paix des rides
Que l'alchimie imprime aux grands fronts studieux;

O, suprême Clairon, plein de strideurs étranges,
Silences traversés des Mondes et des Anges;
O l'omega, rayon violet de tes yeux!

Vormen

In de „Proceedings" van de „Society for Psychical Research" (Vol. X, 183) maakt mej. G. melding van haar synopsieën. Zij vertelt dat het geluid van een hobo een witte pyramide voor haar doet ontstaan. Hoe scheller het geluid, hoe spitser de punt. Alle tonen van een cel, de hooge tonen van een fagot, trompet en trombone, en de lage tonen van een klarinet en een alt-viool doen haar een soort van wit lint zien, vezelachtig en gegolfd. Het geluid van een hoorn doet een aantal witte cirkels voor haar opdoemen, die elkaar voor een deel bedekken. Hoe sterker het geluid, hoe grooter en duidelijker de cirkels.

Personificaties

Sommige menschen deelen ons mede, dat bij hen de cijfers met menschelijke figuren geassocieerd zijn. Zoo „zag" iemand bij het hooren van het woord vier een goedig, dik vrouwtje voor zich (moest daar althans aan denken). Een ander

zegt, dat de letter E bij hem de gedachte aan een spottend mensch verwekt.

De Zweedsche dichter Verner v. Heidenstam schreef eenmaal het navolgende „klinkersprookje" neer, waaruit ons blijkt dat hij synopsieën van een merkwaardig en gecompliceerd karakter heeft gehad. Klinkers deden hem kennelijk niet alleen kleuren „zien" (chromatismen) maar ook gepersonifieerde vormen.

Im Märchenwald an einem goldnen Ring
des A-Lauts grosze silberne Glocke hing.
Da kam im Pelzrock und auf warmen Socken
ein blasser schlanker Herr mit schwarzen Locken,
der E-Laut, durch den bunten Märchenwald;
er hustete so hell, dasz alsobald
die Glocke davon ängstlich schallt und schellt, —
so kam der Ä-Laut in die arge Welt.
Es trafen sich im Walde unterdessen:
Der O-Laut mit dem Kranze von Zypressen,
Der U-Laut, schwarz ummantelt und gemessen,
Mit Uhufedern auf dem Samtbarett,
Das I in blanken Schuppen, ein Florett
Im Gürtel und mit schmalem Schlankenkopf,
Das Ypsilon mit dem Chinesenzopf
Und weiten Pantalons und Eselstritt,
Der Ö-Laut, zierlich fein im Schleiferschritt,
Mit niedlich rundem Kirchenengelsmund, —
Sie schlossen hier den ersten Sängerbund; ——
Das A allein fand auf der ganzen Flur
Trotz allen Suchens einen Schüler nur, —
Es war das gute Schaf: Du kennst sein Singen,
Wehmütig möcht es dir ins Herze dringen.

c. Inductor. G. Anschütz [16]), een der meest bekende onderzoekers van ons probleem, maakt onderscheid tusschen analytische en synthetische (complexe) synopsieën. Aan deze onderscheiding ligt het wezen van den inductor ten grondslag. Bij *analytische synopsieën* is de inductor één enkele toon. Van *synthetische synopsieën* spreekt hij daar waar accoorden, motieven e.a. klankfiguren als inductor dienst doen.

Een voorbeeld van een geluidziener met analytische synopsieën is Dr. E. Gardemin. Hij bericht ons over zijn verschijnselen in „Biologische Heilkunst" (No. 29, 1928). Hij heeft deze van zijn kinderjaren af gehad en was zeer verbaasd toen hij vernam dat volstrekt niet alle menschen deze verschijnselen vertoonen. Elk geluid is voor hem met een kleur verbonden. Een zin, welke hij hoort, leest of denkt, verschijnt hem als een gekleurd lint. Hij geeft het volgende voorbeeld ter illustratie:

16) G. Anschütz: „Kurze Einführung in die Farbe-Ton-Forschung", Leipzig, 1927, 12; „Das Farbe-Ton-Problem im psychischen Gesamtbereich", Halle a. S., 1929, 8.

Es wäre sehr wünschenswert, wenn

	grau		stahlblau grau	weiss	grün	grau	weiss	grau	

ähnliche Beobachtungen mitgeteilt würden.

stahlblau	gelb	grau	weiss	rot	braun	schwarz	grau	gelb	weiss	gelblich-weiss	grün	grau

Bij de behandeling van het geval Jeanne Wasch zal ik gelegenheid hebben enkele voorbeelden van synthetische (complexe) synopsieën te geven.

Met de door Suarez de Mendoza gemaakte onderscheiding tusschen *sensorische* en *psychische synaesthesieën* maakten wij reeds kennis.

d. Verband tusschen inductor en synopsieën. Men kan, vanzelfsprekend, ook een indeeling maken waarin zoowel het wezen van den inductor als de inhoud van de synopsie tot uitdrukking wordt gebracht. Zoo'n indeeling treffen wij bij Wellek in zijn hiervoor reeds genoemd opstel aan, en ziet er als volgt uit:

1. Toon: kleur = analytisch-eenvoudig;
2. Tonencomplex: kleur = synthetisch-eenvoudig;
3. Toon: kleurencomplex)
Toon: figuur) = analytisch-samengesteld;
4. Tonencomplex: kleurencomplex:)
Tonencomplex: figuur enz.) = synthetisch-samengesteld.

Als „vereinfachende Neubenennung" stelt hij de volgende indeeling voor:

1. Toon: kleur = statisch;
2. Muziek: kleur = eenvoudig;
3. Toon: figuur = samengesteld;
4. Muziek: figuur = dynamisch.

e. Tijd. E. Bleuler was aanvankelijk de meening toegedaan, dat de secundaire gewaarwording zich steeds gelijktijdig met de primaire moest voordoen. Nader onderzoek heeft ons echter geleerd, dat deze gelijktijdigheid bij de photisma's soms ontbreekt. Men kan derhalve *gelijktijdige* en *ongelijktijdige* secundaire gewaarwordingen onderscheiden.

6. Leeftijd. Een groot aantal personen verklaart omstreeks het zesde

levensjaar synaesthetische verschijnselen te hebben vertoond en spreekt van een langzaam verdwijnen der verschijnselen. In een aantal gevallen beteekent dit verdwijnen naar alle waarschijnlijkheid een overgang van het eene (duidelijkheids-)type in het andere. (Van waargenomen in voorgestelde en van voorgestelde in gedachte synopsieën). In het licht dezer hypothese wordt het ons verklaarbaar dat Bleuler en Lehmann er toe gekomen zijn van een aantal personen te zeggen dat zij negatieve synaesthetici zijn. Zij verstaan daaronder personen, die per exclusionem kunnen aangeven, welke kleur bij een bepaalden toon past. Mogelijk hebben wij in een aantal van deze negatieve synaesthetici personen te zien, die vroeger tot de positieve synaesthetici hebben behoord.

Dat de puberteitsjaren het voorkomen van synaesthetische verschijnselen gunstig beïnvloeden, is bekend.

Men kent een aantal gevallen van personen, bij wie heftige emoties aanleiding schenen te zijn tot het zich voordoen van synaesthetische verschijnselen. Zoo weet men van personen, bij wie het verschijnsel van het gekleurd hooren zich ontwikkelde na een verblijf in de loopgraven. R. Hilbert [17]) maakt melding van personen bij wie zich synaesthetische verschijnselen begonnen voor te doen in een herstelperiode (influenza). Ook is gebleken dat het gebruik van zekere narcotica (meskaline) er toe kan leiden, dat men het verschijnsel van het gekleurd hooren uit eigen ervaring leert kennen. Hierop is door o.m. E. Kretschmer [18]) gewezen.

Ofschoon een aantal personen gedurende hun gansche leven synaesthetische verschijnselen blijft vertoonen, zoo wil dit nochtans niet zeggen dat de verschijnselen zich bij deze lieden steeds voordoen. Soms blijven zij bij hen dagen en weken (zelfs wel maanden en jaren) uit, om daarna weer terug te keeren. Ook doen zij zich bij hen niet steeds even duidelijk voor.

7. *Geslacht.* Voor zoover men dit tot op heden heeft kunnen nagaan, is het geslacht hier van weinig beteekenis. Het verschijnsel doet zich zoowel bij mannen als vrouwen voor.

8. *Erfelijkheid.* Reeds Galton [19]) kwam tot de erkenning, dat het „gekleurd hooren" (althans de aanleg daartoe) erfelijk is. In 1892, bij gelegenheid van het int. congres voor experimenteele psychologie (Londen), maakte hij melding van een familie, waarin het „gekleurd hooren" erfelijk scheen te zijn. Maar diezelfde geluiden verwekten bij de onderscheidene familieleden geenszins dezelfde kleuren. Terwijl de een verzekerde dat hij bij zeker woord rood

17) R. Hilbert: „Farbensehen als Influenzafolge", „Klin. Monatsbl. f. Augenheilkunde", 36, 1898.

18) E. Kretschmer: „Med. Psychologie", Leipzig, 1922.

19) F. Galton: „Inquiry into Human Faculty", Londen, 1883.

„zag", verklaarde de ander, dat hij bij dit woord aan blauw moest denken, terwijl het volgens een derde groen was.

Volgens A. Wellek [20]) hebben nieuwere onderzoekingen de juistheid van Galton's erkenning bevestigd.

9. Het onderzoek naar de frequentie van het gekleurd hooren. Lenzberg [21]) vond op 218 scholieren slechts 2 kleurenhoorders (nog niet eens 1 %). Volgens Suarez de Mendoza [22]) is 3½ % der menschen met synopsieën begiftigd; Bleuler en Lehmann [23]) geven hier 12.9 % aan, Claparède [24]) 25 % en Lombroso zou, volgens Eberson [25]), bij 50 % der door hem ondervraagde personen synaesthetische verschijnselen hebben vastgesteld.

Het komt ook voor, dat dezelfde auteur hier verschillende cijfers geeft. Zoo vond Calkins onder de door hem onderzochte personen eenmaal 6.7 % kleurenhoorders en een andere maal 15.7 %. Uiteindelijk vond hij een aantal van 23 % [26]).

Terecht heeft A. Argelander [27]) er hier op gewezen, dat naar alle waarschijnlijkheid het feit, dat er quantitatieve verschillen bestaan tusschen de synopsieën van verschillende personen, wel als een der belangrijkste oorzaken dient te worden beschouwd van het feit, dat de onderscheidene onderzoekers hier uiteenloopende getallen geven. Wie uitsluitend „waargenomen" synaesthesieën zoekt komt tot een laag getal, maar wie ook personen met „voorgestelde" en „gedachte" synaesthesieën tot de synaesthetici rekent, krijgt hier geheel andere getallen. Wij moeten hier denken aan de woorden van Ginsberg [28]) (die van meening is dat alle menschen van nature synaesthesieën vertoonen), luidende: „It would be better to say that in 15 % of the population it is so intensive as to be more noticeable than in the other 85 %".

---

20) A. Wellek: „Das absolute Gehör und seine Typen", Leipzig, 1938, 338.

21) K. Lenzberg: „Zur Theorie der Sekundärempfindungen und zur Bleulerschen Theorie im besonderen", „Zeitschr. f. angewandte Psychologie", 21, 1923, 283.

22) Bij A. Argelander: „Das Farbenhören", Jena, 1927, 11.

23) E. Bleuler en K. Lehmann: „Zwangsmässige Lichtempfindungen durch Schall und verwandte Erscheinungen auf dem Gebiete der anderen Sinnesempfindungen", Leipzig, 1881.

24) E. Claparède: „Sur l'audition colorée", „Revue Philos.", 49, 1900, 515.

25) M. Eberson: „Ueber colorierten Geschmack", „Wiener med. Presse", 38, 1897, 1541.

26) Bij A. Argelander, l.c., 11.

27) A. Argelander, l.c., 11.

28) L. Ginsberg: „A case of synaesthesia", „Am. Journal of Psychology", 34, 1923, 582.

Een dergelijke meening treffen wij bij Bleuler [29]) aan. „Photismen sind aber auch nicht etwas, was nur einzelnen Menschen zukommt, sondern alle Menschen haben Photismen, nur kommen sie der Mehrzahl nicht zum Bewusstsein."

10. Standvastigheid en overeenstemming. Bij een aantal personen blijft er bij het klimmen der jaren, een vaste relatie bestaan tusschen de verschillende inductoren en de daarbij behoorende photisma's. De hiervoor genoemde proefpersoon van Kaiser is hier een voorbeeld van. Ook bij het door mij geobserveerde geval Jeanne Wasch bleek standvastigheid aanwezig te zijn.

In 1931 gaf zij mij het navolgende lijstje:

a	rood	een	grijs
e	grijs	twee	grijs
i	geel	drie	zwart
o	wit	vier	zwart
u	bruingeel	vijf	geel
ij	heldergeel	zes	grijs
oe	zwart	zeven	grijs
		acht	rood
		negen	grijs
		tien	zwart
		elf	grijs
		twaalf	rood
		dertien	grijs + zwart

Toen ik haar in 1938 opnieuw vroeg, welke kleuren zij bij de klinkers en bij de telwoorden „zag", bleek, dat haar verschijnselen hier constant gebleven waren.

Constant schijnen vooral die synaesthesieën te zijn, welke een statisch karakter dragen.

Een belangrijke vraag is ongetwijfeld die naar de overeenstemming der synaesthesieën der onderscheidene proefpersonen bij gelijkheid der inductoren, een vraag, welke, zooals wij hiervoor zagen, reeds door Woolhouse gesteld werd en welke, zooals nog nader zal blijken, A. Argelander door middel van het experiment tot oplossing heeft trachten te brengen.

Deze onderzoekster wijst er allereerst op, dat een onderzoek, bij twintig Duitsche „kleurenhoorders" ingesteld, aanleiding heeft gegeven tot de opstelling van het navolgende lijstje :

29) E. Bleuler: „Zur Theorie der Sekundärempfindungen", „Zeitschr. f. Psychologie", 65, 1913, 1.

a	e	i	o	u
5 rood	13 geel	6 wit	10 bruin	7 zwart
5 wit	2 wit	5 rood	4 rood	5 bruin
4 blauw	2 blauw	3 groen	2 blauw	5 donkergroen
2 zwart	1 rose	3 blauw	1 zwart	2 blauw
2 grijs	1 licht violet	1 heldergeel	1 grijs	
1 roodbruin	1 grijs		1 geel	
1 geel				

Uitgaande van de hypothese dat alle menschen van nature synaesthetici zijn, heeft zij tien, willekeurig gekozen, individuen (w.o. negatieve synaesthetici) als proefpersonen gebruikt. Bij haar onderzoek wist zij het daarheen te leiden, dat

1. de inductor steeds aan zichzelf gelijk bleef;
2. de secundaire gewaarwordingen steeds nauwkeurig en objectief konden worden beschreven.

Ten einde het onder 1. genoemde doel te kunnen bereiken, bediende zij zich van een tonometer; om het onder 2. genoemde doel met succes te kunnen nastreven benutte zij kleurkaarten. De proefpersonen moesten de kleur, waar zij aan dachten (welke zij voor zich „zagen", enz.), op deze kaarten aangegeven.

Het onderzoek heeft geleid tot de erkenning, dat er een zekere mate van standvastigheid en overeenstemming bestaat op het gebied der statische (toon: kleur) photisma's.

Een onderzoek bij enkele Nederlandsche geluidzieners ingesteld, en betrekking hebbend op het zien van kleuren bij klinkers, gaf tot dusverre eer aanleiding om met W. Stern te spreken van „launisch" en „jeder Verallgemeinerung spottend" dan met A. Argelander van een zekere mate van overeenstemming, welke niet langer toevallig kan worden genoemd. Ter illustratie een drietal lijstjes, afkomstig van de hiervoor reeds genoemde dames Wasch en B. en den heer J. C. M. K.

	a	e	i	o	u
W.	rood	grijs	geel	wit	bruingeel
B.	vrij diep oranje rood	wittig	groenig geel	beige, soms met wittig	beige
K.	stofbruin	okerkleur	heel licht grijs	donker grijs, op zwart af	grijs met blauwgroene tint

11. Typologie en het synaesthetie-probleem. Jaensch [30]) onderscheidt twee typen eidetici, t.w. het B(asedowoïde) en het T(etanoïde) type. Volgens

30) E. R. Jaensch: „Ueber den Aufbau der Wahrnehmungswelt".

Anschütz [31]) kunnen wij nu deze beide typen bij de synaesthetici terugvinden.

Anschütz heeft getracht ook het verband tusschen muzikaliteit en gekleurd hooren na te gaan. Volgens hem zou de muzikaliteit van den synaestheticus zich in de photisma's openbaren.

Ofschoon niet ontkend kan worden dat vele componisten van beteekenis (Raff, Liszt, Wagner, Meyerbeer e.a.) synaesthetici waren, zoo mogen wij daar nog geenszins uit concludeeren, dat er een positieve correlatie bestaat tusschen muzikaliteit en gekleurd hooren. Wij weten immers niet hoeveel procent der componisten en musici synaesthetische verschijnselen vertoont. Hier komt nog bij, dat wij een aantal personen kennen, die als positieve synaesthetici worden beschouwd en nochtans als *niet*-muzikaal bekend staan, terwijl voorts van een aantal muzikale personen bekend is, dat zij wel photisma's vertoonen bij het hooren van klinkers en medeklinkers, maar *niet* bij het luisteren naar muziek.

Ten slotte kunnen wij hier de vraag stellen, wat wij nu precies te verstaan hebben onder muzikaliteit [32]).

Sommigen zijn van meening, dat het bezit van een z.g. absoluut gehoor bewijst, dat men muzikaal is. Deze stelling dient in haar algemeenheid onjuist te worden geacht. Volgens A. Wellek [33]) is „das absolute Gehör wohl „ein Kriterium für eine ausgeprägt musikalische Begabung" (J. A. Mjöen), ohne aber für eine solche unentbehrlich zu sein." Volgens dezen onderzoeker treft men nu onder personen die het absolute gehoor bezitten veelvuldig kleurenhoorders aan, ofschoon geenszins allen, die het absolute gehoor bezitten, „kleurenhoorders" zijn. Het kan daarbij niet ontkend worden, dat voor een aantal personen, die het absolute gehoor bezitten en daarbij kleurenhoorders zijn, de synopsieën van groote beteekenis geacht dienen te worden. Wellek vond bij een aantal, door hem onderzochte personen, dat „Farbe und Ton als Erlebnis ineinander verwachsen sein können in komplexqualitativer Verschmolzenheit zu einem „unlöslichen Ganzen". So gehen Ton und Farbe in eine gemeinsame Komplexqualität ein, die Farbe wird zu einer Eigenschaft mehr am Tone. Die Farbe wird mit dem Tone, als eine Eigenschaft am Tone

31) „Bald sind sie (die Synopsien) nämlich vorwiegend bunt, bewegt, wechselnd, flächenhaft, relativ einfach, sie erscheinen in einer Entfernung von schätzungsweise wenigen Metern von dem inneren Blicke; bald wieder weisen sie fast nur Licht und Schatten auf, sind meist starr und beständig, undefinierbar räumlich ohne die Gesetze der üblichen Perspektive, bisweilen unendlich kompliziert. Das entspricht im allgemeinen der basedowoiden und tetanoiden eidetischen Anlage" „Das Farbe-Ton-Problem im psychischen Gesamtbereich", 12.

32) Zie o.m. G. Révész: „Prüfung der Musikalität", „Zeitschr. für Psychologie", Bd. 85, 163.

33) A. Wellek: „Das absolute Gehör und seine Typen", Leipzig, 1938, 75, 335.

selbst [34]), erlebt und wäre von diesem nicht loszutrennen, ohne dasz seine eigentümliche Qualität zerfiele.".

Het komt mij voor, dat wij nog niet veel verder kunnen gaan dan erkennen, dat photisma's in den regel worden aangetroffen bij emotioneele, visueele en introverte personen.

12. Hoe staan de synaesthetici tegenover hun verschijnselen? Van Liszt wordt verteld, dat hij bij het dirigeeren zijn orkest soms vroeg om „een beetje blauwer" te spelen of „een weinig minder rood". Hier volgt wel uit, dat hij het verschijnsel van het gekleurd hooren als een normaal verschijnsel beschouwde en de meening was toegedaan, dat alle menschen kleurenhoorders zijn. Een dergelijke meening zijn ook vele andere kleurenhoorders toegedaan. De ervaring kan hen tot het inzicht brengen, dat dit niet het geval schijnt te zijn. Dit kan er onder bepaalde omstandigheden toe leiden, dat de kleurenhoorder gaat meenen, dat hij aan de een of andere anomalie lijdt. Hij vermijdt het dan met anderen over zijn verschijnselen te spreken uit vrees dat men hem voor een fantast of een zenuwpatient zal gaan houden. Anderen, die minder snel ontmoedigd zijn, of zich van den aard dezer verschijnselen op de hoogte hebben gesteld, schromen niet met vrienden en bekenden over hun verschijnselen te spreken.

13. *Over de verklaring der synaesthetische verschijnselen.* Verschillende onderzoekers hebben getracht, het probleem van het gekleurd hooren en daaraan verwante verschijnselen tot oplossing te brengen. De onderscheidene hypothesen, welke in den loop der jaren naar voren zijn gebracht, kan men onder een drietal hoofden onderbrengen.

a. Fysiologische hypothesen. H. Werner ziet in de synaesthesieën een bewijs voor de oorspronkelijke „Einheit der Sinnlichkeit ohne Abgeschiedenheit der Empfindungsgebiete" [35]). „Synaesthesie", zoo schrijft hij op pag. 78 van zijn genoemd werk, „ist keineswegs eine bloss sonderbare, kuriose Art, wahr zu nehmen, sondern steht *zentral* innerhalb des Problems der Entwicklung der Wahrnehmung überhaupt."

Het valt niet te ontkennen, dat er veel te zeggen valt voor de meening, dat (een deel) deze(r) verschijnselen bij den cultuurmensch onzer dagen dienen te worden beschouwd als atavistische verschijnselen. Er is veel dat er op wijst, dat bij de natuurvolkeren de synaesthesieën een belangrijkere rol spelen

34) Wij merken op dat sommige personen slechts in staat zijn een toon aan haar kleur te herkennen. Zij bezitten het absolute gehoor slechts zoolang zij „kleurenhoorder" zijn.

35) H. Werner: „Einführung in die Entwicklungspsychologie". Leipzig, 1933, 72 e.v.

dan bij den cultuurmensch onzer dagen [36]). Ook zeggen, zooals wij zagen, velen zich te herinneren, dat zij in hun kinderjaren het verschijnsel van het gekleurd hooren hebben vertoond, terwijl men voorts heeft opgemerkt dat schizophrenen dit verschijnsel uit eigen ervaring zeggen te kennen [37]), evenals personen die zichzelf in den meskaline-roes [38]) brachten.

Steunende op de biogenetische wet kan men al deze feiten met elkaar in verband trachten te brengen [39]). Bij den normalen, volwassen cultuurmensch, die tot de synaesthetici gerekend moet worden, spreekt men dan van atavismen en van fixatie-verschijnselen; bij den schizophrenen cultuurmensch van regressie-verschijnselen, evenals bij de proefpersonen van Beringer c.s. (meskaline, haschisch e.d.).

De neiging om de synaesthetische verschijnselen op biologische gronden als verschijnselen van atavisme te beschouwen treffen wij bij verschillende onderzoekers aan.

In 1826 wees Johannes Müller er op, dat dezelfde prikkel in de onderscheidene zintuigen, al naar den aard van het zintuig, verschillende gewaarwordingen in het leven roept. En verder dat verschillende prikkels in hetzelfde zintuig dezelfde gewaarwordingen doen ontstaan. Dit is de z.g. wet van de specifieke zintuigelijke energieën. Wundt, die deze wet in het licht der ontwikkelingspsychologie heeft bezien, is van meening dat het juister is om hier te spreken van het „Prinzip der Anpassung der Sinneselemente an die Reize." Op grond van vergelijkend anatomisch en fysiologisch onderzoek is het, volgens hem, waarschijnlijk te achten, dat uit het oorspronkelijke ongedifferentieerde (algemeene) huidzintuig zich, onder de voortdurende inwerking van bepaalde prikkelsoorten, langzamerhand bijzondere („spezifische"), aan deze prikkelsoorten aangepaste, zintuigelijke organen ontwikkeld hebben. Waar nu prikkeling van een zintuig een voor dat zintuig specifieke gewaarwording doet ontstaan, daar is het aannemelijk te achten, dat met de differentieering der organen een differentieering der gewaarwordingen parallel loopt.

36) Bij herhaling treffen ons in de geschriften der ontdekkingsreizigers, zendelingen e.d. mededeelingen over correlaties, welke er voor de natuurvolkeren bestaan tusschen b.v. kleuren en windstreken. Werner (l.c., 72) wijst er op, dat wanneer wij aannemen, dat de natuurvolkeren „eine geringere Differenziertheit im wahrnehmungsmässigen Erlebnis" vertoonen dan wij, dit alles begrijpelijk wordt.

37) H. Prinzhorn: „Bildnerei der Geisteskranken", Berlijn, 1922, 171.

38) K. Beringer: „Der Meskalinrausch", Berlijn, 1927; H. Prinzhorn: „Entrückung durch Rauschgift", „Zeitschr. f. Parapsychologie", 1928, 24.

39) Wij zullen ons hier niet verdiepen in de vraag in hoeverre de critiek op de recapitulatie-theorie gerechtvaardigd is. Uiterst voorzichtig heeft William Stern hier gesproken van „genetische Parallellen".

In de ontvankelijkheid der zintuigen voor inadaequate prikkeling zien Wundt c.s. een functioneele rest uit het overgangsstadium tusschen den oorspronkelijken en den huidigen toestand.

Maar niet alleen de ontvankelijkheid der zintuigen voor inadaequate prikkeling kan men als een verschijnsel van atavistischen aard zien. Dit geldt zeer zeker ook met betrekking tot het gekleurd hooren en daaraan verwante verschijnselen, zooals ons uit een in 1892 van de hand van W. Nagel [40]) verschenen studie over de zintuigen van insecten blijken moge. Nagel wijst er in dit geschrift op dat de eencelligen, zooals wij reeds zagen, reageeren op prikkels van verschillenden aard. Van het bezit van gedifferentieerde zintuigen is bij deze wezens echter nog geen sprake [41]). Wij treffen deze eerst bij de hoogere dieren en bij den mensch aan. Volgens Nagel is het nu alleszins aannemelijk te achten dat er tusschen deze beide uitersten tusschenvormen (overgangsvormen) bestaan en hij meent deze bij insecten te hebben aangetroffen. Zij zouden in het bezit zijn van zintuigen, voor welke twee of drie soorten van prikkels als adaequate prikkels zouden kunnen worden aangemerkt, zintuigen, die als combinaties van b.v. smaak- en reukzintuig zouden moeten worden gezien.

Het moge nu duidelijk zijn, dat men in het feit, dat zich bij den mensch wel synaesthetische verschijnselen voordoen, een pleidooi kan trachten te zien ten gunste der stelling, dat er zich bij de lagere dieren dergelijke zintuigelijke overgangsvormen voordoen en dat men derhalve het gekleurd hooren en daaraan verwante verschijnselen, evenals de ontvankelijkheid der zintuigen voor inadaequate prikkeling, als verschijnselen van atavistischen aard kan beschouwen.

Verwant aan deze beschouwingen zijn die van Bleuler [42]), die eveneens geneigd was om op biologische gronden in de synaesthetische verschijnselen atavismen te zien.

Hij gaat uit van de veronderstelling, dat onze hersenen oorspronkelijk zoo gestructureerd zijn, dat directe prikkeling van b.v. het gehoorscentrum indirecte prikkeling van andere centra beteekent. Hij acht „wahrscheinlich, eine allgemeine Eigenschaft der Hirnsubstanz, auf die von den einzelnen Sinnesorganen zugeleiteten Reize mit ihren verschiedenen spezifischen

40) W. Nagel: „Die niederen Sinne der Insekten", Tübingen, 1892.

41) F. W. H. Myers („Human Personality", Londen, 1904) spreekt hier van panaesthesia en verstaat daaronder „the undifferentiated sensory capacity of the supposed primal germ".

42) E. Bleuler: „Zur Theorie der Sekundärempfindungen", „Zeitschr. f. Psychologie", Bd. 65. Zie ook F. W. H. Myers, l.c., 224.

Qualitäten zu antworten. Es stände aber zuweilen eine derselben im Vordergrund, und zwar für jedes Sinnesgebiet eine andere, während die anderen zurücktreten und als Sekundärempfinding oder gar nicht zum Bewusstsein kommen." Deze „algemeene eigenschap der hersensubstantie" zou dus in den loop der ontwikkeling van archaïsch volk tot cultuurvolk (van kind tot volwassene) verloren gaan, nochtans bij een aantal personen aanwezig blijven (fixatie) of opnieuw te voorschijn treden (regressie).

Een dergelijke theorie heeft o.m. dit voordeel, dat zij het aannemelijk maakt dat men elken synaestheticus principieel als een „Universal-synaesthetiker" dient te beschouwen. Vele hedendaagsche bestudeerders van ons probleem zijn geneigd dit te doen. Anschütz [43]) en Wellek [44]) behooren tot hen.

b. Psychologische hypothesen. In zijn verhandeling over „Assoziation der Worte mit Farben" [45]) maakt H. Kaiser melding van een door hem geobserveerd geval van gekleurd hooren. Het betreft een heer, die bij elk woord aan een kleur moest denken, die voor hem met dat woord verbonden was. Kaiser neemt nu aan, „dass besagter Herr in seiner Kindheit die Worte unter Beihilfe seiner Einbildungskraft im Gewande gewisser Farben seinem Gedächtnis eingeprägt habe". A. Marie spreekt in „L'Audition morbide" [46]) een dergelijk vermoeden uit. Hij is van meening, dat de kleuren der klinkers ontstaan zijn in den tijd, waarin de synaestheticus leerde lezen. Dit op grond van het feit, dat in de A.B.C.-boeken de letters vaak gekleurd zijn, zoodat er hierdoor een blijvende verbinding gesticht is tusschen het geluid en de toevallige kleur. Ernst Gardemin, wiens mededeeling ik hiervoor reeds vermeldde, blijkt mede een aanhanger van deze simplistische associatiehypothese te zijn, evenals mijn berichtgeefster mej. Z., die mij als volgt schreef:

„Reeds als kind was voor mij aan elken dag van de week een bepaalde kleurvoorstelling (kleurindruk) verbonden, hetgeen ook thans (ik ben nu bijna 38 jaar) nog het geval is. Deze kleuren zijn door de jaren heen vrijwel dezelfde gebleven. Geheel zeker ben ik daar niet meer van, mogelijk zag ik b.v. Woensdag en Vrijdag iets anders van kleur dan nu. Mijn broer, die twee jaar jonger is, had hetzelfde, maar we zagen alle kleuren niet eender, wat wel aanleiding was tot een

43) G. Anschütz: „Kurze Einführung in die Farbe-Ton-Psychologie", punt 22, Leipzig, 1927.

44) A. Wellek: „Zur Geschichte und Kritik der Synaesthesie-Forschung", „Archiv für die gesamte Psychologie", Bd. 79, 354.

45) H. Kaiser: „Memorabilien", 27, 1882, 524.

46) „Bibliothèque de psychologie expérimentale et de métapsychie", 3, Parijs, 1908.

woordenstrijd om elkaar te overtuigen, dat het niet zóó maar zóó was! Op mijn vraag daarnaar, zeide mijn broer, thans niet meer kleurvoorstellingen aan de dagen der week te verbinden.

Aan eenige kleuren is een soort van stofindruk verbonden, die ik hieronder met den kleurindruk laat volgen.

Dag	Kleur	Stofindruk
Zondag	rood	geen
Maandag	witachtig geel	iets glads
Dinsdag	lichtgeel	iets glads (een beetje bol)
Woensdag	donkergroen	geen
Donderdag	zwart	geen
Vrijdag	lichtgrijs	fluweelachtig
Zaterdag	lichtblauw (iets paarsachtigs)	katoenachtig

Natuurlijk heb ik later getracht een verklaring te vinden. Als mogelijkheid zie ik b.v., dat het rood van den Zondag in verband staat met de kleur van de cijfers op dagkalenders, die voor Zondagen rood is en voor de overige dagen zwart.

De kleur van den Maandag heeft mogelijk iets te maken met de kleur van de maan.

Voor Dinsdag is het moeilijker. Het kan zijn, dat de lichte klank van de i associaties met lichte kleuren teweegbrengt.

Woensdag. Groen, omdat in het woord Woensdag zoowel als in groen een oe zit?

Donderdag..... Donder.... zwart (?). Hierbij moet ik echter opmerken, dat de zwarte kleur van Donderdag een aangenamen indruk maakt, een mooi vol zwart is, terwijl zwart, ontstaan uit het begrip donder, waarschijnlijk minder aangenaam zou aandoen.

Vrijdag..... In Vrijdag en grijs beiden zit de ij-klank. Maar waarom is dit grijs zoo mooi fluweelachtig?

Zaterdag. Hier heb ik den kleurindruk het sterkst als ik aan den Zaterdagmorgen denk, weinig of niet als ik aan Zaterdagmiddag of -avond denk. Zou deze kleur het eindresultaat van een dergel. reeks geassocieerde voorstellingen kunnen zijn:

Zaterdag — werkdag vóór Zondag — stoepen dweilen door dienstmeisjes met katoenen japonnetjes (wat je vroeger veel op dien dag zag doen) — katoenachtig blauw.....?

Ik wil er nog even bij vermelden, dat het mij zeer vreemd aandeed van een ander te hooren, die Zondag zwart en Maandag rood zag".

Enkele psychoanalytici (waaronder Hug-Helmuth [47]), Pfister [48]) en Sadger [49])) die zich met het vraagstuk van het gekleurd hooren hebben

47) H. v. Hug—Hellmuth: „Ueber Farbenhören", „Imago", I, 1912. 228.

48) O. Pfister: „Die Ursache der Farbenbekleidung bei akustischen Wahrnehmungen und das Wesen anderer Synästhesien", „Imago", I, 1912, 265.

49) J. Sadger: „Ein Beitrag zum Farbenhören". „Deutsche Psychologie", 3. 1921, 207.

beziggehouden, zijn ook van meening, dat wij ons bij de verklaring dezer verschijnselen van de associatie-hypothese moeten bedienen. In tegenstelling echter met onderzoekers als Marie, voor wie synopsieën ontstaan op grond van herhaaldelijk gelijktijdig aanbieden van acoustische en optische prikkels (contiguïteits-associatie) zijn deze psychoanalytici van meening, dat wij hier te doen hebben met associaties, welke gesticht zijn op een oogenblik, waarop men een sterk emotioneerende beleving had. In plaats van het „vielmalige" hier het „einmalige". De duurzame fixatie zou hier niet door herhaling, maar wel door sterke gevoelens bewerkstelligd zijn.

c. Fysische hypothesen. Bij herhaling is het verschijnsel van het gekleurd hooren in de geschriften der theosofen naar voren gebracht. Het kan den parapsycholoog niet onverschillig zijn wat daarover door vooraanstaande personen in de theosofische beweging (in het bijzonder door hun „helderzienden") is geschreven.

In „The Theosophist" [50]) treffen wij een artikel aan van de hand van C. W. Leadbeater over „Sound, Color and Form", waarin deze „occultist" ons vertelt dat „every note which is played or sung has overtones which produce the effect of light when seen by an eye even slightly clairvoyant." In hetzelfde tijdschrift [51]) treffen wij een bericht aan waarin wij lezen, dat de geheele aardsche atmosfeer vol is met lichtteekens „for every word, every sound uttered by men causes vibrations which produce lightsigns." Leadbeater weet ons nu verder te vertellen dat het geluid ook vormen kan doen ontstaan, evenals gedachten. De helderziende, zegt hij, ziet, bij het luisteren naar muziek, prachtige, gekleurde vormen in de etherische, astrale en mentale stof zich ontwikkelen. Een ouverture van Wagner doet, volgens hem, steeds een prachtig geheel ontstaan met schitterende spatten van een levendige kleur — het is alsof hij bouwt met bergen van vlammen in plaats van met steenen. Bij een van de fuga's van Bach ziet men een machtigen symmetrischen vorm ontstaan waar zilveren, gouden of roode lijnen doorheen loopen. Een van Mendelsohn's „Lieder ohne Worte" doet een soort van kasteel ontstaan, dat gemaakt schijnt te zijn met behulp van fijn goud- of zilverdraadwerk en dof zilver.

Leadbeater wijst er op, dat deze vormen, welke geschapen worden door uitvoerende kunstenaars, niet verward mogen worden met de schoone gedachten, welke de componisten doen ontstaan op de hoogere gebieden. Deze vormen danken hun ontstaan aan het denkleven („mind") van den componist

50) Vol. XXXII, 539.
51) Vol. XLVI, 674.

en blijven onder bepaalde omstandigheden en voorwaarden tientallen jaren lang bestaan [52]). De vormen, welke ontstaan bij het spelen van muziekwerken blijven daarentegen slechts eenige uren bestaan.

Leadbeater is geenszins de eenige der theosofische „helderzienden", die ons van dergelijke ervaringen weet te vertellen. In „The Theosophist" van October 1934 treffen wij een artikel aan van de hand van den bekenden „helderziende" Geoffrey Hodson [53]) over „Music as Color and Form" waarin hij zegt, dat elk geluid vergezeld gaat van een daarbij passende kleur, ofschoon niet iedereen in staat is om deze kleur te zien. Verder wordt ook, volgens hem, elke kleur, welke wij zien, begeleid door een geluid. Maar dit geluid is slechts voor den helderhoorende waarneembaar.

Hodson verklaart dat hij de „music forms" uit eigen ervaring kent en geeft verder eenige bijzonderheden, welke grootendeels overeenstemmen met die, welke Leadbeater ons gegeven heeft. In zijn geciteerd artikel maakt hij ook melding van een door hem in Durban bijgewoond concert. De groote concertzaal van Durban („Townhall") was bij gelegenheid van dit concert voorzien van groote projectie-lampen, die wisselende kleuren op de muren, zuilen en de zoldering van de zaal wierpen, terwijl het orkest speelde. Men had er naar gestreefd klank en kleur zooveel mogelijk met elkaar in harmonie te brengen. Het concert werd georganiseerd door den violist Denis Erwin en mevr. Buchanan, terwijl zij bijgestaan werden door het stedelijk orkest van Durban. Geoffry Hodson sprak een inleidend woord, waarin hij wees op de beteekenis van deze proefneming en een en ander vertelde over gekleurd hooren en daaraan verwante verschijnselen. Hodson wees bij die gelegenheid ook op de bekende experimenten van Chladni, die aangetoond heeft dat geluid vormen schept [54]). „Thus we know that in an appropriate medium sound produces form."

Uit het bovenstaande moge gebleken zijn, dat wij, volgens de theosofen, bij het geluidzien met waarnemingen te doen hebben. Volgens hen neemt

52) Zie mijn „Hoofdstukken uit de Parapsychologie", Utrecht, 1934, 86; „Het Spiritisme", den Haag, 1936, 101.

53) Zie G. Hodson: „The Science of Seership", Londen, Rider & Co.

54) Brengt men een ronde of vierkante metalen plaat, welke in het midden bevestigd is, met behulp van een strijkstok in trilling, terwijl een of meer punten der plaat worden vastgehouden, dan geraakt zij in een zekeren trillingstoestand, waarbij zich bepaalde knooplijnen vormen, waar de beweging nul is. Wanneer men nu vooraf zand op de plaat strooit, dan verzamelt dit zich langs deze lijnen, terwijl het op andere plaatsen (buiklijnen) verdwijnt. De aldus gevormde klankfiguren (elke trillingsvorm gaat met een bepaalden toon gepaard) zijn voor het eerst door Chladni bestudeerd.

de geluidziener de tonen (klinkers, geruisch, muziek enz.) op normale wijze waar — de kleuren (figuren) echter op paranormale wijze. Van (pseudo-) hallucinaties is hier, volgens hen, geen sprake.

14. Het begrip synaesthesie is een verzamelbegrip. Zooals de lezer vermoedelijk reeds opgemerkt zal hebben, zijn noch de biologische, noch de psychologische hypothesen in staat om het geheel der hier besproken verschijnselen te verklaren.

„Gegen die Erklärung der Photismen durch habituelle Assoziationen auf Grund wiederholter gleichzeitiger Wahrnehmung und durch privilegierte Assoziationen aus besonders eindrucksvollen Erlebnissen spricht vor allem die grosse Uebereinstimmung der Zuordnungen sowie der Photismen verschiedener Personen", merkt A. Argelander (l.c., 90) op, en voegt hier aan toe, dat wij derhalve naar een andere hypothese moeten zoeken. De biologische verklaringen blijken ons hier ook niet ten volle te kunnen voldoen, daar zij niet in staat zijn om die gevallen te verklaren, waarbij de primaire en de secundaire gewaarwording zich niet gelijktijdig voordoen.

Mogen wij hierin nu een aanleiding vinden om onze toevlucht te zoeken bij hetgeen door Leadbeater, Hodson e.a. theosofen over het geluidzien wordt beweerd? Het komt mij voor dat de feiten een bevestigend antwoord op deze vraag niet rechtvaardigen.

Overzien wij het geheel der onder het begrip synaesthesie vallende verschijnselen, zoo dringt de vraag zich aan ons op, of wij hier ook mogelijk met een verzamelbegrip te doen kunnen hebben. Ik acht het waarschijnlijk dat wij verschillende soorten synaesthesieën zullen hebben te onderscheiden, een denkbeeld, dat wij overigens reeds bij Myers aantreffen. In „Human Personality" (I, 224) wijst deze onderzoeker er op, dat wij onderscheid moeten maken tusschen *verworven synaesthesieën* („chromatisms which can be watched in development, if not in origination, and may be referred to some odd chance of fanciful association") en *aangeboren synaesthesieën* („chromatisms which seem to be determined before birth"). Om het ontstaan van *aangeboren synaesthesieën* te verklaren, zouden wij dan onze toevlucht tot biologische (fysiologische) beschouwingen moeten nemen, terwijl de *verworven synaesthesieën* op grond van de associatie-wet ontstaan zijn.

Ik acht het nu geenszins onmogelijk, dat voortgezet onderzoek ons tot de erkenning zal leiden, dat er ook nog een categorie van synaesthetische verschijnselen is, welke als een object van studie der parapsychologie zal dienen te worden aangemerkt. Bewezen is dit echter tot op heden geenszins.

Van groote beteekenis zou het m.i. zijn, wanneer wij hier de beschikking

kregen over geluidzieners, die bedreven waren in de kunst der introspectie. Wij zouden daardoor de beschikking krijgen over gegevens, welke ons in staat zouden stellen na te gaan of er fenomenologische verschillen bestaan tusschen de onderscheidene categorieën van synopsieën, iets wat, m.i., zeer aannemelijk te achten is. Indien voortgezet onderzoek aan het licht bracht, dat deze verschillen inderdaad bestaan, zoo zou dit een rechtvaardiging inhouden van de meening, dat het begrip synaesthesie als een verzamelbegrip dient te worden aangemerkt.

Slot volgt.

HET FAKIRISME

door Dr. P. A. DIETZ

Het eigenlijke fakirisme is een plant van Oosterschen bodem, het Westen kent hoogstens namaak- of dilettantenfakirs.

Indië schijnt wel het oorspronkelijke vaderland te zijn van dit zonderlinge geestelijke gewas en vermoedelijk is het Mahomeddaansche en het Tibetaansche fakirisme wel onder Brahmaanschen invloed ontstaan. Het christelijk monnikenwezen, ofschoon het hier en daar, vooral in zijn Egyptischen bakermat der eerste eeuwen door zijn zelfkwellingen het fakirisme uiterlijk benadert, is toch in den grond van anderen oorsprong en aard.

Van de eerste tijden af, dat Europeanen Voor-Indië bezochten, hebben deze „heiligen" of „asketen", die zich aan allerlei zonderlinge boetedoeningen overgaven, de vreemdelingen verbaasd en verschrikt. Pas sinds den veldtocht van Alexander den Groote kan van onmiddellijke aanraking van het westen met het oosten gesproken worden. Menschen, die zich reeds min of meer als wereldburgers voelden, die niet meer gesterkt, maar ook niet langer beperkt werden door de strenge geslotenheid der klassieke cultuur, staan deze late Hellenen geestelijk open voor al het vreemde, hebben zelfs een zekere voorkeur voor het vreemdsoortige. Plutarchus, aan wien wij een der oudste, zoo niet het oudste bericht omtrent de Hindoewijzen te danken hebben, ontleent aan een zijner verloren gegane bronnen een bericht over den filosoof Kale, die zich vaak met Alexander en zijn officieren onderhield over wijsgeerige vraagstukken en ten slotte de praktische demonstratie zijner leeringen omtrent de heerschappij van den geest over het lichaam gaf door zich, oud geworden en „der dagen zat" bij vol bewustzijn levend te laten verbranden. Onder de Seleucidische vorsten waren er vele, die belangstelling toonden voor de Indische wijsheid en religies en lange disputen voerden met Brahmaansche en Boeddhistische

priesters. Berichten uit later eeuwen zijn in den regel afkomstig van reizigers, die òf kooplieden òf missionarissen waren en in beide gevallen dus niet de aangewezen personen om met begrip en welwillendheid deze eccentrieke uitingen der „heidensche afgodendienst" aan te zien. Wij kunnen ons moeilijk iets uitdenken, dat meer vloekt met den mercantielen, resp. kerkschen geest der West-Europeesche 17e of 18e eeuwers. De verhalen van deze zwervers in den vreemde zijn dan ook meestal vervuld van een mengeling van afkeer en verbazing. Wat zij te berichten hadden was zoo zeer in tegenspraak met de eerste beginselen van gezond verstand en waarschijnlijkheid, dat het begrijpelijk is, dat hun verhalen voor gelogen of tenminste voor zwaar overdreven werden verklaard. Maar de beschrijvingen omtrent de zichzelf pijnigende fakirs, derwischen, monniken, boetelingen of hoe zij ook worden genoemd bij Tavernier (1681), Thevenot (1693), Sonnerat, Fryer (1698), Ives (1774) en vele anderen van later datum [1]), stroken volkomen met hetgeen thans nog in bijna alle steden van Voor-Indië op dit gebied wordt vertoond; alleen schijnen in die oude tijden de fakirs meer georganiseerd te zijn opgetreden en trokken zij in troepen het land door, terwijl zij nu meer als eenlingen, althans zonder onderling verband hun askese bedrijven.

Deze „oefeningen" of „boetedoeningen", die de fakirs zichzelf opleggen, zijn nu waarlijk niet voor de poes. Zij plegen zoo goed als naakt te zijn, in vroeger tijden zelfs geheel naakt, tot groote ergernis van de Mahomeddanen. Een lendendoek of hoogstens nog een tulband vormt hun eenige kleeding. Het haar plegen zij in lange vlechten te dragen en zij besmeren zich het lichaam met asch. Dat zij hun eten en drinken tot het uiterst noodzakelijke beperken en van alle zinnelijke vreugden afstand doen, ligt voor de hand; het drinkwater wordt ook vaak met asch vermengd [2]). Sommigen spreken jarenlang geen enkel woord. Eenige der mildste vormen hunner askese zijn wel jaren lang op dezelfde plaats vertoeven steeds in dezelfde houding, waarbij zij ook tijdens den slaap zich niet op den grond uitstrekken, maar over een tusschen twee boomen gespannen touw hangen. Zulke oefening wordt belangrijk verzwaard wanneer de fakir uren, dagen of maanden overeind blijft staan of op een been gaat staan met het gezicht naar de zon gekeerd. Dit verscherpt zich tot lichaamsmishandeling in de ook thans meest populaire vorm: de fakir zit, rust of slaapt op een plank,

1) Geëxcerpeerd in Schmidt: Fakire und Fakirtum im alten und modernen Indien. Berlijn 1908.

2) Ook Franciscus van Assisi bestrooide hiermede zijn droog brood uit angst dat het hem anders te goed zou smaken.

waarin een aantal houten of ijzeren spijkers met de punten naar boven geslagen zijn [3]). Grootere oefeningen van heiligheid zijn: uren lang met het hoofd naar beneden hangen (Urdhamukhi), zich tusschen vijf of vier „heilige vuren" (in het laatste geval geldt de zon als vijfde vuur) aan de hitte van den tropischen middag bloot stellen. Omgekeerd legt de askeet in het hooggebergte vooral in Tibet zich naakt in sneeuw of ijs, zelfs gedurende den nacht [4]). Deze mishandelingen van het lichaam worden nu verder opgevoerd tot echte zelfverminking.

Een arm wordt gestrekt in de hoogte gehouden tot hij een stijve staak is geworden, met verschrompelde spieren en geankyloseerde gewrichten; de hand wordt tot een vuist gebald tot de nagels de handpalm binnendringen, en tusschen de middenstandsbeenderen door aan de handrug naar buiten komen groeien. Worden beide armen op dezelfde wijze mishandeld, dan is de fakir geheel hulpeloos en is zelfs voor het eten op den bijstand van anderen aangewezen. Een der meest griezelige figuren wordt door Boeck beschreven en afgebeeld [5]); deze man had zijn bovenlichaam zoo lang horizontaal gehouden tot het met zijn beenen een volkomen beweginglooze rechte hoek vormde, zijn armen hingen omlaag tot op den grond evenals de verwarde vuile haren die zijn gezicht bedekten. Eenige vereerders hadden de moeilijke en onsmakelijke taak op zich genomen dit ontmenschte wezen tusschen het gordijn van haren door voedsel in den mond te stoppen en bij ontlasting te reinigen.

Een vèrgaande mishandeling der geslachtsorganen, waarbij door rekking impotentie wordt veroorzaakt, schijnt ook algemeen te zijn, de eigenlijke zelfcastratie schijnt weinig of niet voor te komen.

Als curieuze vormen van zelfkwelling worden nog verder vermeld: De fakir zit onder een soort houten stellage, daarop staat een groot aarden vat met een gat in den bodem; het wordt voortdurend door zijn helpers gevuld en het water stroomt uren lang den heiligen man over hoofd en schouders. Hij wordt naar deze wijze geidentificieerd met Shiwa, die den uit den hemel ontspringenden Ganges op zijn hoofd opving om de kracht van den heiligen stroom te breken en hem de aarde en den menschen toe te bedeelen met minder geweld. Een ander volvoert zijn gelofte, een honderden mijlen lange pelgrimstocht af te leggen, door den weg met zijn gestrekt

3) Fotografieën hiervan in Buschan: „Sitten der Völker" IIe deel pag. 143, 145, 146, 147.

4) Alex. David—Neels: „Among magicians and sorcerers in Tibet.

5) Volgens Schmidt l.c.

lichaam uit te meten. Anderen sleepen zich voort met ketenen beladen, volgens sommige berichten tot een gewicht van 500 pond toe.

Eigenlijke zelfmoord, anders de laatste consequentie van zulk een levensvijandigheid, schijnt niet veel voor te komen. Algemeen bekend is de kar van Djaggernauth, een soort van kleine tempel op wielen. Geloovigen zouden zich offeren door zich onder de zware raderen te laten verpletteren. Moderne schrijvers ontkennen dit, er zou slechts sprake zijn van toevallige ongelukken. Het is echter zeer de vraag of althans vroeger niet een werkelijk op deze wijze als heilig beschouwde zelfmoord werd betracht, ook al is in deze eeuw daaraan een einde gekomen, resp. gemaakt. Vast staat dat onder de secte der Djains zelfmoord door opzettelijk verhongeren niet zeldzaam was. Op de rotswanden van den Chandra giri, een bergmassief in de nabijheid van het dorp Sravana Belgola in Maisoer, mèt de daartegenover liggende Vindhya-giri gewijd aan den in de derde eeuw voor Christus levenden keizerlijken askeet Chandra Goepta, vinden wij dit vermeld. De inscripties dateeren vanaf dien verafgelegen tijd en strekken zich over vele eeuwen uit; zij vermelden naast wapenfeiten of het stichten van tempels, hoe een aantal zoo mannelijke als vrouwelijke asketen deze „salekhama" verrichtten. Een oud Djain manuscript geeft daaromtrent het voorschrift: „Men vermindere langzamerhand zijn voedsel en neme slechts rijst met melk bereid tot zich. Dan late men de melk achterwege en beperke zich langzamerhand tot niet meer dan een handvol water. Hierop late men zelfs deze handvol water achterwege en blijve, overeenkomstig zijn krachten, geheel vasten en zoodoende met zijn geest op de vijf soorten van aanbidding gericht, trachte men zijn lichaam te ontvlieden."

Nadat de laatste askeet in het jaar 1830 zijn leven op deze wijze ten offer bracht, schijnt de salekhama niet meer te zijn volbracht [6]).

Hebben nu deze fakiroefeningen belang voor de parapsychologie, voor de somatische parergie in het bijzonder? Voor een deel zeker niet. Vele der in zwang zijnde houdingen en standen hebben op zichzelf niets bijzonders en wekken alleen onze verbazing door de enorme wilskracht, waarmede zij langen tijd achtereen worden volgehouden.

Vandaar de technische term „dharana", het best door volhouden, volharding weer te geven, voor dit soort oefeningen. Maar ook de meer gecompliceerde vallen binnen de normale, zij het dan ook tot het uiterste opgevoerde mogelijkheid van lenigheid der gewrichten en oefening van in het

6) F. Deaville Walker. Oude Jain Tempels en de Kolos van Maisoer. In „Wonderen der Oudheid", dl III pag. 151.

gewone leven zoo goed als nooit gebruikte spieren. In Europa wordt iets dergelijks alleen door slangenmenschen bereikt en dan nog alleen gedurende den korten tijd van hun optreden in het circus. Onder de Jogi's wordt dit dagelijks uren lang volgehouden. Fig. 1 A—D ontleend aan het reeds genoemde

Fig. 1 A

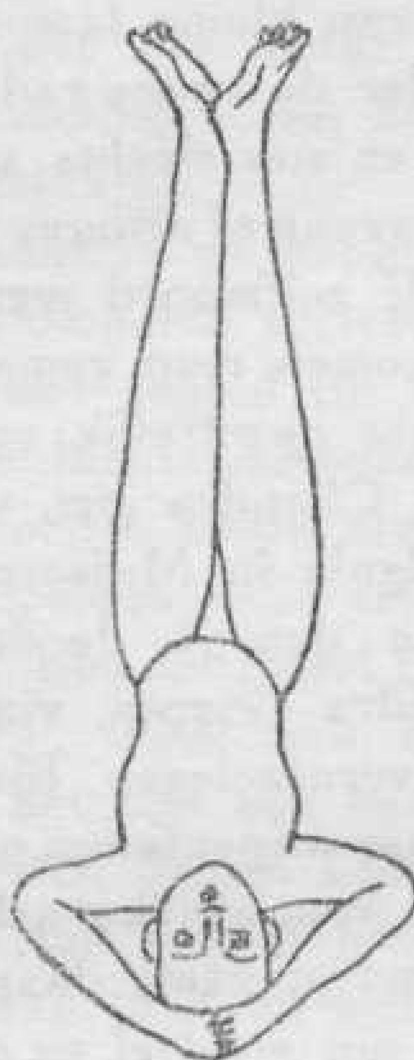

Fig. 1 B

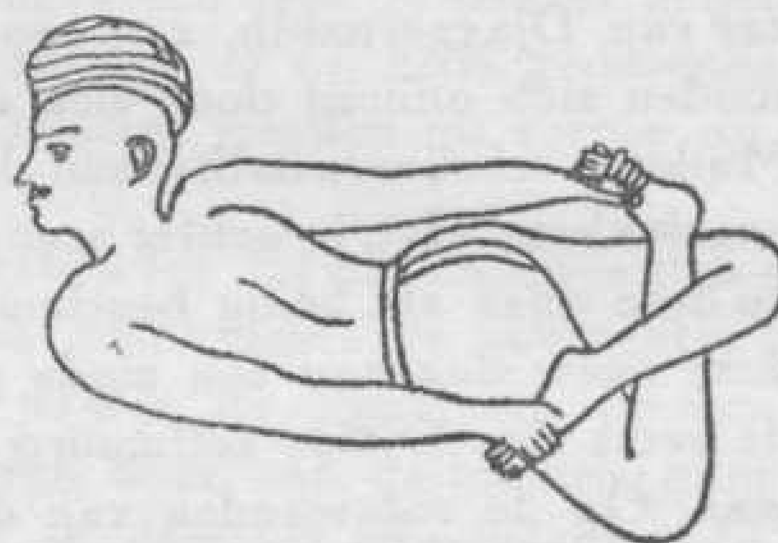

Fig. 1 C

Fig. 1 D

Fig. 1 E

werk van Schmidt, geven enkele typische standen weer. Brossé [7]) beeldt een jeugdige Jogi af, die zijn beide onderbeenen en voeten achter zijn nek heeft samengevouwen, hoofd, bovenlichaam, schouders en armen steken door het aldus door bekkenstreek en beenen gevormde raamwerk naar voren (Fig. 1 E). De fakir Withaldas heeft in den zomer van 1938 eenige dergelijke

7) En mission aux Indes. pag. 201.

lichaamsstanden in het parapsychologisch laboratorium te Amsterdam vertoond [8]). Curieus echter zijn uitleg: het moest nl. niet alleen maar als een kunststukje van spierbeheersching worden geapprecieerd, maar zou ook het geestelijk welzijn van den praktikant buitengewoon bevorderen. Immers de houding was die van het embryo in het moederlichaam en zoodoende zou een regressie tot den voorgeboortelijken toestand, ook in geestelijk opzicht, kunnen worden bereikt, die tot de verhevenste doeleinden kon voeren. Onnoodig te zeggen dat onze jogi het geheel mis heeft, zooals trouwens de geheele anatomische en embryologische kennis der Hindoes slechts uit een losse verzameling gelegenheids-observaties bestaat, die op de meest absurde wijze worden geinterpreteerd. Want de houding van het embryo in het moederlichaam is heel anders.

Wanneer nu bij het lagere fakirisme een op zichzelf niet abnorme stand der ledematen, bv. het uitstrekken der beide armen, zoo lang wordt voortgezet tot het ernstige zelfverminking ten gevolge heeft, dan valt hier in zooverre niets „abnormaals" laat staan paranormaals te constateeren, als de gevolgen normaal-physiologisch geheel begrijpelijk zijn. De geforceerde stand moet op den duur de bloedsomloop en dus de weefselvoeding in ernstige mate storen. Dit, gevoegd bij de beweginglooshheid, doet de spieren atrophieeren tot ze ten slotte geheel bindweefselachtig ontaard zijn; het onderhuidsche bindweefsel verschrompelt, de gewrichtskapsels verharden en in de gewrichten zelve is weldra geen enkele beweging meer mogelijk. De arm wordt een stijve tot op het skelet vermagerde staak.

Andere prestaties zijn physiologisch misschien wat interessanter, ook al gaan zij niet de belangrijkheid eener curiositeit te boven. Zoo bv. het abnormale weerstandsvermogen tegen overmatige warmte of koude tegen onnatuurlijke standen als het hangen met het hoofd naar beneden. (Fig. 1 B).

Eigenlijke belangrijkheid voor de paraphysiologie wordt echter pas bereikt, wanneer nu ook het gladde onwillekeurige spierstelsel en daarmee verschillende gewoonlijk automatisch verloopende functies onder de controle van den wil blijkt te kunnen worden gebracht.

Aan het darmkanaal bv. kunnen een aantal antiperistaltische bewegingen worden uitgevoerd. Handleidingen tot Hatha-Joga bevelen aan, als voorbereiding tot geestelijke concentratie de zuivering der ingewanden. Dit geschiedt door een lange reep linnen in te slikken en vervolgens weer naar buiten te werken — een kunststuk, dat ook den bovengenoemde fakir Withaldas voor een aantal getuigen in het parapsychologisch laboratorium volbracht. Afzonderlijke samentrekking van deelen van het darmkanaal,

8) Tijdschr. Parapsych. Dl. XI, pag. 34.

maagverplaatsingen, die zeer duidelijk door den buikwand heen zichtbaar waren, werden aldaar eveneens geconstateerd.

Reiniging van het rectum door opzuigen en weer uitstooten van water door den anus, alsook van de blaas door het urinekanaal worden bij de jogi's eveneens vermeld, o.a. door Brosse (l.c.). Vele onzer degenslikkers schijnen trouwens met hun slokdarmspieren zoo te kunnen werken, dat deze tot een wijde buis wordt uitgerekt, en de antiperistaltische maagbewegingen, bij het hysterisch braken onbewust in werking gesteld, worden willekeurig gebruikt bij de vertooningen van circusmenschen die een aquarium met levende vischjes, kikkers enz. naar binnen werken en doodgemakkelijk weer opgeven.

Van meer belang zijn de inwerkingen op het hart of liever op het bloedvaatstelsel in het algemeen en op de ademhaling. Normaliter is de eerste geheel onwillekeurig, de tweede semi-willekeurig; beide zijn zeer onderhevig aan emoties. Er bestaat een trouwens niet al te strict rhytmische verhouding tusschen de frequentie van ademhaling en hartslag; beide staan in nauw verband tot de intensiteit van het stofwisselingsproces. Ademhalingsoefeningen spelen een overwegende rol in het Hatha-Jogasysteem. Volgens de theorie brengt de controle der ademhaling nl. met zich mede beheersching van het Prana, beschreven als een supra-materieele, zich rhytmisch met den adem bewegende levenskracht of -stof, waaraan het heele stofwisselingsproces onderworpen zou zijn. Het is zeer moeilijk zich een waardevol oordeel te vormen over de realiteitswaarden van dergelijke Oostersche beschouwingen in dezen. Werkelijke studie van de Jogi-prestaties is nog zeer weinig gemaakt.

Wel is waar beschikken wij over een groot aantal gelegenheidswaarnemingen, die steeds op hetzelfde neerkomen, dat de Jogi in staat is allerlei lichaamsfuncties, die normaliter geheel onbewust verloopen, aan den bewusten wil te onderwerpen. Brunton [9]) verhaalt ons, hoe de Jogi Brama hem demonstreert, dat hij willekeurig zijn hartwerking, zijn polsslag en zijn ademhaling kan doen stilstaan, wel is waar niet langer dan eenige minuten, en hij constateert dit op primitieve manier door met de hand te voelen. Des te meer vallen daarom de onderzoekingen van een vrouwelijke arts, Dr. Brosse, te apprecieeren [10]). In Voor-Indie, in de staten Maisoer en Baroda, heeft zij, voornamelijk door de welwillende hulp van het bestuur der Theosofische Vereeniging aldaar, gelegenheid gehad een aantal Jogis

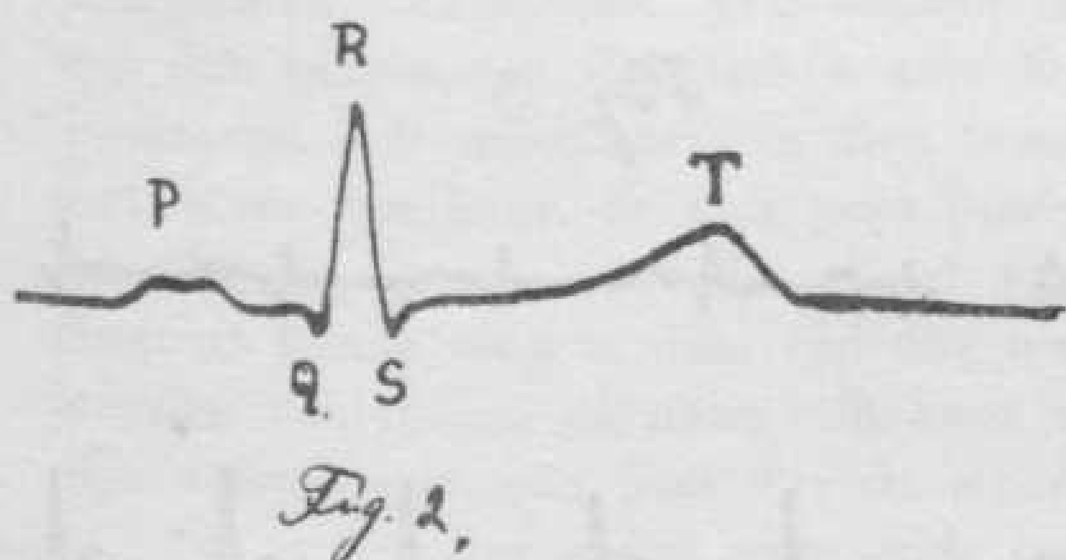
9) Paul Brunton, A search in secret India. Vertaling van Dr. J. H. v. Klooster als: Verborgen wijsheid bij de Jogi's van Voor-Indië. Amsterdam-Antwerpen.

10) En mission aux Indes.

te onderzoeken. Zij constateerde eenige reeds in Europa door haar voorloopig vastgestelde verschijnselen in veel hooger mate, zoo b.v. de willekeurige verandering der polsfrequentie, varieerend van 55 tot 150 slagen per minuut, verder een apnoë [11]) die 10 à 15 minuten duurde (met behulp van een pneumatograaf vastgesteld) en een eveneens willekeurig ingeleide, zeer vergaande verlaging der algeheele stofwisseling (door meting van het basaalmetabolisme).

Het uitvoerigst en belangrijkst zijn echter haar studies over het electrocardiogram.

De opname van het electrocardiogram is een door den Leidschen hoogleeraar Einthoven uitgevonden methode tot onderzoek der hartswerking. Bij elke hartcontractie worden een aantal electrische potentiaalverschillen opgewekt, die, op geschikte wijze afgeleid, in een kromme graphisch kunnen worden afgebeeld. Dit cardiogram heeft den vorm van een golflijn, met een aantal toppen, die met de letters P,Q,R,S,T, worden aangeduid. (Zie fig. 2)

Normaal cardiogram, volgens Einthoven.
(naar Tigerstedt Lehrbuch der Physiologie des Menschen I pag. 251.)
P. = boezemtop.
Q—T kamertoppen.

De eerste golftop P is een resultaat van de samentrekking van den hartboezem, de overige representeeren de kamercontractie in haar verschillende stadia. Over de nadere beteekenis der afzonderlijke toppen zijn de geleerden het nog niet eens; in elk geval staan zij in verband met een ongelijkmatige resp. ongelijktijdige samentrekking der deelen van den hartkamerwand.

De hartspier bestaat uit spiervezels, die in hun bouw veel gelijken op de dwarsgestreepte, waaruit de willekeurige spieren zijn opgebouwd. Nochtans zijn zij van den bewusten wil geheel onafhankelijk. Uit het onderzoek van Brosse blijkt echter, hoezeer de Jogi's er in geslaagd zijn, door aandachtsconcentratie willekeurigen invloed uit te oefenen niet alleen op de werking van het hart in zijn geheel, maar ook op de deelen afzonderlijk.

11) ademstilstand.

Gelijknamige accentuatie, daarna geleidelijke uitdooving der hartwerking.

A). normaal cardiogram

B). eenige seconden daarna; alle toppen scherp geaccentueerd

C). twee minuten later, zeer gereduceerde

D). tien minuten later, zoo goed als opgeheven hartwerking. Ademhaling bleef gedurende het geheele verloop van de proef zeer oppervlakig; was in D. geheel opgehouden.

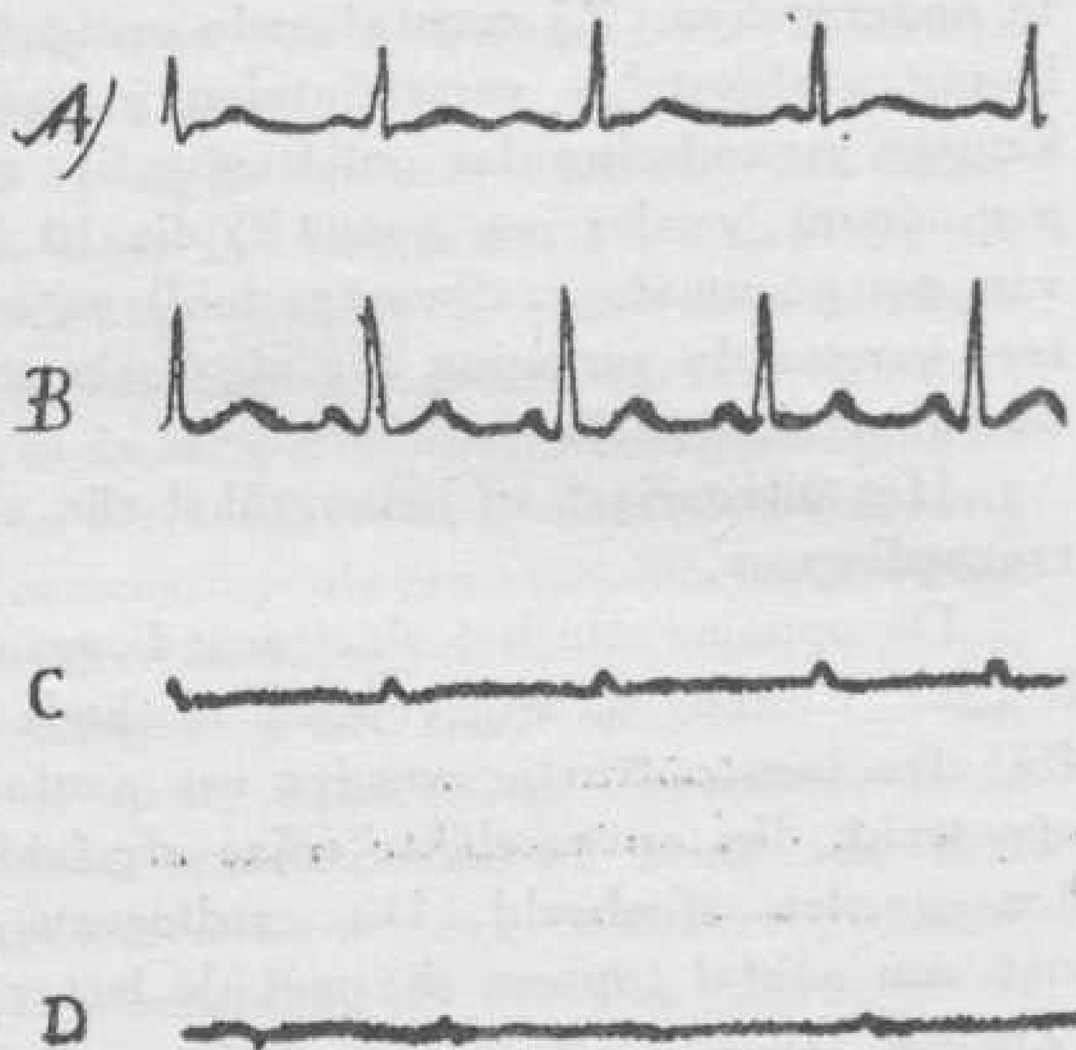

Fig. 3

Wijzigingen van het electrocardiogram bij denzelfden persoon.

A). P. zoo goed als verdwenen, R. verminderd, T. treedt op den voorgrond

B). Een minuut later; P. en R. geaccentueerd; T. bijna verdwenen

C). Einde der concentratie. Normaal cardiogram.

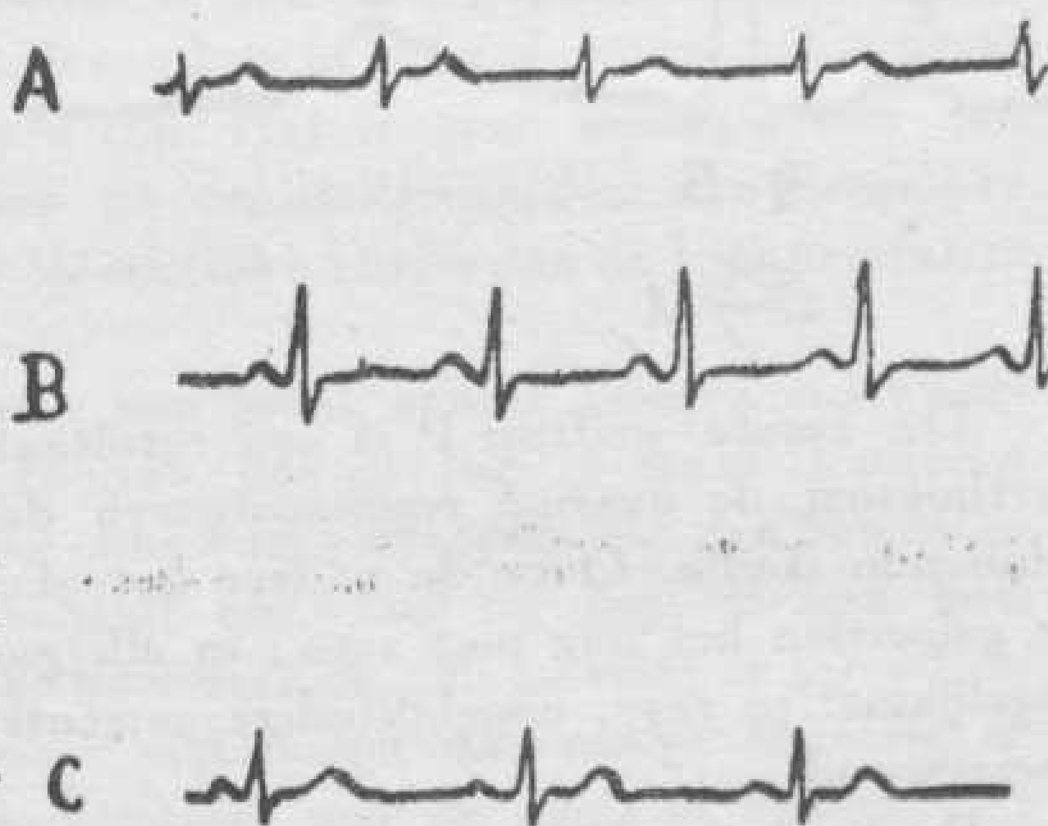

Fig. 4

In figuur 3A—D zien wij het electrocardiogram van een Jogi, die, telkens de wijzigingen vooraf aankondigend, de werking van zijn hart kon doen aanzwellen, zoodat alle toppen zich accentueerden, daarna verminderen tot praktisch het hart geheel stil stond.

In fig. 4 stelt C het normale cardiogram voor, dat zoowel den begin-

als den eindtoestand der proef aangeeft. In A is de boezemcontractie (P-golf) uitgeschakeld en de scherpe R-top verminderd; in B is deze laatste geaccentueerd terwijl de T-golf bijna geheel is genivelleerd.

Dergelijke veranderingen van het cardiogram kunnen wij ons op verschillende wijzen ontstaan denken. In de eerste plaats door een totaal of partieel gesuspendeerde hartwerking. Het is echter ook bekend, dat een verplaatsing van het hart waardoor dit juist in de middellijn van het lichaam komt te liggen, dergelijke wijzigingen kunnen veroorzaken. Het is waarschijnlijker, dat hier de eerste oorzaak moet worden aangenomen; maar in elk geval blijft het een uiterst merkwaardig voorbeeld van ongewoon meesterschap over gewoonlijk aan den wil onttrokken lichaamsfuncties.

Het stilstaan van ademhaling, hartslag, polsslag, heeft natuurlijk een algemeene verlaging van het stofwisselingsniveau tot direct gevolg. Gaat dit verder en treedt vervolgens een verandering in den bewustzijnstoestand in, dan zal dit alles, bij eenigszins langeren duur geheel het karakter van den „schijndood" aannemen. Wij hebben een door Braid gepubliceerd bericht van den beroemden Engelschen arts Dr. Cheyne, dat een zekere overste Townsend zich willekeurig in dien toestand kon verplaatsen. De pols was niet meer voelbaar, er was geen puntstoot van het hart waar te nemen, geen beslag op een voor den mond gehouden spiegel. (Auscultatie en cardiogram kende men in dien tijd nog niet). Meer dan een uur lang kon dit worden voortgezet, en naar willekeur worden beëindigd. Het geval is door drie artsen nagegaan, van wie de meest bekende Dr. Cheyne is.

Nu is een der meest verspreide en op het eerste gehoor meest ongeloofljke berichten omtrent de fakirs of Jogi's wel deze, dat zij in staat zouden zijn zich levend te laten begraven, om na korter of langer tijd, soms na maanden, weer uit hun graf op te staan. Hoe onwaarschijnlijk ook, wij hebben hierover eenige zeer goede gegevens. Brosse (l.c.) vermeldt, maar alleen zeer terloops, dat in Baroda een Jogi zich, onder controle van medici, tien uur lang heeft laten begraven. (Aan het einde van het experiment werd een tachycardie van 160 slagen per minuut geconstateerd). Zooiets is tenslotte alleen quantitatief verschillend van een praestatie als van overste Townsend. Want ofschoon het veel meer indruk maakt, is ten slotte niet het begraven-worden maar het stopzetten der levensfuncties de quintessens van het verschijnsel.

De verhalen omtrent Jogi's, die zich veel langduriger lieten begraven, zijn wel is waar allen van zeer ouden datum, maar maken den indruk van

betrekkelijke betrouwbaarheid door de nauwkeurige opgave van allerlei détails.

De beste berichten hebben betrekking op een zekeren fakir Haridâs, die in het begin der negentiende eeuw leefde en zich, om deze zakelijke uitdrukking te gebruiken, op dit punt van het programma schijnt te hebben gespecialiseerd. Hij demonstreerde zijn kunst aan het hof van Randjit Singh, den grootsten vorst der Sikhs, in diens residentie Amritsar. Randjit Singh was een zeer verlicht en vooruitstrevend monarch, die tamelijk sceptisch stond tegenover alle mystieke wonderen. Wij hebben berichten over Haridâs [12]) van Braid (Observations on trance or human hybernation 1850), verder van Honigberger (Früchte aus dem Morgenlande 1851; Schönberg Patmakhanda 1852). Hun aller zegsman is generaal Ventura, een Fransch officier, die als militair instructeur aan het hof van Randjit Singh verbonden was.

Hâridas wordt beschreven als iemand van ongeveer veertig jaar. Volgens eigen en anderer verhalen zou hij reeds herhaaldelijk zich hebben laten begraven. Een bericht daarvan moet staan in het Medical Journal of Calcutta van 1835. Daarin wordt o.a. vermeld dat de baard van den fakir, nadat deze vier maanden begraven was geweest, niet was gegroeid.

Haridâs zeide, dat hij een langdurige oefening noodig had gehad voor hij zijn kunst zoodanig beheerschte. Een der voorbereidingen was b.v., dat de tong door het doorsnijden van het tongriempje en langdurig masseeren zoo lenig wordt gemaakt, dat zij naar achteren kan worden omgeslagen, en in de neuskeelholte gebracht, de choanae (verbindingsopeningen van de neus- en de keelholte) afsluit.

Haridâs bereidde zich gedurende 20 dagen voor, door een uitsluitend melkdieet; den laatsten dag werd de maag gezuiverd volgens de bekende fakirmethode: een 30 el lange linnen band inslikken en weer naar buiten werken; ook de ingewanden werden schoongemaakt door het actief inzuigen van water door den anus, met behulp van een ingestoken buis.

In tegenwoordigheid van Randjit Singh en diens hofstaat, waaronder een aantal hooge Europeesche officieren, brengt de fakir, door den adem in te houden, zich in den toestand van schijndood; een dienaar verstopt alle lichaamsopeningen met aromatische wasproppen (alleen is Ventura niet geheel zeker van den mond; een ander ooggetuige, een ontwikkelde Hindoe,

---

12) Mijn bron in dezen is wederom Schmidt. Fakire und Fakirtum.

zegt desgevraagd uitdrukkelijk dat ook deze werd gedicht). De handen worden over de borst gekruist. Daarna wordt het lichaam in linnen gerold en verder ingepakt. De vorst drukt hierop zijn zegel, het pak gaat in een kist die met een hangslot door Randjit Singh eigenhandig wordt gesloten. Ventura merkt op dat het lichaam geheel koud was, alleen warm aan te voelen op de kruin van het hoofd. Volgens het eene bericht (Schönberg) was reeds te voren een gebouw opgetrokken met een enkele deur als ingang, volgens Honigberger werd de kist eerst begraven in den tuin van een minister, en daarna om het graf een muur heen gebouwd. Alle vermelden dat er gerst, tarwe of rijst, althans een graansoort, op het graf werd gezaaid. Een sleutel van de eenige poort werd terhandgesteld aan den rijksschatmeester, een andere aan generaal Ventura. Het gebouw werd onafgebroken door een patrouille soldaten bewaakt, en om de acht of veertien dagen door den wantrouwenden radja persoonlijk geïnspecteerd.

Op den 40sten dag ging men het gebouw binnen en werd het graf geopend in bijzijn van den vorst, een aantal officieren, onder wie generaal Ventura, en een Engelsche arts. Men vond het lichaam geheel verstijfd en koud; alleen op de kruin van het hoofd was ook nu warmte te voelen. Dezelfde bediende van Haridâs begon hem nu tot het leven terug te roepen: de proppen werden verwijderd, de tong met den vinger naar voren gehaald, een warme pap op de kruin gelegd, lucht in de longen en in de ooren (?) geblazen, het lichaam gemasseerd. Onder deze bewerkingen kwam Haridâs langzaam tot bewustzijn; hij nam een warm bad en was weldra weer geheel normaal.

Braid (l.c. naar Schmidt) beroept zich voorts op de getuigenis (evenzeer uit de eerste hand) van sir Claude Wade, die in 1837, ditmaal in Lahore, eveneens bij Randjit Singh, iets dergelijks meemaakte, maar alleen bij de herleving tegenwoordig was. Ditmaal was de fakir niet eigenlijk begraven, maar in hurkende houding geplaatst in een door een verzegeld hangslot gesloten kist, die overeind was bijgezet in een geheel gesloten, vierkant gebouwtje. Drie van de vier oorspronkelijke poortjes waren toegemetseld, het vierde deurtje was met leem dichtgepleisterd, en bovendien met een door Randjit Singh verzegeld slot gesloten. Bij nauwkeurig onderzoek was nergens een spoor van braak in de muren te vinden. Na opening van de kist bleek het linnen omhulsel geheel beschimmeld, aan het verstijfde lichaam van den fakir was geen pols te voelen, ook niet door een arts. Dan volgen dezelfde manipulaties als bij de andere gelegenheid; de fakir — het is niet uit te maken of het Haridâs of iemand anders was — is nauwe-

lijks bij gekomen of hij vraagt aan den vorst: Gelooft ge mij nu?

Er is nog een ander, maar vager verhaal van 1828, afkomstig van een niet nader aangeduiden majoor St., stafofficier van een militair station in Britsch-Indië. Hier wordt de fakir, zonder kist, direct in den grond gestopt. De rivaliteit tusschen Hindoes en Mohammeddanen gaf hier aanleiding tot dramatische effecten. De wonderman was een Hindoe en daar de Mohammeddanen er niets op gesteld waren dat hij het aanzien van het Brahmanisme zou verhoogen, bewaakten zij het graf nauwkeurig om te beletten dat er bedrog zou worden gepleegd. Omgekeerd werden deze bewakers weer gecontroleerd door troepen Hindoes, die nauwlettend toezagen, dat hun geloofsvijanden hun „heilige" geen poets bakten. De afgesproken proeftijd was 9 dagen, maar na drie dagen werd de officier, die slechts na lang tegenstribbelen had toegestaan, dat zoo iets binnen zijn machtsgebied plaats vond, zoo gekweld door angst dat hij verantwoordelijk zou worden gesteld voor den dood van den man, dat hij het lichaam liet opgraven en zich zeer verlucht voelde toen de fakir tot zijn groote verbazing weer levend werd.

In later tijd hoorde men niet meer van iets dergelijks, trouwens reeds ten tijde van Randjit Singh schijnt Haridâs ongeveer de eenige te zijn geweest, die deze kunst verstond.

Het is zeker noodzakelijk, deze verhalen, die langzamerhand den eerbiedwaardigen leeftijd van „overleveringen" gaan bereiken, zeer kritisch te gaan beschouwen. Zeer nauwkeurige, werkelijk bewijskrachtige waarnemingen zijn nog niet tot onze beschikking, al zijn er ook in den modernen tijd een aantal berichten en daaronder zeer geloofwaardige omtrent de jogi's, die alleen quantitatief van de gezegde praestaties van Haridâs verschillen. Waar het om gaat is de vraag: is het mogelijk en zoo ja hoe lang is het dan mogelijk de stofwisseling van het menschelijk lichaam stop te zetten of althans tot een uiterst minimum te reduceeren zonder het leven te vernietigen. Terecht heeft men verband gezocht met den winterslaaptoestand van sommige roofdieren. Toch zijn er verschillen: het dier gaat den winterslaap in buitengewoon vet en is het volgend voorjaar uiterst mager; van een langzame verbranding van een hoeveelheid reservevoedsel kan echter bij den fakir geen sprake zijn. Ook is het slaaphol van den beer nooit zoo volledig van de lucht afgesloten als een kist onder de aarde. Het is echter zeer wenschelijk, dat physiologen, ook al zijn zij dan niet para-psychologisch georiënteerd, contact zoeken met deze merkwaardige Indische wondermenschen. Dat zij

iets kunnen, is wel zeker en het is te hopen, dat het voorbeeld van Mevr. Brosse veelvuldig navolging zal vinden. Vermoedelijk zal men minder vinden dan al te enthousiaste vereerders der Hindoe-wijsheid ons verzekeren, maar ongetwijfeld veel meer dan het uiterste scepticisme verwacht.

KLEINE AANTEEKENINGEN EN MEDEDEELINGEN

Een gebedsgeneester. In 1932 kwam ik in den Haag in aanraking met een eenvoudige vrouw, die bij haar mede-gemeenteleden — en ook bij enkele predikanten — in hoog aanzien stond en van wie verteld werd, dat zij bij herhaling zieken door gebed zou hebben genezen [1]).

Ds. S., die als wijkpredikant reeds bij haar ouders kwam, deelde mij mede, dat mej. R. (de gebedsgeneester) in haar jeugd aan tuberculose leed. Het was, volgens dezen predikant, een wanhopig geval. De pus stroomde uit haar wonden en men kon er zich slechts over verbazen, dat patiënte nog leefde. Zij was een geloovig meisje, dat vrede met haar lot had gevonden — „een mooi geval van rustig gedragen lijden." Ds. S. merkte hierbij echter op, dat hij in zijn gemeente meer van dergelijke patiënten had ontmoet. „Zij dacht na over de dingen, doorleefde en doorworstelde." Mijn berichtgever vertelde mij verder, dat een gebedsgenezer ten slotte haar genezing — „medisch een onbegrijpelijk geval" — bewerkstelligd had.

Na haar „buitengewone en volgens medici geheel onverwachte genezing is mej. R. er zelf toe overgegaan — en opstaande diende zij Hem — om voor haar kranke broeders en zusters te bidden....

Zij is na haar genezing niet verwaand geworden. Zij bleef dankbaar en bleef ook Kerk en predikant noodig hebben. Ik zeg dit omdat men het bij dergelijke gevallen wel eens anders ziet. Sommigen gaan zich uitverkoren gevoelen. Dit is bij haar niet het geval. Zij wilde ook geen eigen kring. Zij is ook niet rijk geworden met haar praktijk. Onze diakenen staan sceptisch tegenover haar optreden, maar zij moeten haar onbaatzuchtigheid en haar eerlijkheid erkennen. Zij is geen parasiet — integendeel: een sympathieke figuur.

Ik heb redenen te gelooven, dat zich bij haar „extra-normale" verschijnselen voordoen, maar ik kan niet zeggen dat ik overtuigd ben dat hier een directe werking Gods aanwezig is."

Tot zoover Ds. S..

---

1) Zie T. v. P., IX, 84.

Mej. R. v. D., die volgens Ds. S. mej. R. van nabij kende, schreef mij over haar (21. 2. 1932) het volgende [2]).

„Vriendelijk dank ik U voor Uw uitvoerigen brief. U rafelt de bloem uit in plaats van van geur en vorm te genieten. Dat is mijn bezwaar.

Maar wanneer U nu maar geen reclame maakt — wat volkomen misplaatst zou zijn, dan wil ik U wel de genezing van mej. R. verhalen.

Als bestuurslid van de Vg. Zusterhulp was mij nazorg opgedragen over oud Moria patiënten (Nunspeet). Precies wanneer ik voor het eerst bij mej. R. kwam weet ik niet, ik geloof 1914 of 1915. Zij had t.b.c. maar of mej. R. nu in het tweede of derde stadium verkeerde in 1922, dat weet ik niet. Wel weet ik, dat de magnetiseur haar dagelijks bezocht en zelfs een korte afwezigheid van dien man, kwam haar op heel wat pijn te staan. Pijnstillende middelen hadden weinig vat op haar. In den winter van 1921—1922 kreeg zij buitendien griep en hield daaruit een oogaandoening en een keelaandoening. De organen waren bijna alle aangedaan en de verhooging was vrijwel chronisch dat jaar.

Na mijn zomervacantie in 1922 stelde mej. R. mij de vraag, of zij voort kon gaan zich te doen behandelen door haar magnetiseur, ook wanneer hij een zeer verkeerde daad, waar hij plan op had, ten uitvoer bracht.

Voor mij klemde de vraag zeer, want niet doorgaan beteekende weer lijden en wel doorgaan beteekende onbevredigd zijn. Ik verzocht uitstel, want ik had uit zeer betrouwbare bron een treffend geval van gebedsgenezing gehoord. Ik informeerde dus naar het adres van den man, die werktuig geweest was in dat geval en verzocht hem over te komen.

---

2) Op mijn eerste verzoek om inlichtingen werd door mej. R. v. D. afwijzend geantwoord. Op 16.2.1932 schreef zij mij:

„Dank voor Uw brief dd. 14.2.32, heden morgen ontvangen. U in het geheel niet kennende, is het mij niet mogelijk Uw brief goed te beoordeelen. Er staan n.l. dingen in die mij verontwaardigen.

Ik ben volstrekt niet genegen mede te werken om mej. R. aan een wetenschappelijk onderzoek te onderwerpen.

Wel wil ik haar vragen U een onderhoud toe te staan, wanneer U belang stelt in haar werk. Zij zelf schuift haar persoon juist altijd naar den achtergrond, dus zou ik haar een slechten dienst bewijzen, door zoo maar inlichtingen te verstrekken.

In geen geval doe ik iets, zonder haar geraadpleegd te hebben.

Wat is die Studievereeniging voor „Psychical Research" en wat wil zij? Het klinkt allemaal heel geleerd en ruikt naar de snijkamer.

Een onderhoud met mij, lijkt mij geheel overbodig.

Gaarne eenig antwoord wachtende enz.."

Ik maak melding van dit schrijven, daar het de eigenaardige moeilijkheden demonstreert, waarmede de onderzoeker van deze verschijnselen hier en daar te kampen heeft.

Met voorbedachten rade had ik te voren niets gezegd aan de patiënte, want ik wilde niet voorbarig hoop wekken, terwijl ik niet zeker wist, in hoeverre zij te helpen was.

Onverwacht kwam de man over, terwijl ik uit was en ging alleen naar de .... straat. Daarna kwam hij mij vertellen, dat hij in mej. R. een geloovige vrouw gevonden had, en hoop had, dat God haar zou willen genezen. Hij had met haar afgesproken, dat ze na zou denken en haar magnetiseur zou afdanken. Hij zelf zou den volgenden Zaterdag terug komen. Het eerste bezoek had, volgens mijn aanteekeningen, op 18 Sept. plaats.

Zoodra ik kon, bezocht ik mej. R.; ze vroeg mij of ik meende, dat ze den magnetiseur verzoeken moest niet weer terug te komen. Dat was mijn meening en mej. R. vroeg hem ook haar niet meer te bezoeken.

De man was jarenlang belangeloos gekomen en was wel zeer in zijn wiek geschoten. Door zijn vrouw vernam ik, dat de verantwoordelijkheid geheel op mijn schouders rustte.

Aangezien patiënte pijn leed, koortsig was, geen stem had en nauwelijks zag, heeft die verantwoording mij heel zwaar gewogen. Zaterdag kwam de Amsterdammer terug. Ik ging 's middags kijken en vernam, dat zoowel de verhooging als de pijn geweken waren. Dat was natuurlijk zoo'n geweldige aanmoediging, dat ik de zaak als gewonnen beschouwde. De beterschap heeft toen doorgezet. Volgens mijn sobere aanteekeningen is mej. R. 11 Oct. opgestaan en is één week daarna de stem teruggekomen.

Het spreekt vanzelf, dat iemand, die zoo lang gelegen heeft, moeite ondervindt, om het gewone leven weer op te vatten. Speciaal de straat opgaan viel haar heel zwaar. De oude man kwam zoo nu en dan weer kijken en na verloop van tijd vroeg hij mej. R. het herkregen leven te willen besteden in hulp aan anderen. Na eenige begrijpelijke aarzeling besloot mej. R. daartoe.

Aanvankelijk kwamen zeer enkele lieden, maar in den laatsten tijd is hun aantal zeer snel toegenomen. Ze komen meest met ongeneeselijke kwalen en vooral met grooten geestelijken nood. Het eigenaardige is, dat iemand, die zoo lang buiten het leven heeft gestaan, toch voor zoovelen het juiste woord vindt.

Daarom meen ik wel te mogen besluiten:

God kon in onzen verwarden tijd alleen iemand gebruiken, die zooveel mogelijk gespeend was van eigen wijsheid, die haar leven lang in nauw contact met Hem geleefd heeft, om dit deel van Zijn bevel uit Jacobus 5 vers 14 in eere te herstellen."

Mej. A., die mij met mej. R. in contact bracht, schreef mij op 26.1.1932:

„Ik geloof wel dat het voor U belangwekkend zal zijn. U zult iemand zien, die 24 jaar t.b.c.-lijdster is geweest. Nu 9½ jaar geleden lag ze nog — lichamelijk geheel verzwakt — met keel-, longen t.b.c. enz., reeds 4 jaar zonder stem, met wonden in- en uitwendig. Toen kwam een z.g. gebedsgenezer en binnen een maand was ze geheel hersteld. In beginsel had ze de taak aanvaard, om als genezene voor Christus uit te zullen gaan, in deze wereld, als een getuige er van, dat Hij heden nog de genezingen wil doen, die wij in den Bijbel lezen, van Hem tijdens zijn omwandeling op aarde.

Ze zegt nu weleens: „Als ik geweten had welke taak mij wachtte, weet ik niet, of ik den moed gehad had."

Vijf honderd zieken komen, ieder op zijn of haar bepaalden tijd, bij haar. Er gaan er heen, maar er komen er altijd weer meer bij. Haar dag begint 's morgens om 6 u.. Van ± 7—9 u. (d.i. dus ongeveer 2 uur) bidt zij in de eenzaamheid voor alles en allen, die haar voorbede vragen. Van 9 u. 's morgens tot 9 u. 's avonds komen en gaan ze, kwartier na kwartier. Soms wordt het 's avonds 11 u. Niemand wordt door haar afgewezen — niemand mag ook maar een cent voor wat zij (mej. R.) doet, betalen. Ze leeft uitermate sober, heeft nooit vacantie gehad (men laat haar eenvoudig niet met rust) — wordt door niemand onderricht, heeft nooit anders van het leven, van haar zelve, ervaren, dan ziekte en zorg, en nu draagt ze die van anderen.

Als de laatste zieke gegaan is, sluit zij haar dag weer met 2 u. gebed in de eenzaamheid.

Voor mij is zij zelve meer een wonder dan haar genezingen, ofschoon deze vaak ook ware mirakels zijn."

Ds. F., die mej. R. eveneens van nabij kent, schreef mij op 9.2.1932 een brief waaraan ik het navolgende ontleen:

„Mej. R. is een weinig boos op mij, omdat ik niet restloos met haar zienswijze instem en van den kansel de gebedsgenezing niet op den voorgrond plaats.... Mej. R. heeft een hobby. Men zou haar monomaan kunnen noemen op het punt van gebedsgenezing.

Wie niet geneest op haar gebed, toont daardoor reeds geen voldoende geloofsleven te hebben.

't Ligt niet aan haar gebed — ook niet aan God — maar aan den patiënt. Zóó komt men altijd goed uit.

De theologische fout zit in het verkeerde verband tusschen gebed en verhooring. Haar opvatting is onbijbelsch en magisch. Terwijl er ongewild een element in zit van scientisme en magnetisme.

Het is ongetwijfeld een geloovige vrouw, maar met al de gevaren van éenzijdig gefixeerd zijn op iets, dat het meest vat heeft op haar bepaalden psychischen toestand...."

Ds. F. gaf mij nog de namen en adressen van enkele personen, die mej. R. van nabij kenden. Daaronder bevond zich de hier reeds geciteerde mej. R. v. D. Ik stelde mij met deze personen in verbinding (evenals met hen, mij door mej. A. opgegeven) en bevond, dat ook hun verklaringen (welke ik hier niet alle zal vermelden) volkomen overeenstemmen met die van mijn andere (hier reeds geciteerde) berichtgevers.

Persoonlijk ontmoette ik mej. R. op 27 Januari 1932 in een kleinen kring van belangstellenden en had een langdurig onderhoud met haar. Zij vertelde mij bij die gelegenheid dat zij als kind reeds het verlangen had gehad om diakones te worden. Toen zij 20 jaar oud was, geraakte een kam, welke zij in heur haar droeg, in brand, als gevolg van het feit, dat een stukje gloeiende kool uit een kachel met heur haar in aanraking kwam. Zij werd deerlijk verwond. Dit gebeuren stond aan het begin van een 24-jarige lijdensperiode, waaruit zij ten slotte door het gebed verlost werd. Daarna begon zij zelf door handoplegging en gebed zieken te genezen.

Hetgeen zij mij vertelde stemde volmaakt overeen met hetgeen anderen mij over haar berichtten — zij deed mij echter nog een aantal mededeelingen over haar familieleden (ouders, broers enz.) welke hier niet ter zake doen.

Een enkele maal zou zij een profetisch visioen hebben gehad, betrekking hebbend op haar werk („De Heer liet mij zien"). Ook zou zij wel engelen gezien hebben.

Op mijn vraag, welke ziekten zoo al door haar genezen werden, antwoordde zij dat de Heiland door haar werkte en zoowel lijders aan kanker als aan tuberculose, asthma en andere ziekten (ook zielsziekten) de gezondheid weer gegeven had.

Toen ik haar vroeg of deze genezingen door artsen geconstateerd waren, antwoordde zij, verontwaardigd, dat zij God niet wilde laten controleeren.

Dit standpunt namen ook eenige van haar patiënten, met wie ik mij in verbinding stelde, in. Slechts een enkele wilde mij eenige gegevens verschaffen. Zoo b.v. de heer J. H. C. P., wiens naam en adres ik van Mej. A. [3]) kreeg. Genoemde heer schreef mij op 18.2.1932:

3) Deze berichtgeefster schreef mij op 4.2.1932 over dezen heer P., haar persoonlijk bekend, „dat hij van een zielsziekte, die vier jaar geduurd had, genezen is terwijl zijn vrouw, in zes weken tijd, van zenuwrheumatiek en suikerziekte door mej. R. genezen is. Dr. H. behandelde haar en verklaarde, dat de suiker verdwenen was. Ik vroeg den heer P. of hij niets aan Dr. H. gezegd had. „Wel neen", zeide deze, „dat gelooft hij immers toch niet"...."

„Uw schrijven van 14.2.1932 kwam in mijn bezit, met verzoek U mijn ervaringen mede te deelen betr. mej. A. R.. Haar adres gewerd mij van een familielid, dat mij de wonderlijke genezing vertelde van een buurmeisje, dat zeven jaar te bed heeft gelegen, en nu zoo ver is, dat zij aan het familieleven deelneemt, en huiswerk verricht!

Zelf ruim vier jaar zenuw- en zielsziek zijnde, daarnevens dat mijn vrouw was aangegrepen door zware rheumatische pijnen, heb ik mij onmiddellijk gewend tot bovenvermelde dame!

De verhalen over haar genezing zijn wonderbaar!

In een eerste onderhoud heb ik mej. R. onze verslagenheid verteld; waarop zij een toepasselijk Woord leest uit het Nieuwe of Oude Testament, en dan bidt, zoo bidt, als Jezus, Die gezegd heeft: Ik en de Vader zijn één.

Ik kan U geen intieme aangelegenheden vertellen, betreffende mijn vrouw, en mezelf, en familieleven. Maar bevestig U hier bij dezen, dat mej. A. R. is eene vrouw van hooge aspiratie; en vergelijk haar in mijn gedachten met Mozes!"

Mevr. J. v. d. H., die mej. R. zeer goed kent, schreef mij op 23.4.1932 het navolgende, waaruit wederom duidelijk de tegenzin blijkt om de genezingen van mej. R. (mevr. v. d. H. spreekt van „Gods genezingen") te doen bestudeeren:

„Tot mijn leedwezen heeft U geen antwoord gekregen. Omstandigheden buiten mijn schuld brachten Uw schrijven in het ongereede. Als ik het wel heb informeerde U naar *de persoon van mej. A. R. en haar genezingen of liever naar God's genezingen.* Van de veeljarige ziekte is mej. R. volkomen hersteld. Ze maakt lange werkdagen, neemt korte nachten en gebruikt weinig. Toch ziet ze er zeer welvarend uit. De oogen hebben iets bijzonders door het vele gesloten zijn. Het is een doodgewoon uiterlijk van 53 jaar, ouderwets gekleed. De gebeurlijkheden in deze wereld hebben niet haar volle aandacht. Mej. R. heeft jaren tusschen leven en dood gezweefd en dat heeft het stempel op haar leven gedrukt. Ze leeft met haar bijbel in den Hemel, en brengt haar tijd grootendeels biddende door, met en voor haar patiënten. Ze heeft haar werk nu negen jaar gedaan en heeft ruim zes honderd patiënten gehad. Betrekkelijk weinig teleurstellingen waren haar deel, vooral genoot ze heel veel zegen, maar niet altijd dankbaarheid. De zegen is haar in geenen deele naar het hoofd gestegen, God heeft haar de Christelijke deugden van ootmoed, bescheidenheid, nederigheid laten behouden. Mej. R. schuwt menschenvereering of reclame als de pest. Ze had natuurlijk in een andere levenspositie kunnen zijn. *U dacht er, meen ik, over, deze zaak te bestudeeren, maar dat is*

een beetje moeilijk, want hier komt men eigenlijk op heiligen grond en laten Gods daden zich niet bestudeeren. Zulke genezingen wekken haat of eerbied op, stooten af of trekken aan en zoo gauw er reclame of nieuwsgierigheid bij komen worden de zegeningen ingetrokken."

Wat betreft de genezingen, door mej. R. tot stand gebracht, zoo komt het mij voor, dat deze als suggestie-genezingen moeten worden aangemerkt. Zij is suggestie-therapeut.

Prof. Carp heeft er, in zijn kortgeleden verschenen belangrijke studie over „De suggestieve behandelingsmethodes en het suggestieve element in de psychotherapie" [4]), weer eens de aandacht op gevestigd, dat het suggestieve element eigenlijk bij geen enkelen vorm van therapie ontbreekt [5]) en zekerlijk in alle vormen van psychotherapie [6]) aanwezig is.

Carp begint met te wijzen op het reeds aan de oude „magnetiseurs" bekende feit, dat de suggestieve „kracht" eener persoonlijkheid ten nauwste samenhangt met het geloof, dat deze persoonlijkheid in zichzelf stelt. Dit zelfvertrouwen nu is bij mej. R. rijkelijk aanwezig. Evenals alle te goeder trouw zijnde „wonderdokters" is ook zij — om hier met Erwin Liek [7]) te spreken — „fanatiek overtuigd van de werkzaamheid van haar middel en ontoegankelijk voor kritiek, zelfs voor rustige gedachtenwisseling". Wij zagen hiervoor dat Ds. F. mij schreef, dat men haar monomaan zou kunnen noemen

4) Lochem, 1939.

5) Zoo wijst hij er op, dat geneesmiddelen, behalve een pharmaco-dynamische ook een psycho-dynamische werking plegen te hebben. „Wij weten, dat hetzelfde geneesmiddel, dat in het eene geval een uitstekend resultaat geeft, in een soortgelijk geval volkomen kan falen."

Bij het lezen dezer woorden, gaan onze gedachten uit naar J. Kerner's „Geschichte zweyer Somnambülen" (Karlsruhe, 1824), waarin hij ons vertelt, dat een somnambule eens spontaan tot hem zei: „Auf den Glauben, mit dem ein ärztliches Mittel genommen wird, kommt auch unsäglich viel an, daher wirken oft die besten Mittel nicht."

In dit verband zij hier ook de aandacht gevestigd op de navolgende passage uit Erwin Liek's opmerkelijk geschrift over „Het wonder in de geneeskunde" (Ned. vert., Utrecht, 1931, 190), welke als volgt luidt:

„. . . oude, ervaren, succesvolle artsen komen juist aan den avond van hun leven met verrassende ontdekkingen. Zij vinden b.v. werkzame geneesmiddelen uit tegen ziekten, die tot dusverre als ongeneeslijk beschouwd zijn. Zij hebben groot succes. Maar helaas alleen zij zelf; niet meer de na hen komende artsen. De ontdekkers hebben de werking, die van hun persoon, van hun wijd en zijd bekenden naam uitgaat, verwisseld met de physische of chemische werking van hun middel." Zie ook pag. 148, l.c.

6) Onder psychotherapie verstaat Carp het brengen van verlichting en zoo mogelijk genezing aan den geesteszieken of lichamelijk zieken mensch met psychische hulpmiddelen.

7) Erwin Liek, l.c., 165.

op het punt van gebedsgenezing, een uitspraak, welke ik, op grond van eigen waarneming, volkomen onderschrijf.

Dit geloof in zichzelf is van invloed op het geloof dat haar patiënten in haar stellen. Het verhoogt de suggestibiliteit harer patiënten t.o.v. haar.

De psychoanalytische onderzoekingen naar het wezen van suggestiviteit en suggestibiliteit hebben voorts aan het licht gebracht, dat er tusschen de suggereerende en de gesuggereerde persoonlijkheid een bijzondere verhouding bestaat. De suggestieve beïnvloeding richt zich niet tot dat gedeelte der persoonlijkheid dat de psychoanalyse het „Ik" noemt. Integendeel — de suggestie zal, zooals Carp terecht opmerkt, haar invloed des te beter kunnen doen gelden, naar mate de storende invloed van het Ik, met zijn, naar een overtuiging strevende oordeelsfunctie en zijn critiek meer wordt uitgeschakeld.

Carp wijst er op, dat de moderne arts, al moge hij zich slechts als een verren nazaat van den primitieven medicijnman beschouwen, voor den hedendaagschen cultuurmensch, in wien de archaïsche mensch nog naleeft, en onder bepaalde omstandigheden en voorwaarden te voorschijn treedt (regressie) zijn magisch-priesterlijke invloed tegen wil en dank behouden heeft.

De zieke, in-de-wereld-geworpene, hulpbehoevende mensch neemt t.o.v. zijn arts niet alleen een infantiele (Freud) maar ook een archaïsche (Jung) houding in; hij dicht den arts „magisch prestige" toe. De arts kan aan dit verlangen naar onderwerping aan een zoodanig prestige in meerdere of mindere mate tegemoet komen. Hij zal, waar hij zich in de eerste plaats tot het verstand richt, dit echter welhaast nimmer in zoodanige mate kunnen als de wonderdokter die zich, gelijk mej. R., geroepen gevoelt zieken te genezen op grond van een bijzondere, hem van God verleende, genade. Daarom zal de wonderdokter steeds over meer magisch prestige beschikken dan de arts.

Dat mej. R. in hooge mate over zoodanig prestige beschikt bij haar patiënten, waarvan velen eerst bij haar kwamen nadat zij bij officieele geneeskundigen geen baat hadden gevonden (hetgeen toename van het verlangen naar den wonderdoener beteekent), staat wel vast. Zij is voor haar patiënten een uiterst suggestieve figuur.

Zoo beschouwd, kan de bestudeering van figuren als zij ons belangrijke bijdragen leveren tot onze kennis der psychotherapie (suggestie-therapie). Een nader onderzoek harer patiënten, ten einde na te gaan welke ziekten zij alzoo te „behandelen" krijgt, en in hoeverre zij dit pogen met succes bekroond ziet, zou voorts zeer gewenscht zijn. Helaas stuitten eenige pogingen, door

mij daartoe aangewend, zooals wij zagen, op gebrek aan medewerking van de zijde der patiënten af. Zij beseften vermoedelijk maar al te goed, dat een critische beschouwing der resultaten tot een ondermijning van hun geloof in haar zou kunnen leiden. De „felheid", waarmede gewezen patiënten van wonderdokters den wetenschappelijken onderzoeker soms afwijzen, wijst er in een aantal gevallen op, dat de patiënt zijn eigen critiek verdrongen heeft. Men poogt in dergelijke gevallen eigen en anderer critiek het zwijgen op te leggen door beweringen als: „God's werken zijn ondoorgrondelijk", „men mag aan het heilige niet raken" e.d.

TENHAEFF

BOEKBESPREKING

DRA T. C. HEYSTER, *Parapsychologie en het spiritisme, dezelfde: Rondom de telepathie.* Uitg. Mij. Kosmos Amsterdam 1939, Weten en Kunnen, Nieuwe reeks. No. 212 en 213; prijs per deeltje f 0.75.

De lezers van een tijdschrift als het onze zullen over het algemeen niet bijzonder geïnteresseerd zijn bij het verschijnen van een populair-wetenschappelijk werkje over de materie, waarop zij hun wetenschappelijke belangstelling plegen te richten. Toch lijkt het me gewenst op deze twee boekjes afkomstig van een leerlinge van Dr. W. H. C. Tenhaeff de aandacht te vestigen. Het feit, dat een uitgever het waagt goede popularisaties op de overvolle boekenmarkt te brengen tekent het stadium van ontwikkeling, waarin de parapsychologie, ongetwijfeld mede dank zij de arbeid harer Nederlandse beoefenaren, is gekomen. Zij is een gevestigde wetenschap geworden. Het intellectueele publiek vraagt om deskundige voorlichting en heeft dus de periode van den aprioristischen twijfel achter zich liggen.

Aan deze behoefte komen de beide boekjes tegemoet, zij het in bescheiden vorm. Vlot geschreven, het eerste wat algemener, het tweede concreter en dus inhoudsrijker, zullen ze hun weg wel vinden.

Pr.

MEDEDEELING

Het adres van den heer L. Deen, die in het vorige nummer een oproep tot medewerking inzake het handschrift van media plaatste, is gewijzigd in Zwaanshals 175, Rotterdam.

DE REDACTIE.

Het briefadres der Redactie is voortaan weder:
Papaverhof 31, Den Haag.

INHOUD

OVER Z.G. GEKLEURD HOOREN EN DAARAAN VERWANTE VERSCHIJNSELEN

door Dr. W. H. C. TENHAEFF

II. *Drie Nederlandsche geluidzieners.*

1. Mr. J. Kunst. Mr. J. Kunst, die mij, zooals reeds gezegd (pag. 146), een aantal gegevens verschafte over „gekleurd hooren" en het verschijnsel uit eigen ervaring kent, deelde mij, bij gelegenheid van een onderhoud, dat ik in Januari 1939 met hem over dit onderwerp mocht hebben, het navolgende mede :

„Bij mijzelf nam ik typische betrekkingen waar, tusschen tonen onderling eenerzijds en kleuren onderling anderzijds ; dat b.v. dominant en tonica van eenige voor vioolmuziek het meest gebruikte toonsoorten (G en D) complementaire kleuren opleverden, n.l. $\bar{d}$ $\bar{g}$ blauw-oranje, $\bar{a}$ $\bar{\bar{d}}$ rood-blauwgroen.

Als violist ligt voor mij de grens naar onderen, wat betreft geprononceerd kleurverschil bij de losse g-snaar, naar boven ongeveer bij $\bar{\bar{a}}$.

Doch tusschen deze grenstonen in, hebben ook niet alle klanken een kleur. De voor mij meest opvallende zijn :

g bruingrijsgrauw	$\overline{gis}$ heloranje
a donkerpaars	$\bar{a}$ rood
bes warmbruin	$\overline{bes}$ helbruin
b iets grijzer bruin	$\bar{\bar{c}}$ melkwit
$\bar{c}$ zwartgrauw	$\overline{\overline{cis}}$ melkwit met iets rose er door
$\overline{des}$ loodblauw	$\bar{\bar{d}}$ blauwgroen
$\bar{d}$ helderblauw	$\bar{\bar{e}}$ doorschijnend als glas
$\overline{es}$ donkerpurper	$\bar{\bar{f}}$ lichtgrijs
$\bar{f}$ groengrijs	$\bar{\bar{g}}$ wit
$\bar{g}$ oranje	$\bar{\bar{a}}$ als een spiegel

Onder de losse g is alles tamelijk eenvormig donker, boven $\bar{\bar{a}}$ geven de verschillende tonen nog slechts ondefinieerbare nuancen van ivoorwit, waarvan zich slechts de flageolettonen $\bar{\bar{\bar{e}}}$, $\bar{\bar{b}}$ en $\bar{\bar{\bar{\bar{e}}}}$ door hun glasachtige schittering onderscheiden. Tusschen g en $\bar{\bar{a}}$ maakt een verhooging met een kruis de kleur helderder, verlaging met een mol donkerder ; hierbij valt het verschil tusschen een zekeren toon en een daarmede enharmonisch gelijk-

gestelden, niet weg: $\overline{gis}$ is voor mij b.v. helder oranje; de daarmede overeenkomende $\overline{as}$ echter paars-achtig, een „getrübte" $\overline{a}$ (rood).

Zoo sterk waren een tijdlang deze associaties, dat ik b.v. soms, geheel onopzettelijk, kon zeggen: „rood is ontstemd", daarmede de a-snaar bedoelende.

De 12 slagen in het begin van Saint Saëns' „Danse macabre" maakten voor mij alles helblauw.

Thans zijn mijn associaties zeer veel minder sterk. Toch kunnen ook nu nog de kleurvoorstellingen een enkele maal nog zeer levendig zijn."

Op mijn vraag, of de dagen van de week voor hem ook kleuren hebben, antwoordde de heer Kunst bevestigend en gaf mij het volgende lijstje:

Zondag = oranje
Maandag = paars
Dinsdag = grijs
Woensdag = glimmend zwart
Donderdag = goor, zwart grijs
Vrijdag = geel
Zaterdag = blauw

Ook getallen en klinkers zijn voor hem met kleuren verbonden, en, zooals wij hiervoor reeds zagen (pag. 152), is het verschijnsel van het „gekleurd ruiken" hem niet alleen bekend door hetgeen hij van anderen hierover vernam.

Mr. Kunst is geneigd aan te nemen, dat het gekleurd hooren en daaraan verwante verschijnselen zich vrij algemeen voordoet en ziet in deze verschijnselen geenszins verschijnselen van pathopsychologischen aard.

„Te allen tijde," zoo zeide hij mij, „schijnt de mensch deze verschijnselen bij zichzelf te hebben waargenomen. Zij moeten reeds den Grieken bekend zijn geweest. Als, b.v., Aeschylos in een zijner drama's zet: „Ik zag het gedaver", dan is dat méér dan een dichterlijke vrijheid....

In de moderne litteratuur vindt men bij herhaling aanwijzingen, dat de schrijvers met het voorkomen der synaesthetische verschijnselen bekend zijn, waarschijnlijk zelf gekleurd hooren [1]). Ook de taal kan ons leeren, dat het gekleurd hooren een vrij algemeen voorkomend verschijnsel is. Men spreekt van een lichte sopraan, een heldere klank. Velen zijn geneigd lage tonen „donkere" tonen te noemen, daarentegen van hooge tonen te zeggen dat zij „licht" zijn.

Verschillende vragen doen zich bij dit onderzoek voor; de voornaamste is wel: zijn deze secundaire indrukken louter subjectief en dus wisselend met de individueele psyche; of hebben zij een zekere mate van objectiviteit,

1) Mr. Kunst gaf mij hier een aantal voorbeelden, waarvan ik er eenige in het eerste gedeelte vermeld heb.

is er een zekere algemeene wetmatigheid in te bespeuren. En dan geloof ik, dat in deze verre overweegt de subjectieve zijde, en dat, zoo er al een spoor van wetmatigheid aangetroffen wordt, deze toch slechts van werking is ten opzichte van elk individu afzonderlijk. Vandaar dat alle kleuren-klavieren en alle ver-kleuring van composities (zooals b.v. geschiedde met Skriabine's Prometheus) mislukkingen zullen blijken, behalve voor dengene die ze samenstelde naar eigen inzicht."

Toen wij het over de verklaring der hier besproken verschijnselen hadden bleek, dat Mr. Kunst geneigd is, zich hier en daar van de associatie-hypothese te bedienen.

„Ook het timbre van een instrument wekt in sommiger bewustzijn een kleurindruk. Combarieu („Histoire de la Musique", I, 121) zegt b.v. van de moderne fluit: „Son timbre est faible (quelque chose d'analogue au bleu pâle)."

In hoeverre hierbij onderbewust gebleven schakels in het spel zijn, weet ik niet. Doch als de bekende muziekgeleerde Lavignac het geluid van een hobo groen vond, dan is dat, juist bij een musicoloog als hij, te verklaren uit het feit, dat de hobo voortgekomen is uit de oude schalmei, het herdersinstrument bij uitnemendheid, en dientengevolge in symphonische „Dichtungen" altijd gebruikt wordt om te suggereeren een landelijke, dus groene omgeving.

Zoo ligt een verklaring voor het geel-vinden van het geluid van koper-instrumenten of van een trambel eveneens voor de hand."

2. *Mej. X.* Op 22 Maart 1931 schreef de heer C. S. te 's Gravenhage mij een brief, naar aanleiding van mijn feuilleton over „Gekleurd Hooren" in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 21 Maart van dat jaar. In dezen brief lees ik o.m.: „Wij hebben een huisgenoote van 24 jaar, een zeer gevoelig en muzikaal meisje, dat het verschijnsel van het gekleurd hooren vertoont. Aanvankelijk was zij van meening, dat iedereen dit verschijnsel kent. Toen zij ontdekte, dat zij in onzen kring hierin alleen stond, werd zij wat huiverig om hierover te spreken, omdat zij meende, dat zij, in dit opzicht afwijkend, wellicht leed aan de een of andere ziekelijke stoornis".

Dit schrijven leidde tot een contact tusschen mej. X (zij verzocht mij haar naam niet te vermelden) en mij.

Mej. X was ten tijde van het onderzoek 24 jaar oud. Zij is in het bezit van een diploma apothekers-assistente, doch was niet als zoodanig werkzaam. Haar plan was, zich geheel aan de muziek te gaan wijden en zij bereidde zich daartoe voor, door het nemen van muzieklessen.

Over haar photisma's vertelde zij mij het navolgende [2]):

„Ik weet, dat ik muzikaal ben, men heeft mij dat tenminste meermalen gezegd. Van mijn achtste tot mijn zeventiende jaar kreeg ik vioolles. Thans heb ik zangles. Volgens mijn ouders zou ik reeds als kind van vier à vijf jaar op muziek gereageerd hebben. Wij logeerden 's zomers steeds in Neuenahr en ik was niet te bewegen den „Kurgarten" in te gaan, als de muzikanten daar speelden, daar zij dit in den regel erg valsch deden. Ook was ik zeer bang voor een man, die eens in de week met een orgeltje voorbijging. Als men mij vroeg, waarom ik bang was voor dien man, antwoordde ik, dat ik niet bang was voor hem, maar wel voor het orgeltje.

Ik componeer niet; wel hoor ik vaak muziek (als er voor anderen niets te hooren is). Ik heb eens een liedje gemaakt, maar ik heb dat nog nooit aan iemand laten hooren.

Naar ik meen geniet ik het meest dan van muziek, wanneer ik naar anderer spel luister, of mij dat voor den geest tracht te halen. Als ik zelf muziek maak durf ik mij nooit geheel en al te laten gaan en daarom geniet ik daar nooit ten volle van.

Mijn voorkeur voor majeur of mineur wordt door mijn stemmingen bepaald. Het liefst hoor ik solo's, hetzij viool-, cello- of zangsolo's. Pianosolo's liggen mij minder. Voor opera's voel ik het minst; daarentegen hoor ik zeer gaarne muziek van Schubert, Beethoven en Mozart. Als bij de weergave van muziek een formeele fout wordt gemaakt, doet mij dat „pijn".

Ik bezit een absoluut gehoor. Ik stemde mijn viool steeds zonder piano en het was altijd goed. Ik kan de a steeds zuiver laten hooren. Ook van het blad zingen gaat goed. Ik hoor dadelijk, wanneer men een mij bekend stuk in een andere toonsoort speelt. Als men van mineur in majeur overgaat, wordt het stuk lichter voor mij; omgekeerd donkerder. Mijn verlangen om muziek te hooren is niet steeds even groot. Gemoedsbewegingen zijn daarop van invloed.

Muziekstukken, die ik eenmaal gehoord heb en die mij „pakten", herken ik dadelijk, terwijl ik stukken, die mij koud laten, na deze bij herhaling gehoord te hebben, nog niet herken.

Ik speel erg gemakkelijk uit het hoofd. Bij het zingen fantaseer ik graag en ik ga daar geheel in op. Maar ik doe dat alleen wanneer ik weet dat

---

2) De aan mej. X en mej. Wasch voorgelegde vragen zijn samengesteld met behulp van de door G. Anschütz opgestelde vragenlijst, voorkomende in zijn verhandeling over „Das Farbe-Ton-Problem im psychischen Gesamtbereich", Halle a. S., 1929.

niemand mij kan hooren. Weet ik, dat er iemand is die naar mij luistert, dan moet ik er mee ophouden.

Ik kan, helaas, niet teekenen en schilderen. Ik heb wel het oog van een schilderes, maar niet de hand. Ik zie graag een mooi schilderij en daar ben ik dan ook wel van onder den indruk, maar het schilderij oefent geen blijvenden indruk op mij uit. Als ik het niet meer zie, is de indruk weg. Als ik eenigen tijd lang naar een schilderij heb gekeken, en daarna de oogen sluit, zie ik wel de kleuren nog een poos, maar het beeld vervaagt.

Menschelijke gezichten onthoud ik erg slecht en ik herken de menschen moeilijk. Landschappen, en vooral geuren, vermag ik onmiddellijk te herkennen. Als ik iemand ontmoet, die een bepaalde parfum gebruikt, zal ik dien persoon altijd aan die parfum herkennen, ook al zou ik hem een paar jaar lang niet gezien hebben. Als kind zei ik altijd, dat iedereen een bepaalde geur had. Als ik uit de school thuis kwam, wist ik altijd of er iemand op bezoek was geweest. Ik rook dat, ook al was de bezoeker niet geparfumeerd.

Wanneer ik overdag, zonder te voren bijzondere indrukken te hebben ontvangen, op willekeurige oogenblikken de oogen sluit, overkomt het mij bij herhaling, dat ik muziek „hoor" en daarbij kleuren „zie". Als ik aan muziek denk, vervaagt de buitenwereld voor mij.

Ik geloof, dat ik meer auditief dan visueel ben. Wat ik hoor, spreekt meer tot mij, dan wat ik zie. In den regel kan ik hetgeen ik gehoord heb beter onthouden dan hetgeen ik gezien heb. Nochtans komt het voor, dat ik muziek herken aan mijn synopsieën. Ik zie dan dezelfde gekleurde vormen weer, die ik bij een vorige gelegenheid reeds kon opmerken. Hetgeen ik hoor werkt meer op mijn gevoelsleven in, dan hetgeen ik zie. Als ik mij ontspannen wil zoek ik gezichtsindrukken, want het hooren vermoeit mij dikwijls heel erg.

Ik ben een gevoelsmensch. Nu eens ben ik optimistisch, dan weer pessimistisch („himmelhoch jauchzend — zum Tode betrübt"). Als ik iemand leer kennen, krijg ik steeds dadelijk een indruk van hem of haar. Meestal verander ik mijn meening omtrent deze persoon dan niet meer. Als ik een antipathie tegen iemand heb, verdwijnt deze niet gauw.

Ik neig niet tot analytische beschouwingen. Mijn wetenschappelijke belangstelling gaat voornamelijk naar scheikunde uit. Maar deze belangstelling is toch niet groot genoeg om mij aan dat vak te gaan wijden.

Als de zon schijnt ben ik te gauw afgeleid om werkelijk goed te kunnen werken, ofschoon ik bij helder weer de meeste lust tot werken bij mijzelf bespeur. Het liefste werk ik 's avonds. Ik kan dan het beste opnemen.

Het wisselen der jaargetijden is, voor zoover ik na kan gaan, niet van

invloed op mijn werkkracht. Ik werk tegenwoordig beter dan vroeger, maar ik kan niet zeggen, of de oorzaken hiervan in mijzelf danwel in de buitenwereld gezocht moeten worden.

Mijn synaesthetische verschijnselen doen zich zoowel bij gesloten oogen, als bij geopende oogen voor, als ik naar muziek luister. Als ik mijn oogen geopend heb, is de belichting niet van invloed op mijn „waarnemingen." Toch kan ik niet ontkennen, dat ik het prettiger vind, als het donker om mij heen is. Mijn synopsieën zijn het duidelijkst als ik luister naar muziek, die ik reeds eenmaal gehoord heb of mij deze tracht te herinneren. Als ik luister met het oogmerk, mijn synopsieën nader te onderzoeken, zie ik niets. Ik zie alleen dan iets, wanneer ik ongedwongen luister of zelf muziek maak. De omgeving is voor mij niet van invloed. Waar ik ook ben, als ik muziek hoor die mij „pakt", zie ik kleuren. Geuren vermogen bij mij ook photisma's te verwekken. Maar als ik een geur ruik, die, b.v., rood is, „hoor" ik meteen muziek, welke ik rood zie.

Ik kan niet precies nagaan op welken leeftijd de photisma's zich voor het eerst aan mij voordeden. Ik heb, naar ik meen, deze verschijnselen altijd gehad. Als kind maakte ik, voor zoover ik dit kan nagaan, alleen maar onderscheid tusschen lichte en donkere tonen. In den loop der jaren zijn mijn photisma's duidelijker geworden, en het verschijnsel doet zich thans meer voor dan vroeger. Mijn psychische toestand is van invloed op mijn synopsieën en zij werken ook op mijn stemmingen in.

Soms zie ik, bij het luisteren naar muziek, niets. Opeens verschijnt, door een plotselinge wending, een kleur of een figuur voor mijn oogen.

Ik geloof wel, dat de beelden, vooral de kleuren welke ik zie, gevoelens verwekken. Voor zoover ik dit zelf kan beoordeelen, gaat er een, door de muziek verwekte, emotie aan vooraf. Misschien is het ook zoo, dat de muziek mij in een ontvankelijken toestand brengt. Het komt allemaal tegelijk. Indien ik er naar zou streven een en ander te ontleden, zou de aandachtsconcentratie er toe leiden, dat ik niets meer zag.

Hoe meer ik van de muziek geniet, hoe meer ik mee-leef, des te duidelijker worden de synopsieën. Bij eenzelfde muziekstuk heb ik steeds dezelfde groep beelden of kleuren. Soms volgen de figuren elkaar op. Het is ook weleens een gewirwar door elkaar, zoodat ik er zelf geen wijs meer uit kan worden.

Ik vind mijn verschijnselen normaal. Met anderen heb ik daar nochtans niet of weinig over gesproken. Ik weet niet hoe zij erover denken. De photisma's bevinden zich in de ruimte voor mij. Soms is het mij te moede als

groeien zij uit mijn hoofd. Ik zie mijn photisma's als dingen in de ruimte. Ik kan echter niet zeggen, hoe ver zij van mijn oogen verwijderd zijn.

De achtergrond is zeer verschillend. Als de muziek, gelijk, b.v., Hongaarsche muziek, erg opwindend is [3]), dan is de achtergrond rood voor mij en de figuren teekenen zich daar zwart op af. Bij muziek van Mozart is de achtergrond meestal helder, met veel kleuren, of ook wel goudbruin, met helder gele beelden. Ook weleens kleurig als een regenboog, waar schitterende, lichte vonkjes afspatten. Zoo is de achtergrond eigenlijk altijd verschillend. Meestal is de kleur van den achtergrond wel overheerschend.

Bij mijn photisma's vallen de kleuren mij meer op dan de vormen. Deze kleuren zijn rijker en warmer dan de kleuren der dingen uit de buitenwereld. Ik zou de kleuren het best met olieverf kunnen weergeven. Zij zijn warm en diep en laten geen flauwe, fletse tinten toe. Ik ben steeds dadelijk in staat de kleuren te noemen. Nieuwe (meng-)kleuren zie ik nooit bij mijn photisma's. Ze vertoonen zich weleens aan mij als ronddraaiende vlakken. De kleur verschijnt eerst, daarna neemt de kleur een vorm aan, of er verschijnen figuren tegen de kleur aan, zoodat de eerst gekomen kleur als achtergrond blijft. Ik zie meestal bonte kleuren. Het meest zie ik rood, geel, bruin, mosgroen, een soort marine-blauw, paars, purper, grijsblauw. Zwart en grijs zie ik bijna nooit. Wit daarentegen een enkele maal. Zwart zie ik alleen zonder een andere kleur. Grijs alleen komt nooit voor. Kleurencombinaties welke onbestaanbaar zijn (b.v. bruinblauw) zie ik nooit. Bepaalde kleuren doen zich gelijktijdig aan mij voor (rood en zwart, goudbruin en geel, blauwgrijs met geel).

Rood symboliseert voor mij het wilde en onbeheerschte; bij rose moet ik aan zoet en wee denken, geel stemt mij vroolijk en opgewekt, goudbruin noem ik een glanzende kleur, purper een warme, wit een doorzichtige, paars een majestueuse en zwart en grijs sombere en donkere kleuren.

Mijn photisma's verdwijnen door te vervagen. Alle vormen zijn mooi. Bij muziek, welke mij niet aangenaam aandoet, zie ik alleen de kleur en nimmer vormen. Ik ken hier dus geen leelijke vormen. Bij muziek welke ik niet mooi vind zie ik rose.

Mijn synopsieën bevorderen mijn muzikaal genot. Voor mij zijn de synopsieën steeds toepasselijk op de muziek. Als ik een muziekstuk mooi vind, zie ik ook mooie kleuren en vormen.

Ik ben niet altijd in staat om mijn photisma's goed te beschrijven. Ik

3) Vgl. B. Stokvis: „Exp. onderzoek over den invloed van muziek", „Ned. Tijdschr. voor Psychologie", VI, 58.

kan, helaas, niet teekenen en schilderen. Wel zou ik de kleur kunnen aangeven. Ik ben geneigd te gelooven, dat mijn synopsieën wetmatig samenhangen met de muziek. Wetmatige samenhang bestaat voor mij zoowel voor gehoorde (waargenomen) als voor voorgestelde muziek. Als ik mijn synopsieën reproduceer, weet ik precies bij welke muziek ik deze gezien heb. Als ik mij muziek herinner, dan reproduceer ik daarbij vanzelf de voor mij daarbij behoorende synopsieën. Wanneer een muziekstuk synopsieën heeft doen ontstaan en ik hoor dit stuk later opnieuw, dan herken ik het waarschijnlijk het eerst aan de synopsieën.

Als ik muziek hoor en mijn synopsieën zich daarbij aan mij vertoonen, valt de buitenwereld voor mij weg en deze kan mij derhalve niet storen. Onder bepaalde omstandigheden kan de buitenwereld mijn muzikaal genot ten goede komen. Het is mij eenige malen overkomen, dat ik buiten, in de vrije natuur, muziek hoorde en ik heb toen van deze muziek nog meer genoten dan ik er in een concertzaal van genoten zou hebben.

Sommige tonen doen mij aangenamer aan dan andere. Zoo hoor ik, b.v., liever een as dan een gis, terwijl het toch, volgens de muziekleer, een enharmonische gelijkheid is. Tonen hebben niet steeds dezelfde kleur voor mij. Het octaaf, waarin de toon gelegen is, is hier van invloed; c'' klinkt lichter dan c'. Majeur is over het algemeen licht, mineur donker. Het dominant-septime accoord is voor mij een blauw accoord. Ik heb nooit opgemerkt, dat bepaalde motieven, thema's, melodieën enz. bepaalde kleuren of vormen voor mij hebben. Zekere rhythmen hebben dat echter wel. Een stuk met een goed rhythme zie ik meestal in felle kleuren. Bij een langzaam tempo zie ik meestal donkere tinten.

De timbres der onderscheidene muziekinstrumenten hebben geen bepaalde kleuren voor mij. Alles hangt af van het stuk, dat men speelt. Het geluid van een trompet zie ik echter geel. En als ik een slechte piano hoor, moet ik altijd aan hagel denken.

Soms verschijnen gedeelten van een of ander muziekstuk in één bepaalde kleur voor mij, Ik mag echter niet zeggen, dat de composities van een bepaalden componist een bepaalde kleur voor mij hebben. Het gebeurt mij echter weleens dat ik, bij het hooren van een naam, een kleur zie. Als ik, b.v., onverwacht, den naam Beethoven hoor, zie ik een paars vlak voor mij. Bij het hooren van den naam Mozart zie ik goudbruin.

Ook bij het aanschouwen van landschappen zie ik weleens kleuren. Ik heb dan neiging om muziek te maken en ik hoor dan ook muziek. Ik heb een tijd gehad, waarin ik erg slecht sliep. Ik zat in dien tijd halve nachten voor

het raam, dat uitzag op een groot grasveld met boomen langs de kanten. Als ik al de muziek, die ik toen gehoord heb, had kunnen opschrijven, zou ik thans een dik boek vol hebben. Die muziek was meestal rood of rood met zwart. Ook weleens donker paars. En ik weet zeker, dat wanneer ik weer op die plaats terugkwam, en daar weer 's avonds voor het raam ging zitten, ik daar dan weer diezelfde muziek zou hooren, en daarbij dezelfde kleuren en vormen zou zien.

Enkele kleuren geven mij muzikale indrukken. Als ik rose-fondant zie, moet ik altijd aan de opera Mignon denken (ik houd niet erg van deze opera). Ik heb een roode klaproos van papier, en als ik daar goed in kijk, naar het zwarte hart, dan hoor ik muziek. Ik hoor deze muziek werkelijk en het is geen rustige muziek.

Er zijn enkele geluiden welke ik niet verdragen kan, b.v. het krassen van een nagel over een tafellaken, het vouwen van papier, het snijden in een kurk en, natuurlijk, het krassen van een griffel of een mes op een bord.

Als kind heb ik weleens profetische droomen gehad. Ik heb geen bijzondere belangstelling voor parapsychologie en breng mijn verschijnselen niet met helderziendheid in verband.

3. *Mej. Jeanne Wasch.* In Februari 1931 kwam ik voor het eerst in aanraking met mej. Jeanne Wasch. Op 6 Februari van dat jaar schreef zij mij een brief van den volgenden inhoud:

„Na Uw lezingen voor de radio ben ik zoo vrij U Uw indruk te vragen voor het navolgende. Sinds ca. 8 jaren teeken ik muziek, geluiden enz., d.w.z. dat ik bij oogenblikken fragmenten der muziek, enz. zie, zooals men gewoon is opstijgende rook van sigaar of sigaret waar te nemen. Maar ik zie het altijd in kleuren, voor iederen componist verschillend. Ook maak ik astrale teekeningen, de indrukken daarvoor doe ik in mijn slaap op. Nog altijd ben ik zoekende naar een afdoende verklaring hoe men het gehoorde tegelijkertijd kan zien. Voor mij is tot nu toe de eenige oplossing dat ik de trillingen, welke geluiden enz. in de lucht maken, zie. Sinds kort woon ik weer in Nederland. De pastels, ruim 100 stuks, maakte ik te Brussel, waar ik drie tentoonstellingen hield, waarvoor veel belangstelling bestond. Vele menschen verklaarden mij soms vormen of kleuren bij muziek waar te nemen, doch als de muziek ophield waren de indrukken verdwenen. Binnenkort hoop ik te Amersfoort een tentoonstelling te houden 4)..."

---

4) Deze tentoonstelling werd in Maart 1931 in den Amersfoortschen kunstkring gehouden. Bij gelegenheid van de opening van deze tentoonstelling sprak ik een inleidend woord „Over z.g. gekleurd hooren en daaraan verwante verschijnselen". Zie mijn feuilleton in de „Nieuwe Rotterdamsche Courant" van 21.3.1931, avondblad E.

Niet lang na de ontvangst van dit schrijven begaf ik mij naar Amersfoort, waar mej. Wasch toen woonde, om haar teekeningen te zien en iets naders omtrent haar en haar verschijnselen te weten komen. Bij die gelegenheid ontmoette ik ook haar hoogbejaarde, inmiddels overleden, moeder, alsmede haar broeder. Eenige tientallen jaren geleden was haar moeder, mevr. Joh. Gerstenhauer, een in de kringen der spiritisten bekende figuur en gold zij daar als een goede magnetiseuse en helderziende [5]). Haar broeder oefende jarenlang, als nevenberoep, het beroep van magnetiseur uit en vertelde mij, dat hij meer dan eens paragnostische slaapgezichten zou hebben gehad. Ook mej. Wasch zou, volgens haar zeggen, wel paragnostische ervaringen hebben beleefd. Ik heb een en ander niet kunnen controleeren.

Mej. Wasch werd in 1886 geboren. Als beroep geeft zij op kunstschilderes. Van het synaesthesie-probleem maakte zij nimmer eenige studie. Het verschijnsel begon zich omstreeks het jaar 1922 bij haar voor te doen en zij trachtte het aanvankelijk te verklaren door aan te nemen, dat zij de trillingen kon zien, welke geluiden in de lucht maken. Later kwam zij in aanraking met theosofen die haar voor een ,,helderziende" hielden.

Velen zijn van meening dat mej. Wasch muzikaal is, en talent heeft. Zij bezit *geen* absoluut gehoor. Zelf gelooft zij echter, dat zij zich nimmer op een haar bevredigende wijze door middel van muziek kan uiten. Als kind leerde zij pianospelen. In de oorlogsjaren (1914—1918) gaf zij het pianospel op. „Ik kon geen muziek maken als ik dacht aan de ellende in de wereld." Aan componeeren kwam zij nimmer toe. Zij geniet het meest van muziek als zij naar anderer spel luistert. Haar voorkeur gaat daarbij naar mineur uit. Dit zou, volgens haar, samenhangen met haar „melancholischen inslag". Kerkorgel-muziek bekoort haar steeds zeer, ofschoon zij ook gaarne naar pianospel en symphonie-orkest-muziek luistert. Ook van de doedelzak gaat een groote bekoring voor haar uit. Van sentimenteele muziek heeft zij een afkeer. Daarentegen weet zij negerzangen en volksmelodieën te waardeeren. Bach, Beethoven en Chopin behooren tot de door haar het meest gewaardeerde componisten. Haar muziek-keuze wordt verder in hooge mate door haar stemmingen beïnvloed. Haar behoefte om muziek te hooren is het grootst wanneer zij verdrietig gestemd is.

Wanneer mej. Wasch een muziekstuk éénmaal gehoord heeft, zoo herkent zij dat later (wanneer zij het voor de tweede maal hoort spelen) gemakkelijk, ofschoon haar daarbij volstrekt niet steeds den titel invalt.

---

5) Zie b.v. „Het Toekomstig Leven", I, 1897, 13, 199, 330, 370.

Deze onthoudt zij over het algemeen slecht. Zij speelt niet gemakkelijk uit het hoofd en „fantaseert" ook niet gemakkelijk.

Het rhythme is voor haar steeds van groote beteekenis.

Zooals reeds gezegd teekent en schildert mej. Wasch. Haar belangstelling voor en neiging tot de teekenkunst zou zich bij haar reeds vroeg geopenbaard hebben. Zij kan zich echter niet meer herinneren bij welke gelegenheid dit geweest is. Gedurende één jaar bezocht zij een teekenacademie. Verder nam zij privaatlessen. Haar werk bestaat in hoofdzaak in het copieeren der natuur. Zij lijdt daarbij onder het bewustzijn van eigen onmacht. Zij vertoont een gebrek aan zelfvertrouwen. Dit „minderwaardigheidsbewustzijn" heeft zij echter niet bij het teekenen van haar klankfiguren.

Bij het inslapen, c.q. in den toestand tusschen waken en slapen, heeft mej. Wasch, volgens haar zeggen, geen pseudo-hallucinaties. Wanneer zij overdag, op willekeurige momenten, de oogen sluit, heeft zij evenmin pseudohallucinaties. „Ik zie geen beelden, zonder eerst een geluidsindruk te hebben ontvangen."

Mej. Wasch beschouwt zichzelf als meer auditief dan visueel.

Het gehoorde spreekt meer tot haar dan het geziene. „Muziek spreekt meer tot mij dan beeldende kunst."

Van zichzelf getuigt proefpersoon, dat zij een „Bohémienne-natuur" is, een mengtype van den gevoels- en den verstandsmensch.

Volgens mijn meening moeten wij haar als een mengtype van het nerveuze- (prae-hysterische) en het sentimenteele (prae-melancholische) type (Heymans en Wiersma) beschouwen.

Het weer oefent, volgens haar, geen invloed uit op haar werkkracht, wel is echter het uur voor haar van beteekenis. Zij werkt het gemakkelijkst tegen zonsondergang. Het jaargetijde heeft wederom geen invloed op haar werkkracht. Daarentegen wel huiselijke zorgen e.d. Zij wordt hierdoor zeer geremd.

Een opbeurend gesprek, het verlangen om iets te scheppen zijn, volgens haar, als begunstigende factoren te beschouwen. Ook lichamelijk en geestelijk welbevinden kunnen als zoodanig beschouwd worden.

Bij het luisteren naar muziek ziet zij haar synopsieën zoowel met gesloten als met geopende oogen. Het milieu is van grooten invloed op haar verschijnselen. Bevindt zij zich in een kamer of in een concertzaal, zoo is zij geneigd haar oogen te sluiten ten einde haar synopsieën beter te kunnen zien. In de kamer of zaal ontbreekt meestal de goede achtergrond voor haar synopsieën. „Liefst heb ik een achtergrond welke zoo neutraal mogelijk is

of bevind ik mij in een omgeving waarin niet te veel licht doordringt. Een concertzaal is weinig geschikt. Een (half donkere) kerkruimte, met wierookgeur doortrokken, is daarentegen zeer geschikt. Hier behoef ik mijn oogen niet te sluiten." Haar synopsieën zijn het levendigst en het meest aanschouwelijk, wanneer zij naar muziek luistert, in het bijzonder wanneer zij ongedwongen kan luisteren. Niet alleen muziek, maar ook klinkers [6]), het ruischen der zee, het suizen van den wind, het zachte geluid van vallende sneeuw, het gekraai van hanen, het schetteren van trompetten en nog zooveel andere geluiden meer zijn inductoren voor haar. Bij het luisteren naar een radioconcert ziet zij echter niets.

Een enkele maal blijken geuren en pijnprikkels photisma's bij haar te doen ontstaan. Veel bijzonderheden kon zij mij daaromtrent niet mededeelen. Boren in de tanden noemt zij grijsblauw. Stooten is, volgens haar, rood.

Toen mej. Wasch 16 jaar oud was zag zij eens, bij het aanslaan van éen enkele noot op de piano, een figuur zich vormen. Het was alsof men een steen in stilstaand water wierp. Zij zag rimpels en kringen ontstaan. Twintig jaar later, toen zij naar een kerkkoor luisterde, zag zij opnieuw een figuur ontstaan. Thans bleef het echter niet bij éen enkele ervaring. Telkens wanneer zij een concert bezocht had zij gelegenheid op te merken, dat gekleurde figuren voor haar opdoemden. Dit waren voor haar geen onaangename ervaringen. Integendeel, zij had gelegenheid vast te stellen, dat het zien dezer gekleurde vormen opbeurend op haar werkte en haar muzikaal genot verhoogde. Naar mate zij aandachtiger luisterde, werden haar synopsieën duidelijker. Voorts had zij gelegenheid op te merken, dat zij haar synopsieën duidelijker ziet naarmate haar oogen minder vermoeid zijn. Hoe meer zij haar aandacht op de verschijnselen richt, des te duidelijker zich deze aan haar voordoen. Zij kan echter door haar wil geen rechtstreekschen invloed op het ontstaan en verdwijnen der verschijnselen uitoefenen. Een enkele maal overkomt het haar, dat zij, op straat, tusschen de menschen, gekleurde vormen ziet. Daar zij dan weinig gelegenheid heeft haar aandacht op de synopsieën te concentreeren, ziet zij, op straat, de door straatgeluiden verwekte synopsieën in den regel niet duidelijk.

Aanvankelijk waren haar synopsieën vlakachtig (tweedimensionaal); thans hebben zij echter een driedimensionaal karakter voor haar gekregen. Zij heeft nimmer, gelijk b.v. mej. X, het gevoel dat de synopsieën uit haar hoofd groeien. Zij ziet de gekleurde vormen voor zich. In den regel verschijnen zij boven de plaats waar de muziek gemaakt wordt, althans hooger

6) Zie pag. 159.

dan deze plaats. Er zijn echter uitzonderingen en het valt haar moeilijk nauwkeurig de plaats te bepalen, waar zij haar synopsieën ziet verschijnen.

Zoowel kleur als vorm harer synopsieën hebben haar belangstelling. De beelden zijn niet veel kleurrijker dan de dingen der buitenwereld. Het schijnt haar echter toe, dat zij voortdurend in een soort van trillende beweging zijn. Ook hebben zij werkelijkheidskarakter voor haar.

Eigenlijk kunnen zij met behulp van het gewone schildersmateriaal niet volkomen natuurgetrouw weergegeven worden. „Ik kan nog het best pastel gebruiken, omdat het verfmengen te lang duurt. De schets ontstaat in enkele minuten, het invullen der kleuren duurt wat langer. Nooit wordt een getrokken lijn veranderd. Ook in een eenmaal aangebrachte kleur breng ik geen veranderingen." Proefpersoon acht zich steeds dadelijk in staat de kleuren harer synopsieën te noemen.

Sommige proefpersonen zien, bij het luisteren naar muziek, soms alleen maar gekleurde vlakken welke geen bepaalde vormen vertoonen. Dit is bij mej. Wasch niet het geval. Zij ziet steeds gekleurde vormen en deze vormen hebben evenzeer haar aandacht als de kleuren en verschijnen steeds tegelijk met de kleuren. Haar synopsieën zijn overwegend bont gekleurd. Bij Chopin is de hoofdkleur blauw; muziek van Bach doet haar diepe, bonte kleuren zien, maar geeft soms ook lichte tinten, vooral als orgelmuziek van dien componist ten gehoore wordt gebracht. Muziek van Beethoven is veel kleurrijker.

Bij het luisteren naar muziek ziet zij de gekleurde vormen voor zich ontstaan. Zij blijven eenigen tijd (ongeveer twintig seconden) voor haar staan, om daarna, door zich op te lossen, weer te verdwijnen. De schoonheid der vormen hangt, volgens proefpersoon, samen met de schoonheid der klanken. Onaesthetische geluiden geven onaesthetische beelden.

„In het begin waren deze verschijnselen verrassingen voor mij. Thans ben ik er echter geheel aan gewend en zij komen mij als zeer natuurlijk voor. Vele menschen staan echter vreemd tegenover mijn verschijnselen."

Wanneer proefpersoon naar muziek luistert, en haar synopsieën voor zich ziet ontstaan, ervaart zij dit nimmer als hinderlijk. „Het blijft steeds interessant en kan invloed op mijn muzikaal genot uitoefenen. Meestal is het een invloed ten goede, maar het feit, dat ik geneigd ben veel aandacht aan de synopsieën te schenken, kan er toe leiden, dat ik daardoor minder aandacht aan de muziek schenk".

Mej. Wasch is geneigd aan te nemen dat zij een muziekstuk aan de daarbij voor haar behoorende synopsieën kan herkennen. Reproduceert zij

een eenmaal geziene synopsie, zoo weet zij dadelijk welk muziekstuk zij toen hoorde. Zij kan echter de synopsieën gemakkelijker reproduceeren dan het muziekstuk.

Wanneer proefpersoon naar muziek luistert en daarbij op haar synopsieën let, kan het gebeuren, dat de dingen, welke zij tegelijk met deze waarneemt (concertzaalmeubilair, decors, enz.), haar als storende elementen hinderen. In een kerk of in de vrije natuur treft zij in den regel minder van dergelijke storende elementen aan.

De z.g. baskant van een piano heeft een donkerder kleur voor haar dan de z.g. diskant. Een stuk, gespeeld in mineur, heeft donkere tinten. Daarentegen heeft een stuk, gespeeld in majeur, heldere tinten. Lage tonen zijn voor haar met donkere kleuren verbonden; de hooge tonen daarentegen met heldere kleuren. De aard der muziek is van invloed op kleuren en vormen. Ook de soort van instrument: „Een kerkorgel heeft diepe, dooreengestrengelde kleuren, met uitzondering van de fluittonen. Een cel is donker van kleur en heeft iets vibreerends. Bij een viool zie ik ijlere en lichtere kleuren. Pianomuziek doet steeds wisselende kleuren ontstaan. De soort van muziek, en de wijze waarop men speelt, is van invloed op kleuren en vormen."

Nimmer verschijnen gansche muziekstukken voor haar in een bepaalde kleur, wel echter fragmenten daarvan.

Muziek van Chopin is voor haar overwegend blauw; bij het luisteren naar muziek van Beethoven ziet zij voornamelijk geel, oranje, lila en groen. De muziek van Bach is voor haar meestal diep van kleur. De kleuren van bepaalde toonsoorten, instrumenten, enz. blijven zichzelf steeds vrijwel gelijk. „De wijze van spelen is hier echter van invloed. Er zijn pianisten die, b.v., zeer „pianistisch" spelen. De kleur is dan egaler. Speelt de pianist zeer temperamentvol, dan verandert het beeld". De veranderingen openbaren zich in hoofdzaak in de kleuren.

Het is haar nimmer, gelijk, b.v., mej. X, overkomen, dat zij bij het hooren van een naam van een componist een kleur ziet. Ook zag zij nimmer kleuren bij landschappen en deze geven haar ook geen muzikale indrukken.

4. *Enkele punten van overeenkomst en verschil.* Een vergelijkend onderzoek van hetgeen de dames Wasch en X alsmede Mr. Kunst ons omtrent hun verschijnselen weten te melden, doet zoowel punten van overeenkomst als punten van verschil aan het licht komen. Op enkele dezer wil ik hier even wijzen. Onze drie berichtgevers worden allen als muzikaal beschouwd. Een absoluut gehoor schijnt slechts Mr. Kunst en Mej. X ten deel te zijn gevallen.

Zoowel Mr. Kunst als mej. X verklaren dat zij reeds in hun kinder-

jaren synaesthetische verschijnselen hebben gehad. Mej. Wasch, daarentegen, schijnt haar eerste synopsie eerst in haar puberteit „gezien" te hebben. Daarna zou zij ongeveer twintig jaar lang niets van haar aanleg bemerkt hebben, waarna deze zich, toen zij 36 jaar oud was, opnieuw openbaarde, om vervolgens, gedurende een aantal op elkaar volgende jaren, haar muzikaal genot te verhoogen.

Mr. Kunst verklaarde mij bij ons onderhoud dat hij zich tot de visueelen rekent. Mej. X daarentegen gelooft, dat zij meer auditief dan visueel is. Ook mej. Wasch doet dit. Men dient onze berichtgevers hier niet al te zeer op het woord te nemen. Naar mijn meening zijn zij alle drie als mengtypen te beschouwen. Al naar gelang de omstandigheden treedt bij hen nu eens het visueele, dan weer het auditieve type meer op den voorgrond.

Het kan voorts aan geen twijfel onderhevig zijn, of de hier besproken personen behooren alle drie tot de emotioneelen, terwijl zij voorts alle drie, in meerdere of mindere mate, introvert zijn. Van mej. X is mij bekend, dat zij geruimen tijd aan nachtwandelen leed. Zij verliet bij herhaling 's nachts haar bed en sprak dan met „kinderlijke" stem over allerlei intieme onderwerpen. Dit wijst, onmiskenbaar, op een groote vatbaarheid voor aandoeningen.

Als hoofdverschijnsel vertoonen onze proefpersonen dat van het gekleurd hooren. Niet een van ons drietal is echter uitsluitend „geluidziener".

De synopsieën onzer drie berichtgevers kenmerken zich klaarblijkelijk alle door een zoodanige mate van duidelijkheid, dat wij haar, volgens de indeeling van Jaensch, tot de „waargenomen" synopsieën moeten rekenen. Terwijl sterke aandachtsconcentratie op de synopsieën deze bij mej. X schijnt te doen vervagen, verklaart mej. Wasch daarentegen, dat zij duidelijker worden, naarmate zij meer aandacht aan de verschijnselen besteedt.

Wat den inhoud der synopsieën onzer drie berichtgevers betreft — met uitzondering van Mr. Kunst, die ons slechts over zijn chromatismen bericht, doen zich aan haar gekleurde vormen voor.

Mej. Wasch vertelt ons dat haar synopsieën aanvankelijk vlakachtig (twee-dimensionaal) waren. Later kregen zij echter een driedimensionaal karakter voor haar. De synopsieën van mej. X daarentegen schijnen alleen maar een vlakachtig karakter te dragen.

Bij Mr. Kunst treffen wij nagenoeg uitsluitend analytische synopsieën aan („Bij mijzelf nam ik typische betrekkingen waar, tusschen tonen onderling eenerzijds en kleuren onderling anderzijds"); bij de dames Wasch en X daarentegen, hebben wij overwegend met synthetische synopsieën te doen.

Analytische synopsieën zijn mej. Wasch echter niet geheel vreemd. Toen zij, als zestienjarig meisje, bij het aanslaan van één enkele noot op de piano, een figuur zag ontstaan, had zij een analytische synopsie.

Klinkers, getallen, dagen van de week zijn zoowel voor mej. Wasch als voor Mr. Kunst als inductoren te beschouwen. Bij mej. X valt het ons op, dat zij hier aan beperking onderhevig is.

Statische synopsieën treffen wij bij Mr. Kunst aan; Mej. Wasch vertoont een enkele maal samengestelde synopsieën. Dynamische synopsieën vinden wij bij beide dames. Ook vertoonen beide dames zoowel sensorische als psychische synopsieën.

De synopsieën onzer drie geluidzieners schijnen zich door een zekere mate van standvastigheid te kenmerken.

In hoeverre er overeenstemming bestaat tusschen de dynamische synopsieën der beide dames valt niet na te gaan, waar mej. X geen muziekschilderes is.

Mr. Kunst meent bij zichzelf in den loop der jaren een achteruitgang te hebben kunnen constateeren, zooals ons blijkt uit zijn woorden: „Thans zijn mijn associaties zeer veel minder sterk." Mej. X zegt daarentegen, dat zij als kind alleen maar onderscheid maakte tusschen lichte en donkere tonen, maar dat in den loop der jaren haar photisma's duidelijker zijn geworden en dat het verschijnsel zich thans meer dan vroeger voordoet. Dit blijkt ook bij mej. Wasch het geval te zijn.

Volgens mej. X zou de omgeving niet van invloed zijn. De synopsieën verschijnen in haar „zichtruimte" („Sehraum"), hoewel zij ze ook met gesloten oogen zegt te kunnen „waarnemen". Zij heeft soms het „gevoel" dat de synopsieën uit haar hoofd groeien. Voor mej. Wasch blijkt, daarentegen, de omgeving van groote beteekenis voor haar verschijnselen te zijn, terwijl het „gevoel", dat de beelden uit haar hoofd groeien, haar onbekend blijkt te zijn.

Zoowel mej. Wasch als mej. X zeggen, dat zij weleens spontane paragnostische ervarigen hebben gehad.

5. *Muziekschilders.* Het mag zeker een verheugend feit genoemd worden, dat wij in mej. Wasch een proefpersoon vinden, die de kunst verstaat haar synopsieën met groote vaardigheid met behulp van pastel op papier te teekenen. Zij kan ons daardoor a.h.w. laten zien, hetgeen zij „waarneemt". Hier komt nog bij, dat zij niet de eenige „muziekschilderes" is. In 1939 trok in Parijs de tentoonstelling van het werk van mevr. Henriette Reiss

de aandacht [7]). Het betreft hier een in Engeland geboren, maar in Zwitserland opgevoede vrouw, die reeds als zesjarig kind de aandacht trok, omdat zij in staat bleek rekenkundige vraagstukken op ongewone wijze op te lossen. Zij „zag" de antwoorden op de vraagstukken voor zich [8]). Haar vader stond als een goed (amateur) zanger bekend en ook haar moeder was muzikaal. Beide ouders bezaten voorts een groote belangstelling voor de schilderkunst.

Als jong meisje wilde mevr. Reiss zangeres worden. Een stemgebrek noopte haar dit plan op te geven. Zij begon zich nu op het teekenen toe te leggen. Zij bezocht in Basel de academie voor beeldende kunsten, waar zij teekenen en schilderen leerde. Zij bleek een voortreffelijk visueel geheugen (eidetiek ?) te bezitten en ook een goed onderscheidingsvermogen voor kleuren te hebben.

Zij weet zich te herinneren, dat zij als kind vaak allerlei „kladschilderijen" maakte, wanneer zij ruzie met iemand gehad had. Haar hand bracht dan allerlei symbolische voorstellingen op het papier. Zij trachtte haar woede symbolisch voor te stellen. Toen zij zestien jaar oud was meende zij aura's te zien rondom de menschen, met wie zij in aanraking kwam. Volgens haar zeggen zou zij eenige malen in haar leven spontane paragnostische ervaringen hebben gehad.

Op zekeren dag, toen zij zich in een concertzaal bevond en naar de ouverture uit de opera Tannhäuser luisterde, zag zij opeens kleuren en vormen voor zich. Sindsdien is het haar geregeld overkomen, dat zij, in een concertzaal, bij het luisteren naar muziek, gekleurde vormen begon te zien. Een aantal dezer vormen heeft zij, in de concertzaal, kunnen schetsen. Thuisgekomen begon zij dan, met behulp van deze schetsen, de synopsieën te schilderen, waarbij haar voortreffelijk visueel geheugen, alsmede haar goed ontwikkelde zin voor kleuren, haar goede diensten bewezen. In 1939 kon zij te Parijs een aantal van haar schilderijen tentoonstellen. In het hier reeds genoemde artikel van Warcollier vindt men eenige reproducties van haar schilderijen, benevens nog een aantal verdere gegevens over haar persoon en werk.

Bekende „muziekschilders" zijn voorts de hierna genoemde Eduard en Carla Reimpell.

Wij kunnen nu de teekeningen e.d. van de verschillende „muziekschilders" met elkaar vergelijken, naar punten van overeenstemming en

7) R. Warcollier: „Un peintre de musique", „Revue Métapsychique", 1939, 273.

8) Zie F. W. H. Myers: „De menschelijke persoonlijkheid", Nedl. vert., Amsterdam, 1921, 65.

verschil zoeken, in de hoop langs dezen weg van vergelijkend onderzoek iets naders met betrekking tot het wezen dezer verschijnselen te weten te zullen komen. Ook kan men de teekeningen van „muziekschilders" vergelijken met die van schildermedia, zielszieken en kinderen.

Bij het beschouwen van een aantal teekeningen van mej. Wasch zijn mijn gedachten vaak uitgegaan naar de z.g. mediamieke teekeningen van „jene deutsche Bäuerin, die, ohne je vorher Pinsel oder Farbstifte in der Hand gehabt zu haben, komplizierte Phantasiefiguren und sehr elegante Verzierungen zeichnete und ausmalte" [9]), G. Boeschoten e.a., alsmede naar de teekeningen, welke wel door zielszieken in ontremmingstoestanden gemaakt worden [10]), daar niet ontkend kan worden, dat er een zekere mate van overeenstemming tusschen deze teekeningen bestaat. Men krijgt den indruk, dat bepaalde motieven (bloemknop, embryo, bloem, ster, kruis enz.) in een aantal dezer teekeningen steeds wederkeeren, m.a.w. dat zij mandala-elementen [11]) bevatten. Dit heeft mij aanleiding gegeven de vraag te stellen of het niet aannemelijk moet worden geacht, dat mej. Wasch, tijdens het luisteren naar muziek, in een toestand van bewustzijnsinzinking geraakt, in welken toestand zij allerlei, uit het haar onbewuste opstijgende symbolische voorstellingen voor zich „ziet".

Ik wil daarmede volstrekt niet beweren, dat haar beelden geen synæsthetische elementen zouden bevatten. Ik beschouw haar wel degelijk als een „geluidzienster", en ik ben zelfs geneigd te gelooven, dat er zich onder haar teekeningen enkele bevinden, welke, zoo niet uitsluitend, dan toch overwegend op synopsieën betrekking hebben. Ik denk hier, b.v., aan de teekening, waarin zij weergeeft hetgeen zij zegt te zien, als zij het onaangename geluid hoort, dat een tramrijtuig soms veroorzaakt bij rijden in een bocht.

---

9) C. Lombroso: „Hypnotische und spiritistische Forschungen", Hoffmann, Stuttgart, 111. De boerenvrouw, waarop Lombroso doelt, en van wier teekeningen wij een reproductie in zijn boek aantreffen, is Wilhelmina Aszmann.

10) Zie O. Kankeleit: „Die schöpferische Macht des Unbewussten", Berlijn, 1933, 35 e.v.; R. Wilhelm en C. G. Jung: „Das Geheimnis der goldenen Blüte", München, 1929.

11) Het woord mandala is uit het Sanskriet afkomstig en beteekent cirkel. Men kent bij de Boeddhisten rolprenten, die men mandala's noemt, omdat zij een cirkelvorm te zien geven, gevuld met allerlei symbolische voorstellingen. In concentrische cirkels geven deze prenten de ontvouwing van het Zijnde weer en wijzen den mensch den weg tot verlossing. Zie J. L. J. F. Ezerman: „Thibetaansche rolprenten", „Elsevier's Geïll. Maandschrift", LXXXVIII, No. I en II.

Opmerkelijk is, dat men middeleeuwsche symbolische voorstellingen kent, welke overeenkomst vertoonen met de Oostersche mandala's.

C. G. Jung ontdekte, dat sommige patiënten, die aan het teekenen worden gebracht, figuren produceeren, welke aan de mandala's herinneren en waarin zij embryo's, bloemen e.d. teekenen, welke een symbolische beteekenis hebben.

Het feit, dat mej. Wasch mij eens vertelde, dat zij vroeger wel eens automatisch geschreven heeft, gevoegd bij haar mededeeling, dat de schets in enkele minuten ontstaat, en dat zij nimmer een getrokken lijn verandert, noch in een eenmaal aangebrachte kleur meer veranderingen aanbrengt, heeft mij gesterkt in mijn overtuiging, dat wij in haar een combinatie moeten zien van een z.g. schildermedium en een geluidzienster. Zij is een schildermedium, welks teekeningen synæsthetische elementen bevatten en dat zich van het meerendeel der schildermedia onderscheidt, doordat zij eerst „hallucineert" met betrekking tot de figuur, welke zij later zal teekenen. Evenals de teekeningen van het meerendeel der schildermedia moeten ook de hare op één lijn gesteld worden met die, welke door patiënten van Jung, Kankeleit e.a. tijdens de psychoanalytische behandeling geproduceerd werden. T.z.t. hoop ik op dit onderwerp in een afzonderlijk artikel terug te komen.

Bij het beschouwen van een aantal teekeningen van mej. Wasch, betrekking hebbend op analytische en samengestelde synopsieën, kwam ik nu tot de overtuiging, dat de ervaring van mej. Wasch bij den opbouw van haar beelden, zij het dan niet overal in gelijke mate, een rol heeft gespeeld. Zoo bevindt zich onder haar teekeningen er één, welke zij gemaakt heeft naar aanleiding van het „visioen", dat zij zegt te hebben wanneer zij het woord „bolsjewisme" hoort uitspreken. Deze teekening stelt een roofvogel voor, die boven een kerkgebouw vliegt en zijn klauwen dreigend naar het gebouw uitstrekt. Onnoodig te zeggen, dat wij hier wel niet meer van een synopsie mogen spreken, maar dat wij hier slechts te doen hebben met de „verbeelding" [12]) van het woord, of den zin (de gedachte), waarmede zij geneigd is op het prikkelwoord „bolsjewisme" te reageeren.

Een aandachtige beschouwing van haar teekeningen brengt aan het licht, dat het proces der „verbeelding" nu ook in een aantal andere reproducties van haar synopsieën aantoonbaar is. Zoo vond ik, b.v., in een teekening, betrekking hebbend op hetgeen zij zegt te zien bij het kraaien van een haan, hanen-motieven; in een teekening, waarin zij heeft getracht weer te geven, hetgeen zij ziet als zij de zee hoort ruischen, schelpmotieven, terwijl ook de kleuren dezer teekening aan die van de zee herinneren en vertoont, ten slotte, een teekening, betrekking hebbend op een kerkkoor — „de menschelijke stem" staat er onder — een menschelijk hoofd. Dat zij

12) Onder verbeelding versta ik hier het in beeld brengen (uitbeelden, „Verbildlichung") van een gedachte. Men spreekt hier ten onrechte wel van symboliseeren. Zie A. J. Westerman Holstyn: „Grondbegrip der psychoanalyse", Utrecht, 1936, 110; N. van Suchtelen: „Uit de diepten der ziel", Amsterdam, 1921, derde druk, 75.

dit alles zelf ook heeft opgemerkt blijkt uit hetgeen zij mij, naar aanleiding mijner vragen, mededeelde („het ruischen der zee geeft vormen en kleuren eenigszins afwijkend van muziek, omdat er in de vormen en kleuren iets weer te vinden is van het natuurelement dat de synopsie veroorzaakt. Ik vermoed dat dit bij meer natuurgeluiden voorkomt").

Deze teekeningen leeren ons, dat bepaalde geluiden gedachten bij haar verwekken, welke verbeeld worden [13]).

Het interesseert ons thans te weten wat ons, na aftrek van al deze bijverschijnselen als het zuivere synaesthetische element in haar beelden blijft en bij welke categorie van synaesthetische verschijnselen dit dient te worden ondergebracht.

Het is mij helaas niet mogen gelukken tot een bevredigende beantwoording van deze vraag te geraken. Dat haar beelden een synaesthetischen component bevatten, is zoowel op grond van vergelijkend onderzoek, als op grond van al hetgeen zij ons over haar verschijnselen weet te vertellen, waarschijnlijk te achten, maar het is uiterst moeilijk dezen component af te zonderen en er het wezen van te bepalen. Mij is dit althans niet mogen gelukken.

Het komt mij voor, dat psychoanalytisch onderzoek der proefpersonen ons in een aantal gevallen verder kan brengen en tot de ontdekking van verworven synaesthesieën kan leiden, waar deze aanwezig zijn. Niet alle proefpersonen geven echter gelegenheid voor een dergelijk, langdurig en ingrijpend onderzoek en zij bezitten ook niet allen de geschiktheid daarvoor.

(Slot volgt)

BIJ DE PLAAT

Reproductie van een pastelteekening van mej. J. Wasch, betrekking hebbend op een synopsie, „gezien" bij een nocturne van Chopin, opus 37 nº. 1, „andante sostenuto".

13) Bij het beschouwen der reproducties der teekeningen van Eduard Reimpell (G. Anschütz: „Das Farbe-Ton-Problem im psychischen Gesamtbereich") viel het mij op, dat het element der verbeelding in zijn teekeningen zich veel minder duidelijk openbaart. Men moet er naar zoeken en loopt daarbij gevaar het er in te leggen.

DUNNE-EFFECT OF TOEVAL?

No. 4. De ijking der proefreeks en mijn voorloopig oordeel over het experiment.

door J. C. M. KRUISINGA

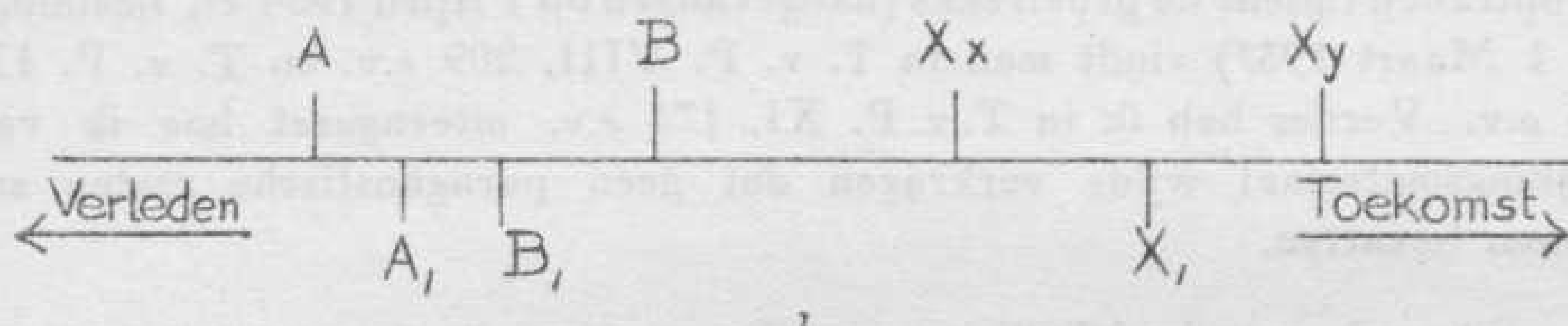
Op 1 Juni 1940 was ik in staat, door de voltooiing van een vergelijkingsreeks het onderzoek naar het optreden van het Dunne-effect in een serie van 1444 door mij genoteerde droomen voorloopig te beëindigen, en op grond van de gemaakte vergelijking een oordeel uit te spreken over de waarde van dit experiment.

De wijze van onderzoek is door Dr. Kooy beschreven in het T. v. P.: VI, 144—151; VII, 241—246; een verkorte omschrijving der congruenties die optraden tijdens de proefreeks (aangevangen op 1 April 1934 en beëindigd op 1 Maart 1937) vindt men in T. v. P. VIII, 209 e.v. en T. v. P. IX, 235 e.v. Verder heb ik in T. v. P. XI, 173 e.v. uiteengezet hoe ik vergelijkingsmateriaal wilde verkrijgen dat geen paragnostische resten zou kunnen bevatten.

Uitgaande van de definitie van het Dunne-effect, die ik op bladzijde 174 van deel XI van dit Tijdschrift gaf: „een betrekkelijk algemeen optredende fragmentaire congruentie van droomsituaties en kort daarna door den waarnemer „zelf beleefde werkelijkheid", kan ik ter inleiding van deze bijdrage volstaan met het volgende résumé:

1. Ik noteerde gedurende ongeveer 3 jaren al mijn droomen nauwkeurig.
2. Ik hield zorgvuldig aanteekening van alle latere voorvallen, die geleken op hetgeen in de notities voorkwam. Hierbij beschouwde ik alleen notities van hoogstens 90 dagen te voren.
3. Verrast, en om sportieve en emotioneele redenen ook verheugd door de al vrij spoedig optredende congruenties, was ik eenigszins geneigd om à tort — hoewel niet à travers — dergelijke fragmentaire congruenties (beter: analogieën) ook maar direct als Dunne-effecten te rubriceeren.
4. Zoekende naar een methode om deze fout te vermijden, viel het mij in om dezelfde droomnotities te gebruiken voor vergelijking met reëele voorvallen, die slechts buiten het al zéér ruim gestelde interval van 90 dagen konden optreden. Met andere woorden: ik bezigde de volkomen „verschaalde" notities van drie jaar geleden ter vergelijking met werkelijkheden van drie jaren later, en superponeerde op die wijze 1095 dagen op het toch al ruime interval van 90 dagen, waardoor natuurlijk — gelet op de definitie — van Dunne-effecten onder de nieuwe congruenties geen sprake meer kan zijn.
5. Van 1 April 1937 (1 April 1934 plus 3 jaar) tot 1 Juni 1940 (1 Maart 1937 plus 3 jaar, plus het oorspronkelijk maximaal interval van 90 dagen) noteerde ik, op gelijke wijze als tijdens de proefreeks, de werkelijke voorvallen die verwantschap vertoonden met de droomnotities van 3 jaar geleden tot 3 jaar plus 3 maanden geleden.

Alvorens verslag uit te brengen omtrent de gegevens die uit de vergelijkings- of toevalsserie zijn voortgevloeid, en alvorens uit de verhouding daarvan tot de waarnemingen der proefreeks gevolgtrekkingen te maken, moet ik voor de goede orde — en als waarschuwing voor anderen — eerst iets mededeelen over de verschillende soorten van fragmentaire congruenties die zich in beide series kunnen voordoen. Men zal uit die mededeelingen zien dat soms het zoeken naar „het" toeval door niets zoozeer wordt belemmerd dan door verdekt opgestelde toevalligheden van andere allure. Ik zal mij echter duidelijker uitdrukken en mij bedienen van onderstaand lijntje (diagr. I), dat van links naar rechts een tijdsverloop uitdrukt. Werkelijke gebeurtenissen zijn afgebeeld door streepjes boven de lijn en tijdstippen van droomnotities door streepjes eronder.

I

Wij bezien nu eerst de proefreeks.

De streepjes A en A_1 brengen hierin den uiterst normalen droom tot uitdrukking, waarin de waarnemer op het tijdstip A_1 droomt van een gebeurtenis A in het verleden, welke droom dadelijk door hem wordt genoteerd.

De streepjes B en B_1 toonen aan, dat hij in den nacht B_1 droomt over een gebeurtenis B, die pas eenigen tijd na den droom voor den waarnemer werkelijkheid wordt; deze droom wordt dadelijk op het tijdstip B_1 opgeschreven.

De streepjes B en B_1 beteekenen vooral niets meer dan dat; allerminst dus dat de droom B_1 wordt gedroomd *naar aanleiding* van het incident B. De combinatie (B, B_1) zegt met andere woorden niets omtrent proscopie.

Wij gaan nu de verschillende soorten van congruenties met toekomstige gebeurtenissen eens na aan de hand van dit eenvoudige diagram. Er zijn drie soorten, en misschien een vierde, namelijk het gezochte Dunne-effect.

1. Causale *congruentie*:

Werkende met B als gebeurtenis en B_1 als droomnotitie, wil dit zeggen dat B een min of meer aantoonbaar gevolg is van B_1; de proefpersoon leidt het er bewust of onbewust, handig of onhandig, naar toe dat B_1 in B wordt verwezenlijkt. Ik waarschuw ieder er voor, dat hij zich zelf in dit opzicht evenmin mag vertrouwen als een ander. Een denkbeeldig voorbeeld: iemand

droomt dat hij met een roeibootje op een zandplaat bij Texel komt vast te zitten. De volgende week moet hij met de auto van Loosduinen naar Leeuwarden; hij besluit om maar langs den Afsluitdijk te gaan (omdat die zoo interessant is) en blijft dan in Den Helder logeeren (omdat het anders zoo'n eind is). Vervolgens huurt hij daar den volgenden morgen een bootje, om mee te gaan roeien (want het is net zulk mooi weer) en drijft natuurlijk op de Hors, omdat hij nog nooit van zijn leven op zee heeft geroeid.

Allerlei listige schijnmotiveeringen zijn hier mogelijk, en zoo moet ook in „eigen werk" iedere congruentie zorgvuldig op causaal verband worden onderzocht, en in geval van twijfel zonder vorm van proces worden verworpen.

2. Irrelevante *congruentie:*

Voorgesteld door de streepjes Xx, Xy en X_1, waarvan Xx en Xy op elkander gelijkende gebeurtenissen zijn, die ten opzichte van de notitie X_1 respectievelijk in het verleden en in de toekomst liggen, is dit een congruentie zoowel met een voorval uit het verleden als met een toekomstig incident. Een congruentie dus, waarbij de droomnotitie geheel op den achtergrond geraakt, wat haar belang voor dit onderzoek betreft.

Het is een toevallige congruentie van twee gebeurtenissen, waartusschen — waarschijnlijk als gevolg van de éérste! — de notitie valt. Men moet hier nooit te hoog grijpen; immers wanneer een notitie overeenkomt met verleden èn toekomst beide, moet men op grond van het eenvoudigheids-principe wel aannemen dat de droom wordt veroorzaakt door het verleden, en dat nu de herhaling van de *gebeurtenis* berust op .... toeval. Dit is het soort toeval dat ik hiervoor bedoelde, het soort dat ons het opsporen van het voor ons onderzoek belangrijke toeval bemoeilijkt. Wanneer men er eenmaal goed op gaat letten, doorkruist het de congruenties op bedenkelijke wijze. „In dubio abstine" moet toch ook hier de regel zijn, met slechts deze uitzondering — en dan nog wel een hypothetische: men kan, althans wanneer proscopie bestaat, van de toekomst droomen naar aanleiding van het verleden, via het associatieve netwerk. Vindt men een geval dat in deze beschouwing past, dan moeten daarbij toch altijd merkwaardige nieuwe congruentiepunten en aanvullende détails aan te wijzen zijn, die aannemelijk maken dat de droom in zijn geheel correleert met de toekomstige gebeurtenis, terwijl het incident uit het verleden, de dagrest dus, niet meer was dan een eenvoudige aanleiding.

Men besluite niet te licht tot de aanwezigheid van dit uitzonderingsgeval, en vermijde het onhandig gebruik van de petitio principii die aan de beslissing verbonden is.

3. T o e v a l l i g e *congruentie:*

De streepjes B en B_1 beteekenen vooral niets meer dan een „congruentie", zeide ik hiervoor.

4. Misschien is er dan nog de gezochte vierde soort, de

P r o s c o p i s c h e *congruentie,* die in het diagram niet anders kan worden afgebeeld dan óók door de streepjes B en B_1. Als zij bestaat, zal zij in het algemeen niet van een toevallige te onderscheiden zijn: wel is de kans dat men met proscopie te doen heeft, recht evenredig met de ònwaarschijnlijkheid van toevallige verwezenlijking, maar in verreweg de meeste gevallen is een discriminatie op grond van *geschatte* kansen niet wetenschappelijk verantwoord. De meeste congruenties bevatten „waarschijnlijkheden" van 1 op 1000 tot 10000, hetgeen in een op zich zelf staand geval [1]) geen onderscheid en rubriceering veroorlooft. Vandaar — met meer andere oorzaken — mijn twijfel aan losse Dunne-effecten en afkeer van publicatie daarvan.

Zooals van zelf spreekt, mogen congruenties, verdacht van causaliteit of irrelevantie, in de proefreeks niet worden opgenomen en medegeteld. Er rest dus in die reeks een hypothetisch mengsel van de soorten 3 en 4, dat nu door vergelijking met een contrôleserie op zijn mogelijke bestanddeelen moet worden onderzocht.

Nu gaan wij na welke soorten van congruentie de *vergelijkingsreeks* kan bevatten.

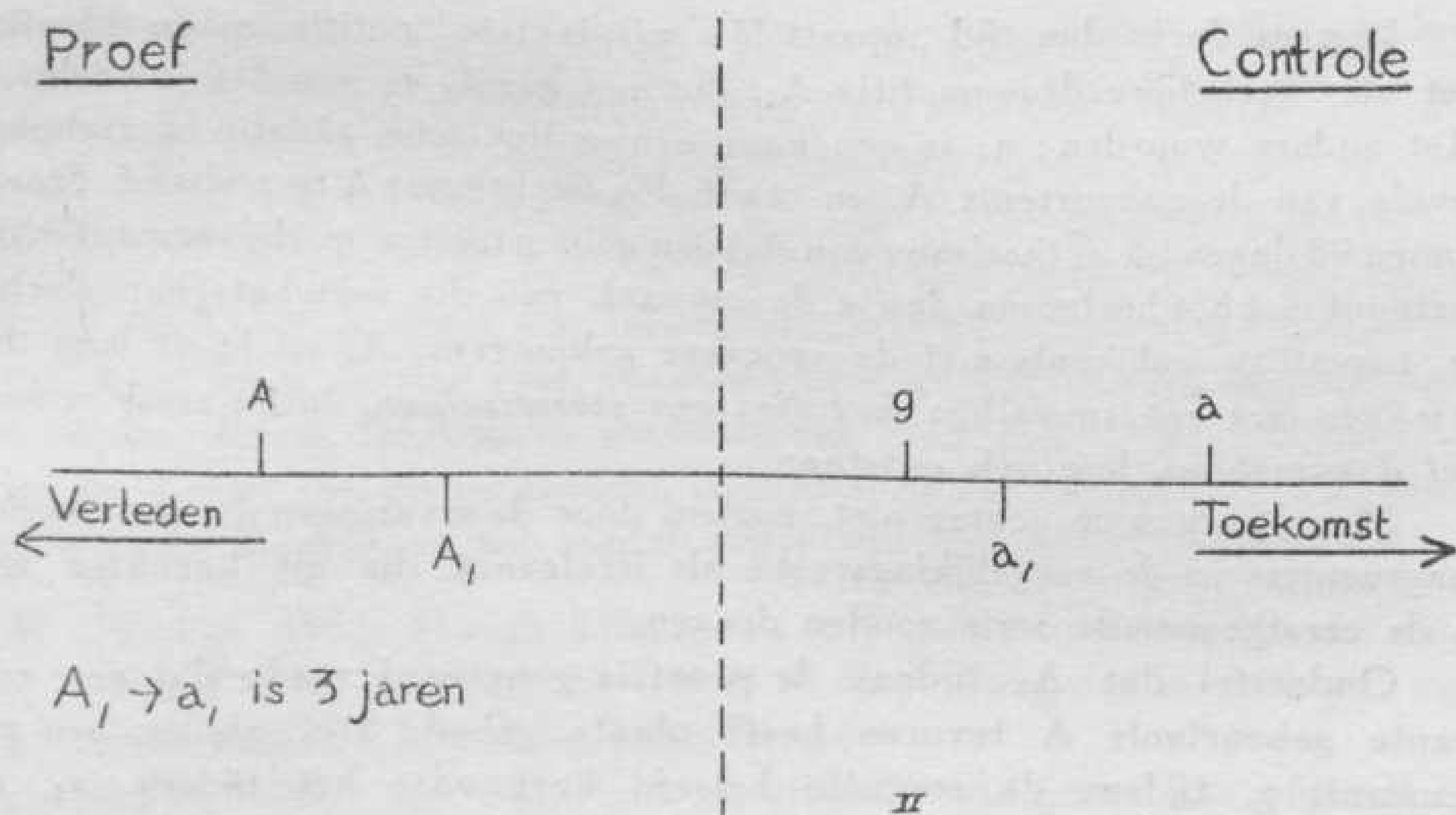
Wij plaatsen hieronder (diagr. II) de tijdlijn opnieuw, en reserveeren den linkerkant daarvan voor de proefreeks en de rechterzijde voor de vergelijkingsreeks, waarin het toeval de rol van den hypothetischen helderziende — die tijdens het experiment toch altijd nog door het toeval geholpen werd — gehéél moet overnemen. Zooals te verwachten is, zijn er ook in de contrôleserie verschillende soorten van congruenties. Men weet reeds dat er één moet ontbreken, namelijk de proscopische, en er zijn er dan ook inderdaad drie.

1. C a u s a l e *congruentie* in de vergelijkingsreeks.

Er kan tweeërlei causaal verband bestaan: tusschen de gebeurtenis en den *droom tijdens de proefreeks,* en tusschen de gebeurtenis en het herlezen van de oorspronkelijke notitie. In de eerste plaats dus tusschen a en A_1 in de tweede plaats tusschen a en a_1

Dat echter een droomnotitie A_1 den proefpersoon zou verleiden om na ongeveer 1100 dagen een toestand van congruentie a te enscèneeren, is gezien het zeer lange „incubatietijdperk" niet bijzonder waarschijnlijk. Eerder zal

1) Ieder verondersteld Dunne-effect in de proefreeks behoort door den proefpersoon als een volkomen op zich zelf staand geval te worden beschouwd.

causaal verband van a met a_1 moeten worden nagegaan, dus met het tijdstip waarop de waarnemer de notitie ten dienste der contrôle weer onder de oogen krijgt.

Daar de contrôle den waarnemer licht aanleiding zal geven tot een negatief-aprioristische instelling tegenover het Dunne-effect (geen betere jachtopzieners dan oud-stroopers!) moet hij ook tijdens dit onderzoek waken tegen situaties die hij zelf, zonder het te weten, in scène heeft gezet. Eenige nauwkeurigheid en objectiviteit maakt het echter wel mogelijk om dit soort congruenties ook hier uit de statistiek te weren.

2. Irrelevante *congruenties* in de vergelijkingsreeks. [2])

A is hier weer een gebeurtenis tijdens de proefreeks, A_1 de daarmede in verband staande notitie, gemaakt ná die gebeurtenis, en a_1 het tijdstip dat voor die notitie in de vergelijkingsreeks geldt. Ten slotte is a een gebeurtenis tijdens de contrôle, veel gelijkende op het incident A tijdens de proef en dus ook op A_1, gedroomd naar aanleiding van A. Het incident a vindt plaats binnen 90 dagen na a_1, en zou dus zonder nader onderzoek een congruentie beteekenen die in de vergelijkingsreeks moet worden opgenomen.

Zonder nader onderzoek! Maar wanneer kan worden aangetoond dat 3 jaar geleden de droom A_1 een gevolg was van een gebeurtenis A, is de congruentie (a_1, a) van de vergelijkingsreeks zuiver irrelevant.

2) Vergelijk ook mijn opmerking in kleine letters in T. v. P. XI, 180.

Immers de in den tijd „opzettelijk misplaatste" notitie a_1 is identiek met de werkelijke droomnotitie A_1, die een gevolg is van het incident A. Met andere woorden: a_1 is een naar een willekeurig tijdstip verschoven gevolg van de gebeurtenis A, en staat dus slechts met A in verband. Treedt binnen 90 dagen na a_1 (herlezen van A_1) een gebeurtenis a op, die verwantschap vertoont met het herlezene, dan is de oorzaak van die verwantschap slechts de toevallige gelijkenis met de vroegere gebeurtenis A, en heeft men dus te maken met een toevallige *herhaling van gebeurtenissen, buiten eenig verband met droomnotities*, hoe ook ontstaan.

Men beschouwe echter niet, misleid door de ervaringen der proefreeks, congruenties in de vergelijkingsreeks als irrelevant, die dit karakter wèl in de eerstgenoemde serie zouden dragen.

Onderstel dat A_1 tijdens de proef is genoteerd *zonder* dat een verwante gebeurtenis A tevoren heeft plaats gehad. Stel verder een gebeurtenis g, tijdens de contrôle beleefd kort voor het tijdstip a_1, en gelijkende op hetgeen in de notitie a_1 (= A_1) vermeld stond, en stel ten slotte de gebeurtenis a, congrueerende met g (en dus met de notitie A_1, gebruikt op het tijdstip a_1) welk laatste incident a wordt beleefd binnen 90 dagen na het tijdstip a_1. De congruentie (a_1, a) moet in dit geval wel degelijk worden meegeteld, omdat g als gebeurtenis *bij het vergelijkend onderzoek* verwaarloosd moet worden.

Immers de notitie a_1 (= A_1 van drie jaar geleden) kan nooit door g worden veroorzaakt, noch op eenige wijze met g in verband staan. De inderdaad toevallige herhaling van gebeurtenissen g en a doorkruist hier ons onderzoek niet: irrelevant is hier alleen een *gebeurtenis*, en wel de gebeurtenis g, terwijl in het vorige geval de irrelevantie een *congruentie* betrof — namelijk $a_1 = a$, omdat a_1 was toe te schrijven aan een vroegere gebeurtenis A, via den droom A_1.

De „echte" irrelevante congruentie (op het plaatje voorgesteld door de opeenvolging $A - A_1 - a_1 - a$) komt, zooals we nu duidelijk hebben gezien, evenzeer voor bij de contrôle als tijdens de proef, en het is de lang niet aangename taak van den proefpersoon om ze uit de vergelijkingsreeks te weren. Hij moet daartoe met volstrekte zekerheid weten of de opnieuw gebruikte notities, toen ze in werkelijkheid werden gemaakt, congruenties vertoonden met gebeurtenissen uit het toenmalig verleden, m.a.w. of ze goedomschreven dagresten bevatten, en zoo ja welke.

De groote belangstelling en zoo groot mogelijke concentratie waarmede ik indertijd de proefreeks heb onderzocht, maakte het mij in het

algemeen ook tijdens de vergelijkingsreeks nog zeer goed mogelijk om deze gevallen te herkennen en dus te schrappen, evenals de gevallen waarin gerechte twijfel bestond.

3. Overige *congruenties* bij de contrôle.

Deze berusten, zooals uit den opzet volgt, alle op toeval.

Ik zal nu de gevallen van fragmentaire congruentie (analogie) uit de vergelijkingsreeks in het kort omschrijven. Men vindt hieronder: nummer der notitie, datum daarvan en samenvatting van den inhoud. Daaronder volgt de datum van de gebeurtenis welke met de notitie congrueert, de korte omschrijving daarvan en het aantal dagen van het fictieve interval.

31 22 Apr. 1934: Hooge duinen van mul zand; toch zijn hier en daar de hellingen verticaal, 30 tot 40 m diep. Bang om in de buurt van zoo'n afgrond te komen, hoogtevrees.

8 Mei 1937: Op Texel gewaarschuwd voor griezeligen afgrond bij duinen te Eyerland, wel 30 meter steil naar beneden. Wezen kijken, viel erg mee. Er stonden echter bordjes „Levensgevaarlijk wegens zandafschuiving" (16)

90 24 Juni 1934: Bisamrat gevangen. Hij bijt niet, heeft geen tanden.

24 Juni 1937: Spektakel in den kelder. Mijn vrouw roept: „een rat", en ook ik zie inderdaad een rat tusschen de flesschen loopen; het is echter geen rat maar een erg magere mol. Ik pak hem op en breng hem naar den tuin. Bijten doet hij natuurlijk niet, want een mol bijt niet. (1)

196 30 Aug. 1934: Neurenberger schaar, waarmee op een afstand iets als een richtingaanwijzer wordt uitgezet.

2 Sept. 1937: In het „Vliegveld" van Sept. 1937 een foto van de stuurhut van een Clipper. De vlieger is bezig met een manipulatie van een Neurenberger schaar, waaraan een instrument zit. (4)

296 16 Oct. 1934: De herfst is er weer; de crocussen loopen uit. (Let op het droomachtig op-zijn-kop-zetten der situatie).

19 Oct. 1937: In mijn grasveld bloeit een crocus. Onder de 1000 juist door mij geplante bollen van lentebloemen (narcis, fritillaria, crocus e.d.) is er blijkbaar bij ongeluk één geleverd van een colchicum (herfsttyloos) (4)

350 17 Nov. 1934: In hoog gebouw, smalle trappen van hardsteen. Waar moet ik mijn sigarenpeukje uitspuwen? Liftkoker! Kleine koker met soort etenslift, lift is rond. Ik spuw tusschen lift en cementen wand

door. Regenjas, bespuwd met tabak; deze jas is tegelijk een monding van een geweer met bruin kruitslijm, en een voorloopige koopacte (enz.).
12 Febr. 1938: In Philips-sterrewacht: hoog gebouw met smalle steenen trappen en cementen wand. Ik wil een eindje cigaret weggooien, kan alleen in een „koker" tusschen het ronde platform en den muur. Dr. v. d. B. had zijn regenjas vol met bruinachtig consistentvet van den kijker, waar hij tegenaan had geleund. (85)

356 20 Nov. 1934: (met schets) Een zware lindeboom op een markt; hij staat op een soort plankier of platform.
12 Febr. 1938: Ik zag te Nunen (N.B.) een merkwaardige boom (linde?) op de markt: de onderste uitloopers hangen prieelvormig over een muziektent, daarboven is de stam een heel eind kaal, en eerst daarboven is de eigenlijke kroon. (83)

613 27 Mrt. 1935: Directeur spoorlijn Almelo—Mariënberg zegt: „Die lijn moet verkocht worden." Ik antwoord: „Liever in eens dan in 7 kleine stukjes." „Duurt het lang, zoo'n acte?" vraagt hij. „Als het moet kan het in vijf minuten" zeg ik.
3 Apr. 1938: Ik krijg telefoonbericht dat ik vóór 1 Mei 1938, en dus zoo spoedig mogelijk, tien kleine stukjes spoorwegberm aan de lijn Almelo—Mariënberg door de Locaalspoorwegmaatschappij aan een andere NV. moet laten overdragen. De koopacte moet 1 Mei geteekend zijn, omdat met 1 Mei die spoorlijn overgaat aan de NS, en het dan niet meer kan zonder tijdverlies en hooge onkosten.
NB: 27 Mrt. 1935 was er nog geen sprake van verkoop van die stukjes of van overneming der lijn. Behalve dien eenen keer had ik als notaris ook nooit iets met die spoorlijn te maken gehad, en ik ben hier in 1925 benoemd. (7)

485 8 Jan. 1935: X. en zijn vrouw in een mooi huis.
Mevr. X. zegt tegen haar man dat ze een prik in haar buik voelt.
11 Mrt. 1938: X., van wien ik op 28 Jan. 1938 verneem dat hij is verhuisd en inderdaad in een mooi huis woont, belt mij op om mede te deelen dat zijn vrouw aan een der buikorganen moet worden geopereerd. (62)

918 7 Oct. 1935: Serie humoristische plaatjes; een man in een hemd. Waait hij ergens overheen? Mouwen en broekspijpen leeg, als waschgoed.
14 Oct. 1938: In Haagsche Post van 15 Oct. (wordt echter 14 Oct. bezorgd) in de spotprentjes van Ton van Tast waschgoed dat door de lucht vliegt, met menschelijke gedaante. (8)

871 19 Sept. 1935 : Mijn tante met een ketting (sieraad) die dubbelgeslagen is.
18 Oct. 1938 : Ik hoor dat de helft van een gouden ketting, die haar zuster altijd draagt, eigenlijk van die tante is. (30)

1051 8 Jan. 1936 : N.N. heeft tetanus of strychninevergiftiging.
10 Jan. 1939 : N.N. is blijkens het Handelsblad overleden (op middelbaren leeftijd) (3)

1115 12 Mrt. 1936 : 10 kruiwagens brengen f 20.— op.
24 Mrt. 1939 : Ik moet een publieke verkooping houden van ongeveer 100 kruiwagens (nogal iets bijzonders ; ik heb nooit eerder kruiwagens publiek moeten verkoopen) Deze verkooping brengt f 175.— op, zijnde f 1.75 per kruiwagen, nagenoeg f 2.— en een bespottelijke prijs (13)

1214 6 Juni 1936 : Golfbreker, waarin metalen kist met springlading, waar een touwtje heen loopt om die te doen explodeeren.
8 Juni 1939 : In het Hbl. een foto van explodeerend dynamiet op de Zuidpier te IJmuiden, voor herstelwerkzaamheden (3)

1282 — deze uitsluitend ter wille van de merkwaardigheid —
1 Aug. 1936 : De directeur der X-maatschappij is gestorven.
31 Juli 1939 : Deze is inderdaad overleden.
Ware dit dus één dag later gebeurd, één van de 1095, dan had dit geval moeten worden opgenomen.

1232 29 Juni 1936 : Een hond zit achter een reiger aan.
15 Sept. 1939 : Mijn hond jaagt een reiger op. (79)

1255 18 Juli 1936 : Een lectrice in de dekenkunde, over vulsel van dekens.
8 Oct. 1939 : Iemand vertelt me (letterlijk) over een „matrassencursus", waar een leerares aan de vrouwen van kleine boeren les geeft over het opvullen van dekens en matrassen. (83)

1346 5 Dec. 1936 : Papieren komen uit de lucht vallen op een kruispunt van straten, uit vliegtuigen. Letters er op ; ik probeer er uit wijs te worden, alleen O—A, O—L—V en A.
18 Jan. 1940 : Loopende aan het kruispunt te Vriezenveen, hoor ik een vliegtuig. Later brengt men mij de pamfletten die het heeft afgeworpen (Wolkiger Beobachter) (45).

NB. Na 29 Aug 1939 is een vliegtuig boven Vriezenveen iets bijzonders, daar de corridor ten noorden van Hardenberg loopt.

1346 5 Dec. 1936 (zelfde notitie) : Boven dat kruispunt komt een groote wilde gans naar beneden vliegen.

22 Jan. 1940: Op 100 m ten westen van het kruispunt te Vriezenveen komt een wilde gans, door koude uitgeput, naar beneden vliegen, en bezwijkt op den grond in de dorpsstraat. (49)

Dit zijn dus de praestaties die het toeval in drie jaar tijds vermocht te leveren.

Naar mijn persoonlijk oordeel congrueeren de meeste incidenten tijdens de vergelijkingsreeks niet alleen volgens een kleiner aantal contactpunten met de droomen dan die tijdens de proef, maar vooral vind ik dat contact bij de proefreeks meer gelegd in vrij bizarre, weinig plausibele, en meestal verdekt opgestelde punten. Hetgeen het toeval weet te bereiken is mij niet meegevallen, en een zekere banaliteit is er m.i. bovendien niet vreemd aan.

Zonder mijn droompsyche (3) nu het onderwerp van algemeene bewondering te willen maken met betrekking tot de wijze waarop zij heeft gadegeslagen, verwerkt, vergeten, overdreven, gerangschikt en genoteerd, moet het mij toch van het hart dat zij zich oogenschijnlijk minder slordig en gemakkelijk van haar vertolking van toekomstige gebeurtenissen heeft afgemaakt dan haar mededinger, het allerminst hypothetische toeval, waarvan ik niet veel beters kan zeggen dan dat het er „de kantjes heeft afgeloopen" en er met de pet naar gegooid heeft.

De misleidende camouflage, die ons in de symboliek van allerlei eigen droominhoud zoo overtuigend door Freud is aangewezen, en die juist door haar opzettelijke grilligheid de psychoanalyse zoo lang heeft tegengehouden, vind ik in de analogieën der proefreeks min of meer uitgebreid tot aan- en buiten de grenzen van den droom: het uitzonderlijke van den droom sluit meer aan op uitzonderlijke elementen van de gebeurtenis, dan dat droom en gebeurtenis nu juist in de groote omtrekken verwantschap vertoonen. Grilligheden van den droom dekken onverwachte patronen en aspecten van de werkelijke situatie, schutkleuren vertoonen gelijkenis met schutkleuren, en camouflage dekt camouflage.

Voor het toelaten van „symbolische" congruentie is m.i. in dit stadium van het onderzoek nog allerminst plaats. Qui trop embrasse, mal étreint. De uiterst gevaarlijke symboliek acht ik onder toezicht van leeken nauwelijks toegestaan ten dienste van een convergente bewijsvoering, en dan nog slechts met inachtneming van afdoende veiligheidsmaatregelen.

Wèl is het m.i. geoorloofd dat men bij de logische bewijslevering gebruik maakt van visualisaties, om de eenvoudige reden dat een droom nu eenmaal hoofdzakelijk langs de gezichtszenuw manifest wordt.

Men verwarre visualisaties niet met symbolen. Sir John Simon met een Nederlandsche mariniersper op zijn hoofd 4) is geen s y m b o o l van internatio-

---

3) De hypothetische „waarnemer N" van Dunne.

4) En ik vraag U: heeft Sir John nu eigenlijk een typisch hoofd voor een mariniersper?

nale contrôle op een volksstemming, doch een — gezien het uiterlijk van dezen staatsman werkelijk niet bijzonder voor de hand liggende — visualisatie van een bericht, waarin wordt gemeld dat hij een contingent vrijwilligers van het Korps Mariniers aan die contrôle wil laten deelnemen. Het symbool zou zijn een zwaard, een weegschaal en een blinddoek, een palmtak, een duif, een gebroken keten of welke andere, ons van spandoeken en propagandablaadjes voldoend vertrouwde voorstelling ook. (Zie T. v. P. VIII, 214). Een groote personenauto met een enormen spiegel boven de voorruit is geen symbool van een autobus, maar een onbeholpen schets van hetgeen de droomer nog niet als een autobus heeft onderscheiden. (T. v. P. VIII, 70—77.)

In de notitie no. 742 (T. v. P. VIII, 219) omschrijft de „droompsyche" de laagstaande planeet Venus aan een uiterst toevallig overgestoken rivier als een verwijderden vuurtoren, waarvan het licht door den dampkring wordt gebroken. Ook hier geen symbool, maar een ietwat stuntelige omschrijving, die tòch — evenals in het vorige geval — genoeg nadruk legt op de essentieele overeenkomst.

Ik mis deze onhandige en toch overtuigende omschrijving van reëele elementen wel wat meer in de toevalsreeks dan in die van het eigenlijke experiment.

De waarde van deze begeleidende opmerkingen is niet in eenig cijfer vast te leggen; ze moeten echter wel aan mijn rapport worden toegevoegd. Men houde toch vooral in het oog dat dit verslag — ook al is men dat wellicht vergeten — nog steeds betreft „introspectief onderzoek naar het door J. W. „Dunne beschreven en naar dezen onderzoeker genoemde effect". Weliswaar zijn de functies van proefpersoon en controleur door onvoorziene omstandigheden langzamerhand in mij gecombineerd geraakt, maar mijn oorspronkelijke introspectieve functie ligt mij toch altijd nog beter dan die van wiskundig adviseur, waarvoor ik nu eenmaal niet ben opgeleid.

Hetgeen ik zelf omtrent mijn eigen droomen ervaren heb, acht ik bijna even belangrijk als wat de nog steeds onvindbare statisticus uit dit uitermate weerbarstige materiaal zal weten te vormen. Vandaar deze kleine letters, die men — raak of mis — als begeleidend verschijnsel van de concrete gegevens voor lief zal moeten nemen, wanneer de Redactie mij deze completeering, die ik zelf als noodzakelijk beschouw, wil toestaan.

Objectief gesproken, blijkt duidelijk dat het aantal analogieën in de vergelijkingsreeks aanzienlijk kleiner is dan dat tijdens het experiment, en zoo is dus natuurlijk ook de frequentie lager.

De aantallen, namelijk 62 analogieën op 1444 gevallen tijdens de proef, tegen 17 bij de ijking, verhouden zich tot elkaar als 3,65 : 1. Ik laat het aan deskundigen over om een oordeel te vellen over de afzonderlijke bewijskracht van deze verhouding, die mij op zichzelf beschouwd persoonlijk niet imponeert.

Belangwekkender dan de simpele verhouding tusschen de aantallen congruenties in beide reeksen is het verschil in de intervallen die het veelvuldigst voorkomen. Dr. Kooy heeft de waarde van dit criterium reeds eenige jaren geleden ingezien en ik verwijs dan ook naar zijn uiteenzetting in dit tijdschrift (T. v. P. VII, 274 e.v.)

Een korte samenvatting moge hier nog even volgen:

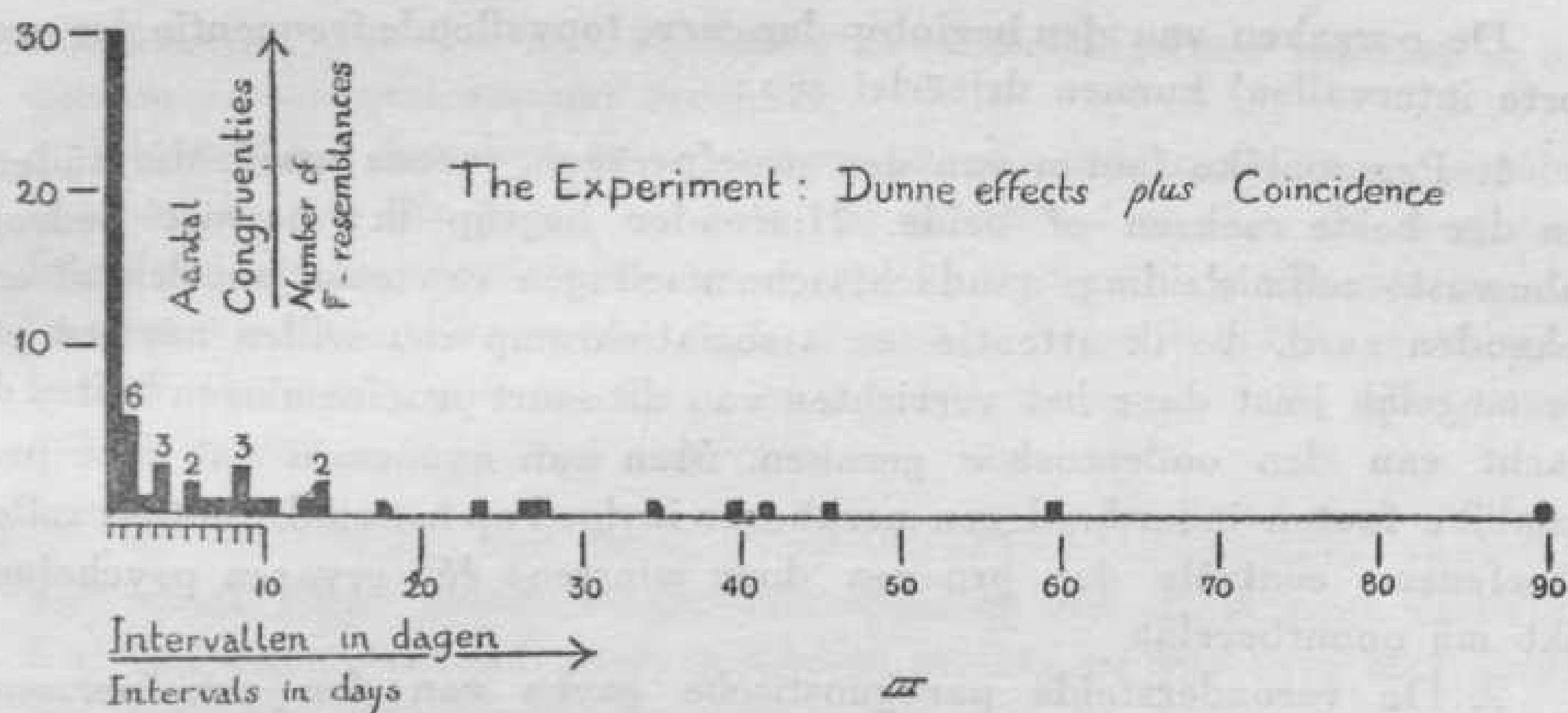
Uitgaande van de definitie van het Dunne-effect, die hoofdzakelijk op de door Dunne van het verschijnsel gegeven verklaring moet worden gebaseerd, heeft dit effect — deze „waarschuwing" zullen sommigen misschien wel zeggen — een natuurlijke voorkeur voor korte intervallen. Immers, naar Dunne bestaat er een verband, en wel het sterkst en volledigst op korten termijn, tusschen droom en gebeurtenis. Bij de vergelijkingsreeks kan daartusschen géén verband bestaan; wij hebben de toekomstige gebeurtenis daar slechts te beschouwen als een uiterlijke herhaling van hetgeen — om welke innerlijk optredende reden ook — in de notitie werd beschreven. Deze toevallige herhalingen kunnen geen voorkeur hebben voor korte, doch hoogstens voor de toevalbegunstigende lange intervallen: in drie maanden tijd kan het toeval immers precies 90 maal meer presteeren dan in 24 uur. Hoe ruimer dus het interval, des te vaker zal men de pseudo-Dunne-effecten tijdens de contrôle tegenkomen. En wel altijd zoo onregelmatig mogelijk verspreid, wat de lengte van het interval betreft.

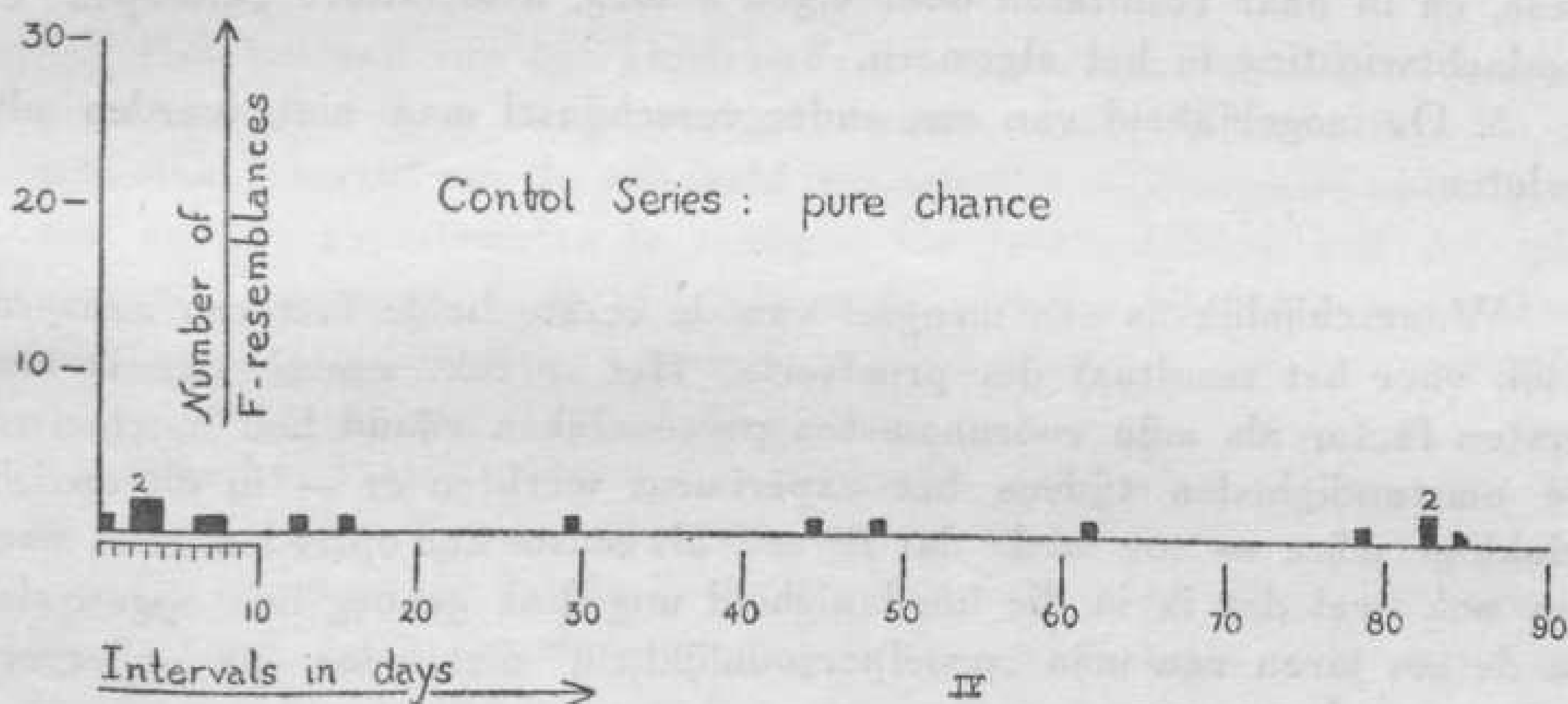
Hieronder volgt nu de grafische voorstelling van de intervallen in beide reeksen, ter onderlinge vergelijking. Diagram III geeft het beeld voor de proef, diagram IV voor de standaard- of contrôleserie.

Een toelichting acht ik eigenlijk onnoodig. Ware het eenmaal voor de proefreeks aangenomen interval, zooals ik achteraf wel graag zou hebben gewild, tot 20 dagen ingekort, dan zouden nòg de beide voorstellingen hetzelfde contrast hebben vertoond, en ook dan zou een toelichting m.i. nog overbodig zijn geweest.

Nu de grafieken beide tot 90 dagen zijn uitgerekt, lijkt het mij niet onwetenschappelijk om ook in de proefreeks (diagr. III) de naar rechts vlak langs de tijd-as uitvloeiende curve der langere intervallen — den „staart" van het diagram — te beschouwen als de „toevalsruggegraat" van het verschijnsel: het bewijst in welke mate ook in de paragnostische reeks het toeval als bondgenoot is opgetreden.

In de vergelijkingsserie is deze ruggegraat, deze grootste gemeene deeler, naar den „kop" van het diagram vrijwel vlak verlengd — in de experimenteele reeks kan men echter de voorstelling vergelijken met de afbeelding van een slang, die links den kop en het voorste gedeelte van

het lichaam opricht. Deze enorme verticale opstapeling van zeer korte intervallen kan niet gemakkelijk aan toeval worden toegeschreven: het eenvoudigheidsprincipe verbiedt dit categorisch. Hierover zullen de critische lezer en ik het volkomen eens zijn.

Volgenden onderzoekers zou ik willen aanraden om ten gerieve van een schaalvergrooting van het linkerdeel der grafiek de zeer korte intervallen minstens in uren nauwkeurig te bepalen. Voor het nulpunt der tijd-as kan naar mijn meening geen ander tijdstip worden aangenomen dan dat van het ontwaken: het „tijdstip" van den droom kan slechts worden geschat tijdens het bewustworden van den waarnemer, en dit is voor dergelijke taxaties ook voor den meest paraten proefpersoon wel het allerongeschiktste oogenblik.

De oorzaken van den begintop der curve (opvallende frequentie der zeer korte intervallen) kunnen drieërlei zijn:

1. Persoonlijke fouten van den proefpersoon, tevens proefleider, tijdens een der beide reeksen of beide. Hieronder begrijp ik: bewust bedrog, onbewuste zelfmisleiding, aandachtsschommelingen van emotioneelen of onbekenden aard, die ik attentie- en associatiekramp zou willen noemen, en die mogelijk juist door het verrichten van dit soort proefnemingen buiten de macht van den onderzoeker geraken. Men kan aannemen dat deze persoonlijke fouten inderdaad een merkbaren invloed op het eindresultaat zullen uitoefenen; contrôle der proeven door minstens één ervaren psycholoog lijkt mij onontbeerlijk.

2. De veronderstelde paragnostische gaven van den proefpersoon-waarnemer, gericht in den tijd volgens de door Dunne ontwikkelde hypothese, en in haar resultaten door eigen aanleg, associatieve „krampen" en aandachtsrichting in het algemeen.

3. De mogelijkheid van een ander verschijnsel mag niet worden uitgesloten.

Waarschijnlijk is een mengsel van de eerste beide factoren aansprakelijk voor het resultaat der proefserie. Het spreekt vanzelf dat ik den eersten factor als mijn voornaamsten persoonlijken vijand heb beschouwd. De omstandigheden tijdens het experiment werkten er — in dit opzicht gelukkigerwijze — toe mede dat ik zelf als censor kon optreden, en ik meen dan ook wel dat ik in die hoedanigheid nog flink genoeg ben opgetreden om de zes jaren van mijn „proefpersoonlijkheid" niet voor dit onderzoek verloren te laten gaan.

De sub 3 genoemde oorzaak mag zooals ik zeide nog niet geheel uit het oog worden verloren. Mijn eigen ervaringen leiden overigens op dit oogenblik nog niet in de richting van de derde mogelijkheid. Het resultaat van de proefneming klopt geheel met Dunne's postulaat — tot een oordeel omtrent zijn verklaring van het verschijnsel acht ik mij natuurlijk onbevoegd.

Met deze ééne serie, naar ik meen de eenige die een zekere mate van continuïteit aanwijst en voor analyse vatbaar kan worden geacht, is echter nog weinig bewezen. Men moet blijven hopen op wat meer en wat beters, en voornamelijk op universitair geleide notitieseries van een getraind waar-

nemerscorps, die al-of-niet verificatie of aannemelijkheid van het te onderzoeken verschijnsel kunnen brengen.

Het debat tusschen deterministen en niet-deterministen, en tusschen de bastaarden van die beide, reeds nu al ontketend op den nog maar nauwelijks door Dunne gelegden eersten steen, is wetenschappelijk als prematuur te veroordeelen, althans naar mijn meening. Naar diezelfde meening is de begane vloer nog niet op eenige fundeering gelegd, en de tijd voor het oprichten van een podium nog verre.

In afwachting van beter georganiseerde proefnemingen, zoo mogelijk met gelijktijdige proef- en contrôleseries op een onderlingen afstand van 3 maanden ter voorkoming van tijdverlies, en dan bij voorkeur met getrainde en algemeen ontwikkelde proefpersonen, geef ik als slotconclusie omtrent de behandelde reeks:

Het bestaan van het Dunne-effect is zeer zeker noch door deze reeks, noch trouwens door eenige vorige bewezen, maar het is voldoende waarschijnlijk gemaakt om de aandacht van ernstige onderzoekers op het gewicht van verdere experimenten te vestigen. De belangstelling van de spraakmakende gemeente is daarbij, gezien de ervaring op het overige, door de dilettanten tamelijk wel afgetrapte psychologische terrein, niet zeer welkom. Er is een te groote belangstelling in de psychologie, omdat men daarvan langzamerhand tastbare resultaten verwacht, waaronder voornamelijk succes in zaken en een Ersatz voor successen in de religie.

De onderzoeker houde in dit stadium nog maar steeds de korenmaat bij de hand, om er onmiddellijk zijn flakkerend kaarsje onder te verbergen zoodra hem blijkt dat dit een baken zou kunnen vormen voor de op directe veroveringen beluste volksmenigte, die al baken na baken op haar levensroute heeft zien dooven, en ondanks dat alles helaas nog altijd even ongewend is aan het varen in het duister: taak van de voorhoede.

Summary

Dunne effect or Coincidence?

Earlier in this paper (see vol. XI, 173—182) I have commented upon a series of dream records I completed by March, 1937, and indicated a method to check its apparent results against those afforded by pure chance.

In the experimental series the number of F-resemblances (cf. J. W. Dunne, An Experiment with Time, 3rd edition, 256) within the scheduled time interval of ninety days totalled 62 in 1444 recorded dream situations.

The separate intervals are shown in diagram III. It has been found impossible, not only to show degrees of resemblance graphically, but even to discern between „good" and „moderate" cases objectively. I spent several months in trying to obtain estimates of the probability factors for every combining element, but the obstacles proved insurmountable, and I have made no reference to these fruitless attempts in my report.

A control series during which I have kept every resemblance carefully outside the time limit has yielded far better results in determining chance influences. Working with my original fourteen hundred and odd dream records and comparing them to real incidents occurring within a 90-day interval postponed until three years later, I found in the first place that the total number of F-resemblances (of which not a single one now could have a right to be called a Dunne effect) was considerably less.

During the control series F-resemblances totalled 17, thus comparing most unfavourably to the 62 contained in the experimental one.

Secondly, the difference in character of both kinds of phenomena was sufficiently demonstrated by having the Dunne effect cases controlled in this way by a standard series, in which pure chance only can be held responsible for resemblances.

There is an obvious difference between diagrams IV (pure chance) and III (pure chance plus the Dunne effect). As was to be expected, the chance resemblances are spread out in a straggling line along the time axis, coincidence having of course no preference whatever for special intervals. But the effect investigated upon seems to have, besides being about 3.65 times as frequent. In the experimental series I have put down thirty intervals covering less than twenty-four hours, against just a single one in the series based on coincidence only.

Even though the experimental series, controlled and standardised in the way I have mentioned, may have furnished no independent and conclusive proof of the reality of the Dunne effect, its results seem to indicate a certain degree of probability. Taking all together, I think the problem is now reaching a stage in which a systematical and well-organised attack should be made, if only to found a base for scientific discussion and to save at least this nucleus of psychical research from the unpardonable intrusion of quacks and from a disastrous public interest which would be sure to follow.

BOEKBESPREKING

G. ZORAB: *De jacht op het spiritistisch bewijs met een woord vooraf door Dr. W. H. C. Tenhaeff*, L. J. C. Boucher, den Haag, 1940; Fl. 3.90.

Dit vlot geschreven en prettig leesbare boek geeft een goed overzicht van hetgeen door de Engelsche S. P. R. bij een aantal goede mediums ten gunste der spiritistische hypothese is gevonden. De schrijver heeft het materiaal op overzichtelijke wijze bijeengebracht en de commentaren, welke hij er op levert, getuigen van een critische instelling.

Ik acht dit boek een aanwinst voor de Nederlandsche parapsychologische litteratuur.

TENHAEFF

Prof. Dr. M. C. VAN MOURIK BROEKMAN, *Parapsychologie en Onsterfelijkheid*, H. P. Leopold's Uitgev. Maatsch., 's Gravenhage 1940; Fl. 2,90 ingen., Fl. 3,90 geb.

Dit werk, verschenen als No. 5 van de Parapsychologische Bibliotheek, sluit geheel aan bij No. 4, „Parapsychologie en Godsdienstig Leven" van denzelfden schrijver; het ligt in het verlengde, doch buigt zich naar het uitgangspunt terug, aldus een gesloten geheel vormend.

Evenals in No. 4 vinden wij in „Parapsychologie en Onsterfelijkheid" een dynamische verwerking van de resultaten van het Parapsychologisch onderzoek, thans evenwel in eersten aanleg gericht op een belichting van het probleem der onsterfelijkheid. De schrijver stelde zich dus primair ten doel om uit de resultaten van het Parapsychologisch onderzoek te komen tot een waarheidsbepaling van de grondvesten van het onsterfelijkheidsgeloof. Eerst in het laatste deel van zijn werk wordt het vraagstuk der waardebepaling opgeworpen en aldus teruggekeerd naar het punt van uitgang, het Godsdienstig Leven.

Deel 5 bevat een inleiding en zes hoofdstukken, voorts een alfabetische lijst van vaktermen en een naamlijst van auteurs. De titels der hoofdstukken luiden: Afwerend en instemmend gebaar ten aanzien van persoonlijke onsterfelijkheid; Het vraagstuk der onsterfelijkheid uit Parapsychologisch oogpunt; Parapsychologische aanwijzingen voor het geloof in persoonlijke onsterfelijkheid; Bevestiging van het geloof in persoonlijke onsterfelijkheid door verschijnselen vóór den dood; Bevestiging van het geloof in persoonlijke onsterfelijkheid door verschijningen na den dood; Waarheid en waarde van het onsterfelijkheidsgeloof.

Er is een principieele scheidingslijn getrokken tusschen de eerste vier hoofdstukken en het vijfde, aldus een juiste onderscheiding vormend tusschen animistische en spiritistische verschijnselen, voor zoover beide op het onderwerp betrekking hebben. De kern van de studie is gelegen in de hoofdstukken III en IV (bladz. 184), dus in de beschouwing van de zielekrachten en vermogens van den levenden mensch; het onderzoek der spiritistische verschijnselen levert slechts een Parapsychologisch verantwoorde bijdrage tot de oplossing van het onsterfelijkheidsprobleem. Deze bijdrage, naar onze meening onmisbaar voor het vormen van een werkelijk levend beeld, zooals schr. zich blijkbaar ten doel heeft gesteld, is intusschen allerminst

oppervlakkig geconstrueerd. Een overzichtelijke verdeeling van de verschijnselen vormt den ondergrond van een helder pro- en contra-betoog. Men moge verschillend oordeelen over de keuze der in bespreking gebrachte gevallen, de literatuur is zeer omvangrijk en elk ernstig onderzoeker kan schrijvers redeneering ook volgen bij het gebruik van andere voorbeelden.

Van de twee redenen, die schr. tot de behandeling van het onderwerp hebben geleid en door hem worden ontvouwd in de Inleiding, lijkt ons de tweede de belangrijkste ; wij citeeren : „Een vernieuwde aandacht is noodig, omdat inzake het onderzoek naar de waarheid der onsterfelijkheid zich nieuwe gezichtspunten hebben gevormd, althans bezig zijn zich te vormen." Deze nieuwe gezichtspunten vinden behandeling in de hoofdstukken III, IV en V, nadat voorafgaande historisch wijsgeerige beschouwingen daarvoor het terrein hebben bewerkt.

Het zwaartepunt der analyse is gelegen in de hoofdstukken IV en V, waar bevestiging van het onsterfelijkheidsgeloof wordt gezocht in de ziellijke verschijnselen, vóór en na den dood ; de synthese, reeds ingeleid in het slot van hoofdstuk V, vindt voleinding in VI, waar de verhouding van waarheid en waarde grondig wordt getoetst.

De verschijningen na den dood worden gelijkmatig animistisch en spiritistisch belicht en wanneer schr. ten slotte zijn keuze bepaalt, doet hij dit op grond van „overtuigende aanwijzingen", die zoo talrijk en veelzijdig worden, dat men niet meer weet te ontkomen aan den greep der bewijskracht (bladz. 169), zulks met erkenning van het feit, dat het absolute bewijs slechts zelden (n. o. m. nimmer) kan worden geleverd. Ten aanzien van de toepassing van het eenvoudigheidsbeginsel licht schr. zijn opvatting als volgt toe (bladz. 164) :

„Het overzien dezer reeksen, van pro's en contra's der spiritistische hypothese, waarvan de contra's de pro's niet opheffen, omgekeerd de pro's de beteekenis der contra's niet te niet doen, dringt ons nog tot een nabetrachting. Men hoort meermalen de twee volgende stellingen poneeren : 1°. Men mag eerst tot de spiritistische verklaring overgaan, als elke andere faalt. 2°. De eenvoudigste verklaring is altijd de meest juiste. Ik geloof, dat beide stellingen onhoudbaar zijn : waarom is de eenvoudigste verklaring de meest juiste ? En waarom staat het tevoren vast, dat men eerst tot de spiritistische verklaring mag overgaan, als elke andere faalt ? Het moge aantrekkelijk zijn, wij beginnen met de tweede stelling, om aan het eenvoudige de voorkeur te geven, maar zoowel studie op elk gebied van wetenschap als de bespreking van maatschappelijke vraagstukken leert, dat alle levenswerkelijkheid samengesteld is en dat men niet uitkomt met eenvoudige verklaringen. Vereenvoudiging van samengestelde problemen moge nog zoo gewenscht zijn als methode om tot resultaten te komen, zij zijn slechts schijnresultaten als ook maar iets van wat de samengesteldheid heeft uitgemaakt, wordt teruggedrongen of prijsgegeven."

En verder (bladz. 165 e.v.) wijst schr. op het feit, dat in zeer vele gevallen de spiritistische verklaring aanmerkelijk eenvoudiger is dan de min of meer gedwongen animistische, zoodat hij zich gerechtigd acht om de

verschijnselen na den dood te zien als een voortzetting der ziellijke vermogens en krachten, in de eerste hoofdstukken behandeld.

„De verzekerdheid betreffende persoonlijke onsterfelijkheid komt (dus) te rusten op het getuigenis der zielskrachten in (al) haar manifestaties, die er op wijzen dat de dood den levensdraad niet doorsnijdt, slechts één draad uit een weefsel losmaakt, die van het lichamelijke bestaan." (bladz. 184)

In het laatste hoofdstuk wordt onderscheid gemaakt tusschen sempiternitas en aeternitas, twee begrippen van verschillend gehalte ; het eerste, altijd-durigheid, aan het tijdsbegrip gebonden, het tweede daarvan onafhankelijk gedacht. (bladz. 175)

De conclusie, dat Spiritisme niet gelijk aan doch kleiner is dan Religie, wijl dit laatste veel meer omvat dan het onsterfelijkheidsvraagstuk, lijkt ons zeer juist. Met schr.'s voorstelling, dat het spiritisme zich met de religie kan verbinden tot een religieus getinte wereld- en levensbeschouwing, kunnen wij ons eveneens vereenigen.

Met diepen ernst, grondige kennis en groote liefde is dit werk tot stand gebracht ; ware religieuze zin spreekt uit de onverbloemde eerlijkheid der analytische beschouwingen, zooals hij drager is der synthetische gedachte van het slot dezer belangwekkende en hoogst belangrijke studie.

Voor den cerebraal ingestelden mensch opent zij nieuwe, nauwelijks vermoede vergezichten, den religieuzen mensch kan zij versterking en verbreeding van zijn geloof schenken. W. VAN GORCUM

L. HOYACK, *Schets eener Spontaneïteitsphilosophie*. Kluwer, Deventer, z. j., 75 pag.. Fl. 1.25.

Bij een zoo kort bestek legge men den nadruk op „schets". Wat de spontaneïteit betreft, dat God bij uitstek spontaan te werk gaat (p. 19 e.v.), terwijl de mensch alleen vrij is per procuratie Gods (p. 74), daar is inderdaad veel voor te zeggen, maar er is dan ook reeds veel voor en over gezegd. De heer Hoyack zegt hieromheen nu allerlei, in de eerste plaats met vele vreemde termen, die sommige lezers wel af zullen schrikken, maar toch in het algemeen goed gebruikt zijn. Wat in de tweede plaats den inhoud van het gezegde aangaat, soms is de schrijver ernaast, b.v. wanneer hij poneert, dat het parallelisme tot een onverbiddelijk mechanisme voert : van het psychisch monisme is dat niet vol te houden. Doch in den regel worden de gezichtspunten wel juist aangehaald en toegepast en door onverwachte verbindingen en combinaties worden dan doorkijkjes geschapen, die misschien nog wel eens tot groote verheldering zouden kunnen voeren. Het groote bezwaar is en blijft echter, dat de werken van den heer Hoyack zich ver van b.v. een „Grundlage der Erfahrung" verwijderen. Dit is nu blijkbaar typisch wat men het latere Duitsche idealisme wel verweten heeft te zijn : „Begriffsdichtung". Een veelheid van denkbeelden, niet oninteressant, maar waarom het nu zoo zou *moeten* zijn, daarvoor ontbreekt het bewijs. En dan kan het alles immers weer anders ook ; zooals de schrijver zelf op pag. 8 erkent, dat zijn metaphysica zijn sluitsteen miste. J. J. POORTMAN

BERICHTEN EN VEREENIGINGSNIEUWS

De *Studievereeniging voor Psychical Research,* opgericht door Prof. Dr. G. Heymans op 1 April 1920, stelt zich ten doel de bevordering van het wetenschappelijk onderzoek der dus geheeten occulte verschijnselen, anders gezegd: van de Parapsychologie.

De vereeniging heeft een *Parapsychologisch Laboratorium.*

De contributie bedraagt f 7.50 per jaar, waarvoor de leden het *Tijdschrift voor Parapsychologie,* tevens orgaan der vereeniging, gratis ontvangen.

Voor mededeelingen van allerlei aard, verband houdende met het doel der vereeniging, wende men zich tot den eersten secretaris Dr. J. W. van der Spek, Vliegenvangerlaan 13, Den Haag; voor berichten van administratieven aard tot den tweeden secretaris-penningmeester F. W. B. de Haas, Nieuwe Gracht 5a, Haarlem. Postgirorekening ten name van den penningmeester der S. P. R., no. 258900.

De vereeniging heeft afdeelingen te *Amsterdam, Den Haag, Rotterdam* en *Utrecht,* secretariaten resp.:

W. Beuker Jr., D. Willinkplein 45 II, Amsterdam;
Dr. Juliette Binger, Van Alkemadelaan 496, Den Haag;
L. F. Steehouwer, Graaf Florisstraat 74, Rotterdam;
P. van Tiel, Van Speyckstraat 19, Utrecht.

KORT VERSLAG VAN DE JAARVERGADERING DER S.P.R. op Zondag 21 Juli 1940 te Den Haag

Aanwezig zijn het geheele Hoofdbestuur (met uitzondering van Dr. Kooy, die bericht van verhindering heeft gezonden) en 25 leden.

De voorzitter opent de vergadering ten 10½ h en wijst op de veranderde en bijzondere omstandigheden.

Hoewel te verwachten was, dat de opkomst gering zou zijn, besloot het H.B. toch, de jaarvergadering te laten doorgaan.

Hierna leest de secretaris het jaarverslag voor. Dit wordt goedgekeurd.

Vervolgens leest de penningmeester het financieel verslag voor, dat eveneens wordt goedgekeurd.

De Heer Poortman stelt namens de financieele contrôlecommissie voor, om den penningmeester te déchargeeren. Aldus geschiedt.

Daarna volgt het verslag van den bibliothecaris. De Heer Poortman

vraagt om vermelding van de aanwinsten der bibliotheek. Op een vraag van den Heer Zorab wordt geantwoord, dat de wetenschappelijke adviseurs advies geven over den aankoop van werken.

De Heer Poortman vraagt, waarom de onderzoekingen van den Heer Whateley Carington niet genoemd zijn geworden. De voorzitter erkent dat inderdaad vergeten is dit te memoreeren. De omissie zal hersteld worden.

De Heer Zorab vraagt of het instrumentarium van het laboratorium is overgebracht en opgave van den inventaris. De voorzitter zal zorgen dat dit gebeurt.

Verder brengt de voorzitter den dank van het bestuur aan den secretaris voor diens bemoeiïngen inzake de overbrenging van het laboratorium.

Op voorstel van den Heer Poortman wordt notaris Van Mourik Broekman weder in de financieele commissie benoemd. Tot tweede lid wordt de Heer Poortman aangewezen.

Bij de rondvraag vraagt de Heer Steehouwer uit Rotterdam of de Heer Deen een lezing kan houden over grafologie. De voorzitter verwijst hem naar de contactcommissie.

De Heer Zorab vraagt wanneer het mandaat van dit Bestuur afloopt. Antwoord : 1 Jan. 1942.

Niets meer aan de orde zijnde wordt overgegaan tot de lezing van Dr. Ketner :

„Parapsychologie en electriciteit."

Nadat de voorzitter den spreker had bedankt werd om 12½ h de bijeenkomst gesloten.

De secretaris:

Dr. J. W. VAN DER SPEK.

JAARVERSLAG VAN DEN SECRETARIS DER S.P.R. OVER 1939

Op de vorige Algemeene Vergadering kon het H.B. als resultaat van het eerste jaar van zijn 3-jarig mandaat, aan de leden mededeelen, dat het gelukt was, door verschillende regelingen en voorzieningen, het dreigende gevaar van uiteenvallen van onze vereeniging, zooals dat zich openbaarde in de controverse tusschen verschillende partijen op de Algemeene Vergadering van 1938, af te wenden.

Na dit bereikt te hebben, kon gedacht worden aan verdere maatregelen, om te bevorderen dat de studie der P. Ps. verschijnselen met nieuwen moed werd voortgezet.

Laten we nu maar dadelijk vooropstellen, dat van veel van het verwachte, door de gebeurtenissen der laatste maanden niets is gekomen.

Dat ondanks dit en de mobilisatie van leden van het H.B. en van de Redactie van ons Tijdschrift, dit laatste toch geregeld verschenen is, stemt tot groote voldoening.

In den zomer van verleden jaar maakte de secretaris van het H.B. van een verblijf in Engeland gebruik, om een lang onderhoud te hebben met den secretaris van de Engelsche S.P.R.

Gehoopt werd, van hem eenige aanwijzigingen te krijgen, waardoor het mogelijk zou worden, in onze vereeniging nieuwe gezichtspunten te brengen.

Hiervan kwam niet veel. Het bleek dat de Engelsche vereeniging er al even zoo voor stond als de onze, ja eigenlijk vergeleken met ons een weinig achterlijk was. Van contact met de afdeelingen geen sprake. Organisatie der lezingen bestond niet.

Er was geen geld genoeg om een Research Officer een behoorlijke vergoeding te geven, en men was dankbaar, iemand gevonden te hebben, die financieel onafhankelijk was en die functie wel wilde vervullen.

Kortom, we moesten de oplossing maar bij ons zelf zoeken.

Overgaande nu tot hetgeen in het afgeloopen jaar gedaan is, vermelden wij eerst, dat de contactcommissie haar functie voor het eerst uitoefende, en een behoorlijke coördinatie der lezingen tot stand bracht.

In Utrecht werd een nieuwe afdeeling opgericht.

Wij begroeten deze jongste spruit met vreugde, omdat er nu weer een nieuw centrum is bijgekomen waar een groote groep leden elkaar vinden kan en wenschen haar een bloeiend bestaan toe.

Daarnaast zijn studiekringen gevormd.

Het H.B. volgt dezen verderen uitbouw met bijzondere belangstelling. Het is hier niet de plaats om nu al een gefundeerd oordeel te geven over de waarde van deze kleine studiegroepen. Wel moet er voor gewaakt worden dat zij zich omvormen tot bijeenkomsten van gelijkgezinden die in een of ander onderdeel der P. Ps. een beetje gaan liefhebben. En daarom is de leiding van zoo'n studiekring door een volkomen competenten raadsman een absolute vereischte.

Op voorstel van den Heer Whateley Carington te Oxford (E.) nam de Nederlandsche S.P.R. deel aan een onderzoek over telepathie. Onder leiding van den Heer Poortman kon een groot aantal deelnemers in Nederland bij dit onderzoek ingeschakeld worden. De definitieve uitslag van dit onderzoek is door de verbreking van de verbinding met Engeland nog niet bekend.

Ook de huisvesting van ons laboratorium zal nu tot stand komen. In het jaarverslag van het laboratorium worden hierover nadere toelichtingen gegeven.

Wij wenschen hier alleen namens onze vereeniging bijzonderen dank uit te spreken aan Prof. Dr. *Roels*, hoogleeraar aan de R.U. te Utrecht voor de door hem verleende medewerking.

Van verschillende leden verschenen ook buiten het tijdschrift om min of meer uitvoerige publicaties.

Wij mogen b.v. wijzen op de belangrijke studie van onzen vroegeren voorzitter Prof. Dr. van Mourik Broekman over het vraagstuk der Onsterfelijkheid.

Blijkens ontvangen bericht zijn thans de volgende onderwerpen in studie.

Een grafologisch onderzoek van het handschrift van media enz. door de heeren L. Deen en Dr. Tenhaeff.

Een onderzoek inzake het aardstralenvraagstuk door een commissie van deskundigen op dit gebied.

Een onderzoek naar een aantal Nederlandsche gevallen van z.g. Schildermediumschap, in samenwerking met eenige deskundigen op het gebied der Beeldende Kunsten.

Een onderzoek van enkele paragnosten.

De beide laatsten door Dr. Tenhaeff.

Dit alles wijst er op dat het wetenschappelijk werk der vereeniging nog niet is stilgelegd.

Daarnaast is nog een groot veld van onderzoek over voor het verrichten van wat genoemd kan worden pionierswerk, en hieraan kunnen haast alle leden der S.P.R. medewerken.

Een uitgebreid statistisch materiaal zou verzameld kunnen worden om te gebruiken bij de behandeling van het vraagstuk: *Zijn de z.g. P. Ps. vermogens of eigenschappen bij iedereen aanwezig (en dan bij de overgroote meerderheid in uiterst latenten toestand) of komen zij slechts voor bij enkele uitverkorenen?*

En zoo zijn er meer vragen op ons gebied die nog op antwoord wachten.

Door middel van oordeelkundig opgestelde vragenlijsten kan een groote hoeveelheid materiaal verzameld worden en hieraan kunnen de leden der S.P.R. medewerken.

Het aldus verkregene zou eigendom blijven van de S.P.R. tot tijd en wijle iemand zich geroepen voelt om het wetenschappelijk te verwerken.

Zeker is het, dat de actueele gebeurtenissen den geheelen mensch in beslag nemen. Niemand kan hier bloot toeschouwer blijven. Maar voor

het werk hierboven aangegeven blijft nog altijd wel wat tijd over.

In de overtuiging, dat dit inderdaad zal blijken, gaat het H.B. met de leden van de S.P.R. in vol vertrouwen de toekomst tegemoet.

De Secretaris:
Dr. J. W. VAN DER SPEK

JAARVERSLAG VAN DEN PENNINGMEESTER DER S. P. R. OVER HET BOEKJAAR 1939.

Dames en Heeren,

Het is mij een genoegen U te kunnen mededeelen, dat de financieele toestand der S. P. R., gezien de minder gunstige omstandigheden die zich in het afgeloopen jaar voordeden, niet ernstig heeft geleden.

De ontvangen contributie bleef, ondanks de daling van het ledental van 321 op 307, ongeveer gelijk aan het voorafgaande jaar. Dit is te verklaren door het feit, dat een aantal leden met een lagere contributie werd afgevoerd, terwijl de nieuw toegetredenen de volle contributie betaalden. Het zal U bekend zijn dat een aantal leden van vóór 1929 een contributie verschuldigd is van f 5.— en dat studenten op verzoek voor f 5.50 als lid worden toegelaten.

Het gedeelte dat de oude leden boven hun verschuldigde contributie betalen wordt als regel geboekt op het hoofd „giften". Dit bedrag aan ingekomen giften is, vergeleken bij wat over het vorig boekjaar ontvangen werd, met f 33.— gedaald. Het komt soms voor dat leden boven de verschuldigde contributie iets meer betalen. Zoo ontvangen wij soms bij de verschuldigde contributie van f 7.50 een bedrag van f 10.— of f 12.50. Dit meerdere wordt als gift geboekt als geen andere bestemming b.v. voor het laboratorium wordt aangegeven.

De gekweekte rente over 1939 bedroeg f 6.— meer dan het voorafgaande jaar (zie verder de toelichting op de balans).

Wat de uitgaven betreft kan ik U het volgende mededeelen:

Voor het Tijdschrift voor Parapsychologie daalden de uitgaven in vergelijking met 1938. Wij maakten in dat jaar extra kosten voor de klapper op de tien verschenen jaargangen.

Privaat docenten. In dit bedrag opgenomen f. 100.—, die in 1938 alsnog te vorderen waren blijven staan, terwijl f 300.— werden betaald uithoofde van de contracten, waartegenover inkomsten van eenzelfde bedrag zijn geboekt.

De kosten van bestuur en beheer waren f 98.— lager dan in 1938. In dat jaar waren de kosten hooger in verband met meerdere bestuursvergaderingen en het maken van de contracten. Anderzijds namen de kosten in 1939 een weinig toe door de vergaderingen van de nieuw ingestelde contactcommissie.

De retributiën aan de afdeelingen waren in 1939 f 93.— hooger dan in het daaraan voorafgaande jaar. Dit hield verband met de oprichting van de afdeeling Utrecht en met de invoering van een nieuwe schaal, die voor de retributie door het Hoofdbestuur in overleg met de contactcommissie werd vastgesteld.

Betreffende de balans valt het volgende op te merken.

Van het vermogen der S.P.R. is f 3370,79 rentegevend belegd n.l. op de Rijkspostspaarbank f 1925,41 en in effecten f 1445,38. Deze effecten zijn gewaardeerd naar beurskoers per 31 December 1939 en bestaan uit: 1 aandeel Incassobank ad f 1000.—, 3 obligatiën Nederland ad f 100.— en 1 obligatie Ned.Indië ad f 500.—. De beurswaarde is vermeerderd met de per 31 December verschenen rente.

Hoewel de winst- en verliesrekening een voordeelig saldo ad f 616,18 aanwijst is het vermogen der S.P.R. met f 3,79 teruggeloopen daar in verband met de beurswaarde een bedrag ad f 619,97 als koersverschil moest worden afgeboekt.

Resumeerende is de conclusie gewettigd dat de financieele positie der S.P.R. gezond is. Het is echter noodzakelijk dat die positie steeds wordt versterkt. Nu het laboratorium verplaatst is naar Utrecht en de gelegenheid tot onderzoek daardoor vergroot, zullen gelden noodig zijn voor de installatie. De kas van het laboratorium beschikt slechts over f 270.—. Deze kas zal versterkt moeten worden uit de gelden der Vereeniging, waardoor het noodig is dat het aantal contribueerende leden toeneemt.

Het is daarom dat ik een beroep op U doe tot medewerking aan de uitbreiding van het ledental en de S.P.R. in Uw voortdurende belangstelling aanbeveel.

ONTVANGSTEN.	
Contributie 1939	*f* 2141.35
„ 1940	- 133.75
Rente	- 134.19
Giften	- 22.—
Overboeking	- 2360.90
Diversen	- 171.09
T. v. P.	- 300.—
	f 5263.28

UITGAVEN.	
T. v. P.	*f* 762.64
Privaat docenten	- 751.20
Vergaderingen Hoofdbestuur	- 62.70
Reiskosten Hoofdbestuur	- 78.12
Porti — telefoon	- 118.11
Subsidie afdeelingen	- 348.10
Laboratorium	- 6.05
Diversen	- 41.44
Bureaukosten	- 135.34
Overboeking	- 2343.40
Saldo	- 616.18
	f 5263.28

BALANS PER 1 JAN. 1940.

ACTIVA.		PASSIVA.	
Rijkspostspaarbank	*f* 1925.41	Contributie 1940	*f* 133.75
Kassier	- 97.33	Vermogen	- 3930.77
Giro	- 218.81		
Kas	- 16.35		
Kas lab.	- 270.42		
Kas bibl.	- 40.11		
Effecten plus intr.	- 1445.38		
Intr. Spaarbank	- 50.71		
	f 4064.52		*f* 4064.52

De effecten bestaan uit:

1 à *f* 1000.— a/Incassobank 78½	*f* 785.—
3 à *f* 100.— 3—3½% Nederl. 83½	- 250.50
	- 3.—
1 à *f* 500.— 3% Ned. Indië 1937 A 80⅝	- 403.13
	- 3.75
	f 1445.38

De penningmeester:
F. W. B. DE HAAS.

De ondergeteekenden A. C. van Mourik Broekman en J. J. Poortman verklaren de rekening en verantwoording van den Heer F. W. B. de Haas over het jaar 1939 te hebben nagezien en accoord bevonden, bovenstaande balans goed te keuren en alzoo te kunnen adviseeren genoemden Heer F. W. B. de Haas décharge te verleenen.

's-Gravenhage, Juli 1940.

A. C. VAN MOURIK BROEKMAN
J. J. POORTMAN

MEDEDEELING OMTRENT HET LABORATORIUM DER S.P.R.

Reeds in het vorige verslag werd medegedeeld, dat het niet mogelijk was het laboratorium in Amsterdam in stand te houden, en dat naar een andere oplossing zou gezocht worden.

Deze is in het afgeloopen jaar gevonden. Afgaande op een door Dr. Tenhaeff gegeven wenk werd contact gezocht met Prof. Dr. Roels, hoogleeraar aan de R. U. te Utrecht. Deze bleek bereid om onze S.P.R. te helpen en het is nu tot een definitieve overeenkomst gekomen, ook in volkomen overleg met Dr. Tenhaeff.

In het psychologisch laboratorium van Prof. Roels wordt een lokaliteit ter beschikking van de S.P.R. gesteld. Deze heeft daarover de volle beschikking en is wat betreft het daarin te verrichten werk volkomen vrij. Ook op de uren dat genoemd laboratorium gesloten is, kan de S.P.R. toegang krijgen. De leider van het lab. der S.P.R. blijft verantwoordelijk voor den goeden gang van zaken. De leden der S.P.R. kunnen zich tot hem wenden, om vergunning te krijgen, in het lab. onderzoekingen te doen.

In het afgeloopen jaar is daarvan nog niets gekomen maar blijkens mededeelingen in het jaarverslag bestaat gegronde hoop dat dit in het nu komende jaar anders worden zal.

De waarnemend directeur:
Dr. J. W. VAN DER SPEK.

MEDEDEELING VAN DEN BIBLIOTHECARIS DER S.P.R.

De werkzaamheden aan de boekerij onzer vereeniging vonden in het afgeloopen jaar haar gewonen voortgang.

De laatste aanwinsten zijn opgenomen in het supplement van den catalogus, waarvan de leden een exemplaar hebben ontvangen tegelijk met het Juli-nummer van ons tijdschrift.

Aan Dr. C. A. Steenbergen, den conservator van de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, die de catalogiseering van de aanwinsten der laatste jaren verzorgde, komt een woord van hulde en dank toe voor de zorgvuldige en overzichtelijke wijze, waarop het supplement is samengesteld.

Het totaalbedrag van de aangekochte boekwerken en de onkosten ad f 128,83 compareert op de rekening, door den penningmeester onzer vereeniging opgemaakt.

Ik moge de bibliotheek der S.P.R. warm aanbevelen bij de leden, die dubbele exemplaren bezitten van werken, welke in onze boekerij ontbreken en de verzameling kunnen verrijken.

De bibliothecaris:
W. VAN GORCUM.

ERRATA

1. p. 172 noot 4 moet luiden: Alexandra David—Neel: „With mystics and magicians in Tibet".
2. p. 175 noot 8 moet luiden: T. v. P. XI, 34.

INHOUD

HET LEIDSCHE PRIVAAT-DOCENTSCHAP

Het was op Zondagavond 17 Jan. 1932, dat ondergeteekende toevallig in hotel Pomona te Utrecht Dr. Dietz en Dr. Tenhaeff ontmoette en bij het elkaar naar den trein brengen opwierp of er geen mogelijkheid bestond, dat eerstgenoemde privaat-docent in de parapsychologie aan de Leidsche Universiteit zou worden. Dr. Dietz bleek wel bereid, maar was — evenals de anderen, die van de zaak hoorden — sceptisch gestemd: de hoogleeraren der litteraire faculteit en hij kenden elkaar niet, de heele opzet leek te nieuw en gewaagd enz. Doch het contact werd tot stand gebracht en nadat alle instanties: de betrokken hoogleeraar, de litteraire faculteit, de curatoren en de minister hun medewerking hadden verleend, kwam in den zomer van hetzelfde jaar de toelating van Dr. Dietz (die reeds eerder privaat-docent in de biologie te Leiden was geweest) tot privaat-docent in de parapsychologie af. Dit ambt werd door hem aanvaard in een openbare les over „De Strijd om de Parapsychologie" op 20 Oct. 1932. Op 4 Dec. 1933 aanvaardde vervolgens Dr. W. H. C. Tenhaeff een overeenkomstige functie aan de Utrechtsche Hoogeschool met een rede „Over het Geestenzien". Hiermede was de parapsychologie, vermoedelijk voor de eerste maal in Europa, aan de Universiteit toegelaten en erkend. Het Fransche blad „La Revue Métapsychique" schreef over de voorlijkheid der Nederlandsche wetenschap en wekte tot naleving elders — de Sorbonne werd o.a. genoemd — op. Voor eenigen tijd heeft men kunnen lezen, dat te Cambridge (Engeland) een professoraat voor dit studievak is gevestigd. In de Ver. Staten hebben dergelijke functies reeds eerder bestaan, doch de groote bekendheid van de onderzoekingen van Prof. Rhine aan de Duke-University (Durham, N.-C.) dateert van na de Hollandsche stappen.

Wanneer thans dr. Dietz, die in het eerst een overweldigende, haast te groote, en later nog een zeer behoorlijke belangstelling van de zijde der studenten ondervond, gemeend heeft om aan zijn reeds langeren tijd gekoesterd voornemen wegens persoonlijke redenen deze functie neer te leggen, gevolg te moeten geven, dan betreuren wij dit besluit, doch hebben wij dit ook te eerbiedigen.

Zijn opvolger is in onderling overleg thans dr. K. H. E. de Jong geworden. Reeds sinds lang zeer geïnteresseerd in de parapsychologie, oudbestuurslid der Ned. S. P. R. en zeer bekend ook door zijn geschriften op het onderhavige terrein is het min of meer een toeval geweest, dat dr. Dietz en niet dr. de Jong (sinds jaren privaat-docent in de wijsbegeerte van den Romeinschen Keizertijd aan dezelfde Universiteit) zich het eerst voor het ambt heeft aangemeld. De willekeur, die hier min of meer in stak, is dus thans goedgemaakt. Op 24 Sept. j.l. aanvaardde dr. de Jong zijn functie met een rede over het onderwerp „Wat is Parapsychologie ?" *), waarin een algemeen overzicht over dit studievak wordt gegeven. De studenten der Leidsche alma mater zullen het college van dr. de Jong, Donderdags te 4 uur in het Academiegebouw ongetwijfeld weten te vinden. Zooals men weet mogen ook niet-als-student-ingeschrevenen de colleges van een privaat-docent, die hiertegen (zooals hier het geval is) geen bezwaar heeft, bijwonen.

J. J. POORTMAN

*) Verschenen bij de Erven Bohn, Haarlem.

MENSCHELIJKE UITSTRALING

door Dr. P. A. DIETZ

Van menig mensch wordt gezegd, dat er, in psychischen zin, „iets van hem uitgaat" en zeker valt dit niet te betwijfelen. Wat is echter dit onbestemde „iets", dit imponderabilium dat niettemin in hoofdzaak, meer nog dan zijn eigenlijke woorden en daden de mate en soort van invloed, die een mensch op zijn omgeving uitoefent, schijnt te bepalen? Is het enkel de som der kleine, vaak alleen onderbewust geuite en even onderbewust waargenomen teekens, die die handelingen en woorden plegen te begeleiden en, schoon misschien niet anders dan kleinigheden van hoogstens symbolische waarde, aan het geheele optreden een eigenaardig persoonlijk cachet verleenen?

Of is het tòch iets anders en dan iets anders van zuiver geestelijken aard? Of hebben zij gelijk — en dit zijn dan vooral de dilettant-occultisten — die leven in het vaste geloof, dat een onzichtbare, fijn-materieele of aetherische drager bestaat van dezen mysterieuzen invloed?

Dit laatste is zoo oud als de wereld. Als Mozes den berg Sinaï afdaalt, ten tweeden male met de tafelen der wet in de hand, dan zien Aäron en alle Israëlieten, hoe zijn aangezicht straalt van een bovenaardsch licht. (Exodus 34 : 30). En wanneer een zieke vrouw het kleed van Christus aanraakt, dien zij in het gedrang haast niet benaderen kan, en genezen wordt, dan wendt Christus zich om, want hij voelt dat er „kracht van hem is uitgegaan". De middeleeuwsche primitieven tooiden hun heiligen en martelaars met een zeer uitgewerkte stralenkrans om het hoofd, die bij de lateren zich tot een lichtende ring vereenvoudigt; althans in principe is dit zeker niet alleen als symbool bedoeld, maar als afbeelding eener onzichtbare werkelijkheid.

Van uit het geheele lichaam, maar speciaal van uit de oogen en de handen dacht men zich deze „kracht" uitgaande en ook de vroegere en tegenwoordige magnetiseurs houden aan deze voorstelling vast. Voorheen werd bij voorkeur van „fluidum" gesproken, terwijl men, sinds dit woord zichzelf overleefd heeft, in aansluiting aan nieuwe physische opvattingen liever van „uitstraling" spreekt.

De eerste, die de zeer vage en fantastische voorstellingen, die bij de alchemisten, rozenkruizers en andere middeneeuwsche en na-middeneeuwsche secten hieromtrent golden, tot een min of meer wetenschappelijke theorie trachtte om te werken, was de Oostenrijksche arts Frans Anton Mesmer. Hij is de schepper van de leer van het dusgenaamde „dierlijk magnetisme" of „mesmerisme". Hij verkreeg belangrijke therapeutische resultaten door

patienten, lijdende aan wat wij tegenwoordig „nerveuse" of „hysterische" klachten zouden noemen, te bestrijken met staalmagneten. Later kwam hij tot de conclusie, dat zijn zieken minstens even goed genazen als hij dezelfde bestrijkingen — „passes" — (meestal met zeer oppervlakkige aanraking of zelfs op eenigen afstand van het lichaam) met zijn bloote handen uitvoerde.

Er zetelde dus een aan het „mineraalmagnetisme" analoge geneeskracht in het organisme van den genezer, vandaar de naam „dierlijk magnetisme".

Mesmer heeft zeer vele aanvallen, zoowel op zijn theoretische beschouwingen als op de praktijk zijner behandelingsmethode moeten verduren en vele ups en downs van waardeering doorgemaakt. Hij was gedwongen de wijk te nemen uit Oostenrijk door de heftige campagne zijner collega's, die hem voor een kwakzalver uitmaakten, die den medischen stand oneer aandeed, en vestigde zich te Parijs. Daar veroorzaakte zijn optreden een geweldige deining in de salons van het ancien regime. De meeningen zijner tijdgenooten waren zeer verdeeld; wetenschappelijke mannen van naam interesseerden zich voor de theorie en haar toepassingen, anderen verklaarden alles voor zwendel.

Mesmer vierde in Parijs een tijd lang onvergelijkelijke triomfen; later toen een wetenschappelijke commissie (die echter niet onverdeeld in haar opinie was) een volslagen negatief oordeel uitbracht, keerde de publieke opinie zich tegen hem; hij keerde naar zijn vaderland terug, waar de eenmaal wereldberoemde man eenzaam en vergeten stierf.

In de geschiedenis der geneeskunde wordt Mesmer gewoonlijk voor niets anders aangezien dan voor een fantast of een kwakzalver; in leekenkringen daarentegen wordt het „magnetiseeren" nog steeds op grooten schaal uitgeoefend. Ongetwijfeld benaderde Mesmer in zijn optreden meermalen bedenkelijk de charlatannerie; men bedenke echter, dat dit in zijn tijd onder de geneeskundigen lang niet zeldzaam was en dat het b.v. niet als een blaam gold, wanneer men een ontdekking op medisch gebied geheim hield en slechts aan enkele ambtsbroeders tegen hoogen prijs verkocht.

In onzen tijd, nu de beteekenis der psychische therapie in hare verschillende vormen algemeen wordt erkend, zal men misschien geneigd zijn het oordeel over Mesmer eenigszins te herzien. Zeker zal men niet terugkeeren tot zijn aan al te rijke fantasie ontsproten theorieën, maar dat hij een der eersten was die, zij het ook onder een anderen naam en met ander inzicht, suggestie, persuasie, hypnose toepaste, zal moeilijk kunnen worden ontkend. Een zijner eerste volgelingen trouwens, de abbé Faria, verwierp reeds de theorie van het fluidum en achtte de werking van het magnetisme van zuiver psychischen aard.

De echte mesmeristen hebben echter van af zijn tijd tot op heden niet stil gezeten en de pogingen het „magnetische fluidum" met zijn onderstelde geneeskrachtige werking meer direct aan te toonen, zijn tot op heden niet van de lucht. Soms zijn ze zeer naief, dan weer zien ze er meer wetenschappelijk uit, maar aan den ernst en de toewijding der diverse ontdekkers en constructeurs van apparaten behoeft zeker niet te worden getwijfeld. De bedoeling is natuurlijk een *specifieke* uitstraling van het menschelijk organisme aan te toonen. Iedereen kent de warmte-uitstraling van ons lichaam, bovendien vinden daarin diverse electrische werkingen plaats, zoo o.a. bij de samentrekking onzer spieren, de hartwerking (aan te toonen door het cardiogram), de hersenen (encephalogram [1])) bij emotie (psychogalvanisch effect).

Maar de daarbij opgewekte spanningen en stroomen zijn van zoo geringe intensiteit, dat zij slechts met fijne instrumenten kunnen worden aangetoond en hun inductieve afstandswerking kan gevoegelijk gelijk nihil worden gesteld. Wij kunnen dan ook de vage en eenigszins verwarde beweringen van deze en gene, dat het „magnetisch fluidum" organische electriciteit zou zijn, gerust laten voor hetgeen zij zijn. Met de warmte-uitstraling en, wil ik er dadelijk bijvoegen, met de vochtafscheiding van de huid, dient echter terdege rekening te worden gehouden.

Men heeft getracht het „fluidum" aan te toonen volgens vierderlei methoden :

a) chemisch
b) physisch
c) physiologisch
d) helderziend.

a). De chemische methode, het „fotografeeren van het fluidum" is wel de oudste en eenvoudigste. De vroegere magnetiseurs bedekten een gevoelige plaat met een stuk karton, waar een kruisvormig stuk was uitgeknipt. Dit werd vervolgens „magnetisch" behandeld door er de „en faisceau" saamgebrachte vingertoppen op eenigen afstand voor te houden. Wanneer dan, niettegenstaande de bewerking geheel in 't donker geschiedde, na ontwikkeling het kruis te voorschijn kwam, werd dit als een bewijs van het bestaan eener menschelijke uitstraling aangevoerd. De proef lukte ook, als men de vingers zoo ver van de plaat afhield, dat de warmte-inwerking niet in aanmerking kwam. Men werkte echter met de ouderwetsche natte platen en de verdamping geeft dan ook een afdoende verklaring van het verschijnende beeld, zooals door een eenvoudige controleproef kan worden aangetoond.

Haast nog naiever waren de latere experimentatoren, die de (ditmaal

1) Zie b.v. L. J. Franke, Trance en hersenfunctie, T. v. P. X, 111.

droge en veel gevoeliger) platen in een ontwikkelingsbad plaatsten en er dan hun vingertoppen vlak boven of zelfs botweg er tegenaan hielden [2]). Een zekere Dr. Luys schijnt de vinder dezer methode te zijn; in het eerst drukte men zelfs de vingers tegen de gelatinelaag, later tegen de glaszijde van de plaat. Natuurlijk kwamen de vijf vingertoppen er prompt op te staan. Niemand scheen op de gedachte te komen, dat niets anders dan de warmtestraling de plaatselijke ontleding van het zilverzout op haar geweten had; wanneer men de vingers direct tegen de gevoelige laag aanhield, nog geholpen door de zweetafscheiding. Een ieder kan trouwens uiterst gemakkelijk zich daarvan overtuigen: een met warm water gevuld reageerbuisje, op eenigen afstand van een fotografische plaat gehouden, geeft precies hetzelfde beeld als een menschelijke vinger, terwijl als men de vingertoppen flink afkoelt, door ze bv. een poos onder de waterkraan te houden, geen spoor van „uitstraling" op de fotografie verschijnt.

Alleen Delanne [3]), voor zoover mij bekend is, heeft rekening gehouden met deze toch zoo voor de hand liggende foutenbron: hij trachtte foto's van een „stralende" menschelijke hand te verkrijgen, terwijl hij de warmte-invloed uitschakelde door de plaat te bedekken met een laag aluin (dat zoo goed als geen warmtestralen doorlaat) of ook, door ze af te schermen met een laag water, dat voortdurend stroomend gehouden werd. Niettemin zou hij positieve resultaten hebben gekregen; het is echter wel opmerkelijk, dat geen der vele fluidum-enthousiasten zijn proeven met hetzelfde succes heeft kunnen herhalen.

Reeds Mesmer en later ook Reichenbach waren van meening, dat de uitstraling van het menschelijk organisme analoog was aan of zelfs identiek met die der staalmagneten en er is dan ook herhaaldelijk van „occultistische" zijde beweerd, dat ook de magneetpolen op de fotografische plaat zouden werken. Lord Raleigh heeft nog zeer onlangs [4]) de proef genomen. Hij stelde een uiterst gevoelige fotografische plaat bloot aan de inwerking van een sterk magnetisch veld, maar zelfs na vijf maanden onafgebroken expositie was er geen spoor van inwerking te bespeuren. Hoe voorzichtig men echter bij zulke proeven wezen moet, hoe licht fouten binnensluipen, bleek ook hier. Bij het eerste experiment scheen het, alsof op bepaalde plaatsen een fotografische ontleding had plaats gevonden; deze kwam echter niet overeen met die gedeelten, waar het magnetisch veld het sterkst was.

2) Les Rayonnements magnétiques humaines. Ses fausses preuves. Revue Métapsychique 1926, 122.

3) Les apparatitions matérialisées (1909).

4) The Question of lights supposed to have been observed near the poles of a magnet. Proceed. XLV, 19.

Het bleek, dat hier en daar de plaat met de magneet in contact was geweest en hier had, vermoedelijk onder den invloed van vochtigheid, niet een onbekende „straling" maar het ijzer de verandering bewerkstelligd.

De physische experimenten zijn meer gevariëerd. Voor een deel sluiten zij zich aan bij pogingen een algemeene uitstraling van de menschelijke hersenen (denkstraling) of van het geheele organisme (aura) aan te toonen, andere bepalen zich meer tot het onderstelde „fluidum" der vingertoppen.

Charpentier meende, in den tijd dat de „N-stralen" van Blondlot ook in de wetenschap grooten kans hadden als feit te worden geaccepteerd, een variatie daarvan te hebben ontdekt, die speciaal van het cerebrum van den mensch uitging.

Naum-Kotik volgde zijn voetsporen, en trachtte een „psycho-physische energie" aan te toonen door het plaatselijk sterker oplichten van een met calciumsulfide bestreken scherm. Deze energie zou in de hersenen worden geproduceerd, maar tevens langs de armen afvloeien; hij wilde er in de eerste plaats de telepathie mede verklaren. Ook hier bleek weer de lichaamswarmte de ware oorzaak van het verschijnsel te zijn. [4]).

De belangrijkste pogingen, psychophysische uitstralingen van de hersenschors aan te toonen zijn misschien die van Cazzamali, hoogleeraar in neurologie en psychiatrie aan de universiteit te Milaan [5]). Hij construeerde een isoleerkamer, een soort Faraday'sche kooi in 't groot, waarvan de wanden, vloer en zolder bekleed waren met een laagje metaal van 1½ mm dikte. Dit vertrekje was aldus geheel ontoegankelijk voor electromagnetische (radio-) golven. Nadere bijzonderheden, ten doel hebbende het verblijf van een proefpersoon daarbinnen, ook van langeren duur, niet onaangenaam te maken, kunnen wij gevoegelijk onvermeld laten. In het kamertje werden radio-ontvangtoestellen geplaatst, ingesteld op verschillende golflengten.

Cazzamali werkte met ruim een tiental proefpersonen, die allen psychische afwijkingen vertoonden, hetzij van pathologischen, hetzij van paranormalen aard. Eenige waren epileptici met een sensitieve aura [6]); anderen

4) Zie de controleproeven van Dr. Haighton, Dr. K. H. E. de Jong en schrijver dezes in het aanhangsel van: P. Heuzé, „Hoe staat het met de metapsychica?" Vertaling Mevr. Haighton—Reintjes, 287.

5) F. Cazzamali. Phénomènes télépsychiques et radiations cérébrales. Rev. Métapsychique 1925, 215.

6) Hieronder heeft men de eigenaardige gevoelens te verstaan, die bij de lijders aan epilepsie aan een aanval plegen vooraf te gaan. Het heeft niets met den „aura" der occultisten gemeen.

konden gemakkelijk zichzelf in een hypnotischen toestand brengen waarin zij hallucinatoire visioenen kregen; er was een paranoia bij met gehoorshallucinaties, en ten slotte ook een persoon die psychometrische en helderziende vermogens op afstand bezat. Deze werden in het kamertje gebracht, waarna hun bijzondere psychische toestand werd opgewekt (resp. wekten zij deze zelf op). Cazzamali beluisterde nu zijn diverse, binnen het vertrek opgestelde apparaten met een koptelefoon. Hij hoorde natuurlijk de bekende en gemakkelijk definieerbare geluiden die van de werking zijner toestellen afkomstig waren, maar daarnaast nam hij een aantal andere, zeer gedifferentieerde klanken waar, die, daar zij niet door storingen buiten de (immers geïsoleerde) kamer konden zijn opgewekt, afkomstig moesten zijn van electromagnetische golven daarbinnen ontstaan. Hij beschrijft ze als muzikale tonen, die aan een fluit, een viool, een violoncel deden denken; verder als intensief gekraak, geknars, gefluit, geluid als van een waterval, regelmatig getik, klokgelui, Morse-seinen, enz. Hij meent met zekerheid te hebben geconstateerd, dat deze geluiden samenvielen met de perioden van bijzondere psychische exaltatie zijner sujetten. Zij zouden dus alleen waarneembaar zijn tijdens de hallucinaties, de psychoskopie, het automatisch schrijven, de helderziende waarnemingen, en onmiddellijk ophouden bij het ontwaken uit de hypnose, resp. uit den trance-toestand. Op het moment van het wakker worden zouden weer zeer bijzondere tonen weerklinken. Het zou positief aan te toonen zijn, dat de sterkte der geluiden evenredig was met de emotioneele reacties der proefpersonen. Uit dit alles meent hij de conclusie te mogen trekken, dat deze storingen zijner apparaten door de bijzondere (hallucinatoire, paragnostische, Cazzamali spreekt van telepsychische) werkzaamheid der proefpersonen werden verwekt. Daar hij verreweg de mooiste resultaten kreeg met toestellen, ingesteld op golflengten tusschen de 4 en 20 meter, komt hij tot de volgende conclusie: Er bestaan in de menschelijke hersenen speciale centra, die alleen bij abnormale waarnemingen in werking treden en dan electromagnetische stralingen van het korte-golftype uitzenden. Hij betitelt deze als: hersenradiogolven (radio-ondes cérébrales). Bij normale hersenwerkzaamheid zouden zij niet optreden, ofschoon hij meent nu en dan bij intensieve psychische arbeid, vooral als deze „van scheppend karakter" is, iets dergelijks in verzwakten vorm te hebben kunnen bespeuren. Later heeft hij de directe waarneming door middel van het gehoor vervangen door, of juister gecompleteerd met, de uitslagen van een galvanometernaald. [7])

7) Les radiations cérébrales devant les critiques pratiques et théoriques. Rev. Métapsychique 1927, 78.

Het is natuurlijk zaak, met dergelijke vèrgaande conclusies uiterst voorzichtig te wezen. Ook wanneer het vaststaat, dat het optreden der nevengeluiden veroorzaakt werd door electromagnetische golven binnen het „radiodichte" vertrek ontstaan, dan is het nog zeer de vraag, of zij aan de hersenwerkzaamheid der proefpersonen moeten worden toegeschreven. Radioapparaten zijn aan vele storingen onderhevig, en in 1924, het jaar der proefnemingen, was dit in nog veel sterker mate dan thans het geval. Men moet tot in détails op de hoogte zijn van de radiotechniek, om met zekerheid alle bronnen van fouten te kunnen uitschakelen.

De experimenten zijn dan ook scherp gecritiseerd. Azam, die ook de beschreven geluiden aan hersenwerkzaamheid der proefpersonen wil toeschrijven (schoon hij een andere theorie is toegedaan) merkt op [8]) dat men b.v. niets anders behoeft te doen dan zijn hand te brengen in de nabijheid van een korte-golf ontvanger, om hetzelfde effect te voorschijn te roepen.

Het is zeer moeilijk, om als niet-deskundige, zich een oordeel te vormen over het voor en tegen. Zeker is het, dat de hersen-radiogolven nog niet tot het algemeen erkend bezit der wetenschap behooren. Dit is wel is waar met menig onderdeel van het parapsychologisch feitenmateriaal evenmin het geval, maar, wanneer ik mag afgaan op een algemeenen indruk, geloof ik, dat het hier terecht zoo is. M.i. hebben te veel subjectieve waardeeringsoordeelen bijgedragen tot de conclusies van den Milaneeser geleerde.

Evenmin heeft zich het resultaat van een ander onderzoek kunnen handhaven. Dit betrof de dusgenaamde „menschelijke aura". Kilner, een Engelsch physicus, heeft getracht deze zichtbaar te maken [9]). Hij gebruikte hiervoor een dunne laag van een oplossing van een cyaanzout. Cyaanverbindingen bezitten de eigenschap der fluorescentie d.w.z. zij kunnen aethertrillingen van geringe golflengte (en dus hooge frequentie) veranderen in die van grootere golflengte en geringer frequentie; dus b.v. onzichtbaar licht (ultraviolette stralen) zichtbaar maken. Kilner ging uit van de onderstelling, dat de trillingen der aura van zeer hooge frequentie waren, en het op deze wijze mogelijk zou zijn ze om te zetten in voor het oog waarneembare stralen.

Wanneer hij nu de menschelijke gestalte door een scherm van een cyaanoplossing bekeek, zag hij daaromheen een soort eivormig waas, waarin hij nog drieërlei lagen onderscheidde. Bovendien beschreef hij een groot aantal

8) H. Azam. A propos des expériences de M. le Prof. Cazzamalli (sic) et des radiations cérébrales. Revue Metapsychique 1927, 290.

9) Alb. de Rochas. Les radiations lumineuses du corps humain. Ann. d. sciences psychiques 1911, 264.

détails, die hij in verband bracht met leeftijd, geslacht, gemoeds- en gezondheidstoestand van de proefpersonen. Jammer maar dat het velen absoluut onmogelijk was deze aura te ontdekken, en dat ook voor hen die ze wel zagen allerlei beperkende voorwaarden golden, als halve duisternis, een zeer bepaalden invalshoek van het licht e.d., die voor de objectieve waarneming nu juist niet gunstig waren. Het eindresultaat is dan ook hier wederom negatief geweest; de „aura" heeft het moeten afleggen tegen de kritiek, die onbarmhartig alles tot optische en entoptische verschijnselen, dus feitelijk tot gezichtsbedrog herleidde.

Het meerendeel der ontdekkers van uitstralingen echter trachtten deze aan te toonen door mechanische beweging. Zij construeerden uiterst eenvoudige toestellen, bestaande uit een horizontaal opgehangen naald, die zich boven een in graden verdeelde wijzerplaat vrij kon bewegen. Tegen ongewenschte invloeden van buiten was het geheel door een glazen klok beschermd. Bij voorkeur hing de naald aan een langen, zeer dunnen draad. Richtte men nu de hand, natuurlijk buiten de klok, op den wijzer, dan begon deze langzaam te draaien, en men meende hierin het onweerlegbaar bewijs te hebben gevonden voor het bestaan van een afstootende kracht, die door het ondersteldе fluidum werd uitgeoefend. Het eerste apparaat van dien aard schijnt door een zekeren abbé Fontin te zijn geconstrueerd; de toestellen zijner navolgers vertoonen geringe afwijkingen van secundairen aard. Dat van Lafontaine heeft een metalen naald; bij dat van Boirac fungeert een stroohalm als zoodanig; onze landgenoot Van den Dorpe gebruikte een zware koperen naald van samengestelden vorm en een buitengewoon dunne draad. Een der meest bekende toestellen is de „sthénomètre" van Dr. Joire, waarin de naald (een stroohalm) op een metalen punt balanceert, zooals een magneetnaald in het kompas.

In andere gevallen is de naald vervangen door een draaiende cylinder van licht materiaal of een rad van papier. Een eenigszins nauwkeurige studie van de wijzerbewegingen brengt ons altijd weer tot dezelfde conclusie: dat zij worden veroorzaakt door de door de warmte van de hand binnen de klok opgewekte luchtstroomingen, waar hoogstens nog, bij langzame en onregelmatige uitslagen, kleine bodemtrillingen bij komen. Het is zeer gemakkelijk dit overtuigend aan te toonen, maar helaas behooren dergelijke uitvinders vaak tot het soort menschen, die zich niet willen laten overtuigen, die hun onlogische argumenten, door hun verwardheid moeilijk te weerleggen, met groote hardnekkigheid herhalen, en constant eindigen met boos

te worden en den kritischen onderzoeker van partijdigheid te beschuldigen. [10])

Op een geheel ander, maar even foutief beginsel berustte het kleine apparaat van Givelet. Dit bestaat uit een glazen plaat ter grootte van een voorwerpglaasje, aan welker onderzijde twee reepjes metaal zijn bevestigd, aan elk waarvan een metaaldraad is gesoldeerd, die naar een galvanometer leiden. Brengt men de vingers onder dit toestelletje, dan vertoont de galvanometer een uitslag. Door de enkele warmte-uitstraling kan dit niet worden verklaard, want de naald reageert niet, als de ruimte er onder wordt verwarmd. Het onderzoek van Dr. Van Wijk in het parapsychologische laboratorium te Amsterdam heeft echter aangetoond, dat het hier de combinatie van warmte en vochtigheid is, zooals die van een menschelijke hand uitgaat, die den uitslag te weeg brengt [11]). „Givelet heeft geen psychometer maar een psychro- (vochtigheids-) meter geconstrueerd." (Dr. Van Wijk op een lezing in Den Haag).

Derde methode: de physiologische. De boeken en periodieken van de oudere magnetiseurs geven hoog op van de wonderbaarlijke werkingen, die hun fluidum op planten uitoefent. Versnelling van ontkieming en groei, vervroeging en versterking van den bloei, vermeerderde vruchtzetting, dit alles zou gevolg wezen zoowel van het directe „magnetiseeren" der planten als van het begieten met gemagnetiseerd water. Men beroept zich ook op het zeer verspreide volksgeloof, dat sommige personen een „gelukkige" hand hebben in het kweeken van planten, en schrijven dit dan hieraan toe, dat zij bij hun behandeling deze onbewust magnetiseeren.

Dat de zoo vaak geuite beschuldiging, de dusgenaamde „officieele wetenschap" zou de experimenten der occultisten met minachting voorbijgaan, althans in dezen tijd niet meer opgaat, moge hieruit blijken, dat zoowel aan de universiteit te Leiden als aan de Landbouwhoogeschool te Wageningen men zich veel moeite gegeven heeft deze beweringen te toetsen. In beide gevallen ook al weer met het volkomen negatieve resultaat, dat de door den magnetiseur bewerkte proefplanten zich in geen enkel opzicht onderscheidden van de onder gelijke omstandigheden groeiende controlekweek.

Voorts hebben er een tijd lang vreemde geruchten geloopen door de „occulte" periodieken over bijzondere physiologische werkingen die van een of ander medium zouden uitgaan. Een zekere madame B. b.v. [12]) zou het

10) Een typisch voorbeeld van de hardnekkige redeneerzucht van dergelijke pseudo-ontdekkers vinden we in het debat van Hamilton tegen de kritische experimenten van Clement-Martin in de Revue Metapsychique 1927, 30.

11) Dr. W. R. van Wijk, Het probleem der menschelijke uitstraling, T. v. P. X, 215.

12) Revue Metapsychique 1920/21, 338.

vermogen bezitten door aanraking met de vingertoppen of zelfs enkel maar door „passes" de lijken van dieren voor bederf te behoeden. Rotting zou niet optreden, maar het weefsel mummificeerde, waarbij het lichaam zijn natuurlijke vorm en kleur behield. Ook bloemen, vruchten zouden op deze wijze bewerkt er langdurig frisch blijven uitzien, bloed bleef versch en vloeibaar enz. Het behoeft nauwelijks betoog, dat de bewerkster van al deze wonderen ten eenenmale in gebreke bleef toen zij in de gelegenheid werd gesteld hare beweerde vermogens voor een wetenschappelijke commissie te demonstreeren.

Van ernstiger gehalte waren de onderzoekingen van Alrutz, hoogleeraar aan de universiteit te Upsala. Hij meende insgelijks een „zenuwstraling" langs physiologischen weg te kunnen aantoonen. Hij bracht personen in lichte hypnose, door passes geheel in den trant van Mesmer. Dit zou veranderingen in de sensibiliteit veroorzaken, en wel in dezen zin dat, als ze in de richting van den loop der zenuwen werden aangebracht, het lichaamsdeel ongevoelig werd, terwijl bij opgaande passes een bestaande ongevoeligheid werd opgeheven resp. het lid hyperaesthetisch werd. Werden de passes voortgezet en aldus de hypnose verdiept, dan trad „irradiatie" op, d.w.z. dat de veranderingen in de sensibiliteit zich ook in de aangrenzende lichaamsdeelen uitstrekte. Aan den anderen kant van het lichaam traden, symmetrisch, juist de tegengestelde verschijnselen op.

Bij voorbeeld: werd de rechterarm van de proefpersoon van den schouder naar de hand met passes bewerkt, dan kon aan dit lichaamsdeel eerst verminderde gevoeligheid, later ongevoeligheid voor aanraking en voor pijn worden geconstateerd. Tegelijkertijd werd aan den linkerarm de gevoeligheid voor aanraking en pijn verhoogd. Bij voortgezette behandeling strekte zich de gevoelsanomalie uit over steeds grooter velden, tot ten slotte de geheele rechter lichaamshelft ongevoelig, en de linker overgevoelig was, streng gescheiden volgens de middellijn. Ook de hoogere zintuigen, oog, oor, neus namen hieraan deel.

Alrutz meende afdoende maatregelen genomen te hebben om suggestie en autosuggestie uit te sluiten. Zijn sujet was geblinddoekt, kon dus niet weten in welke richting de passes gemaakt werden. [13])

Bovendien constateerde hij, dat de „zenuwstraling" (nerveus effluence) door sommige stoffen (bordpapier, papier, flanel) werden geabsorbeerd, terwijl andere, als b.v. glas en metaal ze ongehinderd zouden doorlaten. Hij sloot daarom den arm van zijn proefpersoon in een kartonnen doos,

13) S. Alrutz. Problèms of hypnotism. Proceed. XXXII, 151 en Reply to Mr. Leslie. Journal S.P.R. XXI, 177.

met een metalen of glazen deksel, waar door heen werd gemagnetiseerd. Zoodoende was het zeker, dat aanraking strict kon worden vermeden. Werd nu een gedeelte van het glazen of metalen deksel vervangen door resp. afgedekt met een niet doorlatende stof, b.v. een stuk karton, dan moest het daaronder gelegen deel van den arm niet meedoen aan de verandering in de sensibiliteit. Door niet alleen het sujet maar ook den magnetiseur onkundig te laten van de plaats waar zich het karton bevond, (de „non-informed method") meende hij te kunnen aantoonen, dat er geen sprake kon zijn van suggestie, en aldus het objectieve bestaan eener uitstraling onweerlegbaar te hebben aangetoond. Voorts kon ook een invloed op de motiliteit worden geconstateerd. Indien met den vinger een bepaalde plaats van den arm werd aangeraakt of zelfs ook maar daar naar werd gewezen, trok zich de daaronderliggende spier samen. Zoo kon Alrutz, volgens zijn zeggen, willekeurig elke vinger van den gehypnotiseerde zich doen strekken of buigen. Dit lukte ook als de arm in een glazen cylinder werd gesloten, en evenzeer als in plaats van de hand van den proefnemer een glazen staaf werd gebruikt. Ook reflexen, electrische prikkelbaarheid en andere physiologische eigenschappen zouden invloed van de uitstraling ondervinden.

Al spoedig werden bezwaren ingebracht tegen de geldigheid van de resultaten van Alrutz. De beschrijving der proeven was niet altijd even duidelijk, en daar hij zelf opgaf dat er nog al eens „irregular results" optraden, gaf dit gereede aanleiding tot scepticisme.

Op het psychologisch congres te Groningen [14]) (September 1926) werd een der leerlingen van Alrutz (die inmiddels overleden was), Dr. G. Wallenius, in de gelegenheid gesteld deze proeven te demonstreeren aan een door hem zelf meegebracht sujet. Bekende physiologen en psychologen, o.a. Janet, Mac Dougall, Van Loon, de Hollandsche hoogleeraren Roels, Bouwman, Zwaardemaker, woonden de experimenten bij.

Er werd zeer zorgvuldig voor gewaakt dat hetero- zoowel als autosuggestie uitgesloten was. De arm was bedekt met een dubbele zinken plaat, waartusschen op een zoowel aan de proefpersoon als aan den bewerker onbekende plaats een stuk karton was aangebracht. Daarna werd de sensibiliteit van den arm onderzocht door iemand die eveneens niet wist waar het stuk karton gelegen had. Er werden vier experimenten genomen, steeds werd er prompt een analgetische zone op den arm aangegeven,

14) F. H. G. van Loon and R. H. Thouless. Report of a demonstration of experiments on hypnotism bij Mr. G. Wallenius; Proceed. XXXVI, 437.

ongeveer ter breedte van het gebruikte stuk karton, *maar geen enkele maal op de juiste plaats.* Bij de vierde proef werden zelfs twee zulke zones geconstateerd, terwijl in het geheel geen karton was aangebracht!

Dr. Wallenius heeft nog getracht zijn resultaten te redden door een „scheeve projectie" van de beschermende kartonlaag aan te nemen, maar dit maakt den indruk van een gezochte uitvlucht. Zijn proeven met de contractie van een aangegeven spier mislukten eveneens.

De conclusie van het Groninger comitee is dan ook eenparig: „Professor Alrutz did not prove the existence of a „nervous effluence"."

Indirecte pogingen het fluidum aan te toonen door middel van het smaak- of gevoelszintuig mogen al evenmin geslaagd heeten. Tischner en voor hem een menigte andere min of meer (meestal min-) kritische onderzoekers „magnetiseerden" een glas water, dat vervolgens onder eenige andere, niet-behandelde werd geplaatst. De proefpersonen zouden dan het behandelde glas kunnen onderscheiden aan den eenigszins afwijkenden smaak van het water, „metallisch" of anderszins. Bij heel primitieve opzet der experimenten moet men natuurlijk in de eerste plaats er aan denken, dat het gemagnetiseerde glas water, als dit niet zeer zorgvuldig geschiedt, allicht warmer is geworden dan de anderen en hieraan wordt onderkend.

Een ander bewijs heeft men willen vinden in de zgn. „afscheiding van het gewaarwordingsvermogen": De menschelijke sensibiliteit, gewoonlijk gezeteld in de uiteinden der gevoelszenuwen aan de lichaamsoppervlakte, zou in bepaalde toestanden zich daarbuiten kunnen verplaatsen en overgedragen worden op een glas water (Tischner), op een wassen pop, op een fotografische plaat (De Rochas) of andere voorwerpen.

Het is de herleving van een zeer oud geloof in het zoogenaamde „envoûtement" of „Bildzauber", berucht zoowel in de middeleeuwen als in de verre oudheid. Men vervaardigde, meestal met de noodige, (volgens Paracelsus echter onnoodige) magische ceremoniën een wassen poppetje, waar men een of andere substantie, van den belaagden persoon afkomstig, insloot, liefst een paar van zijn haren, schilfers van de nagels of lichaamsafscheidingen, bij voorkeur sperma of menstruaal bloed. Door deze manipulatie stelde men zich voor, iets van de levenskracht in de pop te hebben overgebracht; de zeer vage voorstellingen omtrent de „sympathie" als een op afstand werkende kosmische kracht, leidde er toe, te meenen, dat de be- resp. mishandeling, die men het poppetje deed ondergaan, door den persoon, op wien het gemunt was, werd gevoeld, of althans dat hij er de gevolgen van onderging. In de tallooze overleveringen van dien aard wordt niet bepaald een „fluidum" aangegeven

als de oorzaak; De Rochas [15]) echter heeft getracht, dit zeer oude bijgeloof een experimenteele grondslag te verleenen. Hij beschrijft een aantal geweldig fantastisch aandoende proefnemingen met sujetten, bij wie hij door magnetische passen, het gevoelsvermogen, dat hij gebonden dacht aan een „fluidum", kon uitdrijven, zoodat het zich in een aantal lagen in de omgevende lucht verspreidde en nu verder kon worden overgedragen op een glas water, een wassen pop, zelfs op een fotografische plaat! Deze werden niet alleen voor het sujet gevoelig alsof het deel van zijn eigen lichaam was, maar zelfs werden prikken in de gelatine van de plaat als kleine steekwondjes op de huid van het sujet overgebracht! Joire, Boirac e.a. hebben deze „proeven" nagedaan en bevestigd gevonden. Ook fantasterij kan besmettelijk zijn!

Veel gematigder zijn de mededeelingen van Tischner. [16]) Deze bracht zijn proefpersoon in hypnose en liet haar dan een glas water magnetiseeren. De gevoeligheid van het sujet zou dan daarin zijn overgebracht, zoodat zij kon waarnemen, wanneer Tischner met een pincet in het bewuste water stak. Hij zegt alle voorzorgen te hebben genomen, dat bedrog, waarneming van bewuste of onbewuste teekens, suggestie, telepathie uitgesloten waren!

Onnoodig te zeggen, dat aan al deze experimenten tot nog toe ten eenenmale een vaste basis ontbreekt, afgezien nog van de vraag of, indien iets dergelijks werkelijk kon worden geconstateerd, de fluidum-hypothese hier ook maar eenige opheldering zou kunnen geven.

Maar .... hebben niet tallooze helderzienden de emanatie waargenomen? zoo bij den mensch als bij andere organismen en natuurvoorwerpen? Reichenbach, een der eminentste chemici van zijn tijd, heeft uitvoerige onderzoekingen daaromtrent in het licht gegeven. Zijn somnambules zagen in den toestand van „Schlafwachen", een soort van trance, lichtende, vaak gekleurde uitstralingen aan magneten, kristallen, planten, kortom aan alles wat een polaire structuur bezat, en vooral ook aan den mensch. Hij noemde deze kracht of substantie, die hieraan ten grondslag zou liggen, het Od en het verschijnsel zelve de „Odische Lohe". Na hem hebben vooral de Baraduc en de reeds genoemde fantast De Rochas dit voetspoor gevolgd. Maar niettegenstaande de minutieuse opzet der proeven, niettegenstaande de zeer positieve gevolgtrekkingen die de onderzoekers niet aarzelden te maken, heeft geen hunner ons de overtuiging kunnen schenken dat de indrukken hunner sujetten op

15) L'Extériorisation de la Sensibilité. Parijs 1895.

16) R. Tischner. De uitscheiding van het gewaarwordingsvermogen. T. v. P. II, 87.

iets anders berustten dan op subjectieve hallucinaties, gesuggereerd door de verwachting der reeds van te voren overtuigde experimentatoren, met hoogstens eenige optische randverschijnselen als reëelen ondergrond. Zoodra men een werkelijk objectieven maatstaf aanlegt, faalt de helderziende.

Het oeroude geloof aan de menschelijke uitstralingen is ook door de theosofische occultisten weer opgenomen en tot een gecompliceerd systeem uitgewerkt. Zij geven gedétailleerde beschrijvingen en kleurige afbeeldingen van de „aura" van den mensch in zijn verschillende toestanden en op de diverse toppen zijner evolutie, die zij alle zeer nauwkeurig zeggen te kennen. Maar elke objectieve toetsing van deze hunne „waarnemingen op hoogere gebieden" wordt principieel afgewezen.

Zoolang in deze houding wordt volhard, kunnen wij als wetenschappelijk d.i. waarlijk waarheidlievend parapsycholoog, niet anders doen dan gebruik maken van de ons door henzelven welwillend verleende vrijheid, van dit alles voorloopig niets te gelooven.

Men hoort vaak de opmerking maken, dat toch met dat al in 't geheel niet bewezen is, dat er geen (specifieke) menschelijke uitstraling bestaat. Inderdaad niet, daar iets dergelijks, zooals trouwens ongeveer alle bewijzen van zuiver negatieven aard, vrijwel onmogelijk is. Men vergeet hierbij, dat de bewijslast steeds op de schouders van dengene behoort te worden gelegd, die beweringen in positieven zin ten beste geeft. De hardnekkige, maar altijd weer falende pogingen der „fluidisten" om het bestaan hunner geliefde uitstralingen te bewijzen, geven ons echter wel de zekerheid van iets anders, nl. dat er in den mensch een moeilijk te overwinnen neiging schijnt te bestaan tot het aannemen van een dergelijk agens. Strookt dit alleen met een sterk gevoelde gemoedsbehoefte of hebben wij hier met een intuitief, maar alsnog niet aanwijsbaar weten te doen? Psychologisch laat de reden zich gemakkelijk bevroeden. De „invloed" van den eenen mensch op den ander vormt een niet te onderschatten element èn in den dagelijkschen omgang èn in de diepere verhouding der individuen onderling. Is dit alleen een indirecte, door woord, gebaar, gedrag of andere uitingen? Wij kennen allen den suggestieven invloed van een klein gebaar, een lichte verandering in de toon van de stem, in de uitdrukking van het gelaat. Deze zullen echter den niet al te nauwkeurigen waarnemer allicht ontgaan en hem voorts te subtiel toelijken om voldoende verklaring te geven van het soms wonderbaarlijke overwicht van den een op den ander. De hypothese van een directe overdraging, van een half materieel, half geestelijk fluidum schijnt veel gereeder rekenschap te geven van deze groote macht en bevredigt de zucht naar het

wonderbare in hooge mate. Wie er dan ook van overtuigd mocht wezen, dat een fluidum met deze wonderbare eigenschappen bestaat, zal zich door de negatieve uitslag van alle pogingen het aan te toonen — zij zijn in dit artikel zeker nog niet alle opgesomd — niet daarvan laten afbrengen. Hij heeft het recht zich op een overtuiging te beroepen, niet echter ons de klaarblijkelijk ongeldige bewijzen op te dringen. Misschien blijkt te zijner tijd nog wel eens, dat de positivist in deze niet geheel ongelijk en de negativist niet geheel gelijk had. Er is veel mogelijk op deze aarde en daarboven. 17)

Eigenlijk zou in dit artikel ook moeten worden behandeld de praktische toepassing van het „magnetiseeren". Maar dit is een zoo uitgebreid en zoo moeilijk onderwerp, dat het praktischer en veiliger is, hieraan een afzonderlijk werk te wijden. Voor menig magnetiseur is de invloed, die hij op zijn patienten heeft of meent te hebben reeds afdoende bewijs, dat het fluidum bestaat, dat hij het op een ander kan overbrengen en dat het genezende kracht heeft, drie dingen die nooit onderscheiden worden, maar die voor het gemak maar in toto worden geaccepteerd. Ook wanneer een therapeutisch succes van een magnetische behandeling onweerlegbaar kon worden geconstateerd, zou dat nog niet tot de conclusie behoeven te voeren, dat een organische emanatie hiervan de bewerker is. De magnetiseurs hebben dit zelve gevoeld en dit is zeker mede een der motieven, waarom zij zoo ijverig hun fluidum langs andere wegen poogden na te speuren. Want zeker zal de fluidieke overtuiging als ik het zoo eens schertsend mag noemen, het hare bijdragen tot een grootere mentale stevigheid in de ziektebehandeling met een verhoogde kans op succes.

Tenslotte nog een algemeene opmerking. De ontdekking van den grooten rijkdom aan stralingsvormen in de natuur heeft de fantasie van menig pseudo-occultist blijkbaar aan 't werk gezet, zoodat hij, dilettant in de physica, allerlei soort nieuwe en nieuwere stralen ontdekt, waar de natuurkundigen met hun verfijnde instrumenten niets van merkten. Aardstralen, waterstralen, kankerstralen zijn aan de orde van den dag. De wichelroede in een of anderen vorm moet in den regel als detector dienst doen. Een zeer suspect karakter krijgt dit heele gedoe, wanneer de „ontdekker" dezer

17) Het verband, dat wel gelegd wordt tusschen het „magnetische fluidum" en de bij telekinese werkzame „substance X" van Osty, het teleplasma van Schrenck Notzing komt mij meer dan twijfelachtig voor. Zeker is het eene niet als bewijs van het bestaan van het andere te gebruiken, daar het zich geheel anders voordoet.

uitstralingen zich ook onmiddellijk presenteert als de uitvinder van een toestel, dat hun funeste uitwerking op de constellatie van den daaraan blootgestelde opheft en dit voor grof geld te koop aanbiedt aan den voor zijn suggestie toegankelijke. Een typisch staaltje van dergelijke manifeste charlatannerie is in het laboratorium der Hollandsche S. P. R. te Amsterdam ontmaskerd. [18])

Naschrift.

Wel schijnt het vast te staan, dat nu en dan abnormale lichtverschijnselen aan het menschelijk lichaam waren op te merken. Ik heb van twee personen, die ik zeer betrouwbaar acht, vernomen, dat zij zoo iets bij zichzelf hadden geobserveerd. En wel in bepaalde toestanden van nerveuze overspanning, gepaard met sterke zweetafscheiding. In het eene geval waren de plekken op het kussen, die met de vingertoppen waren aangeraakt, eenigen tijd phosphorisch lichtend, in het andere vertoonde zich hetzelfde op een trap, die met bloote voeten was betreden.

Een paar jaar geleden meldden een aantal berichten uit goede bron, dat een dergelijk verschijnsel zich in verhoogde mate bij een vrouw in Milaan zou voordoen. Observatie in het ziekenhuis leidde niet tot geheel zekere resultaten, toch is het waarschijnlijk gemaakt, dat er sprake was van een objectief lichtverschijnsel. Ook hier kwam men tot de conclusie, dat het een min of meer pathologische verandering van de zweetafscheiding betrof. Van een lichtende uitstraling schijnt geen sprake te zijn geweest.

---

18) Irs. L. J. Koopman en P. D. van Ouwerkerk: Aard- of wichelroede straling. T. v. P. VIII, 241.

EEN SPIRITISTISCH CONTACT?

door G. ZORAB

In zijn verslag betreffende het hier te behandelen merkwaardig geval van een zich op een séance manifesteerende entiteit, die aan geen der aanwezigen bekend was, maar toch typische gegevens wist te verschaffen ten aanzien van haar persoonlijkheid, zonder dat die de séance-deelnemers langs normalen weg hadden kunnen bereiken, schrijft de heer J. M. de Graaf, wonende te Den Haag, het volgende:

„Te mijnen huize had ik sedert eenigen tijd een séance-kring gevormd, welke op geregelde tijden bijeen kwam en waarbij als trance-medium fungeerde mevr. V. L. H. geb. K., die in geen enkel opzicht als een beroepsmedium mag worden aangemerkt. Tijdens den trance-toestand manifesteeren zich intelligenties, die zich *sprekend* door het medium uiten.

Op Zaterdagavond *6 Mei 1939* manifesteerde zich door bedoeld medium een entiteit, die voorgaf *Klaas Kraaijendonk* te heeten en te *Gouda* te hebben gewoond in de *Willem Tombergstraat no 2.* Ook gaf hij aan, dat zijn ouders daar nog woonden. Woordelijk luidde het verslag, dat niet stenographisch werd opgenomen, als volgt:

„Moeder — Gouda — Willem Tombergstraat 2. Zeggen, dat moeder niet zoo moet treuren. — Zoon — Klaas — Ik ben haast jarig; moeder moet op Annie passen en alles van mij wegdoen, ook mijn Zondagsche pak; was al 19 jaar — Heb nog een broer ook, die sliep bij me. — Vreeselijk, was in eens weg. Antoon mag mijn horloge hebben — Vader mijn portemonnaie, daar zat niet veel in. Ga naar moeder toe en zeg dat ik bezorgd ben en dat moeder niet moet denken. Ik heet Kraaijendonk, en mijn zusje heet Annie, maar ze moet niet zooveel dansen, niet zooveel om de wereld geven. Ze gelooven niet aan een God, maar er is er een; heel hoog, héél hoog! Maar vader en moeder, Antoon en Annie moeten niet alleen aan het wereldsche denken. Ook niet aan mij. Zeggen, dat er een God is. Ga naar moeder, zij heeft zooveel steun noodig."

Op 15 Mei kreeg ik, op mijn tot het postkantoor te Gouda gerichte verzoek, mededeeling, dat weliswaar het gevraagde adres juist was, doch dat op bedoeld nummer niet een Kraaijen*donk* woonde, maar een familie Kraaijen*brink*.

Op 17 Mei zijn de heer G. Zorab en ik naar Gouda gereisd en hebben aldaar op het stadhuis een onderzoek ingesteld, waarbij wij o.m. de volgende verklaring mochten ontvangen.

Gemeente-secretarie van Gouda.
Afdeeling bevolkingsregister. no. 395

Bewijs van inschrijving binnen de Gemeente Gouda.

Kraaijenbrink, Klaas, geboren te Gouda op 12 Juli 1914, overleden te Gouda door ongeval op 25 Maart 1939, — — — is ingeschreven geweest in het Bevolkingsregister dezer Gemeente, aan het adres Willem Tombergstraat 2, alwaar de vader Dirk nog woonachtig is.

Gouda, den 17den Mei 1939. De Ambtenaar
onl. handt.

Verder kon worden vastgesteld, dat het gezin werd gevormd door een dochter Johanna en een zoon Antoon genaamd, respectievelijk geboren in 1922 en 1926.

Bovendien werd aldaar op ons verzoek nagegaan — het onderzoek strekte zich uit tot het jaar 1922 — of het medium mevr. H. K. of haar echtgenoot de heer H., ook hij een deelnemer aan deze zitting, te Gouda hadden gewoond. Een en ander moest ontkennend worden beantwoord.

Vervolgens werd door ons de *„Goudsche Courant"*, het voornaamste plaatselijke blad, van Maandag 27 Maart 1939, aangeschaft, waarin het bericht van het ongeval den jongeman overkomen als volgt is opgenomen:

CHAUFFEUR OVERREDEN EN GEDOOD.

Vlak voor achteruit gaanden auto gestruikeld.

Op de Nieuwe Vaart is Zaterdagmiddag een droevig ongeluk gebeurd, waarbij een jongeman het leven heeft verloren.

Omstreeks kwart over één reed een met zakken zwaar beladen vrachtauto van den zakkenhandel N.V. W. Koemans en Zoon achteruit van den weg over den afrit naar de onder aan den berm staande zakkenfabriek. De wagen kwam van Rotterdam. Naast den bestuurder had zich in de cabine bevonden de 24-jarige N. Kraayenbrink, wonende aan de Willem Tombergstraat, die als chauffeur in dienst der firma was. De jongeman was op den weg uitgestapt en liep voor den auto uit om den chauffeur aanwijzingen te geven bij het afrijden van den smallen afrit.

Vlak bij de fabriek is hij gestruikeld en voor den direct achter hem aankomenden wagen gevallen. Een achterwiel ging hem over het hoofd. De getroffene was op slag dood.

Het slachtoffer was ongehuwd. Zijn ouders verliezen in hem hun eenig kind.

Het stoffelijk overschot is per auto van den G.G.D. naar het Van Iterson ziekenhuis gebracht.

De politie heeft onder leiding van commissaris C. Hess een onderzoek ingesteld. Den bestuurder van den auto treft uiteraard geen schuld. Hij had niets van het ongeluk bemerkt. (*)

Na ons bezoek ten stadhuize begaven wij ons naar de familie K., alwaar de vader ons ontving. Op mijn vraag of hij den heer en mevr. H.—K. uit den Haag kende, antwoordde hij ontkennend, welk antwoord later door zijn vrouw werd bevestigd. Ook de overige kringleden, die deelnamen aan de hier behandelde zitting, verklaarden zij niet te kennen en nooit van hen te hebben gehoord. Al deze vragen werden gedaan, vóórdat het eigenlijke doel van onze komst in behandeling werd genomen.

Nadat de ouders, die blijkbaar zich nog nooit met dit soort verschijnselen hadden ingelaten, op de hoogte waren gebracht van de oogmerken van ons bezoek, las ik hen het hierboven opgenomen séance-verslag voor, door welks bijzonderheden zij zichtbaar werden ontroerd.

De hierbeneden opgesomde punten erkenden zij als in overeenstemming met de waarheid.

1e Dat hun jongste zoon inderdaad Antoon heette en dat hun dochter, hoewel zij als Johanna was ingeschreven, steeds Annie werd genoemd.

2e Dat de ouders zich het verlies van hun zoon ten zeerste hadden aangetrokken en nog voortdurend met hun gedachten bij hun kind wijlden en zeer over hem tobden.

3e Dat de kwestie der kleeren, eigendommen enz. van den overledene als juist moest worden aangemerkt.

4e Dat het inderdaad een feit was, dat de jongste Antoon bij zijn grooten broer in één ledikant sliep.

Als niet geheel met de werkelijkheid strokend werd aangemerkt de in het verslag aan de ouders en kinderen toegeschreven opvatting en levenshouding op religieus gebied, hoewel werd erkend, dat in een bepaald verband het dansen van de dochter in de voorafgaande maanden een punt van bespreking had uitgemaakt, geenszins echter zooals de entiteit zulks meende te moeten voorstellen.

Ten einde precies te kunnen nagaan in hoeverre het medium eventueel de op de séance ten beste gegeven kennis betreffende de familie K. had kunnen

(*) Spatiëering van ons.

opdoen bij wederzijdsche kennissen enz., verzocht ik den heer K. mij mede te deelen, welke verwanten of bekenden hij in den Haag had. Als de eenige, die daarvoor in aanmerking kwam, werd de heer St. genoemd. Buiten hem kende de familie K. niemand in de Residentie. Bedoelde heer St. werd ook door mij opgezocht en deze heeft met beslistheid te kennen gegeven, dat hij het echtpaar H.—K., d.w.z. het medium en haar man, nooit had ontmoet, noch ooit van hen had gehoord. Bovendien bleek, dat hij den heer K. uit Gouda slechts zeer oppervlakkig kende.

Hoewel het verslag betreffende het ongeval Klaas K. overkomen in de „Goudsche Courant", als het voornaamste plaatselijke blad, als het uitvoerigste mocht worden aangemerkt en alle berichten daaromtrent, welke het medium eventueel onder de oogen waren gekomen, zeker niet gedetailleerder zouden zijn geweest dan het krantenbericht hierboven door ons geplaatst, meenden wij er goed aan te doen, zoowel de gewoonlijk door het medium gelezen „Nieuwsbron", als de „Haagsche Courant" over het ongeluk na te slaan. In beide genoemde dagbladen van 27/3/39 komt een zeer kort resumé voor, terwijl de door het medium gelezen „Nieuwsbron" den jongeman slechts aanduidt door N.K.

Het spreekt vanzelf, dat het medium en haar echtgenoot geheel buiten de hierboven beschreven onderzoekingen werden gehouden. Pas een kleine maand later, toen alle bescheiden reeds bijeen waren en de geheele correspondentie dit geval betreffende was gevoerd. werd hun enkele resultaten medegedeeld. Tevens werd een verklaring door alle kringdeelnemers geteekend, waarin o.m. werd verklaard, dat geen van allen ooit in contact is geweest met een lid van de familie K. te Gouda. Deze verklaring is te zamen met alle andere documenten en verdere bescheiden voor belangstellenden ter inzage en controleering beschikbaar."

Tot zoo ver het verslag van den heer De Graaf als leider van den séance-kring, waarin de bewuste manifestatie zich afspeelde. Persoonlijk kan ik, die wat de meeste en voornaamste onderdeelen van het hier geschetste onderzoek in persoon mijn assistentie verleende, ten volle bevestigen, dat alles wat in het verslag van den heer De Graaf werd medegedeeld met de werkelijke feiten en bevindingen overeenstemt.

Wanneer wij nu eens alle phasen van dit zeer zeker als hoogst merkwaardig te kwalificeeren geval aan een parapsychologisch onderzoek onderwerpen en daarbij dan verschillende eventueel daarvoor in aanmerking komende verklaringswijzen de revue laten passeeren, dan zullen wij ons m.i.

moeilijk aan den indruk kunnen onttrekken, dat bepaalde gedeelten dezer trance-uitingen sterk doen denken aan het optreden van een spiritistisch contact, of wel met andere woorden, dat op een gegeven oogenblik gedurende het séance-verloop het medium in kwestie in een of andere relatie is komen te staan met de bewustzijnsinhouden van een overledene, die zoover men kon nagaan aan geen der aanwezigen bekend was.

Laten wij eens aan de hand van de hier gepubliceerde gegevens gaan onderzoeken in hoeverre het medium langs normale of paranormale wegen, met uitsluiting dan van een eventueel spiritistisch contact, in staat zou kunnen zijn geweest die enkele hoogst frappante en juiste mededeelingen tijdens de zitting van 6 Mei te verstrekken.

Wanneer mocht blijken, dat, voor zooverre althans in den aanvang kan worden nagegaan, de oorsprong der doorgekomen mededeelingen aan het medium, noch aan een der séance-deelnemers bewust bekend is, dan zal allereerst moeten worden gedacht aan een mogelijk optreden van *cryptomnesie*. Het blijft immers altijd mogelijk, dat het medium korteren of langeren tijd tevoren in een krant, tijdschrift of anderszins iets had gelezen of ervaren, waarmede het in den trance-toestand geproduceerde verband hield, zóó, dat zijn ontstaan daaraan toegeschreven kan worden, al is de persoon in kwestie zich er niet van bewust ooit een dergelijke waarneming of ervaring te hebben gehad. (*)

Toen wij dan ook ten stadhuize te Gouda vernamen, dat de meergenoemde Klaas K. in de omgeving der stad door een droevig ongeval om het leven was gekomen en dat in de „Goudsche Courant" wel een verslag of mededeeling daaromtrent zou kunnen worden gevonden, drong het met kracht in mij op dat wij hierbij dan wel zeer waarschijnlijk te doen zouden hebben met een van die vele gevallen, waarbij cryptomnesie een alleszins dekkende verklaring zou kunnen opleveren.

Het is evenwel eenigszins anders uitgekomen.

Een aandachtig doorlezen van het door de „Goudsche Courant" gepubliceerde relaas het ongeluk betreffende en dat hierboven in zijn geheel is afgedrukt — en zoover is na te gaan is dit het uitvoerigste verslag, dat openbaar werd gemaakt en baseerden alle andere dagbladen, die het geheel of gedeeltelijk overnamen, zich hierop — bracht duidelijk aan het licht, dat wij ten aanzien van het onderhavige geval niet zullen kunnen volstaan met een verwijzing naar een waarschijnlijk optreden van cryptomnesie als een

(*) Men verg. hiervoor Dr. W. H. C. Tenhaeff's studie over „Cryptomnesie" in „Parapsychologische Studiën", Amsterdam, 1936.

alleszins dekkende verklaring van de op de bewuste zitting doorgekomen mededeelingen van de zich voor Klaas K. uitgevende entiteit.

Cryptomnesie n.l. kan weliswaar al dan niet volkomen gelijkluidend b.v. in een toestand van verlaagd bewustzijnsniveau, trance, enz. reproduceeren hetgeen iemand eens heeft gelezen, gezien, gehoord, ervaren enz., dat echter op het moment zelf der reproductie en ook doorgaans daarvoor en daarna door den persoon in kwestie niet bewust wordt herinnerd, maar cryptomnesie is zeer zeker niet in staat juiste en kloppende gegevens te ontleenen aan een bron, die wat diezelfde gegevens betreft onzuiver en onjuist is.

In dit Goudsche geval nu hebben we door een toevallige samenloop van omstandigheden het geluk gehad, dat de inhoud van het krantenbericht zelf de mogelijkheid de manifestatie van Klaas K. tot cryptomnesie bij het medium te herleiden feitelijk uitsluit. Wat is namelijk het geval?

De krantenberichtgeving immers (en hoewel het met vrij groote zekerheid vaststaat, dat het medium *niet* het uitgebreide Goudsche verslag heeft gelezen, maar hoogstens de enkele regels, waarmede de door haar gelezen „Nieuwsbron" van het ongeval melding maakte, zullen wij, ten einde geheel aan den veiligen kant te staan, ons in dit betoog geheel baseeren op de mogelijkheid, dat het medium het relaas in de „Goudsche Courant" *wel* onder de oogen heeft gehad), waaruit het medium eventueel haar kennis zou hebben kunnen putten en die zij dan op die séance van 6 Mei na in een toestand van trance te zijn gekomen in den vorm van een z.g. geestenmanifestatie opnieuw aan het daglicht zou moeten hebben laten treden, bevatte verschillende onvolledige en onjuiste gegevens, gegevens echter, die niet automatisch meer of minder juist door het medium werden gereproduceerd, maar die zonder haperen in logisch verband en geheel in overeenstemming met de werkelijkheid door de zich manifesteerende intelligentie werden vermeld. Nog afgezien dan van onderscheidene mededeelingen, welke correct bleken, doch onmogelijk tot het desbetreffende dagbladrelaas konden worden teruggevoerd, daar ze van intiemen aard waren en in geen enkel krantenbericht konden worden aangetroffen.

Wanneer dus het door het medium doorgegevene zou kunnen worden teruggebracht tot een simpel geval van cryptomnesie, dan had deze slechts meer of minder juist den inhoud van het bewuste krantenbericht mogen weergeven. Maar cryptomnesie faalt o.i. geheel als een goede verklaring, indien mocht blijken, gelijk in ons geval, dat het medium in kwestie bepaalde gegevens volkomen correct vermeldt, welke in het meergenoemde gepubliceerde dagbladverslag onjuist of onvolledig staan opgeteekend. (*N.* Kraaijen-

brink in plaats van *Klaas* Kraaijenbrink; hun *eenig* kind instede van één uit een gezin van drie kinderen; het *niet* in de krant vermelde huisnummer werd op de zitting zonder haperen terstond juist genoemd.)

Naar onze meening moeten wij het dan ook als uitgesloten beschouwen, dat de mediumieke mededeelingen betreffende Klaas K. dienen te worden toegeschreven aan het lezen en weer vergeten van gepubliceerde krantenberichten.

Willen wij op volledigheid aanspraak kunnen maken, dan dienen wij rekening te houden met de mogelijkheid, dat het medium bepaalde bijzonderheden via zekere wederzijdsche kennissen der beide families te weten is gekomen, doch deze ten tijde der séance totaal was vergeten. Hoewel het medium en haar echtgenoot ons met den meesten nadruk hebben verzekerd, dat zij nooit van iemand hebben gehoord, die een kennis was van de familie K. te Gouda, moet de mogelijkheid van een contact langs dien weg wel degelijk in het oog worden gehouden. Ons onderzoek op dit punt evenwel heeft geen enkel kanaal kunnen ontdekken, dat eventueel aan een directe of indirecte connectie tusschen de beide gezinnen zou kunnen doen denken. Bovendien bezitten wij, zoowel van de zijde der kringleden als van die der familie K. te Gouda, geteekende verklaringen, waarin te kennen wordt gegeven, dat zij allen voor elkaar totale vreemden waren tot op den dag, dat de heeren De Graaf en Zorab zich ter onderzoek naar Gouda begaven.

De verklaring van den heer K. uit Gouda drukken wij volledigheidshalve hier in haar geheel af.

Gouda, 27 Juli 1939.

Ondergeteekende Dirk Kraaijenbrink wonende te Gouda, Willem Tombergstraat 2, vader van wijlen Klaas Kraaijenbrink, verklaart den heer en Mevrouw A. C. Hilgersom—Kleiweg, G. Zorab—Lorch, J. M. de Graaf—Kemmers, den heer J. Leegstra, allen wonende te 's-Gravenhage en Dr. A. J. H. M. van Baar, wonende te Delft, niet te kennen of ooit eerder te hebben ontmoet.

Verder verklaart hij hetgeen hem door de Heeren G. Zorab en J. M. de Graaf op 17 Mei 1939 ten zijnen huize is medegedeeld omtrent zijn zoon Klaas, dat door b.s. personen was ontvangen op een séance welke was gehouden ten huize van den heer J. M. de Graaf op 6 Mei 1939, als juist.

Ten slotte verklaart hij er geen bezwaar tegen te hebben, dat van een

en ander op gepaste wijze melding wordt gemaakt in eenige wetenschappelijke tijdschriften.

Geteekend te Gouda den 27sten Juli 1939,
D. Kraaijenbrink

Dus ook langs den weg van hooren zeggen blijkt het medium of haar echtgenoot, in zooverre althans kon worden nagegaan, ook al niet in staat te zijn geweest datgene te produceeren, hetwelk op de meergenoemde séance in verband met de entiteit Klaas K. te berde werd gebracht.

Waar blijkbaar een meer of min *normale* verklaring der hier behandelde verschijnselen schipbreuk heeft geleden, zijn we thans gerechtigd een stapje verder te gaan en te onderzoeken in hoeverre wellicht een verklaring langs *para-normalen* weg op afdoende wijze de séance-resultaten zou vermogen te dekken.

Beginnen wij allereerst eens met na te gaan of wij kunnen uitkomen met z.g. *animistische* verklaringswijzen, aangezien deze dichter staan bij den levenden mensch en, hetgeen de ervaring ons heeft geleerd, waarschijnlijker moeten worden geacht, dan een z.g. *spiritistische* verklaring. Pas wanneer alle mogelijkheden van een animistischen uitleg zijn uitgeput, mogen wij overgaan tot een eventueel aanvaarden van de waarschijnlijkheid eener spiritistische verklaring der waargenomen verschijnselen.

De groote moeilijkheid evenwel bij het toepassen van *animistische* verklaringen en theorieën is onze geringe kennis betreffende de mogelijkheden, welke zich daarbij kunnen voordoen, en tevens de practische onmogelijkheid om bij den huidigen stand der parapsychologische wetenschap ook maar bij benadering de grenzen aan te geven van de werkingssfeer der *paragnosie,* die bij iedere animistische verklaringsmethode de hoofdrol speelt.

Dit dienen wij, zoo wij willen nagaan in hoeverre een medium b.v. door middel van zijn paragnostische vermogens in staat is geweest kennis te verwerven langs paranormalen weg en deze al dan niet onder het mom eener z.g. geestenmanifestatie naar voren te brengen, steeds terdege in het oog te houden. Bij den tegenwoordigen stand onzer kennis op dit nog zoo duistere terrein, die de mogelijkheden der paragnosie en haar kernsymptomen (*), *de telepathie* en *de helderziendheid* in haar diverse vormen, nog slechts zeer gebrekkig heeft kunnen afbakenen, is het dan ook onvermijdelijk, dat die afgrenzing voorloopig in hooge mate afhankelijk moet zijn van het

(*) Men vergelijke hiervoor Dr. P. A. Dietz' „Telepathie en Helderziendheid", Den Haag, 1936, 6.

subjectieve oordeel van den onderzoeker, die een verklaring tracht op te sporen voor de door hem waargenomen phenomenen.

Op dit nog zoo onzekere en weinig geëxploreerde gebied blijft het nog steeds een afwegen tegenover elkaar van waarschijnlijkheden, doch nimmer van zekerheden. En hoe de waardeering dier waarschijnlijkheden ten opzichte van bepaalde zienswijzen en theorieën zal uitvallen blijft ook al weer een zeer subjectieve.

Van uit dezen gezichtshoek gelieve men dan ook het hier volgende betoog te willen bezien.

Wij zijn de meening toegedaan, dat met paragnosie van de zijde van het medium als verklaring van den oorsprong van de bij deze séance verkregen mededeelingen niet veel te bereiken zal zijn. En wel om de eenvoudige reden, dat er geen enkel aanknoopingspunt of richtinggevende indicatie, hoe subtiel ook, voorhanden was, door middel waarvan de paragnostische vermogens van het medium tot ontplooiïng konden geraken. Een dergelijk richtinggevend uitlokkingsmoment schijnt, naar de ervaring in het algemeen heeft geleerd, een noodzakelijken factor te vormen voor het tot stand brengen van een soort paragnostische verbindingslijn, waarlangs het medium dan de langs paranormalen weg verkregen kennis tot zich kan laten komen of opdoen. Een voorwerp (bij de psychometrie b.v., de z.g. „influences" van Mrs. Piper enz.), een persoon, die als verbindingsschakel zou kunnen dienen tusschen het medium en het brein van diengene, waaruit het zou wenschen te putten, een naam, een geboortedatum, enz. enz.; het komt er weinig op aan hoe of wat, maar *iets* moet er aanwezig zijn om het medium als paragnost op weg te helpen ten einde zijn paragnostische vermogens in een bepaalde richting te doen functionneeren.

Zulk een uitlokkingsmoment evenwel is bij de hier behandelde séance van 6 Mei *niet* aan te wijzen. Geen voorwerp, dat de aandacht van het medium in een bepaalde richting zou kunnen uitsturen was aanwezig, ja zelfs was op de zitting niemand, die door kennissen, of hoe dan ook, als schakel, als „stepping stone" zou hebben kunnen dienen, door middel waarvan het medium langs paragnostischen weg in contact zou kunnen zijn gekomen met de mentale stuctuur van b.v. de vader of moeder van Klaas K., waaruit zij dan haar gegevens betreffende laatsgenoemde had kunnen putten. Uit de ter zitting aanwezigen heeft het medium vanzelfsprekend ook niets kunnen halen om tot haar juiste mededeelingen te komen. Het eenige, dat zij had kunnen loskrijgen uit het onderbewuste weten der deelnemers, zou zijn geweest dezelfde fouten en onnauwkeurigheden, welke in het krantenbericht

stonden, en welke mogelijk door de aanwezige personen waren gelezen, doch op het moment der séance totaal waren vergeten. (Zoo herinnerde ik mij, toen ik te Gouda op 17 Mei het relaas in de „Goudsche Courant" onder de oogen kreeg, dat ik enkele maanden tevoren over hetzelfde ongeluk iets had gelezen in het dagblad „Het Vaderland".)

Uit het voorgaande blijkt o.i. dus genoegzaam, dat een animistische verklaringswijze bij dit geval op zeer groote moeilijkheden moet stuiten, indien wij ons althans houden aan hetgeen op dit gebied de ervaring ons heeft geleerd en aan de conclusies, welke uit het reeds bijeengebrachte parapsychologische bewijsmateriaal mogen worden getrokken. Nu zou men wel kunnen gaan beweren, dat de paragnostische vermogens van b.v. een medium heel goed volkomen willekeurig en in het wilde weg kunnen functioneeren en dat deswege in het door ons behandelde geval het bewuste medium op deze wijze heel toevallig in aanraking is kunnen komen met bepaalde bewustzijnsinhouden van een verwante van Klaas K. en uit hem of haar ook al weer zeer toevallig de kloppende en in logisch verband vermelde gegevens heeft uitgepikt om ze bliksemsnel om te tooveren tot een in vele opzichten juiste geestenmanifestatie. Doch aldus redeneerend geraken wij verzeild in het terrein der onbegrensde mogelijkheden, waar het begrip wetenschap niet meer op zijn plaats is en aan ieder vruchtdragend onderzoek een halt wordt toegeroepen.

Wij zijn dan ook geneigd te gelooven, dat alles welbeschouwd het geval Klaas K. het best en het minst gekunsteld zou kunnen worden opgelost, indien wij aannemen, dat het medium in kwestie op een gegeven oogenblik op een niet nader aan te duiden wijze in aanraking is gekomen met of beïnvloed werd door een gedachtenstroom, welke toebehoorde aan den overledene Klaas K. Zoo bezien wordt in dit geval veel duidelijk.

De meeste aandacht verdient in het séance-verslag — en o.i. pleit deze mededeeling ook het sterkst voor een daadwerkelijke spiritistische beïnvloeding — het zinnetje: „Ik heb nog een broer, die sliep bij me." Hoewel in dit speciale verband het juist aangeven van het adres en van de namen van broer en zuster, alsmede enkele bijzonderheden, die er op schijnen te duiden, dat de intelligentie Klaas K. ook na zijn overlijden bepaalde waarnemingen heeft kunnen doen („moeder moet alles wegdoen, ook mijn Zondagsche pak") reeds aanwijzigingen vormen, dat een buiten het medium staande en van haar onafhankelijke entiteit de bedoelde mededeelingen verstrekte, komt het ons voor, dat juist de zoo typische gedachten-associatie van broer en te zamen slapen een sterk-sprekend bewijs verschaft voor de veronderstelling, dat de mediumieke beïnvloeding afkomstig was van den gestorven Klaas K. Bij de

levende Klaas K. immers was de gedachte aan zijn broertje Antoon nauw verbonden met het te zamen slapen. (Inderdaad sliepen deze twee reeds jaren in hetzelfde ledikant.) Toen dus de zich voor Klaas K. uitgevende intelligentie het over zijn broer had, voegde zich daarbij a.h.w. automatisch de voor Klaas K. vanzelfsprekende gedachten-associatie, „die sliep bij me".

Door deze voor hem speciaal zoo typische combinatie van broer en bij elkaar slapen heeft Klaas K., dunkt ons, op treffende wijze zijn identiteit aangegeven. Een toevallig goed raden van den kant van het medium wat betreft den samenhang tusschen het boertje en het bijeenslapen kunnen wij gevoeglijk als uitgesloten beschouwen, terwijl wij verder die zoo typische combinatie van te zamen slapen tevens moeten zien als iets, dat niet op zichzelf staat, maar past in het geheele kader van kloppende gegevens, welke behooren tot de voorgestelde persoonlijkheid van Klaas K. en zijn vroegere aardsche omgeving.

Die kloppende gegevens nu voor Klaas K. zijn zeer talrijk en ze overtreffen verreweg de kleine foutjes en onzekerheden, welke in het séanceverslag kunnen worden opgemerkt. Behalve het op juiste wijze aangeven van zijn eigen voornaam en die van zijn broer en zuster, zijn adres en woonplaats enz., werden tevens enkele mededeelingen verstrekt, die, hoewel niet in alle details correct en precies, zoodat ze niet als voltreffers mogen worden geboekt, toch weer zoo sprekend zijn voor de persoonlijkheid van Klaas K., dat ze gerust bij de goede gegevens mogen worden gerangschikt.

Zoo b.v. de aanduiding: „Ik ben haast jarig." (de séance vond plaats op 6 Mei, terwijl Klaas K. op 12 Juli, d.w.z. ongeveer 2 maanden later, jarig zou zijn geweest.) Verder gaf hij op de vraag naar zijn leeftijd ten antwoord, dat hij „al 19 jaar was" (Klaas was 24 jaar oud, hetgeen ook in het meergenoemde krantenbericht stond vermeld. Hierbij dient ook in het oog te worden gehouden, dat de entiteit tevens werd gevraagd of hij reeds in militairen dienst was geweest — niet in het séance-verslag opgenomen —, hetgeen ontkennend werd beantwoord. Ten stadhuize te Gouda wees het onderzoek uit, dat hij *niet* had gediend). Ook de doodsoorzaak werd, ofschoon niet in alle finessen, juist aangeduid door het zinnetje: „Vreeselijk, was in eens weg." (Als oorzaak werd van medische zijde aangegeven „schedelbasisfractuur").

Hoewel het percentage voltreffers bij dit geval als zeer hoog mag worden aangemerkt, kunnen toch ook weer eenige onjuistheden worden aangewezen. Behalve het verkeerd weergeven van het derde lid van den familie-naam (*-donk* inplaats van *-brink*) dient vooral te worden genoemd de verkeerde voorstelling van zaken door de intelligentie gegeven in de laatste helft der

manifestatie. Zoo ver kon worden nagegaan zal de combinatie dansen en de zuster Annie in een bepaald verband wel aan de werkelijkheid hebben beantwoord, doch niet zooals door het medium te berde werd gebracht. Het komt ons hierbij voor, dat het subjectieve ik van het medium bij deze van buitenaf komende indrukken betreffende het dansen een hartig woordje is gaan meespreken en door zijn eigen borduursels vrijwel onkenbaar heeft gemaakt. Het is niet onmogelijk, dat ook bij de Klaas K.-manifestatie zich iets dergelijks heeft voorgedaan, gelijk door F. v. Eeden bij het optreden van de Hollandsche entiteit Sam door het medium Mrs. Thompson werd opgemerkt. (Proc. S. P. R. 17, 110—111).

Volkomen zekere bewijzen, dat wij bij bovenvermeld geval inderdaad te doen hebben met een spiritistisch contact van den kant van den overleden Klaas K., zijn vanzelfsprekend niet aan te voeren. Toch meenen wij, dat wij zulks met een groote mate van waarschijnlijkheid mogen aannemen, al moet dit natuurlijk als slechts een persoonlijk oordeel worden aangemerkt.

Hoe het ook zij, dit geval, waaraan een goede documentatie ten grondslag ligt, is toch wel zoo belangrijk, dat de parapsychologie bij een uitvoerige publicatie ervan slechts kan winnen.

Naschrift.

In verband met de bovenstaande publicatie van den Heer G. Zorab wil ik gaarne nog eenige opmerkingen maken, welke ik meen noodzakelijk te zijn.

1o Niet uitgesloten is daarbij bewust bedrog of leugen van een van ons allen, speciaal natuurlijk van het medium zelf, en

2o De mededeelingen van den communicator Kl. K. van meer of minder ethischen aard, zou ik willen zeggen, en die niet geheel juist, althans niet objectief zijn voor zoover ons de informatie van de familie K. leert, kunnen inderdaad, zooals de heer Z. dit in het laatste deel van zijn artikel omschrijft, geheel of ten deele borduursels van het subjectieve Ik van het medium zelf zijn.

Om met het laatste te beginnen zou ik dan willen opmerken, dat zij echter evengoed de werkelijke eigen meening van den communicator zouden kunnen weergeven en dat zij dus deel van zijne persoonlijkheid uitmaken kunnen. Wij zouden geneigd kunnen zijn dit te ontkennen, omdat zij niet juist, niet objectief zijn; dit is echter geen doorslaggevend argument. Ik vind het veel logischer om aan te nemen, dat de persoonlijkheid na den dood niet zooveel meer alwetend is dan tijdens het aardsche leven, dat zij noodzakelijk al hare subjectieve meeningen direct als meer of minder juist corrigeeren kan. Mogelijk had de communicator Kl. K. inderdaad eene dergelijke meening omtrent zijn omgeving voor zijn dood en dan kan deze in het licht van zijn

eigen ervaring bij het sterven geaccentueerd zijn, terwijl zij niet noodzakelijk daardoor gecorrigeerd behoeft te worden.

Nu ad primum. Bewust bedrog? Leelijk om de mogelijkheid hiervan te veronderstellen; ik zelf zal zulks zeker niet doen, waar ik de personen in kwestie ken, en zeker niet zoolang ik daarvoor geen enkele reden heb, maar wetenschappelijk, en vooral wil men tegenstanders overtuigen, moet men met de mogelijkheid hiervan tot op zekere hoogte rekening blijven houden.

Veronderstel dus, het medium was van het geval Kl. K. te voren geheel op de hoogte en reproduceert nu het gebodene in een toestand, die op trance gelijkt. Wat pleit dan hiertegen? En ik vind het van zeer groot belang dit hier naar voren te brengen, omdat, zoolang wij niet eenig grondig argument hebben om bewust bedrog uit te sluiten, het geheele geval van nul en geener waarde wordt. Tegen bedrog pleiten dan: (1) de fout Kraaijen*donk* in plaats van Kraaijen*brink*; deze fout kan bewust niet begaan zijn, omdat dit zóó geraffineerd zou zijn, dat ik bijna niemand in soortgelijke omstandigheden, soortgelijk wat personen en zaken betreft, daartoe psychologisch in staat acht. Hebben de Geestelijke Leiders, die een dergelijke communicatie misschien regelen (eventueel enkelvoud zoo men dit liever heeft) deze fout met opzet gemaakt? Het is waar, het kan een „slip of the tongue" zijn, maar het reproduceeren van den naam van de straat b.v. biedt even groote moeilijkheid en geschiedt toch volkomen juist, zooals er overigens in de geheele communicatie geen enkele foutieve spelling, foutieve reproductie wat den vorm betreft meer voorkomt. (2): „was al 19 jaar", terwijl hij in werkelijkheid 24 was. Bewust bedrog had deze vergissing zóó niet gemaakt; het medium had kunnen zeggen: „ik was 24 jaar", „ik liep tegen de 24 jaar, maar kan het mij niet juist herinneren" (omdat geesten aardsche zaken misschien niet zoo „precies meer weten", of omdat het mogelijk wel eens aan de waarheid zou doen twijfelen als nu alles voor 100 % raak was?), of „ik was al wel 23 jaar", enz. „*Was al 19 jaar*", een zoo groot verschil, maar „dat weet ik toch wel zeker dat ik al 19 jaar was" duidt dit niet op de waarheid, dat hij zich zijn aardschen leeftijd werkelijk op geen stukken na herinneren kon, maar toch wel zeker wist: „ja, 19 jaar was ik wel"; het zou mij te ver voeren hier dieper op in te gaan, maar is het niet zeer goed mogelijk, dat het juist voor zoo'n „jongen geest" als Kl. K. nog was op dat moment inderdaad niet mogelijk was zich meer omtrent zijn aardschen leeftijd te herinneren, althans op deze wijze door te geven? Het gelijkt op een retrograde amnesie, maar hiertegen pleit het feit, dat hij zich andere zaken van voor zijn dood wel herinnert. Mij dunkt, dat wij ons deze herinnering van de afgeloopen aardsche zaken voor den ontlichaamden geest niet zoo volkomen in aardschen zin moeten denken, eerder minder gemakkelijk

dan gemakkelijker vergeleken bij vroeger, althans zeker in den eersten tijd na den dood. Maar ook dit weer niet te generaliseeren natuurlijk. Het zal individueel wel zeer verschillend zijn en sommige zaken zullen scherper herinnerd worden dan andere, maar dat de geest in dezen zin gehandicapt kan zijn, lijkt mij waarschijnlijk, nog geheel buiten beschouwing latend of het contact met een medium voor hem weer nieuwe speciale moeilijkheden ook in dezen zin oplevert.

Nogmaals, ik meen dat het medium, dat dan van de constellatie van het gezin K. *zoo goed* op de hoogte zou zijn geweest, deze fout bewust niet *zoo groot* zou hebben gemaakt; de *groote fout* pleit m.i. geheel voor de juistheid van de veronderstelling, dat er inderdaad een persoonlijkheid achter deze mededeeling zit voor wie de fout geen fout is. Zeker ook had het medium bij bewust bedrog ons wel iets meer juists omtrent den aanstaanden verjaardag verteld of niets daarvan. Want dat „haast jarig" past ook weer beter bij den zich den toestand slechts vaag herinnerenden geest van den communicator Kl. K. dan bij bewust bedrog van het medium zelf, van wie wij toch moeten veronderstellen, dat zij bij zulk een groote kennis van zaken wel geweten zou hebben, dat Kl. K. in Juli jarig was of niets van den verjaardag afwist. Maar dan had het medium van deze gelegenheid wel gebruik gemaakt om de communicatie nog juister, nog mooier te maken door den datum precies aan te geven, of het had zich van de mededeeling, die het kon doen, met een mooi smoesje afgemaakt door te zeggen b.v.: „dat de geest in het Hiernamaals zich zulke aardsche dingen niet goed meer herinneren kan."

In verband met het bovenstaande meen ik dan ook gerust te mogen zeggen, dat wetenschappelijk er zooveel meer pleit *tegen* bewust bedrog, dat wij dit hier alle omstandigheden in aanmerking nemend als uitgesloten mogen beschouwen. Tegen bewust bedrog van een van ons allen en waarin wij dan het medium telepathisch, althans paranormaal, zouden hebben betrokken pleiten natuurlijk dezelfde argumenten. Tegen de eventueel te bedenken mogelijkheid van een nog grover bedrog behoeven wij ons natuurlijk niet te verdedigen. Dit geldt ten slotte ook voor iedere veronderstelling van eenig bewust bedrog van den kant van het medium zelf. Een dergelijke verdediging is onnoodig en dus ook mijn bedoeling niet; bedoeld wordt slechts aan derden, buitenstaanders, aan te toonen, dat ook wij, terwille van de zaak zelve, met deze mogelijkheid rekening houden; het is slechts daarom, dat ik getracht heb de argumenten, die hiervoor in de mededeelingen zelf, alle personen, die erbij betrokken zijn behalve den communicator en de door hem genoemden, kennend, beslist aanwezig zijn, naar voren te brengen.

A. J. H. M. VAN BAAR.

OVER Z.G. GEKLEURD HOOREN EN DAARAAN VERWANTE VERSCHIJNSELEN

door Dr. W. H. C. TENHAEFF

III. Over het z.g. aura-zien van het echtpaar Reimpell.

1. *Eduard en Carla Reimpell.* Eduard Reimpell werd in 1884, als zoon van Duitsche ouders, te Genua geboren. In 1929 schreef prof. Anschütz, dat hij als letterkundige, musicus en opvoeder werkzaam was en is. Dr. G. Zeller weet hier aan toe te voegen, dat hij bovendien „intuïtief grafoloog" is („Er sieht aus der Handschrift das ganze Wesen eines Menschen, weit mehr als es der gewöhnliche Graphologe vermag") en ook als „magnetiseur" werkzaam was. In zijn familie zou hij onderscheidene personen genezen hebben. Anschütz, die in 1925 begon met een grondig onderzoek van het geval Reimpell [1]), kon geen absoluut gehoor (meer) bij zijn proefpersoon vaststellen. Reimpell beweert echter, dat hij dit vroeger bezeten heeft. Hij beschouwt zichzelf als een autodidact op muzikaal gebied. Van zichzelf getuigt hij, dat hij zeer muzikaal is. Velen zijn geneigd hem dit toe te geven. Zeller spreekt van zijn „fabelhafte Technik des Violin- und Klavierspiels".

Toen Reimpell vier jaar oud was (hij woonde toen met zijn ouders in Brazilië) kon hij op meesterlijke wijze een aantal diergeluiden nabootsen. Reeds als kind kon hij een muziekstuk, dat men hem had voorgespeeld, naspelen. „Ich habe nie von Noten geübt, wusste Vorgespieltes immer tongerecht auswendig. Ich las dann innerlich hörend die Sachen, die ich üben wollte, eingehend vorher durch, konnte sie dann tongerecht auswendig und wusste auch genau Seiten und Takte." Later begon hij ook te componeeren.

Menschelijke gezichten, handschriften, voorwerpen in een kamer worden gemakkelijk door hem onthouden. Soms weet hij na jaren een vertrek, waarin hij eens vertoefde, zeer nauwkeurig en juist te beschrijven (eidetiek!). Als drie- en vierjarig kind had hij reeds de behoefte om hetgeen hij gezien had op papier te teekenen.

Het verschijnsel van het „gekleurd hooren" deed zich bij hem reeds voor toen hij 3¼ jaar oud was. Hij woonde toen in Campolimpo in Brazilië. Wanneer hij papagaaien en andere vogels hoorde schreeuwen, „zag" hij

1) G. Anschütz: „Das Farbe-Ton-Problem im psychischen Gesamtbereich", Halle a. S., 1929; G. Zeller: „Der Hamburger Charakterologe und Hellseher Eduard Reimpell", „Zeitschrift für Parapsychologie", 1927, 500; E. Reimpell: „Die Phänomene von Eduard Reimpell und Carla Reimpell", „Zeitschrift für Metapsychische Forschung", 1930, 228.

daarbij kleuren. Op school ging hij voor een „droomer" door. Toch kon men niet ontkennen dat hij intelligent was. Zelf was en is hij geneigd, zijn synaesthetische verschijnselen als volkomen natuurlijk te beschouwen. Onder de menschen, waarmede hij in aanraking kwam, waren er echter die van meening waren, dat hij gevaar liep „krankzinnig" te worden. Hij vertelt van een schrijfster, die aan zijn moeder een welgemeenden brief schreef, waarin zij verklaarde, dat zij zich bezorgd over hem maakte. Zij kon in zijn synaesthesieën slechts hallucinaties zien en vreesde, dat hij in een krankzinnigengesticht terecht zou komen.

Terwijl, zooals wij hiervoor zagen, de meeste volwassenen, bij wie zich (nog) synaesthetische verschijnselen met (pseudo-) hallucinatorische duidelijkheid voordoen, slechts „Töneseher" zijn, zoo valt bij Reimpell op te merken, dat niet alleen muziek, klinkers, woorden, namen, begrippen enz. [2]) hem „optische Gebilde" geven, maar dat ook reuk- en smaakprikkels dit vermogen te doen.

Onze bijzondere aandacht verdient wel het feit, dat Reimpell, evenals de hiervoor genoemde mevr. Reiss, zoodra hij met een persoon in aanraking komt, de „aura" van dezen mensch „ziet." Dit „Sichtgebilde" verschijnt hem driedimensionaal in kleuren, welke in beweging zijn. Reimpell is er in geslaagd, een aantal van deze „aura's" met behulp van pastel op papier te teekenen. Evenals een aantal andere „magnetiseurs" weet ook Reimpell ons te vertellen, dat onderscheidene ziekten zich in de aura openbaren door verkleuringen en dat hij hierdoor in staat is, ziekten te diagnostiseeren.

Ook Reimpell's echtgenoote, Carla Reimpell, blijkt een aantal psychologisch interessante verschijnselen te vertoonen. Hij bericht over haar in het „Zeitschrift für Metapsychische Forschung". Haar vader was een Hamburgsch koopman en zeer muzikaal. Reeds als zes-jarig kind had Carla „Sicht- und Hörgebilde." Zij geraakte vroeg verloofd, maar zij huwde niet met haar eersten verloofde, daar deze in den oorlog (1914—1918) sneuvelde. Na zijn dood leerde zij Eduard Reimpell kennen, met wien zij huwde. Zij schonk hem vier kinderen, van wie er twee, kort na de geboorte, stierven. Zij staat haar man in zijn werk ter zijde. Zij wordt ons geschilderd als een vrouw „von grosser Eigenart, geistig hochbegabt und praktisch zugleich"; haar grootste geluk ligt in de verzorging van haar gezin.

Wat haar muzikaliteit betreft — haar echtgenoot vertelt ons dat zij in staat is een nieuw, haar geheel onbekend muziekstuk of een opera na 36 uur nog nauwkeurig te reproduceeren. Daarna ontstaan er echter langzamerhand

2) Zie voor de uitvoerige behandeling van het geval E. Reimpell: G. Anschütz, l.c.

leemten in haar herinnering. Wanneer zij een muziekstuk eenmaal heeft gehoord, en men speelt het haar, jaren later, voor de tweede maal voor, zoo herkent zij dit dadelijk. Zij beschikt over een litteratuurkennis op muzikaal gebied „die manchem studierten Musiker und Musikwissenschaftler Ehre machen würde." Zij speelt met gevoel (beleeft hetgeen zij speelt) en blijkt zeer goed te kunnen begeleiden (groot aanpassingsvermogen). Van het blad spelen gaat haar niet gemakkelijk af. Op de piano improviseert zij niet. Zij doet dit daarentegen wel, als zij op de luit speelt. Zij bespeelt dit instrument „volkstümlich", en niet op een wijze, die van een groote technische vaardigheid blijk geeft.

Zij heeft niet alleen een goed muzikaal geheugen, maar ook een goed geheugen voor getallen, data enz. Zij leest en hoort voorts gaarne sagen, sprookjes en verhalen met een ethische strekking, in sprookjesvorm geschreven.

Men onderscheidt bij Carla „Sichtgebilde" (photisma's, synopsieën) en „Hörgebilde" (synacousieën). De „Sichtgebilde" ontstaan bij het hooren van muziek, geruisch, klinkers, woorden en zinnen. Zij ontstaan echter ook bij prikkeling van andere zintuigen dan het gehoorzintuig, alsmede bij voorstellingen.

De „Hörgebilde" ontstaan bij het zien — echter ook wel bij prikkeling van andere zintuigen dan het gezichtszintuig. Zij weet onderscheid te maken tusschen „Geräuschhörgebilde", „Sprachhörgebilde" en „Musikhörgebilde."

Bij de „Sprach- und Musikhörgebilde" dient hier een oogenblik te worden stilgestaan. Reimpell vertelt ons hiervan in zijn genoemd artikel, dat zij steeds door „Sichtgebilde" begeleid worden en dat zij vaak samen voorkomen. Evenals haar echtgenoot is Carla Reimpell een mensch die „sozusagen in „zwei Welten" lebt, und zwar gleich."

Meer dan eens overkomt het haar, dat zij, bij het verrichten van haar dagelijksche bezigheden, woordelijk een gedicht „hoort" opzeggen („Sprachhörgebilde") en daarbij een melodie, vaak met muzikale begeleiding („Musikhörgebilde") „hoort." Tegelijkertijd „ziet" zij dan kleuren en vormen [3]).

Ofschoon Carla Reimpell haar „Sicht-" en „Hörgebilde" soms overdag, tijdens haar werkzaamheden, heeft, merkt niet iedereen, die zich in haar omgeving bevindt, aan haar, dat zij „iets hoort en ziet" ; slechts zij, die haar nader kennen, kunnen haar dit aanzien. Carla Reimpell kon de woorden en zinnen, welke tot haar kwamen, meestal zelf, stenografisch, opschrijven.

3) Zie hierbij het geval mej. X.

Als zij overdag te druk bezig was en „die Erlebnisse der Innenwelt" zich te veel ophoopten, kwamen zij vaak 's nachts, tijdens den slaap, naar voren. Meer dan eens heeft zij in haar slaap gezongen en haar echtgenoot heeft dan, hetgeen zij in dezen toestand zong, opgeteekend. Ontwaakte zij daarna, zoo bleek de herinnering aan hetgeen zij tijdens den slaap gedaan had, te ontbreken (amnesie).

Wat betreft de kleuren en figuren, welke zij „ziet" — ofschoon zij wel in staat is deze te teekenen met behulp van pastel en O.I. inkt, zoo blijkt nochtans, dat zij deze beter kan borduren. Met groote zorg „wobei ihr ein innerer, geistiger „Führungs-Instinkt" zugute kommt, infolgedessen sie erstaunlich schnell die Quellen findet, wo die betreffenden Gegenstände zu haben sind", kiest zij haar materiaal (zijde, satijn, linnen, glaspaarlen, metaalpaarlen enz.) uit. In 1925 begon zij te teekenen en te schilderen, in 1926 te borduren.

Wanneer wij de teekeningen van de beide echtgenooten met elkaar vergelijken, dan blijkt ons, dat er groote verschillen tusschen beide groepen uitingen bestaan, al is er hier en daar ook wel overeenkomst aan te wijzen. Daarbij komt, dat wij bij mevr. Reimpell een standvastigheid hebben te constateeren, welke wij bij haar man missen.

Bijzondere aandacht verdienen haar „Lokalisationssynaesthesien" of „örtlich körperliche Schauungen." Meer dan eens nam zij bij zichzelf waar, dat het hooren van tonen, klanken en melodieën met bijzondere „gewaarwordingen" aan haar voetzolen (lage tonen) of aan haar vingers (hoogere tonen) gepaard ging. Het gebeurt haar echter ook wel, dat „verbunden mit bestimmten Empfindungsarten oder begleitet von ihnen, Sichtgebilde, Farb- und Formerscheinungen an bestimmten Stellen des eigenen Körpers, aber auch bei anderen Menschen gesehen werden." Zij „ziet" deze „Sichtgebilde" zoowel bij personen die haar bekend zijn, als bij haar geheel vreemde personen. Zoo „zag" zij, b.v., bij een haar geheel vreemden heer, dien zij bij de deur van een „Kursaal" zag staan, een lichtblauwe ster, die half omgeven was door een roodachtig licht, dat den vorm had van een maansikkel. Bij een anderen, haar eveneens onbekenden heer, „zag" zij van zijn rechterhand gekleurde figuren uitgaan, hetgeen voor haar een teeken was, dat zij met een scheppend mensch te doen had. Want al deze kleuren, vormen, enz. hebben een bijzondere beteekenis voor haar, ofschoon zij niet steeds dadelijk in staat is de beteekenis dezer symbolen te vatten. Haar echtgenoot blijkt over het algemeen beter in staat te zijn symbolen te duiden.

2. *Mevr. Anita Klette.* In het „Zeitschrift für Parapsychologie" [4]) bericht Dr. J. Marcinowski ons over zijn onderzoekingen met mevr. A. Klette, die hij beschrijft als „eine hochgebildete Frau von vornehmer Denkart."

Mevr. Klette is een psychoskopiste (intuïtieve grafologie). Evenals Raphael Schermann [5]) bedient zij zich bij voorkeur van handschriften als inductor. Haar belangstelling gaat bovenal uit naar het karakter en het lot van den persoon, wiens handschrift men haar als inductor heeft gegeven, en zij blijkt in staat te zijn „mit einer unheimlich zutreffenden Schärfe" een karakterbeeld van den schrijver te geven.

„Was Frau Klette dabei sieht, ist namentlich im Anfang nicht in gewöhnliche Bilder und logische Wortfolgen gekleidet, sondern zunächst drängen sich ihr mystische Symbolformen auf, die noch erst einer gleichsam bewussteren Auslegearbeit bedürfen, um die geschauten Zustandsbilder ins Vorstellungsgemässe übersetzen zu können."

Overwegend komen bij haar mathematische vormen („gleichsam Ursymbole") voor; daarnaast echter ook andere [6]).

Het komt mij voor, dat het door mij gecursiveerde citaat ons den weg wijst bij het zoeken naar een redelijke verklaring voor een aantal der bij het echtpaar Reimpell geconstateerde verschijnselen, met name het aurazien. Dit moge uit het navolgende nader blijken.

3. *Invloed van kleuren op het zieleleven.* In zijn „Farbenlehre" [7]) heeft Goethe zoeken te bewijzen, dat kleurindrukken een zeer bepaalde uitwerking op het organisme hebben en dat zij in staat zijn om bijzondere gemoedsstemmingen op te wekken. Hij maakt onderscheid tusschen kleuren van de pluszijde en kleuren van de minzijde, hetgeen verband houdt met zijn polariteitsleer (zie H. Wolf, l.c., 95). Tot de kleuren van de pluszijde rekent hij geel, oranje, geelrood — zij verwekken een levendige, opgewekte, actieve

---

4) J. Marcinowski: „Intuitive Charakterdiagnosen", „Zeitschrift für Parapsychologie", 1928, 569.

5) Zie T. v. P., V, 221 e.v.

6) In het bijzonder de driehoek speelt bij haar een rol als „Persönlichkeitsausdruck".

In het „Maandbl. v. d. Vg. v. psychisch onderzoek enz." (Jan. 1922) schrijft Dr. A. J. Resink: „Het trof mij.... dat iemand, die lijdende was aan nerveuze asthma de menschen van kind af onderscheidde in driehoeks- en vijfhoeksmenschen en haar asthma als een disharmonie tusschen den driehoek en den vijfhoek opvatte. Naar de omschrijving van deze curieuze terminologie bleek, dat zij onder vijfhoeksmenschen sterk geëxtraverteerde gevoelsmenschen en onder driehoeksmenschen geïntroverteerde denkmenschen begreep...."

7) Zie H. Wolf: „Goethe's wereldbeschouwing en levenswijsheid", Amsterdam, 1932, 98.

stemming. De kleuren van de minzijde zijn blauw, roodblauw en blauwrood. De ervaring leert ons, aldus Goethe, dat de afzonderlijke kleuren bijzondere gemoedsstemmingen opwekken. Het verschijnen van een geelrooden doek verontrust en vertoornt de dieren. Blauw glas toont de voorwerpen in een droevig licht. Ziet men een landschap door purper gekleurd glas zoo ziet dit er uit alsof de bazuinen van het jongste gericht weerklonken...

Dr. A. Argelander heeft in haar, hiervoor reeds genoemd werk, mede aandacht aan dit probleem geschonken, en een referaat gegeven van de geschriften van enkele onderzoekers na Goethe, die zich met dit probleem hebben ingelaten. Wij treffen in dit geschrift de namen van twee onzer landgenooten aan t.w. die van Dr. J. A. Bierens de Haan [8]) en Dr. F. W. Zeylmans van Emmichoven [9]). E.g. constateerde, dat witte muizen den activeerenden invloed van rood licht en den de activiteit verminderenden invloed van blauw licht ondergingen. L.g. stelde vast, dat kleuren van invloed zijn op het psychisch tempo van proefpersonen. „Met behulp van de z.g. klopproef van Stern werd het psychisch tempo geregistreerd wanneer de proefpersoon gedurende 10 à 15 seconden aan den invloed van een kleur onderworpen was. Het resultaat van ± 700 proeven, verricht met een tiental proefpersonen was, dat de grootste versnelling van het psychisch tempo verkregen werd bij de kleuren geel en oranje, terwijl de grootste vertraging lag bij blauw en blauwviolet. Dit beteekent dus dat de activeerende, opwekkende invloed van de lichte, warme kleuren duidelijk kan worden geconstateerd tegenover den kalmeerenden, vertragenden invloed van de donkere, koude kleuren. De bij dit onderzoek gegeven karakteriseeringen, als resultaten van de introspecties der proefpersonen, waren als volgt: geel werd o.a. beschreven als „froh, heiter, wohlgefällig, freundlich." In de meer intensieve nuances als „freudig, erfrischend, munter, strahlend, licht." Blauw werd o.a. beschreven als „klar, rein, durchsichtig, unendlich, weit, beruhigend, tief, ernst, feierlich" [10]).

Andere onderzoekers vonden resultaten die in dezelfde richting wijzen."

De uitkomsten van deze onderzoekingen zijn zeer zeker van beteekenis voor o.m. de woninginrichting. „Men stelle zich b.v. een woonruimte voor

---

8) J. A. Bierens de Haan: „L'effet dynamique des sensations de couleur chez quelques animaux", „Arch. de Psychol.", 19, No. 73, 1924, 45.

9) F. W. Zeylmans van Emmichoven: „De werking der kleuren op het gevoel", Acad. proefschrift, Amsterdam.

10) F. W. Zeylmans van Emmichoven: „Psychologische beschouwingen over kleuren", „Kleur" (officieel orgaan van het Ned. Kleurengenootschap), I, Mei/Juni 1938.

in een zacht chromaatgeel. Is die ruimte op het Noorden gelegen of is door de invloeden der omgeving of door een gering vensteroppervlak het licht zwak, dan zal een dergelijke kleur bijzonder bevredigend kunnen werken. Het geel zelf oefent een milde lichtwerking uit. Het is in zekeren zin een remplaçant van het licht zelf."

„De invloed van rood maakt het geel actiever en warmer. Goudgeel, oranjegeel e.d. zijn in een kamer mooie, opwekkende, vroolijke kleuren. Ze worden echter gauw te intensief en werken dan irriteerend, soms zelfs agressief .... [11])"

4. Kleuren als symbolen. Volgens sommigen zou men nu niet alleen met behulp van kleuren zekere gemoedsstemmingen kunnen verwekken, maar wij zouden ook in staat zijn met behulp van kleuren onze gevoelens te openbaren (symboliseeren).

Mogen wij zekere anthroposofische schrijvers gelooven zoo zou, b.v., donkerblauw niet alleen deprimeerend werken, maar zou ook de melancholische mensch er onder bepaalde omstandigheden en voorwaarden toe komen zijn gemoedstoestand met behulp van de kleur donkerblauw te symboliseeren. Dat wij hier niet met een bewering te doen hebben welke „zoo maar uit de lucht gegrepen is" bewijst, volgens de anthroposofen, de ervaring met kinderen opgedaan, welke in de gelegenheid gesteld worden te „schilderen", zonder zich daarbij aan lijnen of grenzen te storen [12]). Men zal dan, volgens de

11) F. W. Zeylmans van Emmichoven: „Psychologische beschouwingen over kleuren".

12) Zie „De vrije school", uitgave van de Vereeniging „De vrije school" te 's Gravenhage.

In 1928 werden, volgens een bericht in het „Zeitschrift für Parapsychologie" (1928, 296) in de „Berliner Aerztliche Gesellschaft für Parapsychische Forschung" een tweetal lezingen gehouden over „gestaltfreie Malereien". Spreekster was Lisa Rietz, „Lehrerin an einer Reformschule in Berlin-Neukölln". Onder „gestaltfreie Malereien" verstond zij „Zeichnungen beliebiger Art, die die Schulkinder nach Lust und Laune zu gewissen Stunden des Unterrichts ohne jede Direktive anfertigen" en zij wees er in deze voordrachten op, dat aan bepaalde motieven door hetzelfde kind steeds weer in allerlei variaties gestalte gegeven wordt. Na verloop van eenigen tijd verdwijnen deze motieven (zij worden door andere verdrongen) om dan, na verloop van tijd, wederom op te duiken. De harmonie der kleuren en de „Ausdruckskraft der Formen" is vaak zeer verrassend. Omstreeks het twaalfde levensjaar verdwijnen deze schildertalenten. Enkele onderwijzers en onderwijzeressen pogen de praestaties van hun leerlingen te verhoogen door aan hen iets voor te zingen, een muziekstuk te spelen of door te declameeren.

Hier vinden wij aanrakingspunten tusschen het „gestaltfreie Malen" en de „Sichtgebilde" van het echtpaar Reimpell, waartusschen trouwens een niet te ontkennen gelijkenis bestaat, zooals het vergelijkend onderzoek ons leert.

De arts Dr. H. Neugarten merkte in deze bijeenkomst op, dat men „die gestalt-

anthroposofen, opmerken, dat deze kinderen hun karaktereigenschappen en hun temperamenten in het schilderwerk uiten, waarbij dan, volgens hen, tevens zal blijken, dat de kleur die een bepaalde gemoedsstemming vermag te verwekken tevens als „symbool" voor deze gemoedsstemming blijkt te kunnen worden aangemerkt. (Men denke hierbij ook aan hetgeen mevr. H. Reiss bericht over de „kladschilderijen" die zij als kind wel maakte).

Ik zou hier nu de vraag willen stellen, of het niet aannemelijk te achten is, dat de kleuren en vormen, welke het echtpaar Reimpell bij een aantal personen zegt te zien, en welke aan Eduard Reimpell als aura's verschijnen, als symbolen voor hun karaktereigenschappen en lichamelijke en geestelijke gesteldheid dienen te worden aangemerkt. Naar mijn meening ligt het voor de hand aan te nemen, dat wij bij hen met psychoskopisten te doen hebben van het type, waartoe ook mevr. Klette behoort. In de plaats van de mathematische vormen doen zich aan het echtpaar Reimpell, wanneer zij met personen in contact komen, „Sichtgebilde" en gekleurde „Formerscheinungen" voor, welke als symbolen kunnen worden beschouwd, waarvan de beteekenis dient te worden nagegaan.

Het is mij verre te meenen, dat wij nu in alle aura's slechts symbolen hebben te zien en dat het probleem van het aura-zien hiermede zou zijn opgelost [13]). Men beschouwe het bovenstaande slechts als een bijdrage tot het probleem van het aura-zien, een poging om, geleid door het eenvoudigheidsbeginsel, eenige orde te scheppen in een schier onoverzichtelijk feitenmateriaal [14]).

---

freien Malereien der Kinder und die Produktionen des Ehepaares Reimpell in Beziehung setzen könne zu den freien Einfällen im psychoanalytischen Verfahren. Sie seien zweifellos Abkömmlinge des Unbewussten, wenn auch schon manchmal sekundär bearbeitet".

Voorts wees hij er op, dat men dit schilderwerk niet op zichzelf moet beschouwen, maar dat men het moet vergelijken met de uitingen van schildermedia en zielszieken.

13) Zie G. Walther: „De intropsychische zijde van parapsychologische verschijnselen", T. v. P., IX, 253.

14) Mochten er onder de lezers personen zijn die de hier besproken verschijnselen vertoonen, zoo zal ik het ten zeerste op prijs stellen, indien zij zich met mij in verbinding wilden stellen.

BUITENLAND

SIR OLIVER LODGE (1851—1940)

„Indien één wetenschappelijk genootschap aanmoediging en steun verdient, dan is het zeker de Society for Psychical Research. Indien er één onderwerp is, dat geduldige en volgehouden aandacht waard is, dan is het zeker dit met zijn groote dringende vraagstukken: van waar, waarom en waarheen....."

Lodge.

Op 22 Augustus is in zijn woning te Amesbury, Wiltshire (Engeland) Sir Oliver Lodge gestorven.

Hij werd in 1851 in Staffordshire geboren, studeerde te Londen in de natuurwetenschappen. In 1881 werd hij hoogleeraar in de natuurkunde te Liverpool, welk ambt hij in 1900 verwisselde voor dat van rector (principal) der Universiteit van Birmingham. Door zijn onderzoekingen over electrolyse, electromagnetische golven, toepassingen van electriciteit (om mist en rook te verdrijven) en aetherbewegingen verwierf hij zich een grooten naam als natuurkundige.

In zijn autobiographie „Past years" (1932) vertelt hij dat het Edmund Gurney, die een tijd lang zijn colleges volgde, was, die zijn aandacht op het parapsychologisch onderzoek vestigde. Lodge bezocht Gurney in zijn woning te Londen, toen deze bezig was materiaal te verzamelen voor de „Phantasms of the Living". Aanvankelijk meende Lodge dat Gurney een reeks verhalen over geestverschijningen aan het verzamelen was, een onderwerp, dat hem in die dagen maar matig interesseerde. Gurney vertelde hem echter over het werk der S. P. R. en over het onderzoek der telepathie en bracht hem in aanraking met Myers, Sidgwick en Barrett.

Lodge begon belang in het onderzoek te stellen. Zijn eerste persoonlijke ervaringen met telepathen had hij in de jaren 1883 en 1884 te Liverpool, toen hij door den heer Malcolm Guthrie, in die stad woonachtig, werd uitgenoodigd, deel te nemen aan een onderzoek, waarmede hij zich bezighield, daarin bijgestaan door een paar personen. Hij bericht hierover in „The Survival of Man" (1909) [1]).

In 1889 nam hij deel aan een reeks zittingen met Mrs. Piper, die toen eenigen tijd in Engeland verblijf hield [2]). De ervaringen, door hem bij dit medium opgedaan, brachten hem tot de overtuiging, dat er een persoonlijk voortbestaan na den dood is.

1) Van dit werk verscheen in 1913 te Amsterdam een Nederl. vert. onder den titel: „Het voortbestaan van den mensch".

2) Zie mijn „Het Spiritisme", Den Haag, 1936, 171 e.v.

In 1901 verloor de S. P. R. haar eminenten voorzitter F. W. H. Myers en Lodge nam zijn plaats in. Te midden der leden van het genootschap hield hij zijn indrukwekkende rede [3]), gewijd aan de nagedachtenis van Myers, waarin hij getuigde van de genialiteit van den overledene, voor wien hij ook als mensch zoo'n grooten eerbied koesterde.

Lodge heeft in zijn lang leven veel voor het parapsychologisch onderzoek gedaan. Zijn belangstelling ging bovenal uit naar het spiritisme.

Op 22 November 1914 getuigde hij van zijn onwrikbaar geloof in een leven na den dood in een rede, welke veel opzien baarde.

„Het is onredelijk", zoo zeide hij o.m., „te meenen, dat de ziel zou ophouden te bestaan, wanneer het lichaam te niet gaat. Wij menschen zijn niet beperkt tot de weinige jaren, die wij op deze aarde doorbrengen. Wij zullen voortgaan zonder ons lichaam. Zeker zullen wij blijven voortbestaan en den dood overleven.

Waarom ik dit zeg? — Op bepaalde wetenschappelijke gronden. Ik zeg het omdat ik weet, dat enkele vrienden van mij nog bestaan, omdat ik met hen gesproken heb. Gemeenschap is mogelijk. Maar men moet aan de wetten gehoorzamen en de voorwaarden voor de gemeenschap vinden. Ik zeg niet dat het gemakkelijk is, maar ik zeg dat het mogelijk is, en ik heb met hen gesproken, zooals ik nu met ieder van de hoorders hier zou kunnen spreken. Omdat zij wetenschappelijke mannen zijn, hebben zij bewijzen gegeven dat het echt is en geen personificatie, niet iets, dat van mijzelf uitstraalt [4]). Zij hebben bepaalde bewijzen gegeven. Sommige dezer zullen gepubliceerd worden, verscheidene worden nog een poos onder ons gehouden, maar zullen later worden openbaar gemaakt.... Ik weet wel dat dit een geweldige verklaring en een geweldig besluit is. Ik geloof niet dat velen onzer beseffen hoe enorm deze conclusie is. Gij weet dat niet alleen ik, maar vele mannen der wetenschap hetzelfde denken.... Indien iemand 30 of 40 jaar van zijn leven aan dit onderzoek wijdt, is hij gerechtigd om de uitkomsten mede te deelen waartoe hij gekomen is. Natuurlijk moet gij bewijzen hebben. Deze zijn neergelegd in de uitgaven van een wetenschappelijk genootschap, zooals hier bestaat (de S. P. R.), er zijn er echter nog veel meer. Die bewijzen zijn niet om er zoo eens over te praten, maar zijn bestemd voor ernstige studie, al kunnen sommige der besluiten waartoe men gekomen is, wel worden medegedeeld...."

3) „Proc. S.P.R.", Vol. XVII, 1. Zie ook „Het voortbestaan van den mensch", 306.
4) Lodge doelt hier op de z.g. kruiscorrespondentie. Zie Lodge: „Het voortbestaan van den mensch".

Op 14 Sept. 1915 sneuvelde Raymond Lodge, een van Lodge's zonen, die als tweede luitenant bij de Engelsche troepen in Frankrijk was ingedeeld, bij Yperen. Zoowel de koning en de koningin als lord Kitchener betuigden den vader hun deelneming.

Op 27 Sept. begaf Lodge zich naar Londen, waar hij zijn eerste zitting hield met mevr. Leonard [5]), welke door zoovele andere gevolgd zou worden. Niet lang nadat de zitting begonnen was, „werd een jong mensch beschreven, zoo duidelijk, dat men er Raymond uit kon herkennen." Volgens Lodge zou hij in de nu volgende maanden een aantal berichten van zijn zoon ontvangen hebben — niet slechts door mevr. Leonard, maar ook door bemiddeling van anderen — welke hem ten zeerste in zijn spiritistische overtuiging sterkten. Men vindt de verslagen dezer zittingen in het boek „Raymond, or Life and Death", dat in 1916 te Londen verscheen.

Het kan zekerlijk niet ontkend worden, dat in dit boek van een aantal opmerkelijke parapsychologische verschijnselen gewag gemaakt wordt. Of de spiritistische hypothese echter de eenige hypothese is, welke deze verschijnselen redelijk vermag te verklaren, is een vraag, waaromtrent de onderzoekers van meening verschillen. Wij zullen hier niet nader op ingaan. Sommigen hebben Lodge verweten, dat in dit boek meer de vader, dan de parapsycholoog aan het woord is. Er werd ook wel beweerd dat Lodge, als gevolg van het verlies van zijn zoon, spiritist geworden was. Dit laatste is onjuist, zooals uit het voorgaande gebleken moge zijn.

„Raymond" werd gevolgd door een aantal andere boeken over onderwerpen van parapsychologischen aard, waarin hij bovenal aandacht schonk aan de argumenten, die aan het parapsychologisch feitenmateriaal ten gunste van het geloof in een persoonlijk voortbestaan na den dood ontleend kunnen worden. Lodge onderscheidde zich hier van een man als b.v. Ch. Richet.

Met Lodge is de laatste der pioniers van het parapsychologisch onderzoek in Engeland heen gegaan. Hij heeft zijn vrienden en medewerkers Myers, Gurney, Podmore, Sidgwick — om hier slechts enkele namen te noemen van de uitgelezen schare van onderzoekers, aan wie het parapsychologisch onderzoek zoo onnoemelijk veel te danken heeft — allen overleefd. Hem is het groote geluk ten deel gevallen tot op hoogen leeftijd te kunnen blijven werken. Zijn arbeid is duizenden ten zegen geweest. Velen, die in metaphysischen nood verkeerden, hebben hem geschreven. Zij kregen allen antwoord. Wat hij eenmaal van Myers zeide, dat hij was „Een zoeker naar

5) Zie mijn „Het Spiritisme", 196.

waarheid, een helper van zijn makkers" is ook op hem van toepassing.

In de jaren waarin Lodge begon zich met het parapsychologisch onderzoek in te laten, had hij nog met vele vooroordeelen te kampen. Hij wijst daarop in zijn boek over „Het voortbestaan van den mensch". Langzamerhand heeft hij hier echter een verandering ten goede zien ontstaan. Het wereldbeeld van den 19en eeuwer bleek onhoudbaar. Natuurkundigen, biologen en psychologen hebben in de 20e eeuw het aanzijn gegeven aan een wereldbeeld, dat aanmerkelijk verschilt van dat hunner voorgangers, en waarin, zoo noodig, plaats is voor de parapsychologische verschijnselen.

De parapsychologie is gewogen en ten slotte niet te licht bevonden om te worden opgenomen in de rij der wetenschappen, die aan de Universiteit gedoceerd worden. Niet alleen in ons land, maar ook in het land waarin de Society for Psychical Research geboren werd. Lodge heeft de stichting van een leerstoel voor parapsychologie te Cambridge nog beleefd. Bij het vernemen van dit bericht zullen zijn gedachten zekerlijk zijn uitgegaan naar het jaar 1873, toen in datzelfde Cambridge Myers en zijn vrienden te samen kwamen en het aanzijn aan een werkgemeenschap gaven, waaruit zich later de Society for Psychical Research zou ontwikkelen.

TENHAEFF

BOEKAANKONDIGING

Ontvangen boeken, waarvan een gedeelte t.z.t. zal worden besproken:

Ouspensky, Een nieuw model van het heelal;

Van den Bergh, Het eeuwige oogenblik;

Maby en Franklin, The physics of the divining rod;

Burgers, Ueber die embryologie der menschliche Seele;

In. Kahn, Metaphysics;

Hertzfeld, Het juk der logica in psychologie en typenleer;

Carp, Suggestieve behandelingsmethoden en het suggestieve element in de psychotherapie;

Poortman, Het hegemonikon en zijn aandacht van den tweeden graad;

Van der Gulden, Over twee anthropologische problemen: Homo patiens en animal ideologicum;

Van Steeden, Ziel en lichaam;

Watts, Zen-Boeddhisme;

Bottome, Alfred Adler.

BOEKBESPREKING

WAT IS PARAPSYCHOLOGIE ?[1])

Aldus luidt de titel van de rede, waarmede Dr. K. H. E. de Jong op 24 September j.l. zijn lessen als privaat-docent in de parapsychologie aan de Rijksuniversiteit te Leiden geopend heeft. De spreker beantwoordt deze vraag in de eerste plaats, door een historisch overzicht te geven van de wording dezer wetenschap. Hij begint met de bekende verschijnselen te Hydesville in 1848. Davis, Allan Kardec, Wallace en Crookes, Von Hellenbach en Du Prel, de stichters van de Society for Psychical Research, Richet en Boirac passeeren de revue. De term „parapsychologie" blijkt van den laatste afkomstig te zijn. Naar aanleiding van de bewering van Richet, dat het wetenschappelijk onderzoek der paranormale verschijnselen eerst omstreeks 1870 zou zijn begonnen, worden ook oudere denkers als Agrippa von Nettesheim, Rüdiger, Schelling en Görres ten tooneele gevoerd.

Na dit historische gedeelte volgt een overzicht der verschijnselen, die het studiegebied der parapsychologie constitueeren. Merkwaardig is het, hoe uit zulk een overzicht blijkt, dat van steeds meer verschijnselen ook door kritische onderzoekers — zooals Dr. de Jong ongetwijfeld is — de realiteit wordt toegegeven. Zoo lezen wij hier, dat ook aan het „magnetisch fluïde" en aan de „uittreding der gevoeligheid" iets objectiefs schijnt te beantwoorden. En ten slotte aarzelt spr. zelfs niet het persoonlijk voortbestaan na den dood „wetenschappelijk geconstateerd" te noemen.

De geheele publicatie is, zooals wij dit van Dr. de Jong gewoon zijn. Overal getuigt zij van de ontzaglijke belezenheid van den schrijver en van zijn zelfstandig oordeel. Men voelt overal, dat zoowel lof als blaam grondig gefundeerd zijn, ook waar zij tegen de gangbare opvattingen ingaan. Een merkwaardige kenschetsing van het standpunt van Dr. de Jong wordt gegeven door de woorden van Delatte, die hij met instemming aanhaalt: „si l'on ne se laisse pas impressionner par l'appareil des mots nouveaux et des formules à la mode, on ne voit pas bien quels progrès la psychologie a faits dans l'interprétation des phénomènes de la catoptromancie". Het streven van Dr. de Jong naar eenvoud en helderheid in de verklaringen, doet hem telkens weer teruggaan naar oude schrijvers, als de stoïcijnen en Rüdiger. En inderdaad is het niet te ontkennen, dat hun voorstellingen vaak heel wat helderder zijn dan die van moderne schrijvers, al beschikken deze laatste over meer geleerde woorden en abstracte termen. In ieder geval is het van belang, dat onder de leidende parapsychologen er iemand is, die volgens deze beginselen te werk gaat. Tot nadenken

1) De Erven F. Bohn N.V., Haarlem, 1940.

stemmend is ook de, door Dr. de Jong geopperde, mogelijkheid, dat de parapsychologie ons wel eens in aanraking zou kunnen brengen met bovenmenschelijke wezens, met machten, tegenover welke het den mensch past, terughouding in acht te nemen. De ontwikkeling dezer gedachte zou tot allerlei vragen voeren, de ethiek der wetenschap betreffende, waarop wij hier natuurlijk niet kunnen ingaan.

Samenvattend, kunnen wij de lectuur dezer studie aan een ieder aanbevelen. VAN OS

Dr. K. H. E. DE JONG, *Groote Verkondigers van het Voortbestaan.* Uitg. W. J. Ort, den Haag, 1940. 55 pag.

De groote verkondigers zijn: F. W. J. Schelling, J. J. Görres, F. W. H. Myers en E. Mattiesen en omspannen dus een ontwikkeling van de Romantiek tot op heden. Dat eens de nadruk gelegd wordt op de parapsychologische zijde van Schelling's werk is zeer nuttig, evenals het de aandacht vestigen op een minder bekend, maar toch belangwekkend denker als Görres, schijver van „Die Christliche Mystik". Deze vier artikelen uit „Het Toekomstig Leven" van dr. de Jong waren zeker een herdruk waard.

J. J. POORTMAN

J. W. DUNNE, *De Nieuwe Onsterfelijkheid.* Uitg. H. P. Leopold's Uitgevers-Mij N.V. 's-Gravenhage 1939. 168 blz. ing. f 2.25, geb. f 2.90.

„Ik hoop, dat u me niet kwalijk zult nemen,
„wat ik nu ga doen" blz. 28.

Men kan zich afvragen of het zin heeft een nieuw boek van Dunne in Nederlandsche vertaling te laten verschijnen, na de kritiek, die hier te lande van verschillende zijden op zijn theorieën uitgeoefend is. De boeiende wijze echter waarop D. in „Buiten de grenzen van den tijd" zijn opvattingen uiteengezet heeft, verklaart de belangstelling in een volgend boek van zijn hand.

Des te meer is het te betreuren, dat „De nieuwe onsterfelijkheid" zoo'n groote teleurstelling geeft.

Eerst 16 bladzijden om den lezer duidelijk te maken, wat een „abstractie" is. Dan volgt een beschouwing over het tweevoudig aspect van de natuur, waarbij D. het doet voorkomen, alsof hij voor het eerst hierop gewezen heeft en alsof Einstein e.a. de meening zouden zijn toegedaan, dat er tweeërlei natuur „is"!

Op blz. 44 vangt D. zijn eigenlijk betoog aan, goochelend met het begrip

„werkelijkheid". Ik breng deze pagina's onder de aandacht van de philosophen, daar ik niet bevoegd ben deze passages voldoende te weerleggen. Mijns inziens ziet D. over het hoofd, dat iedere „werkelijkheid" geen „physische werkelijkheid" is.

Tot blz. 80 duurt de behandeling van de reeds bekende theorie van D. over het verschuiven van het bewustzijnsveld in den tijd van het continuum van Minkowski. Dit deel is geschreven in den catechetischen stijl, die wel is waar in de 18de eeuw op wetenschappelijk gebied gebruikelijk was, doch die thans „uit den tijd" is en uiterst vermoeiend werkt. Het is onbegrijpelijk, dat de heldere betoogtrant van „Buiten de grenzen van den tijd" en dit quasi populaire relaas van denzelfden schrijver afkomstig zijn.

Een oogenblik geeft D. den lezer de illusie, dat hij het geheim ontdekt heeft van Peter Ibbetson om in den droom willekeurig het verleden te herbeleven (al noemt hij dezen romanfiguur niet), doch al spoedig blijkt, dat het bij die illusie blijft.

Hierna volgt een deel, waarin D. zijn theorie uitvoerig tracht duidelijk te maken met muziek (hetgeen hij in zijn eerder verschenen boek reeds beknopt en afdoend deed) en daarna wordt hetzelfde nog eens behandeld, thans geïllustreerd met schrijfmachineletters inplaats van muziekschrift. Maar zijn hiervoor 26 pagina's noodig en een lezing met muziekbegeleiding?

De rest van het boek is grootendeels een iets andere bewerking van hetgeen reeds in „Buiten de grenzen van den tijd" gezegd is, evenwel zonder de eigenlijke tijdreekstheorie (serialism). Pas de laatste drie bladzijden, waar gesproken wordt over een „cosmische ruimte" gaan iets dieper, doch juist dit deel vraagt om een nauwkeuriger uitwerking.

Dunne beroept zich met voorliefde op proeven van Miller, die het baanbrekend onderzoek van Michelson zouden weerleggen. Bij herhaling zijn echter de waarnemingen van Michelson bevestigd, zoodat achter de resultaten van Miller voorloopig nog een vraagteeken gezet dient te worden.

Klaarblijkelijk heeft Dunne de bedoeling gehad, om met dit boek zijn theorieën in populairen vorm te gieten. Met een beknopt artikel ware zeer zeker meer te bereiken geweest dan met dit langdradige boek, dat bovendien voor den physisch ongeschoolden leek nog menig duister punt zal blijken te bevatten.

J. F. CARRIÈRE

BERICHTEN EN VEREENIGINGSNIEUWS

De *Studievereeniging voor Psychical Research*, opgericht door Prof. Dr. G. Heymans op 1 April 1920, stelt zich ten doel de bevordering van het wetenschappelijk onderzoek der dus geheeten occulte verschijnselen, anders gezegd: van de Parapsychologie.

De vereeniging heeft een *Parapsychologisch Laboratorium* te *Utrecht*.

De contributie bedraagt f 7.50 per jaar, waarvoor de leden het *Tijdschrift voor Parapsychologie*, tevens orgaan der vereeniging, gratis ontvangen.

Voor mededeelingen van allerlei aard, verband houdende met het doel der vereeniging, wende men zich tot den eersten secretaris Dr. J. W. van der Spek, Vliegenvangerlaan 13, Den Haag; voor berichten van administratieven aard tot den tweeden secretaris-penningmeester F. W. B. de Haas, Nieuwe Gracht 5a, Haarlem. Postgirorekening ten name van den penningmeester der S. P. R., no. 258900.

De vereeniging heeft afdeelingen te *Amsterdam*, *Den Haag*, *Rotterdam* en *Utrecht*.

De samenstelling van het bestuur der Afdeeling Utrecht is thans als volgt:
H. Enklaar, *voorzitter*;
Mej. Dra. F. C. Heyster, *secretaresse*, Oudenrijn 16, Utrecht;
Drs. P. van Tiel jr., *penningmeester*, Van Speykstraat 19, Utrecht;
Drs. K. A. Biermasz;
Mr. A. M. Wetselaar.

Voor de *Afdeelingen* der S. P. R. zullen de volgende voordrachten worden gehouden:

Rotterdam (Hotel Central, Kruiskade): 2 Nov.: Dr. W. H. C. Tenhaeff, „Geloof en Wonder"; Dec.: Dr. K. H. E. de Jong, „Parapsychologische verschijnselen bij dieren"; Jan.: L. Deen, „Het handschrift van den paranormaal begaafde".

Utrecht (Hotel Pomona, Westerstraat): 12 Oct.: Dr. W. H. C. Tenhaeff, „Geloof en Wonder"; 9 Nov.: Dr. K. H. E. de Jong, „Wetenschappelijk onderzoek van occulte verschijnselen"; Dec.: Dr. D. H. Prins, „Het Toeval"; 25 Jan.: Prof. Dr. M. C. van Mourik Broekman, „Rondom het onsterfelijkheidsprobleem".

Nadere gegevens omtrent den tijd zullen den leden worden toegezonden.

INHOUD

/8

